

АЛ ХОРАЗМИЙ НОМЛИ УРГАНЧ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ФИЛОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР МАРКАЗИ

ХОРАЗМ ДОСТОНЛАРИ

ОШИҚНОМА

4 - КИТОБ

МАСЪУЛ МУҲАРРИР:
профессор С.Р.РЎЗИМБОЕВ

УРГАНЧ -2009

«Ошиқнома» рукни остида 4-китоб бўлиб чиқаётган ушбу мажмуага «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Ошиқ Ғариб ва Ҳилола пари», «Ошиқ Нажаб», «Ошиқ Маҳмуд», «Бозиргон», «Хирмондали», «Эрҳасан», «Аваз гатирган» ва «Авазнинг келтирилиши» дostonлари киритилди. Мазкур дostonлар ҳам китобхонларнинг эътиборига сазовор бўлади деган умиддамиз.

Таҳрир ҳайъати: Абдулла Аҳмедов, Икром Давлетов, Матназар Абдулҳаким, Сотим Аваз, Баҳодир Бобожонов, Сафарбой Рўзимбоев, Рўзимбой Эшчанов, Рўзимбой Йўлдошев, Жумабой Юсупов, Исҳақжон Исмаилов

Нашрга тайёрловчилар: С.Р.Рўзимбоев, С.С.Рўзимбоев.

Тақризчи: проф.Ж.Юсупов

**«ХОРАЗМ» НАШРИЁТИ – 2009
С.Р.РЎЗИМБОЕВ, С.С.РЎЗИМБОЕВ**

«ОШИҚНОМА»

МУҚАДДИМА

«Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достони туркий халқларнинг ўғуз тоифаси яшайдиган худудларда кенг ёйилган бўлиб, ундаги тасвирга олинадиган воқеалар ва образлар силсиласи ҳамда мотивлар тизими нуқтаи назаридан келиб чиқиб, асарнинг туркман версиясини таҳлил қилган таниқли олим Х.Г.Кўрўғли достоннинг тарихий асосларга эга эканини, образнинг прототипи сифатида Диёрбакр шаҳрида 1587-1628 йилларда ҳукмронлик қилган Шоҳ Аббос I Сафавийни кўрсатади. Достондаги Шовалад ҳам ўша даврдаги саркардалардан бири бўлиб, унинг ҳам тарихий шахс эканини қайд қилади.

Албатта, ҳар қандай эпос ҳам ўзининг тарихий асосларига эга бўлади, бироқ у шаклланиши жараёнида ҳар бир халқнинг қадимий мифологик қарашлари, архаик эпосдаги мотивлар билан қоришиб, аралашиб кетади. Мазкур достон ҳақида ҳам ушбу нарсани қайд қилиш мумкин. Чунки ундаги воқеаларни ташкил этувчи мотивларнинг аксарияти туркий халқларнинггина эмас, балки жаҳон халқларининг фольклорида мавжуд бўлган мотивларни ўз таркибига қамраб олган. Ҳатто Ҳомернинг машҳур «Одиссея» асари заминидаги мотивлар тизими ҳам мазкур достондан ўрин олган ва В.М.Жирмунский «Эрнинг ўз хотини тўйи устига етиб келиши» ҳақидаги сюжетнинг француз, немис, итальян, испан, инглиз достонларида учрашини қайд қилади.

Эпик қаҳрамоннинг узоқ сафардан кейин ўз хотинининг тўйига етиб келиши билан боғлиқ мотив «Дадам Кўрқут китоби»да ҳам учрайди. Бу мотивни В.М.Жирмунский ва Ҳ.Т.Зарифовлар «Алпомиш»даги мотивга ўхшашлигини қайд қиладилар.¹

Бинобарин, ушбу мотив «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» тўғрисидаги достоннинг пайдо бўлишида ҳам асосий ролни ўйнаган. Биз Бамси Байрак ва Бону Чечак саргузаштлари билан Ғариб ва Шоҳсанамнинг бошидан кечирганларини солиштирсак, бу фикрга тўла ишонч ҳосил қила оламиз.²

Бону Чечак Бамси Байракка туғилгани заҳоти унаштирилган эди. Ғариб ва Шоҳсанамнинг оталари ҳам ҳали фарзандлари туғилмасдан бурун уларнинг келин-куёв бўлишлари ҳақида қатъий келишиб олишади. Байрак 16 йил давомида ўз элидан узоқда юради. Ғариб ҳам 7 йил дарбадарликда мусофирлик азобини чекади. Байрак узоқ йиллардан кейин ўз элига қайтиб, кўр бўлиб қолган онасига, синглисига учрашади ва ўзини танитмайди, хотини Бону Чечакнинг тўйига бориб, у ерда турли мусобақаларда қатнашади. Ғариб саргузаштларида ҳам худди шундай лавҳалар мавжуд. Яртачук Яланчи Байракни ўлганлигининг исботи сифатида қонга булганган кўйлагини Бонуга келтиради. Бу лавҳа ҳам достоннинг туркман, ўзбек ва қорақалпоқ версияларида берилмаса-да, озарбайжон версиясида кўзга ташланади.

Ҳар иккала мотивда ҳам ошиқ-маъшуқлар бир-бирининг висолига етишадилар.

Бироқ мотивнинг айрим қирралари ўзгаришга учраган. Жумладан, Байракнинг онаси бутунлай кўр бўлиб қолса, Ғарибнинг онасининг кўзи кўрмай

¹ Жирмунский В.М. Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос, М.: ГИХЛ, 1947, 72-бет.

² Книга моего деда Коркута, М., 1969, с. 32-49.

қолади, лекин очилади. Байрак тўй мусобақаларида ўқ отиш бўйича барчани ортда қолдиради. Ғариб эса ўзининг жўшқин ва кўтаринки кўшиқлари билан барчани енгиб чиқади. Дарвоқе, ушбу асардаги қаҳрамонлик мотивлари «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам»да ишқий-романик тарзда бутунлай янгидан ишланган. Достон озарбайжон, туркман, қорақалпоқ ва ўзбек фольклоршунослари томонидан бир неча бор чоп қилинган.¹

Достоннинг туркман ва қорақалпоқ версиялари ҳажми жиҳатдан бирига анча яқин. Улар қўлэзма манбалар асосида нашрга тайёрланганлиги сабабли услуб ва тил жиҳатидан мумтоз адабиётга тегишли асарларга кўпроқ ўхшайди. Туркманча версияда фантастика, романтик бўёқдорликнинг салмоғи жуда кучли.²

Достоннинг озарбайжон версияси туркман ва қорақалпоқ версияларидан образлари, композицион тартиби ва кўлами жиҳатидан кўпгина алоҳидаликларга эга. Бу достонда подшо билан вазирнинг овга чиқиши, бўғоз қуёнга дуч келиши лавҳалари берилмаган. Асар мутлақо ўзгача тарзда бошланади.

«Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достони ўзбек халқи орасида ҳам қадимдан машҳур бўлиб, 1906 йили Бухоро, 1907 йили Тошкентда литографик усулда чоп этилган.

«Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достони Хоразм бахши ва халфалари репертуаридан катта ўрин эгаллаган. Асар таркибига кирган ҳар бир шеъринг парчаннинг Хоразмда ўз мустақил куйлари бор бўлиб, уларни бахши ва халфалар яхши билишади.

XX аср давомида достон Бола бахши – Қурбонназар Абдуллаев, Қодир созчи Каримов, Турсун бахши Жуманиёзовлар репертуарида куйланган, Бола бахши варианты 1981 йилда, Қодир бахши варианты эса 1970 йилда проф. С.Рўзимбоев томонидан ёзиб олинган. Бола бахши вариантынинг наср қисми бадий жиҳатдан етук, бироқ асар жуда қисқа, кўпгина қизиқарли эпизодлар туширилиб қолдирилган. Унда ҳаммаси бўлиб 308 шеъринг мисра бор. Қодир созчи варианты эса Бола бахши вариантыга қараганда анча кенг бўлиб, у ўз ичига 541 шеъринг мисрани қамраб олади. Достоннинг асримиз бошларида кўчирилган қўлэзма нусхалари ҳам кўплаб учрайди. Бироқ қўлэзмаларнинг боши ва охиридан кўпгина саҳифалар йўқолган бўлдиб, мукамал нусхалари жуда кам. Асарнинг яна бошқа бир қанча литографик ва қўлэзма нусхалари борлиги ҳам айрим манбаларда қайд қилинади.¹

Ўз ҳажми ва воқеаларнинг ривожланиши жиҳатидан Хоразмда тарқалган оғзаки вариантлар озарбайжон версиясига ёзма нусхалар, шу жумладан, 1956 йилда нашр қилинган йиғма вариант туркман ва қорақалпоқ версияларига кўпроқ ўхшаш келади.

¹ Достон Озарбайжонда 1912, 1938, 1939, 1961, 1967, 1968-йилларда чоп қилинган бўлиб, охириги нашри 1979 йилда амалга оширилган. Қаранг: Азарбайжан мэнэббат дастанлари, Баку, 1979, 493-94 бетлар; Туркменистонда мазкур асар биринчи марта 1940 йилда нашр этилган бўлиб, шундан кейин достон 5 марта қайта босилган. Охириги нашри 1979 йилда китобхонларга тақдим этилди: Қаранг: Шахсенем Гарып, Ашхабад, 1979; Қорақалпоқистонда ҳам чоп этилган. Ғарып-Ашык, Нукус, 1960; Ўзбекистонда фақат йиғма нашри амалга оширилган. Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам, Т., 1956.

² Туркман версияси қакида кенгроқ маълумот олиш учун қаранг: Короглы Х.Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Эзарбайджана, с. 248-317; Короглы Х.Г. «Шахсенем и Гарып» народный дастан, АҚД, М., 1955.

¹ Қаранг. Адабий мерос. 1971, №2, 254-258-бетлар; 1981, 12,67-78-бетлар. Достоннинг яна бир нусхаси ўз Р. ФА, А.Навойи номидаги ТАИ фольклор бўлими архивида сақланади. инв. № 1499.

Бола бахши вариантида подшоҳ билан вазирнинг овга чиқиши ва бўғоз куёнга дуч келиши ҳақидаги эпизод берилмаган. Воқеа подшоҳнинг ўз аъёнлари билан зиёфатда ўтириши ва шу жойда подшоҳ билан вазирнинг бўлажак фарзандлари тақдири ҳақидаги аҳду паймон қилишлари билан бошланади. Қодир созчи вариантида эса дostonнинг бошланиши туркман ва қорақалпоқ версияларидаги экспозицияга айнан тўғри келади. Ҳар иккала ўзбекча вариантда ҳам воқеалар туркман ва қорақалпоқча матнларга нисбатан анчагина қисқартирилган. Айниқса, Бола бахши варианти ўз ихчамлиги жиҳатдан алоҳида ажралиб туради. Унда туркман ва қорақалпоқ версияларидан жой олган кўпгина эпизодлар, тафсилотлар туширилиб қолдирилган. Бироқ бу тафсилотларнинг қолдирилиб юборилиши асосий ғояга путур етказа олмаган. Чунки кўп ҳолларда асар қаҳрамонларининг ноилож қолган пайтларда худога илтижо қилиб, айтган муножотларидан иборат шеърий парчалар туширилиб қолдирилган. Бу ҳолат ўша даврдаги шўровий мафкура тазйиқи натижасида юзага келган бўлиши ҳам мумкин. Туркман ва қорақалпоқ версияларидан Бола бахши ва Қодир созчи вариантлари фақат ҳажм жиҳатидангина фарқланиб қолмайди, балки уларда образларнинг берилиши, бадий тил борасида ҳам ўзига хос фарқлар яққол кўзга ташланади. Ўзининг тўлалиги, тафсилотларга бойлиги жиҳатидан Бола бахши вариантдан маълум даражада устун бўлган Қодир созчи варианти асосида фикр юритган маъқулроқ.

«Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достони Хоразм бахшилари томонидан кўпгина қайта ишлашларга учраган. Бу ижодий ишловлар оғзаки вариантларга тегишли бўлиб, ўз навбатида образлар фаолиятига ҳам таъсир ўтказмасдан қолмаган. Достонда зўр кўтаринки руҳ билан тасвирланган асосий образлардан бири Ғарибдир.

Ғариб бутун қалби билан Шоҳсанам учун берилган фидойи, софдил ошиқ образидир. Унинг барча саргузаштлари, азоб ва хўрликлари, ички кечинмалари, ўз ёрининг висолига етиш учун зўр чидам ва юксак ирода билан олиб борилган курашнинг ранг-баранг саҳифалари орқали намоён бўла боради.

Халфалар репертуаридан кенг ўрин эгаллаб келаётган дostonлардан бири «Ошиқ Ғариб ва Ҳилола пари» бўлиб бўлиб, ҳозирда қўлимизда унинг араб алфавитида кўчирилган еттита қўлёзма варианти мавжуд:

1. Шовот тумани Катқалъа қишлоғида яшаган Ниёзхон халфа Мусаевада дostonнинг 1895 йилда кўчирилган нусхаси бўлиб, у 62 бетдан иборатдир. Ундаги 62 шеърий парча ўз ичига 1378 мисрани қамраб олган. Буларнинг тўрттаси ғазал, иккитаси мухаммас, қолганлари мураббаълардир.

2. Хонқа тумани Саропоён қишлоғида яшаган Сўна халфа Эшматовада дostonнинг 1912 йилда кўчирилган нусхаси бўлиб, у 60 бетдан иборат. Асар матни тўла сақланган бўлиб, шеърий парчалар Ниёзхон халфа вариантига қараганда сал камроқ. Бироқ бу нусха финалида “Муборак бўлсун тўйинг” деган шеърий парча бўлиб, у Ниёзхон халфа вариантида тушириб қолдирилган. Шунингдек, унинг турли ёзма нусхалари Хонқа тумани Қирқёп қишлоғида яшовчи Шукур халфа Аҳмадовада, ўша туманнинг Мадир қишлоғида яшовчи Онабиби халфа Машариповада, Намуна қишлоғида яшовчи Розия халфа Қозоқовада, Саропоён қишлоғида турувчи Розия халфа Оллаёровада, Шовот

туман Қангли қишлоғида яшовчи Биби халфада ҳам бор.

“Ошиқ Ғариб ва Ҳилола пари” достони “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” достонининг ичига киритилган ҳолда 1956 йилда нашр ҳам қилинган. Бу ерда достоннинг боши ва охири қисмлари қисқартирилиб, ундан олинган 25 шеърӣ парчагина китобхонлар эътиборига тақдим этилган. Ҳолбуки, бу достоннинг тўла матни юқорида қайд қилганимиздек, олтмишдан ортиқ шеърӣ парчаларни ўз ичига олади.

Достоннинг туркманча версияси ҳам мавжуд бўлиб, унинг мазмуни, шеърлари биз сўз юритаётган вариантдан унчалик фарқ қилмайди. Унда 48 шеърӣ парча бўлиб, шундан учтаси мухаммас, иккитаси ғазал, қолганлари мураббаълардир.² Айрим манбаларда бу достоннинг А. Вамбери томонидан ёзиб олинган вариантлари ҳам мавжудлиги кўрсатиб ўтилади.³ Қорақалпоқ фольклорида эса унинг айрим қиссахонлар репертуарида яшаб келганлиги қайд қилинади.⁴ Озарбайжон фольклорида ушбу достон учрамайди.

“Ошиқ Нажаб” достони баъзан “Ошиқ Нажаб”, айрим ҳолларда “Нажаб ўғлон” номи билан халқ орасида кенг тарқалган. У, асосан, халфалар ва қиссахонлар репертуарида сақланган. Достоннинг оғзаки варианты бахши Рўзимбек Муродов репертуарида мавжуд.⁵

Бизнинг шахсий архивимизда достоннинг қўшқўпирлик Ўғилжон халфадаги нусхадан ёзиб олинган варианты сақланади. Унинг “Ошиқ Нажаб” деб номланган бир нусхасини профессор Қ. Мақсетов қорақалпоқ бахшиси Қ.Қобуловдан ёзиб олинганлигини қайд қилади.⁶ Достоннинг туркманча нусхаси 1977 йилда нашр қилинган⁷ ва асар ҳақида кандидатлик диссертацияси ҳам ёзилган.⁸

Нажаб образида соз ва сўз соҳиби бўлган юксак талант эгасининг сиймоси гавдалантирилади. Мулойимхон эса ақли, идрокли, жасоратли аёл тимсолида намоён бўлади. Аслзода бўлганлиги сабабли унинг Нажабга турмушга чиқиши таъқиқланган эди. Бироқ у жасорат кўрсатиб, ўлимга тик боқди ва Нажабни дор остидан олиб қолиб, у билан турмуш қуради.

Достоннинг шеърлари барча “Ошиқ” достонлариники каби жозибадор ва таъсирчандир. Шу сабабдан халқ орасида жуда кенг оммалашган, шеърларидан кўпчилиги хонандалар репертуарида куйланиб келмоқда.

“Ошиқ Маҳмуд” достони Маҳмуджон ва Нигорхон, Қамбаржон ва Тилимхонларнинг дўстлиги ва севгиси ҳақида бахс этади. Унга асос бўлган сюжет “Ошиқ” туркумидаги бошқа достонлар сюжетига қараганда бирмунча қадимийроқдир. Чунки унда мифологик тасвирлар кўпроқ сақланган ҳамда ислом дини таъсирида туғилган кўп хотинлилик мотиви учрамайди. Шунга кўра достоннинг пайдо бўлишини ҳам XII – XIII асрлар деб белгилашга тўғри келади. Бизнингча, асар дастлаб Озарбайжонда юзага келиб, сўнг Ўрта Осиё бахшилари

² Қаранг: Хелалай – Гарып. Ашхабад, 1965.

³ Короглы Х. Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана, с. 228.

⁴ Маъсетов К. Тажимуратов А.А. Қарақалпақ фольклори, Нукус, 371 – бет, 1979.

⁵ ЎзР ФА Қўлёмалар институти фольклор фонди. Инв. № 7238. 116 – саҳифа.

⁶ Мақсетов Қ. Тажимуратов А. Қарақалпақ фольклори Нукус, 1979, 281 – бет.

⁷ Нежеп оғлан. Ашгабат. 1977 й. (Бундан олдин достон 1943, 1960 йилларда нашр этилган).

⁸ Қутлыева С. Туркменский народный дастан. «Наджеб оғлан», Ашгабат, 1967.

репертуарига ижодий ўзлаштириш орқали ўтган. Достон биринчи марта 1938 йилда қисман, 1979 йилда тўла ҳолида Озарбайжонда “Гул – Маҳмуд” номи билан нашр қилинган. Ўзбек тилида эса 1970 йилда нашр этилган. У Бола бахши – Қурбонназар Абдуллаев, Маҳмуд Юсупов каби бахшилар ва кўпгина халфалар репертуарида яшаб келган. Унинг араб алфавитида кўчирилган қўлёзмалари ҳам анчани ташкил этади. Достоннинг хивалик Юсуф Жуманиёзовдан ёзиб олинган бир нусхаси ЎзРФА ТАИ фольклор бўлими фондида 1427 – рақамли, кўшкўпирлик Саид Бобоевдан 1957 йилда Ф. Султонова ёзиб олган яна бир қўлёзмаси 1431 рақамли инвентар сифатида сақланади. Асарнинг туркман, қорақалпоқ версиялари ҳам бор, бироқ улар нашр этилмаган.

Хоразм бахшилари ва халфалари орасида оғзаки ва ёзма тарзда оммалашган энг машҳур достонлардан бири “Бозиргон” бўлиб, унинг номи Гўрўғли билан жанг қилиш учун Чамлибелга келган Салсол ўғлининг лақабидан олинган. Чунки Исфахон подшоси Гўзалшоҳ уни Чамлибелга юборганда савдогар – бозиргон қиёфасида катта карвон билан юборади.

Бу достон бахшилардан Қурбонназар Абдуллаев – Бола бахши, Қодир созчи Каримов, Турсунбой Жуманиёзов, Қаландар Норматов, халфалардан шовотлик Ниёзжон Мусаева, кўшкўпирлик Ўғилжон халфа, хонқалик Сўна халфалар репертуарида яшаб келган.

“Бозиргон” достони туркман, қорақалпоқ ва озарбайжон фольклорида ҳам мавжуд. Озарбайжон фольклорида унинг номи “Кўрўғли ва Дали Ҳасан” тарзида берилади.

Достоннинг Бола бахши варианты Ж. Қобулниёзов томонидан 1965 йилда нашр этилган. Мазкур китобий вариант биринчи маротаба эълон қилинаётир.

Хоразм воҳасида энг машҳур достонлардан бири “Хирмон дали” бўлиб, бундай номланиш достоннинг бош қаҳрамони бўлган жасур қизнинг номи билан боғлиқдир. Қизнинг исми турли версия ва вариантларда турлича маънода талқин этилади. Жумладан, у туркман версиясида «хирмон» сўзи билан алоқадор бўлиб, куч – қувватнинг хирмони бўлган қиз маъносида берилади. Хоразм версиясининг Бола бахши вариантыда таъкидланишича, Хирмон дали онасининг қорнида бўлган пайтида, унинг отасига тушида хурмо мевасини бериб, қизнинг исмини Хурмо паризод деб қўйишни васият қиладилар.

Аслида қизнинг исми “Хиромон” сўзидан олинган бўлиб, товуш қисқариши натижасида “хирмон” шаклига кирган, “Дали” сўзи унинг асов, шўх, шаддод, қайсарлигига нисбатан берилган лақабдир. Қиз исмининг биринчи қисми турли версия ва вариантларда турлича берилса ҳам, “дали” сўзи барча версия ва вариантларда бир хил маънога эга.

“Хирмон дали” достони бахшилардан Қурбонназар Абдуллаев – Бола бахши, Қодир созчи Каримов, Турсунбой Жуманиёзов, Абдулла Бобожонов ва бошқа бир қанча халфаларнинг репертуаридан ўрин олган.

Бола бахши варианты анча қисқа бўлиб, унда анчагина шеърый парчалар тушиб қолган.

Турсунбой Жуманиёзов варианты эса бир даража тўлиқ ва мукамал бўлиб, унда насрнинг салмоғи катта. Ушбу достон қипчоқлик Хужёз бахшидан ҳам ёзиб олинган. Бу вариант Турсунбой Жуманиёзов вариантыга жуда

ўхшашдир.

Бу вариантлар орасида энг мукаммали эллиққалъалик бахши Абдулла Бобожоновникидир. Ушбу ишимизда асосан шу вариантга таянамиз.

Достоннинг халфалар орасида тарқалган қўлёзма нусхаси ҳам мавжуд. Бу нусха Хонқа туманидаги Туркистон қишлоғида яшовчи халфа Зевархон Собировада сақланади. Унинг айтишича, бу нусха асримиз бошларида битилган қўлёзма асосида қайта кўчирилган. Достоннинг қўлёзма нусхаси энг тўла ва мукаммал бўлган Абдулла бахши вариантдан ҳам ҳажман қарийб икки баравар кўпдир. Масалан, Абдулла бахши вариантыда 524 мисра, Бола бахши вариантыда 468 мисра шеърий мисра мавжуд бўлса, ёзма нусхадан 700 шеърий мисра ўрин олган. Ўз навбатида туркман версиясида 460, қорақалпоқ версиясида 397 шеърий мисра ишлатилган.

Ўзбекча оғзаки вариантлар билан қўлёзма нусхаси қиёслаганда бу нарса аён бўладики, уларнинг илдизи қўлёзма нусха билан алоқадордир. Туркман ва қорақалпоқ версиялари ҳақида ҳам бемалол шу фикрни айтиш мумкин. Чунки қўлёзмада берилган шеърий парчаларнинг тушуриб қолдирилганлигини ҳисобга олмаганда, оғзаки вариантларда уларнинг жиддий ўзганришларга учрамаганлиги сезилади. Мазкур мажмуада берилаётган китобий вариант биринчи маротаба эълон қилинаётир.

Гўрўғлининг энг яқин сафдошларидан бирининг қаҳрамонлик фаолиятини ёритувчи достон “Эрҳасан”дир. Унинг бошланиши “Ошиқ” достонларининг сюжет тизимига ўхшаб кетади. Айниқса, унинг финал қисми “Саёд ва Ҳамро” достонига кўпроқ мос келади. Туркман фольклоридаги “Гулойим билан Эрҳасан”, Озарбайжон фольклоридаги “Кўрўғлининг Арзирум сафари”, “Гўрўғли” эпосининг шарқий версиясига оид бўлган “Далли” достони ҳам ушбу сюжет билан чамбарчас алоқага эга. “Эрҳасан” достонининг қозоқ ва қорақалпоқ версиялари нашр қилинмаган.

“Эрҳасан” достони мазкур мажмуада биринчи маротаба эълон қилинаётир.

“Гўрўғли” эпосида Авазхон образи билан боғлиқ бир қанча достонлар учрайди. Шулардан бири “Аваз гатирган” дотонидир.

Бу достон 1981 йилда ёзиб олинган. Достон магнитофон тасмасига ёзиб олинганлиги, унинг турли вақтларда турли дафтарларга кўчирилганлиги матнни бир жойга тўплашни қийинлаштирди. Натижада 2004 йилда нашр этилган «Гўрўғли» мажмуасига ушбу достон кирмай қолди. Уни ҳозирда тўла ҳолига келтириш имконияти юзага келди.

Достоннинг ҳажми анча катта. Маълумки, Хоразм достонларида мўъжазлик хусусияти мавжуд. Шу сабабли бўлса керак, бахшининг айтишича, мазкур достон «Аваз олиб қочган» ва «Аваз гатирган» номлари билан икки қисмга бўлиб ижро этилган. Бу хусусият туркман бахшилари анъаналарида ҳам учрайди.

Достон воқеаларининг бошланишидан токи Авазнинг Табризга олиб келинишигача битта достон қилиб айтилган. Табриздаги Мирзо Султон воқеалари ва Чамлибелдаги фарзанд асраш билан алоқадор маросимлар иккинчи достон сюжетини ташкил этган.

Биз ёзиб олган вариантда бу воқеалар ягона сюжет атрофига жамланган.

Унда воҳа халқларининг фарзанд асраш масаласидаги энг қадимги анъаналари мужассамлашган.

Достоннинг қўлёзма варианты ҳам бўлиб, у ЎзРФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 9590 – рақамли инвентарда сақланади. Ёзма нусхада кўпроқ Авазхоннинг косагуллик, соқийлик фаолиятига урғу берилса, оғзаки вариантда унинг баҳодирлик хусусиятлари диққат марказида тутилади. Ёзма нусхада достонларга махсус ном қўйилмаган. Шу сабабли Авазнинг олиб келиниши воқеалари билан алоқадор шохобчани “Авазнинг келтирилиши” тарзида номладик. Бу достон араб алфавитида битилган йигирма беш саҳифадан иборатдир. Унда оғзаки вариантда учрамайдиган шеърӣ парчалар ҳам анчани ташкил этади. Оғзаки вариантдаги шеърларга мос тушадиган мисра ва бандлар эса анча эволгоцияга учраган.

Шуни таъкидлаш керакки, матн анча мураккаб бўлиб, унда имловий кусурлар, услубий ғализликлар учрайди. Шеърӣ вазнларда баъзан сакталиклар кўзга ташланади. Айрим сўзларни ўқиш жуда қийин бўлди. Шу сабабли уларнинг ўрнига кўп нуқта қўйиб кетишни маъқул топдик.

Мажмуанинг охирига «Китоби дадам Қўрқут» эпосига алоқадор бўлган иккита афсонани ҳам илова қилишни лозим топдик.

Бинобарин, “Ошиқнома” мажмуасининг тўртинчи китобига киритилган юқоридаги достонларнинг барчаси ўз оригиналлиги билан алоҳида ажралиб туради ва китобхонларда қизиқарли таассуротлар қолдира олади. Бу достонларни тўплаш ва ёзувга олишда, табдил қилишда ёрдам берган барча сафдошларга миннатдорчилик билдирамыз.

С. Р. Рўзимбоев, профессор

ОШИҚ ҒАРИБ ВА ШОҲСАНАМ

Қадим замонда Бағдод шаҳрининг бир подшоси бор эди. Унга Шоҳаббос подшо дер эдилар. Унинг Ҳасан вазир исмли вазири бор эди.

Бир куни подшо, вазир иккаласи зерикиб, қумга ов овлаш учун чиқадилар. Шунда подшонинг олдидан бир бўғоз товшон югуриб ўтади. У товшон сал кейин Ҳасан вазирнинг ҳам олдидан ўтади. Товшоннинг бўғозлигига подшонинг ҳам Ҳасан вазирнинг ҳам раҳми келиб унга ўқ отмадилар, қушни ҳам юбормадилар. Сўнг дам олишда улар ўзаро гапиришиб, бу воқеани бир-бирига сўзлаб бердилар. Подшо айтдики, уйда хотиним хомиладор эди. Шу ёдимга тушиб, уни отишга қўлим бормади, деди. Ҳасан вазир ҳам хотинининг хомиладор эканини, шу сабабли у ҳам товшонни отишга ботинмаганини айтди. Шунда подшо айтдики, сенинг хотининг қиз туғса, меники ўғил бўлса, қизингни берармисан, деди. Эй подшоҳим, қопдагини қодир билар, балки меники ўғил туғиб, сизники қиз туғса, сиз берармисиз, деди. Берарман, деди подшо. Мен ишонмайман, деди вазир. Қандай қилсам ишонасан, деди подшо. Менга икки энлик аҳднома ёзиб берасиз, деди вазир. Подшо аҳднома ёздириб муҳрини босди. Ойдан ой, куннан кун ўтиб, подшонинг хотини туғди, қиз бола бўлди. Унинг отини Шохсанамжон қўйдилар. Сўнг Ҳасан вазирнинг хотини ўғил туғди. Мен Ғарибман, бечораман, ёт элларда юрибман деб, унинг отини Ғарибжон қўйди. Бир-бирларига қулоқларини тишлатиб, етти кеча-кундуз тўй-томоша бердилар. Йигит-билан қиз етти-саккиз ёшига кирди. Мактабга қатнаб юрдилар. Улар ўн-ўнбеш ёшларига қадам қўйганда Ҳасан вазир дунёдан ўтди. Энди Ғарибжон билан Санамжон иккаласи болалардан бурунроқ мактабга келиб, сир айтишиб ўтирадиган бўлишди. Шунда Ғарибжон айтди: агар ким кечиб келса қандай жазолаймиз? Ихтиёрингиз, деди Санамжон. Ким кечикса бир жуфт бўса беради, деди Ғарибжон. Шундан кейин кунда Ғарибжон ухлаб қолавериб, Санамжонга ютқазаверди.

Бир куни Ғарибжон онасига айтди: эй она, мен шарманда бўлиб турибман, Санамжон билан баҳс ўйнаган адим. Кеч қолиб ҳар юзимдан жуфт бўсаларни бердим, деди. Болам, сен бу нарсалар учун ғам ема, деди онаси. Бугун сени эртароқ турғизиб юбораман, сен эртароқ уйқунгни олавер, деди. Отанг қазо қилган бўлса ҳам ҳарқачон шу қиз сеники бўлади, деди.

Шохсанамжоннинг Ойхоним деган онаси бор эди. Бир куни у подшога айтди: Энди қизимиз бўй етиб қолди. Уни кимга берамиз, деди. Мен аллақачон уни Ҳасан вазирнинг ўғли Ғарибжонга атаб қўйганман, деди подшо. Сиз подшо одамсиз, деди Ойхоним, қайси бир одам етимга қизини беради. Подшодан подшо, шохдан шох қиз олишар, деди. Ундай бўлса қизингни мактабга юборма, деди подшо. Энди Ғарибжон билан баҳс ўйнаган Санамжон китобларини бошшининг тагига қўйиб, эрта туриб бориб ўпишни ўйлаб, эртароқ туриб китобларини қўлтиғига қисган эди, онаси айтдики, эй Санамжон сен энди бошқа ҳунар ўрган, мактаб вақтинг ўтди, деди. Санамжон ҳеч бўлмаса бугун борайин деб, онасига ёлвориб беш калима сўз айтар бўлди:

Арзим эшит мени ҳурматли она,
Она мен дардлини ёндирма бўйла.
Оқ сутинг эммишам мен қона қона,

Она мен дардлини ёндирма бўйла.

Алингда пиёла қонима тўлсин,
Ишқингда гул юзим сарғайиб сўлсин.
Ёниб-куйиб устихоним кул бўлсин,
Она мен дардлини қийнама бўйла.

Бармоғимда тилла узук қошлидур,
Ичимда ўт ёнар, кўзим ёшлидур,
Раҳм айла ожиза қора сочлидур,
Она мен дардлини ёндирма бўйла.

Мен ёра интизор йўлини дунаб,
Мени хароб этма, жоним қийнаб,
Шоҳсанам қиз айтар ишқини синаб,
Она мен дардлини ёндирма бўйла.

Санамжон онасига шунчалик ёлворди, қирқ ёнли қафасга тушган қуш янглиғ потирдади. Онаси Санамжонни юбормай, маҳкамлайверди. Санамжон дарвоза томонни қўйиб, қибла эшикдан чиқиб, Ғарибжонга ўзимни кўрсатай деб, китобларини қўлтиғига қисиб, кўчаларда юриб, бораётиб, беш калима сўз айтар бўлди:

Зулминг билан, қаҳбо фалак,
Ёрдан бизни айро солдинг.
Иброҳимдай ўтга ёқиб,
Жафо билан нора солдинг.

Жафо билан пурхун этиб,
Кўзда ёшим Жайхун этиб,
Мени Лайли-Мажнун этиб,
Қизиқли бозора солдинг.

Шоҳсанам дер: бўлдим гадо,
Ғарибима жоним фидо,
Найлай энди қодир олло
Ғарибимдан айро солдинг.

Энди ҳар кун сабоқини аъло бажараадиган Ғарибжон, сабоқини билса ҳам, билмагана солди. Ҳар куни ваъдалашилган вақтда келадиган Санамжон бугун келолмади. Ўқитиб ўтирган мулласи: эй, Ғариб яхшироқ ўқи деб, қўлидаги ҳассаси билан манглайдан бир туртди. Ғарибжон эса муллога қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Эй ёронлар, жонажонлар,
На бўлди ёрим келмади?
Дўғон қардош, меҳрибонлар
На бўлди ёрим келмади?

Келаман деб ваъда этди,
Келар ваъдасидан ўтди,
Эртадан чошгоҳа етди,
Айланди ёрим келмади.

Бу дардлар нечук дард бўлди,
Юрагим зардобга тўлди,
Кўзим йўлида тўрт бўлди,
Айланди Санам келмади.

Ё бировнинг пандин олди,
Ё бир ғайри билан бўлди,
Ё бир ёмон дардга қолди,
Айланди Санам келмади.

Дардли қул истар табибин,
Ҳеч киши билмас насибин,
Санам йиғлатди Ғарибин,
На бўлди Санам келмади?

Бу сўзни эшитиб муллоси ҳайрон бўлди. Мен бунга ўқи десам, бу менга бошқа сўзни айтаяпти. Шу пайтда мулло ташқарига чиқса, қўлтиғида китоби билан Санамжон мактабга кира билмасдан турибди. Муллога муножот қилиб Санамжон ҳам беш калима сўз айтар бўлди:

Булбули бечорасан гул ишқида фарёд қил,
Тинмайин шому саҳарлар дод ила бедод қил,
Ошиғи саргашта бўлсанг уйқуни барбод қил,
Бир иморат сол келиб ишқ уйини обод қил,
Жон муллам, бир замон Ғарибжонни озод қил.

Ҳар киши бундай балолар бирла бўлса бешумор,
Қолмағай кўнглида анинг зарра янглиғ ихтиёр,
Титрашар бу танда жоним симоб янглиғ беқарор,
Ёримиз мактаб ўқир, бизлар бу ерда интизор,
Жон муллам, бир замон шу ёримни озод қил.

Қўймади ўз ҳолима бу гардуни даврон мани,
Ҳажр даштинда қуёндай этди саргардон мани,
Ишқ офати қилибдур бесару сомон мани,
Ёқди жисмим ҳажр ўтиға дилдаги армон мани,
Жон муллам, бир замон Ғарибжонни озод қил.

Тиғи бедоди фалак ерга оқизди қонимни,
Билмадим ҳижрон тунинда дилдаги нуқсонимни,
Титрашар кўкда малакалар, эшитиб афғонимни,
Жоним чикмасдан бурун, бориб кўрайин ёримни,

Жон муллам, бир замон шул ёримни озод қил.

Бир муаллимсан эурсан шар ичинда бокарам,
Даргоҳингда юз тутиб ёрим жамолин истарам,
Бу ишқни йўлинда ман мастон кезам боғи эрам,
Термулиб, мисли гадодай ёрин истар Шоҳсанам,
Жон муллам, бир замон Ғарибжонни озод қил.

Мулло хайрон бўлди, Ғарибжоннинг сабоғини билмаганлигининг сабаби шул экан деб, болаларга дарсдан рухсат бериб юборди, Ғарибжонни эса сабоғингни билмагунча юбормайман деб, эшикни занжирлаб қўйди.

Эй тавба, деди Ғарибжон, Санамжоннинг ўтига ёнганда бу устига устак бўлдим энди. Астагина Санамжонга қараб ишора этди. Санамжон товус янглиғ товланиб Ғарибжонга яқин келиб. Эй Ғарибжон, мен ваъда қилган вақтимда кела олмадим, сени мендан, мени сендан айирдилар. Отам билан онам мени мактабга юбормайдиган бўлди, деди. Мендан икки жуфт бўсангни олмоқчи бўлсанг ол, деди. Шунда Ғарибжонга қараб, Шоҳсанам беш калима сўз айтар бўлди:

Санам: Қулоқ солиб эшит менинг арзимни,
Сиздан-биздан даврон ўтди Ғарибим,
Ғаним солди айрилиқнинг дардига,
Душман айрилиққа тутди Ғарибим.

Ғариб: Жудо тушдим дедам хафа бўлмағил,
Манманликнинг бир кун заволи бордур,
Айрилиқ дардиннан гулдек сўлмағил
Бу камликнинг охир камоли бордир.

Санам: Қайдаки камолдур қайдаки висол,
Йиғлаб ўтар бўлдим неча моҳисол,
Кел қочайлик ўзинг кўрсат йўлга сол,
Душман бизга юзин тутди Ғарибим.

Ғариб: Қайғуни кўп этма, меҳнатинг ортар,
Айрилиқнинг тиғи бағрингни йиртар,
Ёлғондур бу сўзлар тақдирга тортар,
Ҳар кишининг юз минг хиёли бордур.

Санам: Санам айтар, деган сўзим этмасанг,
Мени бир кечада олиб кетмасанг,
Ўзга бир ерларда ватан тутмасанг,
Пичоқ устихона етди Ғарибим,

Ғариб: Ғариб айтар, қайғу билан ўлдирма,
Заъфарондек бўлиб рангинг сўлдирма,
Оҳ тортиб кўнглинга ғубор келтирма,
Азалда бир қисмат қилгани бордур.

Ғарибжоннинг ёнига Шоҳсанамжоннинг келганини билиб, отаси изидан киши юборди. Ғарибжонни қариндош-уруғлари уни бир узоқ жойга қочириб юбордилар. Кейнидан Шоҳаббос подшо Ғарибжонни етти йил сургун қилиб юборди. Бир бойнинг қўйини боқиб, чўпонлик қилиб Ғарибжон икки йил юрди. Унинг бир чўпон жўраси бор эди. Бир куни Ғариб айтди: эй жўра, менинг бу ера келганимга икки йил бўлади, изимда қолган Шоҳсанамжон деган ёрим бор эди, деди. Бошимдан ўтгани сенга бир-бир баён этайин деб, қўлиндаги таёқини дутор этиб беш калима сўз айтар бўлди:

Икки йилдир айро душдим ёримдан,
Иложим йўқ ёра ета билмадим,
Ҳеч ким хабар олмас менинг ҳолимдан
Иложим йўқ ёра бора билмадим.

Ёрим Санамжоннинг сўзи мазоли,
Сўзлаганда ширин тили саноли,
Бармоқлари бўғим-бўғим хиноли,
Иложим йўқ ёра бора билмадим.

Икки йилдир мен келибман бу ёна,
Санамни кўрмагим бўлди гумона,
Ёрдан айро тушиб келдим омона,
Иложим йўқ ёра бора билмадим.

Чўпон дўсти айтдики, ҳей занғар, сени шундай ёринг бор экан нечун бу ерларда юрибсан, деди.

Ғариб айтди: бу мол боқдириб қўй боқдириб қўйган одам мени юбормайди, бўлмаса бу ерларда бир кун турарим йўқ. Ҳей занғар буни иложини қилса бўлади, боқиб юрган молларингни ўтсиз ерда боқ, суғорма, қуёшга қоқ этиб ориқлатавер, қани оғанг сени бир зум қўярмикан, деди. Шундан сўнг молларни ўтли жойда боқадиган Ғарибжон ўтсиз жойда боқди, суғормади. Бир куни молларнинг эгаси келиб кўрса, уларнинг ичи-ичига ўтган. Жўрасининг айтганидай, ҳей занғар, бор қаердан келган бўлсанг шу ёқа кет деб Ғарибжонни қувиб юборди.

Ғарибжон шундай қилиб ўзининг юртига келди. Бу ердан кетганимга икки йил бўлди. Боғдод шаҳрини бир айланиб ўтайин деб шаҳар ичига кирса икки судхўр сўзлашиб ўтирибди: эртага қул бозорида қул қиммат бўлади, чунки Шоҳаббос подшонинг қизи Санамжон ишлатиб юрган қулидан иккитаси ўлибди, эртага қул бозорига қул олиш учун чиқади. Ғарибжон бу сўзларни эшитиб: менинг Санамжоним қулга муҳтож бўлган экан деб, қараса қуёшламада чарх эгириб, калап сотиб ўтирған бир кампирга кўзи тушди, ёнига бориб: Эй она, сиз менинг онам бўлинг, мен сизнинг ўғлингиз бўлай, бу ерда Шоҳаббос подшонинг қизи Санамжон қулга зарур бўлибди, эртага мени қул бозорига чиқариб сотинг, менинг баҳомни сўраса минг тилло деб айтинг, қулинг нечун қиммат деса, менинг қулим ошиқ, созанда-гўянда деб тураверинг,-деди. Қампир бечора қачон бозор келар экан деб ўтирди. Бозор куни Ғарибжон юзига қорани чалдириб,

бошига бир кўша рўмолни боғлатиб, кул бозорида тураверди. Чошгоҳ вақтида отли келиб сўрайверди: Сенинг кулинг неча тилло?-Тўрт юз, сеники-чи?-Беш юз. Шунда уларнинг Ғарибга кўзи тушиб, ҳей кампир, сенинг бу ҳабаши кулингнинг баҳоси қанча, деб сўрадилар: Менинг кулимнинг аниқ баҳоси минг тилло деди кампир. Отлиқлар сенинг кулинг нега қиммат? деб сўрадилар. Менинг кулим ҳунарли кул деди, кампир. Қандай ҳунар бор? деб сўрадилар. -Ошиқ созанда, гўянда бу йигит деди кампир. Шоҳсанам шунда менинг Ғарибимнинг сози, сўзлариндан билмасмикан бу деб, қани сендан бир нарса эшитайлик, деди.

Бозорда бир кишининг сотишга олиб келган икки дутори бор эди, биттасини олиб Ғарибнинг кўлига бердилар. Ғарибжон кўлида сози, оғзида сўзи бир неча жойлардан тимсол келтириб, Санамжонга қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Қулоқ солиб, эшит менинг арзимни,
Олар бўлсанг кул жойинга ол, Санам
Киши билмас менинг асли зотимни
Олар бўлсанг кул жойинга ол, Санам.

Бу беш кунлик ўтар дунёи Фоний
Кўп бўлар ошиққа маъшукнинг оли.
Гавҳар нишон бўлсанг, гавҳарнинг дони,
Олар бўлсанг кул жойинга ол, Санам.

Жоним олар тархиноли кўлларинг,
Ошиқни куйдирар ширин тилларинг,
Жафокаш бўларлар Боғдод куллари,
Олар бўлсанг, кул жойинга ол Санам.

Рақиблар кўлидан озод қил мени,
Харидорсан бугун сотиб ол мени,
Ғариб айтар: ҳақ ошиқман, бил мени,
Олар бўлсанг, кул жойинга ол Санам.

Бу сўзларни эшитган Санамжон Ғарибжонни таниб, эй кампир, бу кулинг айтганиндан ҳам зиёда экан, яна бир сўз айтсин, деди. Ғарибжон қайнаб-жўшиб, кўлида сози, оғзида сўзи Санамжонга қараб яна беш калима сўз айтар бўлди.

Кулар юзли, сарзи қадли нигорим,
Бу сўзим фарқиға етсанг не бўлди?
Барча одам бизга душман, дилдорим,
Рақиблардан ҳазар қилсанг не бўлди?

Жамолинг кўрмакка мен интизорман,
Бу ишқнинг дардидан мен беқарорман,
Ўлгунча Санамжон мен харидорман,
Солланиб олдимдан ўтсанг не бўлди?

Ҳар ошиқ даврини сураб чоғинда,
Булбуллар сайрашар чаман боғинда,
Мен юрибман айрилиқнинг доғинда,
Санамжон марҳамат этсанг не бўлди?

Ғариб айтар фикри-зикрим йитирдим,
Сени кўриб хаёлимни кетирдим,
Озод бошим бунда келиб соттирдим,
Харидорсан сотиб олсанг не бўлди?

Ана энди Ғарибжонни Санамжон таниб, минг тиллони санаб бериб, кампирнинг вақтини хуш этиб, Ғарибжонни етаклаб кетаверди. Энди бугун кечқурун Ғарибжон билан хабарлашсам, дўст-душман отамга билдирар шу боис ундан эртага хабар олай деб, бу қулни эҳтиёт қилишни тайинлаб, Ғарибжонни қулларнинг орасига юбориб кетаверди. Ғарибжоннинг кўзлари тўрт бўлиб қараб ўтирди келажак Санамжон йўқ. Қаҳрланиб боғнинг деворидан сакраб ўтиб ўзининг кулбахонасига бориб Оводон деган онаси, Гулжамида деган синглиси бор эди, булар билан кўришиб, сўзлашиб ўтирди. Лекин эрталаб ўрнидан туриб, боғни ташлаб келганига кўп пушаймон қилди. Санамжон ҳам эртаси келиб, қуллардан сўради: кеча минг тиллога олинган ҳабаши қул қани? Қуллар: билмадик, кечадан бери йўқ, дедилар. Санамжон Ғарибжон кеча хабарлашмаганим учун аччиқланиб кетибди-да деб ўйланди, хафа бўлди.

Шоҳсанамнинг Хўжа боғбон деган боғбони бор эди. Ғарибжон орадан икки кун ўтгандан кейин боғбонга хизматкор бўлиб ёлланди. Отини кал, деб таништирди. Боғбон ҳар йилда икки марта гулчаман боғлаб Шоҳсанам совға қилиб юборар эди. Ғарибжон буни кўриб, эй уста, мен ҳар бир чамангул боғласам бўладими? деб сўради. Бўлади, деди боғбон. Ғарибжон қайтиб келиб боғбонга етим хизматкор бўлиб юрганини бир қоғозга бир бармоғининг қони билан ёзиб, бир гулдаста ясади ва ичига қоғозни яширди:

Қулоқ солиб эшит менинг арзимни,
Кундан кунга бадтар бўлдим дардингдан.
Нелар чекдим фироқингдан-ҳажрингдан.
Қонлар йиғлаб ўтар бўлдим, дардингдан.

Чаман боғлаб, нома ёзиб юбордим,
Сени деб нечадан юзим ўгирдим,
Роҳат чироғини йиғлаб сўндирдим.
Қонлар йиғлаб ўтар бўлдим, дардингдан.

Ихлос билан боғда хизмат этарман,
Билмам мақсадимга қачон етарман,
Сахролардан адо бўлиб ўтарман,
Ёр-ёр дейиб ўтар бўлдим, дардингдан.

Ғариб эдим «кал» қўйибман отимни,

Кимга айтай сийнамдаги додимни,
Паризоддан бошқа билмас зотимни,
Сенга додим айтар бўлдим, дардингдан.

Боғбон Ғарибжон ясаган гулдастани кўриб, хурсанд бўлди ва Шоҳсанамга совға қилиб олиб борди. Шоҳсанам дид билан танланган гулларни кўриб, эй боғбон, бу гулларни жуда яхши танлаб боғлабсиз, эртага бизлар боққа сайрга чиқамиз, боғни ораста қилиб, қўйинг, деди. Боғбон хўп бўлғай, деб севиниб боғда турли-турли таомлар пиширтди. Чамангулларни боғлайверди. Боғбон кетгандан сўнг Шоҳсанам гулларни кўрса, бир чамангул кўзига иссиқ босилаверди, олиб исқаб кўрди, ичидан бир нома чиқди. Хатни ўқиб, Ғарибжоннинг боғбонга етим бўлиб юрганини билиб, Ақча Гулнаҳорни чақириб, Ғарибдан келган нишонани билдириб, беш калима сўз айтар бўлди:

Ақча, сенга сирим баён айлайин,
Ёрнинг гули келди, ўзи келмади.
Бошимдан ўтганни аён айлайин,
Ёрнинг гули келди ўзи келмади.

Қахбо фалак бошим қилди ғамхона,
Ўзи келмай гули келди ғойибона,
Менинг учун етим бўлиб боғбона,
Ёрнинг гули келди ўзи келмади.

Фалак менинг қанотимни қайирмиш,
Ғазаб билан мени ёрдан айирмиш,
Билмам энди ёрим кимга буюрмиш,
Ёрнинг гули келди ўзи келмади.

Шоҳсанам қиз дерлар менинг отима,
Бир оҳ урсам олам ёнар ўтима,
Сендан бошқа ким ҳам етар додима,
Ёрнинг гули келди ўзи келмади.

Ана Санамжоннинг қирқ канизи бор эди, Боққа сайила чиқадиган бўлдилар. Канизлар боққа бориб мева-майз билан бўлиб кетавердилар. Ақча Ғарибжонни боғ ичидан ахтарди. Қараса, шоҳсупалар тўшалиб, овқатлар пишиб, турли-туман мевалар келиб турибди. Узоқдан кўрса, боғнинг бир чаккасида Ғарибжон ўт ўриб ўтирибди. Шоҳсанамнинг кўзи Ғарибга тушди, булар борса, Ғариб қочиб кетди. Бундан хафа бўлган Санамжон, бошимга не савдолар тушди деб, Шоҳсупада ўтириб Ақчага қараб, беш калима сўз айтар бўлди:

Ақча келин ғамсиз бошим,
Ғамхона бўлди найлайин,
Бир сўз билан ошно ёрим,
Бегона бўлди найлайин.

Мен келдим уни сўроғлаб,

Юрагимни ўта доғлаб,
Ул қочди мендан йироғлаб,
Ғамхона бўлди найлайин.

Ёнди-юрак-бағрим ёнди,
Умидим барчаси сўнди,
Висолнинг чироғи сўнди
Ҳижрона дўнди найлайин,

Қутилмади ғамдин бошим,
Заҳар бўлди ичган ошим,
Ёр йўлинда кўзда ёшим,
Равона бўлди найлайин.

Шоҳсанам қиз энди пира
Ҳар ким ўз бахтиннан кўра
Ёрнинг қўнгли ўзга ёра,
Гумона бўлди найлайин.

Эй Санамжон, деди Ақча, шунча киши билан келибсан, ҳали ҳам яхши бу бечора боғда турибди. Ойни, кунни этак билан яшириб бўладими? Сизларнинг биринг ой, биринг кун, у шунча қизнинг олдида андиша қилиб, уялиб турибди. Унда Шоҳсанам бошига тушган савдоларни бу канизларига бирма-бир баён қилмоқчи бўлиб, боғнинг ўртасида туриб, канизларига қараб, беш калима сўз айтар бўлди:

Севар ёримдан айрилиб,
Юрмаклик раво бўларми?
Гўзал ёрнинг фироқинда
Кезмаклик раво бўларми?

Юзда маломат гардини,
Сўзи етар номардини,
Эй ёронлар ишқ дардини,
Дардига даво бўларми?

Мен истарман ёрим келса,
Келиб ғамгин кўнглим олса,
Бир кун буни отам билса,
Канизлар гувоҳ бўларми?

Фироқ ўтина куйганнинг,
Сийнасига тош урганнинг,
Ҳар кимга сирийн айтганнинг,
Сўзинда ибo бўларми?

Ёр йўлинда бўйин эгмак,
Роҳат бериб меҳнат олмоқ,
Шоҳсанамдин ошиқ бўлмоқ
Бундан истихло бўларми?

Ана Ақча билан канизлар Ғарибжонинг ўт ўриб юрган жойига бордилар.
Узоқдан Ғарибжон уларни кўриб, қизларга қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Кўрдим икки пари келар,
Келар соллона-соллона,
Ошиғининг кўнглин олар,
Олар соллана-соллана.

Бири гулдир, бири ғунча,
Ул бири йўқдур Санамча.
Томоша қилинлар барча,
Келар соллона-соллона.

Икки пари ҳамдам бўлиб,
Бир-биридан нусха олиб,
Қиё боқиб, қўлин солиб,
Келар соллана-соллана.

Ўн тўрт гежалик ой каби,
Юришлари хумо каби,
Минг қўйли уллибой каби,
Келар соллана-соллана.
Ғариб дер: ошиқ додина,
Ҳақ етирсин муродима,
Дўзмам айролик ўтина,
Келар соллана-соллана.

Икки қиз Шоҳсанамнинг ҳузурига Ғарибжонни олиб келдилар. Шоҳсанамнинг қирқ канизининг ичида бир канизи бор эди, отига Тансиқ каниз дер эдилар. Шоҳсанам айтди: эй, Тансиқжон, Ғарибжоннинг қўлларига бир сув қуйиб юбор, деди. Шул вақтда каниз Ғарибжоннинг ҳусни-жамолини кўриб унга тегишди. Ғариб силтаб ташлади. Шоҳсанам буни эшитиб, Тансиқ канизни таёқ жазосига буюрди. Тансиқ каниз бу хўрликларга чидамай, Ғарибжоннинг боғда юрганидан Шоҳаббосга хабар берди. Бу хабарни эшитиб, дарғазаб бўлган Шоҳаббос жаллодларини чақириб, дарров Ғарибжонни тутиб, дорга осинлар, деб буюрди. Жаллодларнинг келгани ҳақида Шоҳсанамга хабар бердилар. Шоҳсанам Ақча билан маслаҳатлашиб Ғарибни Ясиқ момо деган кампирнинг уйига яширдилар.

Жаллодлар келиб боғни қарадилар, ҳеч ердан Ғарибни топа олмадилар. Орадан уч кун ўтди. Шоҳсанам айтди: Эй, Ғарибжон энди отам билиб қолар, сен бир узоқ юртларга кетмасанг бўлмас, деди. Шунда Ғарибжон ёрига қараб беш

калима сўз айтар бўлди:

Отан билан дейиб қайғу емагил,
Биза бир ёзилғони бордур Санамжон,
Манго мунча аччиқ сўзлар демагил,
Ошиқлара не ҳожати бордур, Санамжон.

Отанг билса ахир бизни нетарлар,
Фармон билан тутиб олиб кетарлар,
Сени қўйиб, мени қурбон этарлар,
Бир боша бир ўлим бордир, Санамжон.

Булбул фиғон айлаб айрилмас гулдан,
Жоним чиқармишам бошда кўнгилдан,
Минг жазо олсам ҳам кечмасман сендан,
Ошиқлара кечмак ордур Санамжон.

Мен бир кўзи-кўчқор сўйсин қурбона,
Бўйним боғламишам зулфинг торина,
Минг йўла бош урсам отанг дорина,
Ошиқларнинг иши зордур Санамжон.

Ғариб айтар: фалак биза турмаса,
Ўтганларнинг хотирасин кўрмаса,
Отанг энди сизни биза бермаса,
Ўлдирса ўлдирсин зордур, Санамжон.

Охири чорасизликда Ғарибжон Ҳалап Ширвонга кетадиган бўлди. Ғарибнинг Оводонжон деган онаси, ёшғина Гулжамила деган синглиси бор эди. Булар билан хайрлашиб кетайин деб, ўзининг кулбахонасига борди. Онасига бошидан ўтган савдоларни баён этиб Ғарибжон беш калима сўз айтар бўлди:

Хуш қол энди жоним онам,
Мен бундан кетмали бўлдим,
Шоҳаббос хоннинг дардиндан,
Олиб бош кетмали бўлдим.

Кеза билмам ушбу ерда,
Санам солди ёвуз дарда,
Ёр-ёр дейиб, ёт элларда,
Олиб бош кетмали бўлдим.

Ғариб айтар қариндошим
Куяр бўлди ичи-дешим,
Энди ёт эллара бошим,
Юрт ошиб кетмали бўлдим.

Ғарибжоннинг онаси бу сўзларни эшитиб, гоҳ розичилик бериб, гоҳ

розичилик бермай, у ҳам Ғарибжонга қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Ҳасан вазир ўлди, сенга сиғиндим,
Болам сени ўз бахтинга топширдим.
Бир неча вақт бўйинг кўриб қувондим,
Ғариб, сени ўз бахтинга топширдим.

Ёр йўлинда бошинг олиб кетарсан,
Энди мени, Гулжамилни нетарсан,
Бир ёр учун хунобалар ютарсан,
Ўғлим сени ўз бахтинга топширдим.

Кўзимнинг равшани нурим сен эдинг,
Қаторда суянган норим сен эдинг,
Бахти-саодатим борим сен эдинг,
Болам сени ўз бахтинга топширдим.

Душман юзи қора бўлсин орада
Мени кўйди бир туганмас балода,
Ободон дер, етолмадим мурода,
Ўғлим сени ўз бахтинга топширдим,

Охири Ободон кампир чорасизликдан Ғарибжонга рухсат берди. Энди синглиси Гулжамила акасининг кетажагига норозилик билдириб, беш калима сўз айтар бўлди:

Орадан бир сўз ўтмайин,
Жон оғам, қайга борасан?
Ўн гулдан бир гул очилмайин,
Жон оғам, қайга борасан?

Яхши-ёмонимни билмай,
Кафан тўнимни рос қилмай
Алинг билан гўра солмай,
Оғамжон қайга борасан?

Бағрим бўлди пора-пора,
Юрагима солдинг яра,
Бизни айладинг бечора,
Жон оғам, қайга борасан?

Кечдим мен энди бу жоннан,
Ал чекдим фойда, зиённан,
Шумиди умидим сеннан,
Жон оғам, қайга борасан?

Кетар бўлдинг бошинг олиб,

Бир кексанинг пандин олиб,
Мени ёнар ўта солиб,
Жон оғам, қайга борасан?

Юрагимни ўта доғлаб,
Иқболима қора боғлаб,
Гулжамил қолар қон йиғлаб,
Жон оғам, қайга борасан?

Шундан сўнг онаси, синглиси билан хайрлашиб, Ғарибжон Халаб-Ширвонга равона бўлди. Бориб бир Хорозмон кампирнинг хорозини ҳайдаб, она-ўғил бўлиб ун чиқариб юраберди.

Бир куни кампирнинг уйига Бағдоддан бир савдогар келиб тушди: - сен қайдан бўласан ўғлим, деди Ғарибжонга. Ғарибжон: мен Боғдоддан, Ҳасан вазирнинг ўғлиман, деб жавоб берди. Агар сен Боғдоддан бўладиган бўлсанг, - деди савдогар, Шоҳаббос подшо қизини Шовалад подшога бераётир. Қирқ зинапояли кўшк қурилди, қирқ кеча-кундуз тўй бўлади, кўшк олдида созанда-гўяндалар кўшиқ айтмоқда. Ҳар бир созанда-гўянданинг сози, овози ёкса Шоҳсанам минг тилло танга, қирқ чопон сарпо бериб турибди, деди.

Ғарибжон бу хабарни эшитиб ичига ўт тушиб, кампирнинг олдида бориб айтдики, эй она, кўп тузингни едим, оз хизматингни этдим, менга рухсат қилсанг, Бағдод шахрига қайтмоқчиман, деди. Кампир билан хайрлашиб, Қарбало чўлида шошиб-пишиб келаётир эди, олдида бир қора отли киши чиқди. Эй ўғлон келиш қайдан, бориш қайга, деди. Келишим Халаб-Ширвондан, боришим Бағдод, деди Ғарибжон. Мин, отнинг орқасига, - деди халиги киши. Ғарибжон минди, кўзингни юм, деди, юмди. Оч деди, очди. Ярим кечада қараса эшигининг олдида турибди. Ғарибжон эшигини қоқди. – Ким, деди кампир. Бир худойи меҳмонман деди, Ғарибжон. Эй меҳмон менинг уйимда не ҳаз топасан, менинг бир Ғарибжон деган ўғлим бор эди, кетганига етти йил бўлади. Унинг дардида йиғлай-йиғлай кўзим кўр бўлди. Уйим, ифлос, деди кампир. Унда Ғариб айтди: Эй, она менга ҳеч нарсангиз керак эмас. Бир чойнак чой берсангиз бўлгани. Шунда Гулжамила айтди: Эй, она, бори-йўғимизга қойил бўлиб турибди-ку, меҳмон олаверайлик. Менинг акам Ғарибжон ҳам ёт элларда шундай меҳмон жой сўраб юргандир, деди.

Шундай қилиб она-қиз иккаласи маслаҳатлашиб Ғарибжонга ичкари киргиздилар. Чироқни ёқиб чойни қўйиб бир оз дам олгандан кейин Ғарибжоннинг кўзи деворда турган ўзининг қазма дуторига тушди. Ғарибжон дуторни олиб, ҳар турли мақом йўлларига чертаверди. Кампирнинг бағри эзилиб, дутор чалишинг худди ўғлим Ғарибжоннинг дутор чалишига ўхшар экан. Меҳмон сен қайдан келаётирсан, деб сўради. –Эй кампиржон, деди Ғарибжон мен Халаб-Ширвондан келаётирман. Шунда кампирнинг ёдига ўғли Ғарибжон тушиб, кўнгли бузилиб, беш калима сўз айатар бўлди:

Халаб Ширвондан йўл ошиб,
Келишинг болама мангзар,
Сарпардадан муқом чалиб,
Чалишинг ўғлима мангзар.

Ўрдак учар ҳаво билан,
Булбул сайрар наво билан,
Астагина ибо билан,
Келишинг ўғлима мангзар.

Кўзим йўқ юзинг кўрмакка,
Мадорим йўқ ҳол сўрмоққа,
Қарорим йўқ қараб турмоққа,
Келишинг болама мангзар.

Уч юз олтмиш, тирик ғойиб,
Бу Ғарибжон куйди ёниб,
Ҳар саҳарлар Санам дейиб,
Нолишинг ўғлима мангзар.

Ободон дер: жоним куяр,
Қон йиғласам душман кулар,
Сўзларингни жоним суяр,
Ёнишинг ўғлима мангзар.

Эй, кампир деди Ғариб, мен Ғариб эмасман, бир юрган ғариб-бечораман,
деб Ғарибжон онасина қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Яқин йўлим узоқ қилма,
Она сен ғариб, мен ғариб,
Қулоқ сол арзи ҳолима,
Она сен ғариб, мен ғариб.

Мен Ғарибни шогирдиям,
Олтин-кумишнинг гардиям,
Шоҳсанам қизнинг дардидаям,
Она сен ғариб, мен ғариб.

Ғариб келар тоғдан ошиб,
Ишқ ўтида қайнаб-жўшиб,
Қайғусига қайғу қўшиб,
Она сен ғариб, мен ғариб.

Ғариб деяр, ҳолим сўрма,
Ўғлим дедам фарёд урма,
Кўз ёшинг тўкиб ўлтирма,
Она сен ғариб, мен ғариб.

Сўзни тамом қилгандан кейин Ғарибжон айтдики, эй она, бу ерда Шовалад подшонинг қирқ кунлик тўй-томошоси бор экан. Ҳамма жойдан созанда-гўянда, бахши келган экан. Қайси бирининг сози-сўзи ёқса Шоҳсанам минг

тилло танга пул, бош-оёқ сарпо берар экан. Менинг дуторим йўқ. Шу дуторни берсангиз, мен ҳам тўйга бориб, бир ашула айтсам, деди.

Эй меҳмон, деди кампир, бу дутор ўғлимдан қолган нишона, ҳар кун буни уч мартаба кўзимга суртиб қўяман. Бу дуторни ҳеч кишига бермайман, деди. Шунда синглиси Гулжамила айтди: Эй она, бошланганига ўттиз саккиз кун бўлибди. Лекин ҳали бир созанда минг тилло тугул бир шойи ҳам олиб билмабди. Балки бу меҳмон сози-сўзи ёқса минг тилло пул топса, беш юз тангасини бизларга келтириб берса, дуторни ҳам келтириб берса ёмон бўлмас эди. Она-қиз иккаласи ўйлашиб Ғарибжонга дуторни бериб юбордилар.

Ғарибжоннинг юзига қора чекилган, сочлари ўсган, дуторнинг попуклари кўриниб турар эди. Ғарибжон тўйга қараб жўнади. Борса кўшқда Шоҳсанам хуснининг шуъласи жаҳонни тутиб турибди. Сал нарида уч ёғоч ҳам қурдириб қўйган экан. Агар Ғарибжон келса осамиз деб. Ғарибжонни бу афтода ҳолида кўрган болалар унга кесак отиб бу не кал, деб масхаралай бошладилар. Бу ёт йигитдан шубҳаланган тўйбошилар келиб қарасалар, унинг қўлтиғидан дутор кўриниб турар эди. Бир саёқ созанда бўлса керак, деб уни мусобақалашаётган бахшилар ёнига олиб бориб қўйдилар. Созандалар унга жирканиб қарашдилар ва нарига ўтиб ҳой кал, деб уни четга чиқариб қўйдилар. Шунда тўйбошилар айтдики, ўттиз саккиз кун бўлди созандалар айтишиб бир шойи танга ола билмади. Бу кал ҳам омадини бир синаб кўрсин, дедилар. Шундай қилиб, Ғарибжонга навбат етди. Ғарибжон оғзида сўзи, қўлида сози, кўп ерлардан тимсол келтириб, Санамжонга қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Оғалар тун-кеча Халаб-Ширвондан,
Бир ёр савдосига тушдим-да келдим.
Айб айламанг дўстлар мени келди деб,
Шул ёр савдосига тушдим-да келдим.

Неча йиллар кездим саргардон, бўлиб,
Ҳар мардга, номардга сирим билдириб,
Мурода етганим тушимда кўрдим,
Бир ёр савдосига тушдимда келдим.

Номозшомда келдим кулбахонамга,
Сирим билдирмадим божим онама,
Ханжар ярасини чекдим сийнама,
Тухмат балосидан қочдим-да келдим.

Отимни боғладим нор ёғочига,
Бир камон ташладим дор ёғочига,
Қурбон бўлсин бошим, ёр ёғочига,
Баланд-баланд тоғлар ошдим-да келдим.

Юзингни ўхшатдим байрам ойина,
Қошингни ўхшатдим камон ёйина,
Мен ботибман маломатнинг лойина,

Дарё каби тўлиб-тошдим-да келдим.

Созимни кўтариб келдим уйинга,
Қурбон бўлай ёрим қадди бўйига,
Ғариб ошиқ Шоҳсанамнинг тўйига,
Бир ёр савдосига тушдим-да келдим.

Бу сўзни Ғарибжон айтган заҳоти жаллодлар уни ёқасидан тутиб, подшонинг олдига қўл - оёғини боғлаб олиб бориб ташладилар. Эй подшоҳим, бу кал, Ғариб ошиқ Шоҳсанамнинг тўйига деган сўзни айтди, дедилар. Буни олиб бориб дорга осинглар, деди подшо. Подшоҳим арзим бор, арзим бор, деб Ғарибжон дорнинг тагига боргунча қичқириб борди. Тўйга йиғилган халқ, эй подшоҳим, ашулани жуда яхши айтди, унинг арзини сўранг, одамнинг арзини сўраб гуноҳи бўлса осиш керак, дедилар. Подшо қайтаринг, қайтаринг, деб буюрди. Ғарибжонни дор тагидан қайтариб олиб келдилар. Қани, занғар не арзинг бор, деди подшо. Қуллик-ей подшоҳим, деди Ғариб, бу одамларингиз овсарми десам, сиз булардан ҳам сал юқори экансиз. Мен ўзимнинг Ғарибчилигимни, бечоралигимни айтдим, менинг Ғарибжон билан ҳеч алоқам йўқ деди.

-Вой занғар-ей, боринг, тархон бўлсин, бу йигит нени айтса айтсин, Ғарибни айтадим, бечораними, деди подшо. –Қуллуқ подшоҳим, яна оғзимдан ғариб-сариб деган сўз чиқса, бу одамларингиз мени яна сизни олдингизга келтирмасин, айтиб кўйинг, деди Ғариб. Йўқ, тархон бўлдинг сен, деди подшо. – Қуллуқ подшоҳим, қуллуқ деб, Ғариб Шоҳсанамнинг кўшки олдига чиқиб, беш калима сўз айтар бўлди.

Эй ёронлар севдигимни,
Кўрдигим жойларга келдим.
Сенинг билан ўйношмоққа,
Юрдигим жойларга келдим.

Ўпсам сиймин сақоғингнан,
Сўрсам ширин дудоғингнан,
Ёрим иссиқ қучоғингнан,
Ётдиғим жойларга келдим.

Тердигим боғнинг гулиннан,
Эмдигим ширин тилиннан,
Ёрим хиноли қўлиннан,
Тутдиғим жойларга келдим.

Ёрим билан сафо этиб,
Муроду мақсадга етиб,
Оқ қўлин бўйнимга чотиб,
Турдиғим жойларга келдим.

Ғариб ошиқ қайнаб-жўшиб,

Ишқнинг дарёсига тушиб,
Санинг билан қўл ушлашиб,
Юрдигим жойларга келдим.

-Ҳа баракалло, менга ёқадиган номалардан айтдинг, деб Шоҳсанам Ғарибжонга бош-оёқ сарпо минг танга пул совға қилди. Ғарибжон янада қайнаб-жўшиб, тилида сўзи қўлида сози Шоҳсанамга қараб яна беш калима сўз айтар бўлди:

Ёрим берган оқ рўмолим,
Сени қайда қўёйин ман,
Боғдан қизил гулни узиб,
Қирмизига бўёйин ман.

Ёрим жабр айлама биза,
Сиё зулфни тўкма юза,
Сени бермам юз минг қиза,
Кел, ёнима севайин ман.

Эйнингизда бордур ола,
Бири гулдур бири лола,
Санамжон кетма хаёла,
Қўш норингни ўйнайин ман.

Юзингдан ниқобинг олиб,
Куйдирма мени уялиб,
Сенинг билан қўл ушлашиб,
Кел, ёнима севайин ман.

Ошиқ Ғариб қайнаб жўшиб,
Ишқнинг ўтина тутошиб,
Карбало чўлиннан ошиб,
Кел, ёнима севайин ман.

Бу сўзни эшитгандан кейин Шоҳсанам яна бир неча молу-дунё, зари зебо ташлади. Энди Ғарибжон сал қаҳрланиб яна беш калима сўз айтар бўлди:

Ошиқларнинг иши халққа аёндур,
Манго сиз ёр керак, дунё керакмас.
Бу дунё деганинг бир бевафодур,
Манго сиз ёр керак, дунё керакмас.

Ғариб эдим кал қўйдилар отимни,
Кимга айтай сийнамдаги доғимни,
Паризодим сен эшитгил додимни
Манго сиз ёр керак, дунё керакмас.

Ҳақ олдида кечар оҳ ила зорим,
Кеча-кундуз фикри, ёди хаёлим,

Чин ошиқ на қилар дунёнинг молин,
Манго сиз ёр керак, дунё керакмас.

Ғариб ошиқ айтар: бу сўзим ростдур,
Бу дунё деганда хузур абасдур,
Санамжон ёр, санго, манго ким дўстдур,
Манго сиз ёр керак, дунё керакмас.

Ғарибжон мени унутмаган экан деб, уни таниган Санамжон юзидаги бир пардасини олиб ташлаб, икки зинапоя тўман тушиб Ғарибжонга қараб бир сўз айтар бўлди:

Қулоқ солиб эшит менинг арзимни,
Сенинг келганингни билобилмадим.
Мен ташладим номус билан оримни,
Ғариб келганингни билобилмадим.

Айрилиқ дардидан йиғлаб юрдингми,
Бир ёт ўлкаларда сарсон бўлдингми,
Аввалдан келмасдан энди келдингми,
Ёрим келганингни билобилмадим.

Ота-онам қувладилар кетмадим,
Оқ юзима пардаларни тутмадим,
Шовалад подшони қабул этмадим,
Ғариб келганингни билобилмадим.

Сенинг учун мен берайин жонимни,
Сен бўлмасанг мен тўкайин қонимни,
Зиёда йиғлатма Санамжонингни,
Ёрим келганингни билобилмадим.

Кимни гул деярлар, кимни лолалар,
Айтармишлар мени сендан оларлар,
Манго тегсин сенга келган балолар,
Ёр сенинг келганинг билобилмадим.

Шоҳсанам дер, Шоҳаббоснинг қизиман,
Қон йиғлатиб ёш тўқдирдинг кўзима,
Қарорим йўқ ташлар бўлдим устинга,
Сенинг келганингни билобилмадим.

Шундан сўнг Шоҳсанам Ғарибжоннинг кучоғига ўзини ташланди. Ҳамма ер талотўп бўлиб кетди. Лекин ҳеч ким буларни бориб ажратишга ботина олмади. Шоҳсанам шунда яна Ғарибжонга, халққа қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Ойга туташди доғлар,

Булбулнинг ўрнига зоғлар,
Ёридан айрилган йиғлар,
Етишакўр ибо билан.

Кўп бўлар ёрнинг армони,
Санамнинг қийналди жони,
Ўртади доғи ҳижрони,
Душманлара топо билан.

Қурбон бўлай ёр қўйнига,
Қўлимни солай бўйнига,
Ғариб Санамнинг қўйнига
Кирса керак ибо билан.

Бу сўздан кейин Шоҳсанам кўшкнинг зинасидан ўзини Ғарибнинг устига отди. Ғарибжон Шоҳсанамни ерга пешини ҳам теккизмасдан икки қўллаб қопчиб олди. Иккиси-бири у ёққа, бири бу ёққа беҳуш бўлиб йиқилиб қолдилар. Ғариб деган ашулачининг устига Шоҳсанам кўшкдан ўзини ташлади, деб дарров подшога хабар бердилар. Боринг, иккаласини ҳам дорга осинг, деб фармон берди подшо. Тўйга йиғилган халқнинг ҳаммаси подшонинг олдига бориб. Подшоҳим, сиз уларни осиб ҳам билмассиз, ўлдириб ҳам билмассиз, улар бир-бирига ошиқ дедилар. Ўзингиз томдан отилган қовунни ҳам қопчиб ола билмассиз, Ғариб қирқ газлик кўшкдан ташлаган Шоҳсанамнинг бир пешини ҳам ерга теккизмасдан қопчиб олди, дедилар.

Тамоми халқ Ғариб билан Санамжон томонда бўлдилар. Подшонинг бир ўзи бир томон қолди. Не қиларини билмаган подшо: Эй халойиқ, бу тўй Ғариб билан Санамники бўлсин, деди. Ўртада бир жарчи чиқиб, бу тўй Шоваладнинг эмас, Ғариб билан Шоҳсанамники деб қичқираверди.

Шунда Ғарибжон энди хотиржам бўлиб, халққа қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Шум рақиблар бизни ёмон бўлдирди,
Ўлмагимдан айрим кор манго найлар?
Кечибман жонимдан, гул армонимдан,
Энди номус билан ор манго найлар?

Намак каби ҳар қозонда қайнарман,
Тушиб ишқнинг дарёсидан бўйларман,
Кўнглима келганинг баён айларман,
Энди номус билан ор манго найлар?

Олғир қушлар бўлар шоҳнинг қўлинда,
Хуркиб-хуркиб қўнар соғу сўлинда,
Мансур каби анал-халқнинг йўлинда,
Осилсам зулфингдан дор манго найлар?

Ғўч йигитнинг бўлмас зарра армони,
Номарднинг ҳеч бўлмас аҳди-паймони,
Булбулнинг олдинда гулнинг дармони
Гулшанда ётмишам хор мано найлар?

Кечалар қон йиғлаб, қундуз тинмишам,
Ичиб, ишқнинг шаробиннан қонмишам,
Ғариб айтар ишқ ўтина ёнмишам,
Жафолар чекмасам ёр манго найлар?

Бу сўздан кейин Шоҳсанам ҳам ёрига қараб, уни боғ сайрига таклиф этиб бир сўз айтган экан:

Кел, Ғарибим, гашт этали бу боға,
Булбул кўрсин, гулнинг томошасини,
Қўй лабинг лабима, дуджоқ дудоға,
Тиллар кўрсин болнинг томошасини.

Ишқ ели ҳар кимни айлади барбод,
Ҳар кимга дуч келса, айлайди фарёд,
Бесутун тоғини кўп қазди Фарҳод,
Ширин кўрсин, Фарҳод томошасини.

Худойим яратди жаннату ризвон,
Бу дунёда берди бизга минг алвон.
Ёр учун неча йил кезди саргардон,
Лайли кўрсин, Мажнун томошасини.

Ҳақ солмиш бошимга туганмас савдо,
Жаҳон бозорига тушди минг ғавго,
Ўн икки йил оқди дарёда Узро,
Вомиқ кўрсин, Узро томошасини.

Икки ошиқ қўшилсалар жам бўлиб,
Сийналари доғли, кўзи нам бўлиб,
Сен ошиқ Ғарибсан, мен Санам бўлиб,
Эллар кўрсин, бизлар томошасини.

Бу сўздан кейин Ғариб-жўшиб, ёрининг жамолина қараб, уни таъриф этиб, халққа қараб беш калима сўз айтар бўлди:

Эшиги айвони боқчали боғли,
Хуш ажаб жойлари бордур Санамнинг,
Ажаб томошали, оқ ўтоғали,

Боғу-бўстонлари бордур Санамнинг.

Бу нотавон кўзим ишқинда зори,
Ғамзаси жон олар, ширин гуфтори,
Кўнглима хуш ёқар ажаб рафтори,
Тиллодан шонаси бордур Санамнинг.

Санамнинг қайғусин вайрон этмака,
Боғи бор соллониб сайрон этмака,
Киприги жонимни ҳайрон этмака,
Бошинда жиғоси бордур Санамнинг.

Ўзи хушқилиқли, қўли созлидур,
Олғир лочин қушли учқур бозлидур,
Боғли, сарҳовузли ўрдак-ғозлидур,
Қўлинда сўнаси бордур Санамнинг
Етти йилдир мен ёримдан жудоман,
Бошим қурбон, йўлинда ҳоки пойман,
Етти йилдан бери куйиб адоман,
Юрагимда доғи бордур Санамнинг

Гўзалдан гўзалнинг кўп бўлар фарқи,
Етишмас уларга хўбларнинг нархи,
Отасидир гўё фалакнинг чархи,
Паризод аноси бордур Санамнинг.

Келибдур ошиқлар жондан кечмака,
Ошиқларнинг ботин йўлин очмоқа,
Гулгун косаларда шароб ичмака,
Тиллодан миноси бордур Санамнинг.

Моҳитобон ичра моҳлар моҳидур,
Ою-йиллар чекканим шунинг оҳидур,
Ғариб Шоҳсанамнинг қиблагоҳидур,
Тилинда саноси бордур Санамнинг.

Бу сўздан кейин Ғариб билан Шоҳсанам бир-бирига оқ ипақдай чирмашдилар. Шоҳаббос ноилож қолди. Халқнинг ғазабидан кўрқиб, Шоҳсанамни Ғарибжонга никоҳ қилиб беришга рози бўлди. Етти кеча-кундуз қайтадан тўй-томоша бўлди. Бутун халқ тўй соп бўлгунча тик туриб хизматда бўлди.

Шундай қилиб, Ғарибжон билан Шоҳсанам муроду мақсадларига етиб, кўнглиллари ором топди. Ҳаммамиз ҳам мурод-мақсадларимизга етгаймиз, эшитганларингиз учун раҳмат!

ҲИЛОЛА ПАРИ ВА ҒАРИБ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилиб турурларким, Шоҳ Аббос билан Ҳасан вазир иккилари аҳд паймон қилгон эрканлар бул ваъда бирла ким, сенинг қизинг бўлса мени ўғлимга бер. Кел, менинг қизим бўлса сенинг ўғлингга берурман, деб. Кунлардин бир куни худой таоло тақдири бирлан Шоҳ Аббоснинг бир қизи бўлди отини Шоҳсанам қўйдилар. Ҳасан вазирнинг ўғли бўлди, отини Ғарибжон қўйдилар. Алқисса Ҳасан вазир дунёдин ўтди. Ғариб шоҳ Аббосга киши юборди. Манго Шоҳсанамжонни берсун, деб. Эrsa бу сўзга шоҳ Аббоснинг қаҳри келиб, вилоятдин чиқиб кетсун, деб киши юборди. Агар шаҳардин чиқиб кетмаса остирурман, деди. Алқисса Ғарибжон ноилож бўлуб кетар бўлди. Андин сўнг онасидин рухсат олур бўлди. Кетар бўлганда онаси айди: -эй ўғлим, мундин кетар бўлсанг ҳар вилоятни ихтиёр қилмағил, Бағдод вилоятига борғил, деб ўғлига панду насиҳат қилиб бир сўз айди:

Мундин кетарсан бош олиб,
Бағдода бор, Бағдода бор.
Дарё каби тўлиб, тошиб,
Бағдод бор, Бағдод бор.

Бунда сенинг кўп койишинг,
Қайғули йўқдур бир кишинг,
Кўп анда қавму қардошинг,
Бағдода бор, Бағдода бор.

Гул ғунчасидек сўлмағил,
Ўзингни ўтға солмағил,
Золим қўлинда ўлмағил,
Бағдода бор, Бағдода бор.

Анда отангнинг жомига,
Бошингни ур даргоҳига,
Борсанг йўлиқғил шоҳига,
Бағдода бор, Бағдода бор.

Борсанг қариндошинг келур,
Иzzат бирлан икром қилур,
Барча сенинг қадринг билур,
Бағдода бор, Бағдода бор.

Мунда санго кўп қилу қол,
Кўнглингга келтирма хаёл,
Мунглиғ онангнинг кўнглин ол,
Бағдода бор, Бағдода бор.

Алқисса андин сўнг Ғариб, онасидин бу сўзни эшитиб, кўзлариға ёш олиб, зор-зор, чун абри навбахор йиғлаб, бир сўз айди:

Мен кетарам бу ўлкадин бош олиб,
Бағдод ўлкасинда манинг кимим бор?
Ҳижрон тиғи бирла бағримни тилиб,
Бағдод ўлкасинда менинг кимим бор?

Бугун Шоҳсанамдин умид узарман,
Айролик дардина ничик дўзарман,
Мажнун каби саҳроларда кезарман,
Бағдод ўлкасинда менинг кимим бор?

Мен кетарман Диёрбкир юртиннан,
Келар дейиб умид қилмағил маннан,
Бугун умид уздим мен Шоҳсанамнан,
Бағдод ўлкасинда менинг кимим бор?

Айрилиқ ўтина ўртанар жоним,
Куйибон кул бўлди бу устихоним,
Йўқтур манинг балли манзил-маконим,
Бағдод ўлкасинда менинг кимим бор?

Анда менинг ота-онам бўлмаса,
Кезардим кўнглимда ғамим бўлмаса,
Ман найлайин анда Санам бўлмаса,
Бағдод ўлкасинда менинг кимим бор?

Ғариб айтур:йўқдур сабру қарорим,
Санам эрди мунда севгили ёрим,
Бу ўлкада бўлмас манинг турорим,
Бағдод ўлкасинда менинг кимим бор?

Алқисса андин сўнг Ғарибнинг онаси ҳам бир сўз айдилар:

Омон-эсон борсанг отанг юртиға,
Интизоринг кўпдир Бағдод элинда.
Соғ бўлсанг бир куни келарсан яна,
Гирифторинг кўпдур Бағдод элинда.

Барча халойиқға бўлиб ошкора,
Насиҳатим айтай санго бир бора,
Кезарсан гашб этиб боғу гулзора,
Гулузорнинг кўпдур Бағдод элинда.

Ул Бағдод элина ўзингни солсанг,
Қавму қардошлара бориб қўшилсанг,
Хаста-бемор бўлиб яна йиқилсанг,
Мададкоринг кўпдур Бағдод элинда.

Найласин бир мунглиғ ночор Оводон,
Ҳамиша сақласин яратган Субҳон,
Ҳар сабо,ҳар сабо ўқисанг қуръон,
Умидворинг кўпдур Бағдод элинда.

Алқисса андин сўнг онасининг панд-насихатини олиб, Ғарибжон Бағдод юртига қараб кетарман бўлди. Шул вақтда Ғарибнинг онаси зор-зор йиғлаб, борғил, эй болам, сени худога топширдим, ҳар қайда бўлсанг худо ёринг бўлсин, деб бир сўз айди:

Кетар бўлсанг болам ,бир ёт эллара,
Болам, сани бир оллаға топширдим.
Худо солди мани ёвуз кунлара,
Кўзим, сани бир оллоға топширдим.

Кимсага бу дардни айлайин изҳор,
Вайрона кўнглимни айладинг афкор,
Еру кўкни халқ айлаган биру бор,
Болам, сани бир оллоға топширдим.

Қизил гулдек бағрим сўлди сарғариб,
Шаҳсувор кўнглимни айладинг ғариб,
Бу дардима дармон топмай ахтариб,
Кўзим, сани бир оллоға топширдим.

Кўзга сурма айлай пойи гардингни,
Манго ҳамдам қилдинг оҳу сардингни,
Кима айтиб ,кима йиғлай дардимни,
Болам сани,бир оллоға топширдим.

Оводон дер, болам,афкор айладинг,
То ўлинча орзу дийдор айладинг,
Ғам билан гулимни гулзор айладинг,
Гулим, сани бир оллоға топширдим.

Алқисса, андин сўнг Ғарибжоннинг Бағдода кетарини эшитиб,
Шоҳсанам бирла ҳамма қавму қариндошлари ҳозир бўлиб, етиб келдилар.

Шул вақтда Ғарибжон келган қавму қариндошлари бирлан хўшлашиб, бир сўз айди:

Хуш қолинглар ҳамма қавму қариндош,
Азиз бошим бўйла тушди савдоға.
Улли-киччи бари ҳамма ҳасратдош,
Қодир олло солди мани балоға.

Ёрнинг ишқи, муҳаббати кўнглимда,
Ёрнинг хижрон ўти ётмиш дилимда,
Бир паризод яна Бағдод элинда,
Дўстлар солди мени жабру жафоға.

Аслзода ҳамда бегу бекзода,
Кунма куннан дардим бўлди зиёда,
Манинг учун машғул бўлиб дуоға,
Етгайман ул шояд меҳру вафоға.

Ажаб савдоларға тушди бу бошим,
Дарё бўлар кўзда хуноба ёшим,
Тенги тушим, барча қавму қардошим,
Кеча-кундуз машғул бўлинг дуоға.

Ғариб ошиқ сиғинибдур пирина,
Чўх савдолар тушди анинг сарина,
Азми сафар қилдим Бағдод ерина,
Ўзимни топширдим қодир оллоға.

Алқисса, Ғариб қавму қариндошлари бирла хўшлашиб бу сўзларни айтиб бўлгондин сўнг Шоҳсанамжон беқарор, беором бўлиб, Ғарибжона қараб бу сўзни айтар бўлди:

Саринга дўнайин гул юзли ёрим,
Ўлдирмагил, мани мунча ноз бирлан.
Қиша дўндирмагил, фасли баҳорим,
Баҳор бўлса кезар ўрдак ғоз бирлан.

Манда кўпдир ишқ ўтининг изоси,
Армон қолур етса ажал қазоси,
Яҳёи изомдур оғзинг ҳавоси,
Қоматинг баҳс этар сарви ноз бирлан.

Ҳури ғилмонмисан парилар хўби,
Санго етмас ҳеч жаҳоннинг маҳбуби,
Лабларинг кавсардур, қадларинг туби,
Кўнглим қушин овлар баҳри боз бирлан.

Ман йиғларман қопуларни ястаниб,
Кўрмагунча жоним чиқар қистаниб,
Келмишам севдигим сани истаниб,
Дилимга айлагил хуш овоз билан.

Бечора Санаминг сўрса ҳолинги,
Санго сарф айласа мулки молини,
Эмса қона-қона лабинг болини,
Қишинг кечар, ғаминг ўтар ёз бирлан.

Алқисса бу сўзни эшитиб Ғарибнинг ҳам кўнгли бузилиб, Шоҳсанамга қараб кўнгил бериб, мундин кетсам иншоолло қайтиб келурман деб, бу сўзни

айдилар:

Ман мундин кетарман Бағдод элина,
Сабр айла, севдигим то ман келгунча.
Булбул парвоз этиб ғунча гулина,
Сабр айла, севдигим то ман келгунча.

Боғу боғчам,олма-норим сен эдинг,
Ғунча гулим, гулузорим сен эдинг,
Кўнгил хушим, севар ёрим сен эдинг,
Сабр айла, севдигим то мен келгунча.

Ошиқлик савдоси тушди бошима,
Шум фалакнинг раҳми келмас ёшима,
Худо айроликни солди бошима,
Сабр айла, севдигим то мен келгунча.

Дуои хайр этиб йиғла худоға,
Шому саҳар машғул бўлғил дуоға,
Рози бўлиб сабр айлагил балоға,
Санамжон сабр айла то мен келгунча.

Қодир олло эшитмади зоримни,
Барбод этди фалак кору боримни,
Ғариб айтур, Шоҳсанамдай ёримни,
Интизорлик тортма, то мен келгунча.

Алқисса андин сўнг Ғариб Шоҳсанам бирла аллаёрлашиб, йўлга тушиб,
Бағдода қараб кета берди. Бир неча кунлар йўл юриб, йўлида адашиб, чўли
жазираларда йўл топмай қирқ кеча-кундуз ҳайрон бўлиб юрур эрди,ногоҳ бир
кечаси саҳар чоғинда бир бобо олдиға учради. Ғариб ул бобоға салом берди.
Анда бобо саломға алик олдилар. Ғариб айди:сизга ким дерлар? Бободин жавоб
сўраганлари бу турур:

Ман айроликнинг доғинда,
Бобожон сизга ким дерлар?
Учрадим саҳар чоғинда,
Бобожон сизга ким дерлар?

Айтайин зори дилимни,
Осон айланг мушкулимни,
Йиқилдим,тутинг кўлимни,
Бобожон, сизга ким дерлар?

Кетарман шаҳри Бағдода,
Юрурмен пойи пиёда,
Йўлиқдингиз бу орада,
Жон бобом, сизга ким дерлар?

Қутқардингиз дарду ғамдин,
Айрилибдурман онамдин,
Жудо тушдим Шохсанамдин,
Бобожон сизга ким дерлар?

Алқисса бу сўздин сўнг,ул бобонинг раҳми келиб, кўнгил бериб, бу сўзни айдилар: ғазали хазрати эшон:

Ҳақ китобин кўлга олған,
Восили қуръон бўлурман.
Қуръоннинг маъносин билған,
Ман ўзим сарбон бўлурман.
Кимса кўрса топар иззат,
Ҳамиша бўлур бадавлат,
Кимсага бўлдим ман қиймат,
Кимсага арзон бўлурман.

Хар ким этар мурод ҳосил,
Неча кўрмай қолар ғофил,
Кимсага кўриниб жоҳил,
Кимсага эшон бўлурман.

Сан бугун йўлиқиб мунда,
Борибман кезиб ҳар қанда,
Қирқ чилтаннинг орасинда,
Ман ўзим султон бўлурман.

Гоҳи гўдак, гоҳи дарвиш,
Мани кўрган кўрмас койиш,
Гоҳи одам,гоҳ учар қуш,
Кунда минг алвон бўлурман.

Бу чўлларда оҳ урарсан,
Ғам ема даврон сурарсан,
Яна етти йўл кўрарсан,
Санго кадрдон бўлурман.

Ҳар ким чекар оҳи зори,
Йиқилғаннинг мададкори,
Ман худонинг ғазнадори,
Ман Хизри замон бўлурман.

Ал қисса андин сўнг Ғариб Хўжаи Хизир алайҳиссаломни таниб, кўзлариға ёҳти келиб йиғлий берди. Эрсса бобо ердин бир гиёҳни олиб бердилар. Анда Ғариб Хўжаи Хизир бобосидин бу гиёҳнинг шарофатларидин хабар сўраб,бир сўз айдилар:

Ердин олиб манго бердинг бир гиёҳ,

Бобо бунинг хосияти не бўлур?
Бу ишинга туша билмадим асло,
Бобо бунинг хосияти не бўлур?

Ушбу ишингиза бўлибман ҳайрон,
Қўрқарам фойдами манго бу зиён,
Ё манго дардмидур,ё манго дармон,
Бобо бунинг хосияти не бўлур?

Бунинг хосиятин ҳеч ким билурми?
Ё бир хосияти пайдо бўлурми?
Ё манинг дардима дармон бўлурми?
Бобо бунинг хосияти не бўлур?

Анинг хосиятин англаб билайин,
Сўзингизни мен ҳам қабул қилайин,
Не десангиз шунинг билан бўлайин,
Бобо бунинг хосияти не бўлур?

Дардли бўлғон истаб ахтарар табиб,
Айтинг билай хосиятин мен Ғариб,
Йўқса биза бердингизми бир насиб,
Бобо бунинг хосияти не бўлур?

Алқисса андин сўнг ул бобо айди: эй болам, мунинг кўп хосияти бор
турур деб, ҳазрати Хизир алайҳиссалом баён қилиб бир сўз айдилар:

Сақлағил ўзингда меҳри гиёни,
Қадам босган еринг лолазор бўлур,
Дилингнан қўймағил зикри санони,
Санинг босган изинг гулузор бўлур.

Ҳар ким бу гиёҳни ўзинда тутса,
Қутилар бошина ҳар бало тушса,
Худонинг отини кўнглига солса,
Етти пушти мудом хушхабар бўлур.

Ҳар ким кўрса сани бўлар меҳрибон,
Мудом санго бўлсам дейди жонажон,
Эшитган кўп одам чекади фиғон,
Паризодлар санго гирифтор бўлур.

Ҳар ерда ўзингни яхши атасанг,
Ўтганларнинг арвоҳини шодласанг,
Хизир бобом дейиб бизни ёдласанг,
Боша иш тушганда мадакдор бўлур.

Алқисса андин сўнг Хизир алайҳиссалом ул меҳригиёҳни қўлларига олиб, дам солди. Рўмол бирла Ғарибга берди, ул рўмолни олиб юзу кўзиға суртди. Эраса Ғарибнинг ҳусни аввалгисидин юз чандон зиёда бўлди. Анда Хўжаи Хизир айдилар: эй болам, ҳар ерда бўлсанг юзингга парда чекиб юрғил, деди, дарҳол Хўжаи Хизр шул замонда кўздин ғойиб бўлдилар. Анда Ғарибжон Бағдод юртиға қараб кетарман бўлди. Бир неча вақтлардин сўнг шаҳри Бағдодға дохил бўлдилар. Алқисса шаҳарнинг ичига кириб, подшоҳнинг даргоҳина бордилар. Кўрсалар подшоҳнинг ҳамма одамлари бир-бирдин саломға кирдилар. Ул ҳам шул одамларнинг изидин кириб, қўл қовушдириб, подшоҳға салом бериб, арз жойидин туриб, қўлларини алиф лом қилиб, арзини айдиким, эй, подшоҳим, менинг арзим бор, деди. Анда подшоҳ айди: не арзинг бор? Не арзинг бўлса айтғил. Шул вақтда Ғариб подшоҳға арзини баён қилиб бир сўз айди:

Эй подшоҳим, арзим баён айласам,
Сўрсангиз ман Диёрбакирдин келдим.
Ҳарна пинҳон сўзим баён айласам,
Сўрсангиз ман Диёрбакирдин келдим.

Айтай шоҳим, сиза дард ила ғамдин,
Бошима етишган қайғу аламдин,
Неча кундур жудо тушдим Санамдин,
Сўрсангиз ман Диёрбакирдин келдим.

Худо етирмади мани мурода,
Ҳасрат бирлан қолдим пойи пиёда,
Бир сўз бирлан қочиб келдим Бағдода,
Сўрсангиз ман Диёрбакирдин келдим.

Энди шоҳим, мен айтайин дилимдин,
Келибдурман Диёрбакир элимдин,
Арзим булдир: Шоҳ Аббоснинг қўлиндин,
Сўрсангиз ман Диёрбакирдин келдим.

Санам отли ёрдин бўлиб бенасиб,
Мусофир эллара тушдим сарғариб,
Отам Ҳасан вазир отимиз Ғариб,
Сўрсангиз ман Диёрбакирдин келдим.

Алқисса, андин сўнг подшо Ғарибнинг айтган сўзлариға хайрон бўлиб, Ғарибға қараб подшо ўшал ерда ман бир сўз айтай деб бир сўз айди.

Жоним сўза кулоқ солғил,
Қайдадур маконинг санинг?
Арзи ҳолинг баён қилғил,
Қайдадир жойларинг санинг?

Юзинга тутибсан парда,

Айтғил арзинг не,бу ерда?
Қолибдурсан мунча дарда,
Қайдадур маконинг санинг?

Қайси меҳнатга соташдинг,
Қайси бир ўта туташдинг,
Ўз юртингдин айро тушдинг,
Қайдадур жойларинг санинг?

Санда бир яхши нишона,
Энди борурсан қаёна,
Арзингни айтғил ғойбона,
Қайдадур маконинг санинг?

Одилшоҳни этиб ҳайрон,
На учун ҳолинг паришон,
Айтғил арзингни бул замон,
Қайдадур жойларинг санинг?

Алқисса, Ғарибға қараб Одилшоҳ жойларини, манзилларини сўраб
бўлғондин сўнг Ғарибжон ҳам ўшал ерда подшоҳға қараб, ҳолини бир-бир
баён қилиб турғонлари бу турур:

Эшит арзим, аё шоҳим,
Мен ҳам Бағдоддин бўлурман.
Диёрбакирдадур жойим,
Мен ҳам Бағдоддин бўлурман.

Ул ўлкада мискин бошим,
Оқар эрди кўзда ёшим,
Истарам қавму қардошим,
Мен ҳам Бағдоддин бўлурман.

Юрагимда ғам узра ғам,
Мундин кетмиш ота-онам,
Эшит арзим,соҳиб карам,
Мен ҳам Бағдоддин бўлурман.

Худо етирса мурода,
Ёлғон сўз йўқ бу орада,
Яна келмишам Бағдода,
Мен ҳам Бағдоддин бўлурман.

Яна чекмиш мани насиб,
Келибман мунда сарғариб,
Аё шоҳим отим Ғариб,
Ўзим Бағдоддин бўлурман.

Алқисса, андин сўнг подшоҳ айди: эй, болам Бағдодда кимлардин бўлурсан, деб асли зотини сўраб, Ғарибга қараб подшоҳ бир сўз айди:

Манго сириг баён айла,
Болам, кимлардин бўлурсан?
Яна бир-бир аён айла,
Қўзим, кимлардин бўлурсан?

Агар сен бўлсанг Бағдодий,
Сан ўзинг кимнинг авлоди,
Баён айла асли зотинг,
Жоним, кимлардин бўлурсан?

Манго аслинг этгил баён,
Сўроғинг солиб ҳар қаён,
Хуш келибсиз азиз меҳмон,
Сўзла, кимлардин бўлурсан?

Хуш келибсан бу ораға,
Нолишинг етиб Худоға,
Баён айла Одилшоҳа,
Болам, кимлардин бўлурсан?

Алқисса, бу сўздин сўнг Ғариб Одилшоҳга қараб бир сўз айдилар:

Эй подшоҳим, сирим баён айласам,
Сўрсангиз ман Ҳасан шоҳнинг ўғлиман.
Сўзим будир: тўғриси сўзласам,
Сўрсангиз ман Ҳасан шоҳнинг ўғлиман.

Отам қилмиш ул каъбани зиёрат,
Худонинг йўлинда айлаб ибодат,
Анда қолмиш бу жой сиза омонат,
Сўрсангиз ман Ҳасаншоҳнинг ўғлиман.

Очилсин азалда банданинг бахти,
Худо яратмасин ҳаргиз бадбахти,
Бу ўлтирған тахтинг отамнинг тахти,
Сўрсангиз ман Ҳасаншоҳнинг ўғлиман.

Отам-онам ул каъбани ҳаж этмиш,
Алар бу ўлкадин бош олиб кетмиш,
Алардин сўнг шоҳлик сизлара етмиш,
Сўрсангиз ман Ҳасаншоҳнинг ўғлиман.

Ман Ҳасан подшодин қолган нишона,
Ақлим ҳайрон энди боргум қаёна,

Билиб бўлмас шоҳим, суди зиёна,
Сўрсангиз ман Ҳасаншоҳнинг ўғлиман.

Энди билмам нечук бўлди насибам,
Андин ортиқ сўз сўраманг Ғарибдан,
Дарди учун истаб даво табибдан,
Сўрсангиз ман Ҳасаншоҳнинг ўғлиман.

Алқисса, андин сўнг Одилшоҳ Ғарибга қараб на сабабдин Диёрбакирдин
чиқиб кетдинг, деб бир сўз айтар бўлдилар:

Отанг бўлса Шоҳ Аббоснинг вазири,
Не сабабдин Диёрбакирдин келдинг?
Ё бўлдингми ўзинг ишқнинг асири,
Не сабабдин Диёрбакирдин чиқдинг?

Бир-бир баён айлаб ўтган ишингни,
Шоҳ Аббос буздими кўнгил хушингни,
Ё истаб чиқдингми хешу хиштингни,
Не сабабдин Диёрбакирдин чиқдинг?

Юртдин чиққанингга ким сабаб бўлди,
Сўзлагил, Шоҳ Аббос не ҳола солди,
Сандин ўзга Ҳасан шоҳдин ким қолди,
Не сабабдин Диёрбакирдин чиқдинг?

Бир парининг интизори бўлдингми,
Ул парининг сабабкори бўлдингми,
Ё ўзингни ишқ ўтина солдингми,
Не сабабдин Диёрбакирдин чиқдинг?

Одилшоҳ дер, ақлинг бўлмасин ҳайрон,
Бағдод ўлкасинда сан биза меҳмон,
Яна ҳам Боғдодда сурасан даврон,
Не сабабдин Диёрбакирдин чиқдинг?

Алқисса, бу сўзни эшитиб Ғариб жавоб айтар бўлди:

Айтайин арзимни эшит подшоҳим,
Бир сабабдин чиқдим Диёрбакирдин.
Бағдод ўлкасинда эрмиш маконим,
Бир сабабдин чиқдим Диёрбакирдин.

Отам шоҳ Аббоснинг вазири эрди,
Халойиқлар Ҳасан вазир дер эрди,
Эй шоҳим, айтайин сиза бу дардим,

Шул сабабдин чикдим Диёрбакирдин.

Шоҳ Аббоснинг бир хўб қизи бор эрди,
Оти Санам юзи гулузор эрди,
Кеча-кундуз кўнглим беқарор эрди,
Ани излаб чикдим Диёрбакирдин.

Шоҳ айди: Ғарибни осинглар дора,
Онам бўлди, ўзим бўлдим бечора,
Манинг пинҳон сўзим бўлди ошкора,
Шул сабабдин чикдим Диёрбакирдин.

Алқисса андин сўнг Одилшоҳ Ғарибжонга кўнгил бериб бу сўзни айди:

Болам кўп бўлмағил маълул,
Ғамгин кўнглинг шод айлайин.
Ушбу сўзинг қилдим қабул,
Қайғудин озод айлайин.

Шоҳ Аббос қилса ситамни,
Бермас бўлса Шоҳсанамни,
Санго тушган дарду ғамни,
Сарингдин барбод айлайин.

Йиғламағил, кўп оҳ уриб,
Хизматингда кўл қовшириб,
Тожи тахтимни топшириб,
Дилимдин исбот айлайин.

Мудомо хизматингдаман,
Топулур бир зулфи суман,
Йўлларингда юз минг туман,
Ман бўлиб ҳайрат айлайин.

Эшит Одилшоҳнинг сўзин,
Ул Ҳасан шоҳнинг ёлғизин,
Шоҳ Аббос бермаса қизин,
Ўзимга домод айлайин.

Алқисса бу жавобдин сўнг Одилшоҳ Ғарибнинг қўлларидин тутиб, тахтидин тушиб ҳарамхонасига қараб равона бўлди, ичкари киргизди, Ғариб кўрса бир тахтнинг устида бир ночор ётибдурур. Юзлари заъфарондек сарғайган эрди. Ул тахт устинда ётган ночор Ҳасан шоҳнинг синглиси эрди. Ҳасаншоҳ Бағдоддин кетгали ўн беш йил бўлиб эрди, ул бечора субҳи шом, балки алайҳул давом йиғлаюр эрди.

Ногоҳ кўрса саройга бир ўғлон келиб турур. Ул ночорнинг оти Ойпора

эрди. Анда сўрдиким, эй шоҳ бу ўғлон ким турур? Подшо айди: бу йигит Диёрбакирдин келган эрмиш. Анда ул ночор айди: бу йигит на учун юзларига парда тортиб турур? Ночор айди: пардани кўтаргил, мен бир юзингни кўрайин, деди. Андин сўнг подшоҳ айди: эй Ғарибжон, юзингдин пардани олғил, бу саройнинг одамлари ҳам бир-бир келиб сани кўрсинлар, деди. Эrsa ўшал ерда Ғариб подшоҳга қараб бир сўз айди:

Аё шоҳим, эшит ушбу жавобим,
Юзим очсам кўшки алвон ўртанур.
Бир нигоҳ қилсалар бошдин оёқа,
Сўзим айтсам ушбу макон ўртанур.

Сўзингизга жоним бўлсин садоға,
Кўрса мани ничча қолур балоға,
Агар сайрон этиб кезсам ман боға,
Мани кўрса боғи бўстон ўртанур.

Сўзласам, оғзимдин дурларни сочсам,
На яхшилар бирлан бошимни кўшсам,
Агар ман юзимдин пардани очсам,
Тутошиб ер бирлан осмон ўртанур.

Юзима боқолмас қайрилиб ҳар ким,
Ишқ ўтиға куйиб-ёниб суягим,
Ман билманам яқин келмас севдигим,
Бу дардимни кўрса дармон ўртанур.

Ҳеч ким келиб сўрмас манинг бу ҳолим,
Шоҳсанамдур манинг фикру хаёлим,
Ғариб айтур кўрмангизлар жамолим,
Жамолима ушбу жаҳон ўртанур.

Алқисса, андин сўнг Ғарибжон юзларидин пардани кўтариб олдилар. Ғарибнинг жамолини кўриб, ҳамма ҳайрон бўлдилар. Ул заифа ҳам тахтидин йиқилиб қолди. Бир замондин сўнг ҳушиға келиб, Одил подшоға қараб бир сўз айди:

Қайдин келган моҳитабон, гул юзли,
Бу меҳмонинг Ҳасаншоҳа не бўлур?
Лочиндек боқишли, ҳумоюн кўзли,
Бу меҳмонинг Ҳасаншоҳа не бўлур?

Ақлим ҳайрон бўлди жамолинг кўриб,
Сўрашдингму анинг бирла ўлтуриб,
Манинг бу жонима меҳрин эмдириб,
Бу меҳмонинг Ҳасаншоҳа не бўлур?

Ҳасаншоҳдин Ободондин қолғондай,

Алар ўлса бир ёдгор бўлгондай,
Гўё бир олмани икки бўлгандай,
Бу меҳмонинг Ҳасаншоҳа не бўлур?

Ўн беш йилдур Ҳасаншоҳнинг кетгани,
Бориб байтуллони тавоб этгани,
Сирдошим йўқ эрур холим айтгани,
Бу меҳмонинг Ҳасаншоҳа не бўлур?

Ҳасаншоҳ оғамдур шоҳу суворим,
Отамдин -онамдин бир ёдгорим,
Ўн беш йилдур манинг шул интизорим,
Бу меҳмонинг Ҳасаншоҳа не бўлур?

Қайдин келиб манго меҳрин эндирди,
Жондин ўтиб эрди айролиқ дарди,
Қайта бошдин Ойпорани куйдирди,
Бу меҳмонинг Ҳасаншоҳа не бўлур?

Алқисса, андин сўнг подшоҳ айди, хар на сўзни сўрасанг, ўзидин сўрағил, жавоб берур деди. Эрсга Ойпора айди: эй йигит қайдин келиб қайга борурсан? Асли зотингни айтғил, деди: анда Ғариб Ойпорага қараб бир сўз айди:

Мани сўрсанг Диёрбакир юртиндин,
Гулдек очилмайин сўлған Ғарибман.
Қонлар йиғлаб айролиқнинг дардиндин,
Бу шаҳри Бағдода келган Ғарибман.

Энди билмам ёлғиз қайга борурман,
Юртиндин айрилған бир бечораман,
Булбулдек тинмайин гулзораман,
Қушдек қафас ичра тушган Ғарибман.

Ложарам, бўлмишам ақли хайронам,
Шому саҳарларда зори гирёнам,
Дунёда бечора бир хонумонам,
Ман найлайн хонавайрон Ғарибман.

Бу дунёда бир фароғат кўрмаган,
Санам бирлан айшу ишрат сурмаган,
Меҳнат чекиб ҳаргиз роҳат кўрмаган,
Туганмас ҳасратда қолған Ғарибман.

Отам Ҳасан вазир отим Ғарибдур,
Айролиқ азалдин манго насибдур,
Ҳижрон тиғи юрагимни эзибдур,

Юрак бағри пора бўлган Ғарибман.

Алқисса, андин сўнг, Ойпора айди: эй Ғарибжон асли наслингни мундин ҳам зиёдарок баён қилғил, деди. Эрса Ғариб яна бир сўз билан асли-наслини баён этиб Ойпорага қараб бир сўз айди:

Аслимни баён этсам,
Бечора Ғарибдурман.
Сиримни аён этсам,
Овора Ғарибдурман.

Ҳижрон чўлида қолган,
Ғам бирла расво бўлган,
Бағдода бугун келган,
Бечора Ғарибдурман.

Ман бўлмишам афтода,
Бу дард ила фарёда,
Кимга борайин дода,
Афтода Ғарибдурман.

Очилмади офтобим,
Хам бўлди қадди долим,
Билмам не кечар ҳолим,
Бечора Ғарибдурман.

Элдин адашиб келган,
Ўтдай тошиб келган,
Ғамга улашиб келган,
Ҳайрона Ғарибдурман.

Отима Ғариб дерлар,
Тушди манго мушкуллар,
Қайда борурсан эллар,
Бечора Ғарибдурман.

Алқисса, андин сўнг Ойпора айди: мен ҳам бир ғазал айтайин, шояд асли зотини мундин ҳам яхши баён қилғай деб, бир сўз айдилар:

Ҳар сўзларни дема сан манго мунча,
Эмди манго асли зотинг баён эт.
Сандин умидворман токи ўлгунча,
Тўғри сўзлаб асли зотинг баён эт.

Ўн беш йилдур манго айролик дарди,
Ҳижрон ўти мани жоним ўртади,
Магар сани манго олло юборди,

Манго бир - бир асли зотинг баён эт.

Ҳасаншоҳа мангзар қадди камолинг,
Ободона мангзар ҳусни жамолинг,
Жонимни ўртади қоши ҳилолинг,
Эмди манго асли зотинг баён эт.

Оғам Ҳасан шохдир, отим Ойпора,
Сан ҳам айтғил манго эй моҳи пора,
Ҳуш келибсан ўғлон ушбу диёра,
Сўзла болам, асли зотинг баён эт.

Алқисса, андин сўнг Ғариб асли зотини баён этиб яна бир сўз айди:

Ҳасан вазир ўғли асли Бағдодли,
Эмди санго бир-бир баён айласам.
Санам эрди анда кўнглимининг шоди,
Ета билмай неча фиғон айласам.

Манго Диёрбакирға етишмак хаёл,
Ҳасан вазир ўлди, қолди мулки мол,
Бир ночор йиғлаюб қолди Гулжамол,
Ман ҳам мунда оҳи фиғон айласам.

Оғам дейиб қолди ёлғиз ночорим,
Ничик кечар мунда сабри қарорим,
Гумонадир манинг анда борарим,
Эмди мунда манзил макон айласам.

Отам айтиб эрди нури чироғим,
Боғи муродим ҳам боғи чарвоғим,
Алардин эшитмиш манинг қулоғим,
Ман ҳам бориб анда сайрон айласам.

Ҳасан вазир Ободоннинг ўғлиман,
Шоҳсанамнинг ваъдасина боғлиман,
То ўлгунча сийналари доғлиман,
Яна кўрмаклигим гумон айласам.

Мунда турмоқликка йўқдур қарорим,
Шоҳ Аббоснинг қизи Санамдур ёрим,
Ғариб дер: Бағдода тушди гузорим,
Бир неча кун мунда макон айласам.

Алқисса, андин сўнг Одилшоҳ Ҳасан шохдин қолған Боғи муродни Ғарибға топшириб, ўзина берди. Эrsa Ғариб шул боғда қарор топди.

Ҳар жума куни подшоҳға саломға борур эрди. Алғараз, шу тариқада орадан уч йил ўтди. Аммо подшонинг бир қизи бор эрди. Отини Ҳилола

пари дер эрдилар. Ғарибни шул қизға таъриф қилдилар.Ҳилола пари айди: ул бир мусофир бўлса, ман подшозода бўлсам, анго лойиқ эрмасман, агар ҳар ким мундин буёна айтсалар оғзига қўрғошин қуйдирурман, деди.Эрса ҳеч ким дам ура билмас эрдилар, Ҳилола парининг бир канизи бор эрди, зиёда суханвар эрди.Отиға Дастагул дер эрдилар.Бир куни ҳарамға борди, ҳарамнинг одамлари Ҳилола парини Ғарибжонға берсак муносибдур, дер эрдилар. Дастагул буни эшитиб келиб,бибисининг ўнггидан ўлтириб бир сўз айди:

Эй султоним бугун бир сўз эшитдим,
Ғарибжонни сиза лойиқ кўрмишлар.
На сўз борин англаб, хабарин топдим,
Нотавонни сиза лойиқ кўрмишлар.

Уч йил бўлди келган шахри Бағдода,
Боши оёқ яланг пойи пиёда,
Меҳмон бўлиб тушган боғу мурода,
Шул меҳмонни сиза лойиқ кўрмишлар.

Бу ўлкада неча озодалар бор,
Яна ҳам бир неча шахзодалар бор,
Ул Диёрбакирдин келган хору зор,
Ҳар чўпонни сиза лойиқ кўрмишлар.

Ҳеч бир иши бўлмас анинг ўзинда,
На сабабдин парда тутмиш юзинда,
Қонлар оқар эрмиш икки кўзинда,
Бағри қонни сиза лойиқ кўрмишлар.

Дастагул дер: аё эй, моҳи пари,
Пинҳон сўзлар эмди бўлди ошкора,
Отангиз-онангиз берса бечора,
Билмас ничик жонни лойиқ кўрмишлар.

Алқисса, андин сўнг Ҳилола пари Дастагул канизина қараб бир сўз айди:
Дастагул боғи муродға борсанго ёримни кўр.
Диёрбакирнинг элидин келган харидоримни кўр.

Биза лойиқми савлати,моҳи тобондек талъати,
Етарми биза давлати,бу нолайи зоримни кўр.

Яхшилаб боқғил юзина,ёнинда турғил бир замон,
Ўртада даллол ўлиб,ҳар йўқини, борини кўр.

Гар муносиб бўлса ул,жонимни қурбон айласам.
Кеча - кундуз бўйи узра,зулфи зуннорини кўр

Ҳақ таоло бошим узра, кўйсалар давлат куши.
Яхшилик бирла кўлимға, кўнса шунқоримни кўр.

Ман Ҳилолиға муносиб, бўлса анинг суврати,
Йўлида сарф айларам, дунёи бунёдимни кўр.

Алқисса андин сўнг Дастагул Ғарибжонни кўрмакка кетди. Ғарибжон ҳар жума куни подшоҳға саломға борур эрмиш деб эшитди. Эrsa жума куни Дастагул йўлға равона бўлди. Эrsa йўлнинг устинда занони мардон, қизу жувон ўлтириб эрдилар. Алардин сўради: бу ерда нечук ўлтирибсизлар? Алар айдилар: Дунёбакирдин келган шаҳзоданинг хуснини томоша қилурмиз, подшоҳға саломға бориб эрмиш, бизлар анинг учун ўлтириб турибмиз. Эrsa Дастагул ҳам шу ерда ўлтириб эрди, бир неча замондин сўнг Ғариб ҳам ўтаверди. Эrsa ҳаммалар жомолини кўриб, масту беқарор бўлдилар. Дастагул ҳам кўрди. Бир барно йигит турур. Кўрганнинг ақли лол бўлур, кўрмаганлар ҳайрон бўлур. Кўнглида айди: албатта бу йигитни Ҳилола пари кўрса, асло бир замон кўйнидин чиқармас, ман буни бориб таъриф этайин деб, Ғарибнинг изидин олиб, юраверди. Орқасидин Ғарибжоннинг қадди қоматини томоша қилиб, келур эрди. Ҳайрон бўлғонидин аёғидин бир пой кавушини туширди. Бир оёғида кавуш бирла Ҳилола парининг хизматиға борди. Ҳилола пари сўрди: Кўрдингму? Дастагул бибижон, сизга таъриф бирлан айтайин деб, беш калима сўз айтар бўлди:

Ногоҳон ман анинг кўрдим жамолин,
Қайси бир васфини баён айлайин.
Худо билур кўнглиндаги хаёлин,
Қайси бир васфини баён айлайин.

Лаъли гавҳар эрур кокилин тори,
Йўлинда ўлтирур кўп интизори,
Ақли хушим олди қадди рафтори,
Қайси бир васфини баён айлайин.

Жамолин кўрмака олам гирифтор,
Йўлға боқиб ўлтирдилар интизор,
Мен ҳам они кўриб бўлдим беқарор,
Қайси бир васфини баён айлайин.

Белина боғлабди заррин камари,
Бошина санчибдур тожи гавҳари,
Бибижоним мандин сўрсанг хабари,
Қайси бир васфини баён айлайин.

Юзин кўрган замон ўзимдин кетдим,
Маст бўлиб тупрокға булғаниб ётдим,
Беҳуш бўлиб айтар сўзим унутдим,
Қайси бир васфини баён айлайин.

Ўтган эрмиш аввал Юсуфу Канъон,
Андин сўнгра магар бўлса Ғарибжон,
Қоши кўзи дўнар ани минг алвон,
Қайси бир васфини баён айлайн.

Дастагул дер, аё Ҳилола пари,
Оти Ғариб Ҳасан вазир писари,
Айтиб адо бўлмас анинг дафтари,
Қайси бир васфини баён айлайн.

Алқисса, андин сўнг Ҳилола пари Дастагулдин бу сўзларни эшитиб,
беқарору беором бўлиб, ғойибона кўз солиб бир сўз айди:

Ақли ҳушим олдинг келиб Дастагул,
Бугун танда ширин жона ўт солдинг.
Эмди қарор этиб турмоғим мушкул,
Азиз жисмим нотагона ўт солдинг.

Анинг бирла бир дам ўлтириб турмай,
Хизматинда анинг бир лаҳза юрмай,
Тоқатим йўқ эмди жамолин кўрмай,
Бу жонима ғойибона ўт солдинг.

Ман ўзим бормасам ёр ўтоғина,
То кўзим тушмаса ол яноғина,
Булбулдек кўнмасам гул япроғина,
Ман бир ночор ошиқона ўт солдинг.

То кўрмасам анинг топмай қарорим,
Ошиқларнинг бўлмас номуси ори,
Ўта ёнсин боғу боғчанинг бори,
Эй Дастагул,бу макона ўт солдинг.

Барчалардин хизматингни ўтирдинг,
Бу хабарни манго келиб етирдинг,
Ҳилола парига бир ўт кетирдинг,
Бу жон бирла устихона ўт солдинг.

Алқисса бу сўзни тамом этгандин сўнг Дастагул ҳам бир сўз айди:

Сабр айласанг мақсудинга етарсан,
Тез етарсан бибижоним, сабр айла,
Муродинга етиб даврон сурарсан,
Тез етарсан бибижоним, сабр айла.

Кеча-кундуз сенсан манинг сирдошим,
Ҳоки пойинг бўлсин бу ғариб бошим,
Сандин ўзга йўқтур қавму қардошим,
Жондин ортиқ меҳрибоним, сабр айла.

Сабр айлаган киши ноумид қолмас,
Бесабар қистанар ҳаргиз йўл бўлмас,
Якка худо берса ҳеч адо бўлмас,
Ман камина сан султоним, сабр айла.

Билинг сабр худойимнинг бир оти,
Санго бугун тушди ошиқлик ўти,
Овозинг булбулдек тилларинг тўти,
Ширин мақол, хушзабоним, сабр айла.

Етмиш йилдир сабр айлади ул Айюб,
Ўзингга айлади худойим маҳбуб,
Сабр айласанг сен ҳам топарсан матлуб,
Насиҳатдур аё хоним, сабр айла.

Хуш этмишдир они бугун отангиз,
Йўқдур бу орада ҳаргиз хатонгиз,
Ё бугун ё сабо бўлар никонгиз,
Дастагул дер: бибижоним, сабр айла.

Алқисса андин сўнг Ҳилола пари Дастагулга қараб зор- зор йиғлаб бир сўз айтиди:

Кўрмагунча йўқтур тоби тоқатим,
Бор, Дастагул, ўзинг боғи мурода,
Мундин ўзга йўқтур санго хизматим,
Бор, Дастагул, ўзинг боғи мурода.

Ман кўрайин анинг ҳусни жамолин,
Манго десин кўнглиндаги хаёлин,
Тез етиргил манго анинг висолин,
Бор, Дастагул, ўзинг боғи мурода.

Ғойибона кўрмай бўлдим гирифтор,
Кўрмагунча мандин кетди ихтиёр,
Ани етиб манго зинҳор базинҳор,
Бор Дастагул, ўзинг боғи мурода.

Яхши хизматкорим сансан Дастагул,
Ҳам номусим, орим сансан Дастагул,
Сўзла, эътиборим сансан Дастагул,
Бор, Дастагул, ўзинг боғи мурода.

Булбулнинг ҳаваси ғунча-гулдадур,
Гулнинг шавқи бирлан юз хаёлдадур,
Ҳилоланинг икки кўзи йўлдадур,

Бор, Дастагул, ўзинг боғи мурода.
Алқисса, андин сўнг Дастагул бибисиға жавоб бериб, ул ҳам бир сўз айди:
Ман бугун боғи мурода,
Борайин десам борайин.
Юр, десангиз бу орада,
Юрайин, эмди юрайин.

Ман айтайин зикрингизни,
Кеча-кундуз шукрингизни,
Иккингизнинг фикрингизни,
Айтайин, эмди айтайин.

Бўл десангиз анга банда,
Ҳеч ихтиёр йўқдур манда,
Турғил, десангиз хизматда,
Турайин, эмди турайин.

Ман хизматинда субҳи шом,
Қўл қовшириб адаб икром,
Юр, десангиз манго мудом,
Юрайин, эмди юрайин.

Бу сўзимда йўқ қилу қол,
Анда бордур юз минг хаёл,
Сўрасангиз андин аҳвол,
Сўрайин, эмди сўрайин.

Дастагул дер: аё хоним,
Ҳеч ғам ема меҳрибоним,
Бер десангиз анга жоним,
Берайин, эмди берайин.

Алқисса, андин сўнг, Дастагул боғи мурода бориб, Ғарибнинг ёнида турди, эрса Ғарибжон Дастагулга қараб жавоб бериб, бир сўз айди:

Сан айла манго изҳор,
Бу ера ничик келдинг?
Айтғил сўзинг эй ночор,
Бу ера ничик келдинг?

Сан бекора келмассан,
Ҳеч кимдин уялмассан,
Изҳор эта билмассан,
Бу жоя ничик келдинг?

Бир ўта туташдингму,
Ё йўлдан адашдингму,

Ё ишқа соташдингму,
Бу жоя ничик келдинг?

Мастонамисан билмам,
Афсонамисан билмам,
Девонамисан билмам,
Бу жоя ничик келдинг?

Отима Ғариб дерлар,
Тушди манго мушкуллар,
Таъна айламанг эллар,
Бу жоя ничик келдинг?

Аmmo бу сўздин сўнг Дастагул ҳам Ғарибжонға қараб бир сўз айди:

Аё дилбар мани сўрсанг,
Сани зоринг бўлиб келдим.
Келибман эмди ўлдирсанг,
Гирифторинг бўлиб келдим.

На келмишдир хаёлингға,
Етарманми висолингға,
Сани хусни жамолингға,
Харидоринг бўлиб келдим.

Санинг йўлингда саргардон,
Қабул этсанг аё султон,
Худойим айласа фармон,
Умидворинг бўлиб келдим.

Келибман бир гадодурман,
Ғариби бенаводурман,
На иш қилсанг ризодурман,
Хасу хоринг бўлиб келдим.

Эшит, арзим аё шоҳим,
Бугун бўлсанг меҳрибоним,
Қучоға кирмак армоним,
Вафодоринг бўлиб келдим.

Келибдур Дастагул ночор,
Манинг сандин умидим бор,
Сўзимни айласам изҳор,
Сани ёринг бўлиб келдим.

Алқисса Дастагулнинг бу сўзидин сўнг Ғариб сипогарлик билан
Дастагулга қараб бир сўз айди:

Кўп сўзладинг эй беадаб,

Кетгил, йўлингдин қолмағил.
Ўз лойиқингни қил талаб,
Кетгил, йўлингдин қолмағил.

Кетгин, кўзимдин бўл йирок,
Чикма, йўлимға, юр ошоқ,
Аввал бир ўз шаклинга боқ,
Борғил, йўлингдин қолмағил.

Сийнама солма доғи сан,
Турсанг манинг-ла ёғисан,
Билмам кимнинг қирноғисан,
Кетгил, йўлингдин қолмағил.

Бор ўзга ерга сол сўроқ,
Шунқора қурдингми тузоқ,
Булбулга ҳеч етгайми зоғ,
Борғил, йўлингдин қолмағил.

Мен бир Ғарибу бенаво,
Дардима ҳеч топмай даво,
Кўп сўзладинг эй беҳаё,
Борғил йўлингдин қолмағил.

Алқисса, андин сўнг Дастагул ўз кўнглида айди: ман бу сўзни
айтмаганим яхши эрди, кўп беадаблик қилдим деб, пушаймон қилиб
Ғарибжонға қараб, Дастагул яна бир сўз айди:

Манинг бу сўзларим хатоға кетди,
Сизни келсин, деди Ҳилола пари.
Ғойибона ақли ҳушин етирди,
Сизни келсин, деди Ҳилола пари.

Анинг ишин бориб қилсанг кушойиш,
Кушойиш қилмасанг мушкул бўлар иш,
Билсанг манинг сўзим эрди азмойиш,
Сизни келсин, деди Ҳилола пари.

Ани билсанг паризоднинг ўзидур,
Манинг айтган сўзим унинг сўзидур,
Ани сўрсанг Одилшоҳнинг қизидур,
Сизни келсин, деди Ҳилола пари.

Сиза тушди ул парининг хаёли,
Кўзина кўринмас дунёнинг моли,
То боргунча анинг не кечар холи,

Сизни келсин, деди Ҳилола пари.

Сан боргунча анинг кўзи йўлдадур,
Пора-пора кўнгли юз хаёлдадур,
Ҳарна ихтиёри Дастагулдадур,
Сизни келсин, деди Ҳилола пари.

Алқисса андин сўнг Ғариб айди: ман бормасман. Агар борсам
Шоҳсанам деган ёрим бор, ул маннан юзини ўгиради, манго тавалло қилма, деб
бир сўз айди:

Эшитгил, Дастагул эмди манинг ҳам оҳу зорим бор,
Кеча-кундуз фироқинда на сабру на қарорим бор.

Сахарлар ёд этиб йиғлар, ёқасин чок этиб ҳар дам,
Юрак-бағри кабоб ўлган манинг бир ёдгорим бор.

Шоҳ Аббоснинг қизи дерлар, эшитсанг Шоҳсанам отлиғ,
Ман ҳам тинмай Санам дерман дилимда то мадорим бор.

Ки уч йилдур жудодурман, кетай найлай Санамжондин,
Кетарман ул вафодори кўрарман деб хуморим бор.

Ғариб бечоранинг ҳолин бориб айтғил Ҳилолаға,
Умидин узсин ул мандин Санам отли нигорим бор.

Алқисса, андин сўнг Дастагул ман нега Ҳилола парини бир таъриф
қилиб кўрмайин, деб Ҳилола парини таъриф қилиб бир сўз айди:

Эй Ғарибжон, Ҳилоланинг жамолин,
Кўрсанг, кечар эрдинг Санам ёрингдин.
Дона-дона холлари ол ёноқда,
Кўрсанг, кечар эрдинг Санам ёрингдин.

Булбул сайрар гул очилган боғинда,
Шаҳду шакар эрур ол ёноғинда,
Сайрон этиб Ҳилоланинг боғинда,
Кўрсанг, кечар эрдинг Санам ёрингдин.

Бориб қучсанг анинг нозик белини,
Сурсанг эди анинг шакар тилини,
Сайрон этиб анинг тоза гулини,
Терсанг, кечар эрдинг Санам ёрингдин.

Оқил эрсанг тегма анинг юзина,
Бориб қўлинг солғил нозик бўйнина,
Ғарибжоним Ҳилоланинг қўйнина,
Кирсанг, кечар эрдинг Санам ёрингдин.

Дастагул дер, анинг боғи бўстони,
Зарафшондир анинг кўшки айвони,
Агар бориб анинг бирла давронни,
Сурсанг, кечар эрдинг Санам ёрингдин.

Алқисса, андин сўнг Ғарибжон Дастагулнинг бу сўзгина койиниб, бу таърифларинг бирлан бормасман, деб бир сўз айди:

Бул таъриф бирла Дастагул,
Борманам, ҳаргиз борманам.
Манго бу иш лозим дейил,
Борманам, ҳаргиз борманам.

Ҳамма бир худоға банда,
Ҳар ким йиғлар ўз дининда,
Эмди ман Бағдод элинда,
Турманам, асло турманам.

Борманам анинг боғина,
Бош урманам оёғина,
Ҳилоланинг кучоғина,
Кирманам, ҳаргиз кирманам.

Ҳалқнинг шиноси дилинда,
Эрта кеч кўзим йўлинда,
Бош кўтариб бу элинда,
Юрманам, эмди юрманам.

Ғариб ошиқ билмас ўзин
Билса ҳам айтур ҳақ сўзин
Санамдин ўзганинг кўзин
Кўрманам эмди кўрманам.

Алқисса, андин сўнг Дастагул Ғарибжонга сиёсат этиб, гоҳ хушомад бирлан бир сўз айди:

Эй Ғарибжон мунча сўзлар демагил,
Борганинг яхшидур ишорат била.
Манинг бу сўзимни ҳазил билмагил,
Борганинг яхшидур сиёсат била.

Боғи сафо анинг манзил макони,
Тамоми зарафшон кўшки айвони,
Бўлсанг Ҳилоланинг азиз меҳмони,
Солур юз минг алвон қиёмат била.

Ҳоло яхши сўзлар бирла юрмасанг,
Мани ушбу сўзларима кирмасанг,
Манинг бирла бугун ҳамроҳ бормасанг,

Борурсан ничча минг аломат била.

Келарлар устинга ничча минг қизлар,
Ҳар қайсиси билган сўзини сўзлар,
Ўлтирурлар ничча соҳиб тамизлар,
Бормайин қўймаслар ривоят била.

Алқисса, андин сўнг Ғарибжон хайрон бўлиб на чора қилурини билмай бир сўз айди:

Эй Дастагул, манго мунча сўз дерсан,
Ман бу савдоларға туша билмадим.
Санам отли гул ёримдин айрилиб,
Ўзга ёра бошим кўша билмадим.

Диёбакирдадур кўнгил муҳтожим,
Моли мулким анда ҳам тахту тожим,
Худо тақдир этса йўқдур иложим,
Ҳақнинг тақдирини қоча билмадим.

Ман Бағдод элинда, Шоҳсанам анда,
Бошим йўлиндадур бўлсам ҳар қанда,
Расулга умматман, худоға банда,
Ўз феълимдин ўзим оша билмадим.

Уч йил йиғлаб юриб ўтди овқатим,
Бу ўлкада кима айтай бу додим,
Илож эта билмам йўқдур қанотим,
Болу парим йўқдур уча билмадим.

Манинг кўзим анинг интизоридур,
Банд айлаган зулфларининг торидур,
Шоҳсанам Ғарибнинг севар ёридур,
Ўз ёримдин ўзим кеча билмадим.

Алқисса, андин сўнг Дастагул айди: эй Ғарибжон, Шоҳсанам деб ани мунча айтурсан, ани бир таъриф қилғил, биз ҳам эшитали, деди. Эrsa Ғарибжон Шоҳсанамни таъриф қилиб бир сўз айтғони, Дастагул ҳам Ҳилола парини таъриф қилиб иккисини савол - жавоб айтишғони бул турур:

Ғариб : Анинг васфин санго баён айласам,
Бу ҳусни латофат Шоҳсанамдадур.
Қайси бирин айтиб аён айласам,
Ҳамма яхши саодат Шоҳсанамдадур.

Дастагул: Ғарибжоним ман ҳам бир сўз деяйин,
Ширин-шакар сўзлар Ҳилолададур.
Ман ҳам санго билганимни сўзлайин,
Турфа оҳу кўзлар Ҳилолададур.

Ғариб: Дастагул ман айтсам бошдин оёгин,
Олма занахдонин сиймин сақоғин,
Гоҳи кўзин қоқиб, гоҳи қапоғин,
Бу имо ишорат Шоҳсанамдадур.

Дастагул: Ғарибжоним ман ҳам этсам ишорат,
Мунча ноз айламак санго на ҳожат,
Фаҳм айласак кўпда бордур шарофат,
Кўп соҳиб тамизлар Ҳилолададур.

Ғариб: Дастагул бу сўза қолурсан ҳайрон,
Кеча-кундуз тилар худодин имон,
Сахарларда туриб ёд этар қуръон,
Мудома тиловот Шоҳсанамдадур.

Дастагул: Ғарибжон сен мунча сўзлар деярсан,
Шоҳсанамдин кўп ўртаниб куярсан,
Агар кўрсанг Шоҳсанамдин кечарсан,
Моҳитобон юзлар Ҳилолададур.

Ғариб: Эй, Дастагул савдо тушар бу сарга,
Келибдурсан ихтиёринг кетарга,
Бетаҳорат босмас оёгин ерга,
Озодалиқ мудом Шоҳсанамдадур.

Дастагул: Ғарибжоним борсанг ул боғи сафо,
Қуллиқинға келур минг хил Ҳурлиқо,
Истаган созларинг чалурлар анда,
Юз минг алвон созлар Ҳилолададур.

Ғариб: Дастагул айтурсан сози суҳбатинг,
Ёлғончи дунёда айшу ишратинг,
Қалбиға солибдур ушбу одатинг,
Тоат-ибодатлар Шоҳсанамдадур.

Дастагул: Ғарибжон эшитсанг неча гўзаллар,
Ишва бирлан ошиқ бағрин эзарлар,
Ҳофизлари ўқир байту ғазаллар,
Яхши хуш овозлар Ҳилолададур.

Ғариб: Кеча-кундуз қўймай ўқир намозин,
Худо деб ўтказмиш қиш бирла ёзин,
Эй, Дастагул, ҳеч ким билмас овозин,
Яхши хуш қироат Шоҳсанамдадур.

Дастагул: Эй Ғарибжон, санго айтайин жавоб,
Тахт узра ўлтирур мисоли офтоб,
Баъзи атлас кияр, баъзиси кимхоб,
Турлук нозанинлар Ҳилолададур.

Ғариб: Эй, Дастагул, кўрсанг қолурсан хайрон,
Олтиндин ясалган кўшки зарафшон,
Бир неча канизлар ёнинда кезон,
Гулнихолдек улфат шоҳсанамдадур.

Дастагул: Эй, Ғарибжон, анинг очилган бахти,
Тиллодин безалган тож ила тахти,
Кўрсангиз паризод онаси сахти,
Оху кўз канизлар Ҳилолададур.

Ғариб: Ғариб айтур: онсиз жонни нетайин,
Энди Диёрбакир йўлин тутайин,
Худо рўзи қилса санго етайин,
Жон ҳамда шарофат Шоҳсанамдадур.

Дастагул: Дастагул дер:борсанг-олтин кумушлар,
Алвон-алвон,турлук- турлук емишлар,
Боғинда булбуллар,ҳам тўти қушлар,
Юз минг турфа нозлар Ҳилолададур.

Алқисса, андин сўнг Дастагул қайтиб кетди, Ҳилола парининг хизматиға борди.Ҳилола парини кўрса икки кўзи йўлда, Дастагулни кўрган замон сўз сўраб, савол этди, беш калима сўз айтар бўлди:

Не кетурдинг манго эй номехрибоним, Дастагул,
Тезроқ бергил, жавоб сен жонажоним, Дастагул.

Ақли ҳушим қолмади икки кўзим йўлға боқиб,
Бер хабарингни сен эй руҳи равоним, Дастагул.

Сан кетибсан ўлтирибман мунтазир йўлға боқиб,
Сан билурсан ушбу кун сирри ниҳоним, Дастагул.

Ҳар қачон келса манго бошим анинг йўлиндадур,
Бизни деб келгаймикан ул меҳрибоним Дастагул.

Ман Ҳилолиға Ғариб, ҳар на деса айтғил манго,
Ғойибона кўрмайин ул танда жоним Дастагул.

Алқисса андин сўнг Ҳилола пари айди: эй, Дастагул Ғарибжон санго ҳар нечук сўз айтғон бўлса манго бир-бир баён қилғил, деди. Эрса Дастагул бибисига қараб бир сўз айди:

Аё жоним бу сўзлара қулоқ сол,
Ман Ҳилола дедим, ул Санам деди.
Анинг сўзинда йўқ ҳеч бир қилу қол,
Ман Ҳилола дедим, ул Санам деди.

Ғарибжоннинг юз хаёли бор эркан,
Санам отли дил кушойи бор эркан,
Кўрдим ани анча ҳоли бор эркан,
Ман Ҳилола дедим, ул Санам деди.

Кўйсангиз кетарман деди бош олиб,
Урар эрди сийнаси тош олиб,
Ёри учун йиғлаб кўза ёш олиб,
Ман Ҳилола дедим, ул Санам деди.

Ҳайрон қолдим анинг эътиқодина,
Аввалдин ёнмишдир ишқнинг ўтина,
Санам отли ёри тушиб ёдина,
Ман Ҳилола дедим, ул Санам деди.

Эшитсангиз Дастагулнинг сўзини,
Бориб кўринг, Ғарибжоннинг ўзини,
Ўпса арзир оёғининг тўзини,
Ман Ҳилола дедим, ул Санам деди.

Алқисса, андин сўнг Ҳилола пари Дастагулдин бу сўзни эшитиб, ўзи
бетоқат, беором бўлиб, зор-зор йиғлаб Дастагулга қараб бир сўз айди:

Ҳеч ким бу хизматим битказа билмас,
То ўзим бормасам ёр маконина.
Мақсудима мани етқара билмас,
То ўзим бормасам ёр маконина.

Бошин кўйиб ётгон турғонча бўлмас,
Турғон оёқ бирлан юрганча бўлмас,
Эшитган кўз бирлан кўрганча бўлмас,
То ўзим бормасам ёр маконина.

Яхши бирла ёмон тонгла сайланур,
Ўзин билган бу дунёдин шайланур,
Билсанг кимни кимдин боши айланур,
То ўзим бормасам ёр маконина.

Токи қон ютарман боғи сафода,
Кун-кундин ҳасратим бўлди зиёда,
Машаққатлар чекиб пойи пиёда,
То ўзим бормасам ёр маконина.

Эмди мани бормай турмоғим мушкул,
Ҳилола дер ҳаққа қилиб таваккал,
На илож айласин ёлғиз Дастагул,
То ўзим бормасам ёр маконина.

Алқисса, андин сўнг Ҳилола пари қирқ каниз бирла Дастагулни бош қилиб, йўлга равона бўлдилар. Йўлда қирқ канизнинг йигирмаси сочининг бир ёнини кўтариб, гоҳ ул йигирмаси бир тарафини кўтариб, Дастагулнинг кўлинда олтиндин бўлган соябонни Ҳилола парининг бошига тутиб, борур эрдилар. Алқисса Ғарибжоннинг бўлатурғон дарвозасига бориб турдилар. Эrsa Ҳилола пари айди: эй Дастагул сан Ғарибжондин хабар ол, деди. Эrsa Дастагул Ғарибнинг ёнига бориб, хизматинда туриб, беш калима сўз айтар бўлди:

Ғарибжоним, эмди санинг шаънинга,,
Тўза билмас ўлғон Ҳилола келди.
Аввалдин ман келдим сенинг ёнингга,
Тўза билсанг ўғлон, Ҳилола келди.

Боллар бериб шаҳду шакар тилини,
Қирқ канизак олиб соғу сўлини,
Алифдек қомати, нозик белини,
Қуча билсанг ўғлон, Ҳилола келди.

Тилло, кумуш, лаъли маржон бошинда,
Кўп шаҳзода қизлар анинг қошинда,
Санинг учун ёнар ўтнинг ичинда,
Тўза билсанг ўғлон, Ҳилола келди.

Ишонмадинг Дастагулнинг сўзина,
Кўзинг тушар анинг оху кўзина,
Гапинг бўлса айтғил эмди ўзина
Тўза билсанг ўғлон, Ҳилола келди.

Алқисса андин сўнг Ғарибжон сўзламади. Ерга қараб ўлтирди. Эrsa Дастагул чиқиб Ҳилола париға айди: эй биби тез кира кўринг, шул вақт Ғарибжон танҳо ўлтириб турур. Борсангиз яхши бўлур, кўп ўлтурманг, деди. Эrsa Ҳилола пари айди: эй, Дастагул ман бежавоб борсам беадаблик бўлмасин, бориб, манинг сўзимни Ғарибжонга ўзинг айтғил, деди. Эrsa Дастагул хуш бўлғай, деб Ғарибжонга бориб бир сўз айди: ул ҳам жавоб бериб, иккиси айтишдилар:

Дастагул: Ғарибжоним, ташқарида интизор,
Чиқ ташқари, келди Ҳилола пари.
Санинг учун танда жони беқарор,
Чиқ ташқари, келди Ҳилола пари.

Ғариб:

Бор Дастагул, еткур манинг сўзимни,
Ман чикманам анга қайтсин ул пари.

Санамдин ўзгага кўзим солманам,
Ман чиқманам, анга қайтсин, ул пари.

Дастагул ташқари чиқиб айди:

Бориб дедим анга айтган сўзингни,
Бибижоним, айтган ҳар бир сўзингни.
Еткурдим ман айтган ҳар пайғомингни,
Бибижоним, бормам, деди Ғарибинг.

Ҳилола:

Ғойибона қолдим ман оҳу зора,
Бир мурувват қилсин ман беқарора,
Тарахҳум айласин манман бечора,
Бизни кўрмак учун чиқсин, Ғарибим.

Дастагул:

Ғарибжон, бир гули раъно келибдур,
Эшкинга қомати зебо келибдур,
Сани деб ошиқи шайдо келибдур,
Чиқиб кўрсин, деди Ҳилола пари.

Ғариб:

Мани деб бўлмасин ошиқи шайдо,
Бу беқарорликда анга на пайдо,
Бу орада ҳожат бермас тавалло,
Ман анга чиқманам, кетсин ул пари.

Дастагул:

Аё жоним, хизматингда югурдим,
Қайта-қайта анинг ёнина бордим,
Санинг учун оёғина бош урдим,
Қайтаверсин, бормам, деди Ғарибинг.

Ҳилола:

Эшигина зори гирён келибман,
Тилим лолу ақлим ҳайрон келибман,
Интизорман бағри бирён келибман,
Бизни кўрмак учун чиқсин, Ғарибим.

Дастагул:- Ғарибжоним, харидоринг келибдур,
Кўзи йўлда интизоринг келибдур,
То ўлгунча умидворинг келибдур,
Чиқ ташқари, келди Ҳилола пари.

Ғарибжон:

Эй Дастагул кўп сўзламак на ҳожат,
Ғофил эрсанг, сўзинг эрур ишорат,
Бу ишнинг охири бўлур қабоҳат,
Ман чиқманам, эмди қайтсин ул пари.

Дастагул:

Эй бибижон, мундин умид узарсан,
Иложинг йўқ бу ўтлара тўзарсан,
Келур деб номани мунча ёзарсан,
Қайтаберсин чиқмам, деди Ғарибинг.

Ҳилола:

Ҳилола дер, чиқмас бўлса бу замон,
Бу ишнинг охири бўлур пушаймон,
Астаффор айларам бўлмасин туғён,
Бизни кўрмак учун чиқсин, Ғарибим.

Дастагул:

Дастагул дер: Ғариб, бормасанг бўлмас,
Чиқиб анинг юзин кўрмасанг бўлмас,
Худойим ҳоҳласа кўрмасанг бўлмас,
Чиқиб кўрсин, деди Ҳилола пари.

Ғариб:

Ғариб айтур, худо қилса фармони,
Йўқ турур бандада зарра армони,
Ўлтирмасанг мунда соат замони,
Ман чиқманам кетсин, қайтиб ул пари.

Алқисса, Ҳилола пари Ғарибжонга шунингдек зорлиқ қилди, асло бўлмади, бир сўздин бошқани айтмади, эрса Ҳилола пари қирқ канизи бирлан соғу сўлинда, ўзи ериндин туриб, Ғарибжон келмаса биз борамиз деб, саллона-саллона, мастона-мастона оёқ босганинда юз минг ёна бурилиб, қирқ канизининг орасинда сарвдай товланиб, мисоли юлдузлар орасинда ой турғандек борур эрди. Эрса Ғарибжонни кўргач, товланиб, кўзларини сузиб, юз минг турлук ишва- ноз бирлан Ғарибжоннинг ёнина, одобу икром бирла бориб туриб, беихтиёр бўлиб, бугун ҳарна десам, айб этма, Ғарибжон деб бир сўз айдилар:

Мани оҳу афғонимни,
Куйдириб устихонимни,
Бу жисми нотавонимни,
Ўтларға солган санмисан.

Келибсан шаҳри Бағдода,
Етарсан мақсад -мурода,
Эшитдим сизни шаҳзода,
Ул шоҳи жаҳон санмисан.

Сани дерлар манго ошиқ,

Ман бўлайин санго маъшук,
Қошинг ёйдур,кипригинг ўк,
Ғамзаси пайкон санмисан.

Манинг ўтим таскин ўлса,
Душманларим ғамгин ўлса,
Худо биза рўзи қилса,
Соҳиби даврон санмисан.

Кўрсангиз булбул тозани,
Кезсангиз боғи сафони,
Ҳилола пари меҳмони,
Бўлған Ғарибжон санмисан.

Алқисса, бу сўзларни айтгондин сўнг Ғарибжоннинг ёри Шоҳсанам қиз ёдиға тушиб бир сўз айди:

Уч йил ўлди анинг учун куярман,
Яна ўтға солма, Ҳилола пари.
Ишқ ўтина ёниб бўлдим ҳокистар,
Яна ўтға солма, Ҳилола пари.

Санамдин ўзгага тушмасин кўзим,
То танда жоним бор бир эрур сўзим,
Ҳар кишига сарғаймасин гул юзим,
Яна ўтға солма, Ҳилола пари.

Йиқилмишам тутмангизлар кўлимни,
Адашмишам кўрсатманглар йўлимни,
Ҳижрон ели совурмишдир кулимни,
Яна ўтға солма, Ҳилола пари.

Сийнам узра доғлар кўйғанним етар,
Уч йил бўлди жондан тўйғанним етар,
Санамнинг дардидин куйғанним етар,
Яна ўтға солма, Ҳилола пари.

Фалакнинг гардиши манго боқмайин,
Ғариб айтур ўз жонима боқмайин,
Санамнинг оташи мандин чиқмайин,
Яна ўтға солма, Ҳилола пари.

Алқисса, андин сўнг Ҳилола пари Ғарибжонға қараб, кўнгил бериб, бир сўз айди:

Ғарибжоним ғам емагил,
Санам ёринг ман бўлайин.
Ани кўйиб,мани дегил,
Санам ёринг ман бўлайин.

Шоҳсанам Диёрбакирда,
Анинг учун қолма дарда,
Ўлгунча бўлсак бир ерда,
Санам ёринг ман бўлайин.

Ғарибжон қўйғил, кўп сўзни,
Қабул айланг, эмди бизни,
Ман ҳам бир подшонинг қизи,
Санам ёринг ман бўлайин.

Шоду хуррам ўйнаб-кулай,
Қўлимни бўйнингга солай,
Ҳилола дер: Санам бўлай,
Севар ёринг ман бўлайин.

Алқисса, андин сўнг Ғариб Ҳилолаға қараб, санингдек юз паризод бўлса ҳам Шоҳсанам бўла олмас, деб бир сўз айди:

Кўп сўзладинг ақлинг чошиб,
Сандин Шоҳсанам бўлурму?
Магар келибсан адашиб,
Сандин Шоҳсанам бўлурму?

Бир ёшинда юз кўришмин,
Тенг ўлтириб, тенг туришмин,
Икки ёшда ховорлашмин,
Сандин Шоҳсанам бўлурму?

Уч ёшинда ўйнаб кулмай,
Бир- бировга қўшилишмай,
Тўрт ёшинда қувалашмай,
Сандин Шоҳсанам бўлурму?

Беш ёшинда қўл солишмай,
Лаблариннан бўса олмай,
Олти ёшда қўшилишмай,
Сандин Шоҳсанам бўлурму?

Етти ёшда боғ кезмаған,
Бир мактабда хат ёзмаған,
Ғарибдин умид узмаған,
Сандин Шоҳсанам бўлурму?

Алқисса, андин сўнг Ҳилола париға сандин Шоҳсанам бўлурми дегани қаттиқ келиб, Ҳилола пари Ғарибжонға ёлвориб яна беш калима сўз айтар бўлди:

Бағдод ўлкасинда даврон сурали,
Ғарибжоним, Шоҳсанамдин кеч эмди.

Жон борича ўйнаб- кулиб юрали,
Ғарибжоним, Шоҳсанамдин кеч эмди.

Бу дунёда санго мол керак бўлса,
Юзда дона-дона хол керак бўлса,
Лабда шахду шакар бол керак бўлса,
Ғарибжоним, Шоҳсанамдин кеч эмди.

Мунда санго боғи бўстон керакса,
Манинг каби чашми мастон керакса,
Тилло кўшкли қасри айвон керакса,
Ғарибжоним, Шоҳсанамдин кеч эмди.

Санго бўлсин манинг жоним тасаддук,
Азиз жисмим нотавоним тасаддук,
Моли мулким хону моним тасаддук,
Ғарибжоним, Шоҳсанамдин кеч эмди.

Диёрбакир борсанг расво бўлурсан,
Мунда юрсанг жоним ўйнаб кулурсан,,
Бағдод ўлкасина подшо бўлурсан,
Ғарибжоним, Шоҳсанамдин кеч эмди.

Тоза боғим сан гулзори бўлурсан,
Барчанинг дардина даво бўлурсан,
Ҳилола парининг ёри бўлурсан,
Ғарибжоним, Шоҳсанамдин кеч эмди.

Алқисса, андин сўнг Ҳилола парининг бу сўзгина Ғарибжоннинг қаҳри
келиб, Ҳилола париға қараб бир сўз айди:

Танимда жоним боринча,
Шоҳсанамдин кечарманму?
Бошим йўлинда ўлинча,
Севар ёрдин кечарманму?

То асроил келмагунча,
Танимдин жон олмагунча,
Жасад бекор бўлмагунча,
Гул Санамдин кечарманму?

Гул юзларим сўлмагунча,
Лаҳад ичра солмагунча,
Кўзимга хок тўлмагунча,
Шу дилдордин кечарманму?

Ишкал уриб оёғима,

Ўртаниб дард ила ғама,
Сани олиб кучоғима,
Шоҳсанамдин кечарманму?

Ғариб ошиқ ёниб-куйиб,
Сийнаси доғлар қўйиб,
Сендек беҳаёни севиб,
Шоҳсанамдин кечарманму?

Алқисса, андин сўнг Ғарибнинг айтган сўзиға Ҳилола парининг қаҳри келиб, Ғарибжонға беш юз қамчи уриб, ўлимга буюрди, Дастагул гуноҳини тилади. Аммо Ғариб ўзидин кетди. Кўп замондин сўнг ўзина келиб, кўзини очиб, Дастагулни кўриб, эмди хўсторим сансан, деб бир сўз айди:

Бу ўлкада эй Дастагул,
Ман ўлганда сан йиғлағил.

Бўлди манинг ҳолим мушкул,
ўлганда сан йиғлағил.

Ман

Бошимнинг устина келгил,
Қўлингни бўйнима солғил,
Қиёматлик опам бўлғил,
Ман ўлганда сан йиғлағил.

Агар етса манго қазо,
Бечора деб қилғил даво,
Ҳеч ким тутмас манго азо,
Ман ўлганда сан йиғлағил.

Бу дунёдин бўлсам хато,
Манинг руҳим бўлур гадо,
Йўқтур манда ота-она,
Ман ўлганда сан йиғлағил.

Манинг учун ёниб-куйиб,
Бир бечора бекас дейиб,
Ҳар замон сочингни ёйиб,
Ман ўлганда сан йиғлағил.

Сўлса гар умримнинг гули,
Манго етса хазон ели,
Йўқдур манда опа-сингил,
Ман ўлганда сан йиғлағил.

Бу ўлкада ёлғиз бошим,
Ҳеч ким олмас дегра-дошим,
Йўқ манинг қавму қардошим,

Ман ўлганда сан йиғлағил.

Мани ўлдирса ул золим,
Ғарибман на кечар ҳолим,
Йўқдур манинг Гулжамолим,
Ман ўлганда сан йиғлағил.

Алқисса, андин сўнг Ғарибжон Дастагулга бу сўзларни айтгандин сўнг, Дастагул айди: эй, бибижон, Ғарибжона мунчалли азоб берманг, деди. Эrsa Ғилола пари айди: эй Ғариб, манинг бирла бўлмасанг, сани ўлдирурман, деди. Эrsa Ғариб айди: Мани ўлдирсанг ҳам сани қабул қилмасман, деди. Эrsa яна Ғилола парининг қаҳри келиб, канизларина буюриб, оёғларидин судраб ура бердилар. Эrsa Ғариб уч мартаба ўзидин кетиб, яна ўзига келди. Кўзини очиб қараса, Ғилола парининг кўзлари жаллоднинг кўзларидек қизариб турур. Шул вақтда Ғариб бечора кўркқанидин Ғилола парига қараб бир сўз айди:

Қошинг меҳроби урди жона чопди,
Кўзинг кофирмудир имона чопди.

Хатти холингға бисмилло ёзилмиш,
Ул бориб гаровға шайтона чопди.

Қошинг шамшири етгач бир нафасда,
Совутни йиртибон қалқона чопди.

Санинг кирпикларингнинг юз ўқи бор,
Анинг ҳар қайсиси бир ёна чопди.

Бир ўти ўтибон шаҳри Яманға,
Бириси борибон Болқона чопди.

Ничча ўқинг ўтиб чўли биёбон,
Ниччаси боғ ила бўстона чопди.

Жамолинг барқ уриб ерни юзина,
Юзингни шуъласи осмона чопди.

Ғариб бечора ичмай давр оёғин,
Ушатди косаи даврона чопди.

Алқисса, андин сўнг Ғилола парининг қаҳри андек таскин бўлиб, Ғарибжон Ғилола парига қараб бир мухаммас ўқир эрдилар:

Эй Ғилола дунёда ҳеч кўрмадим сендек пари,
Ман сани тушимда кўрдим, етти ёшимдин бари,
Ничча бир кўздин ўтирдим ер юзинда хўблари,
Гашт этибон сайқал урдим ер юзини бир-бири,
Ушбу дунёга келиб ҳеч кўрмадим сендек пари.

Эмди сизга айтарам эй нозанин, соҳибжамол,
Лабларингдин реза-реза тўкилур бол узра бол.,
Бу жаҳон боғида йўқдур қоматингдек навнихол,
Юсуфи сониймудурсан тўтидек шаккар мақол,
Ман бу дунёга келиб, ҳеч кўрмадим сендек пари.

Гашт этиб ҳарён кезиб, бир неча саҳрони кезиб,
Сайр этиб бир неча тоғ ила дарёни кезиб,
Бир ёни Гурлан, Вазир, Урганчу Хивани кезиб,
Чоржўй ҳам Қоракўл, шаҳри Бухорони кезиб,
Ёхти оламини кўриб ҳеч топмадим сендек пари.

Кўп вилоятни кезиб, бордим Эрону Исфаҳон,
Курду Гуржистонни кездим ҳам яна Мозандарон,
Ҳам юриб, Эрону Турон бордим яна Лутфижаҳон,
Кўрмаган ер қўймадим, ул Андижону Марғилон,
Ман бу дунёда кезиб, ҳеч топмадим сендек пари.

Чўлда Мажнундек бўлиб, саҳролага қўйдим кадам,
Борса келмас йўл ила бордим яна боғи Эрам,
Бир замон шод ўлмадим, чекдим мудом ранжу алам,
Ростин айтсам қўлингга сув соломас Шохсанам,
Ман бу дунёга келиб, ҳеч кўрмадим сендек пари.

Басра шаҳрини кезиб, бордим яна Шому Шариф,
Кўп вилоятларни кездим, ничча кунлар сарғариб,
Ҳам Самарқанд ўлкаси Ақча шаҳринда юриб,
Бир неча кун гашт этиб шаҳри Шабистонда туриб,
Ман бу оламга келиб, ҳеч кўрмадим сендек пари.

Охири кўп ўртаниб, Бағдода келдим ман Ғариб,
Шукр этарман ушбу кун бўлдим висолингга насиб,
Эмди давронни худойим, айлагай бизга қариб,
Шукр этиб топдим нигорим бир худоға ёлбориб,
Ман бу дунёга келиб, ҳеч кўрмадим сендек пари.

Алқисса, Ғарибжон бу сўзни айтгандин сўнг Ҳилола пари келиб
Ғарибжонни нози ишва бирлан баданидаги жароҳатлариға малҳам қўйиб,
кўтариб юрдилар. Эrsa қизларнинг ҳам муроди бор эрди. Кошки Ғарибжоннинг
қўйни бизларга муяссар бўлса, биргина кучоқлашиб ётсак деб орзу этар
эрдилар. Эrsa Ҳилола пари боғи сафоға олиб боринглар, деб буюрди. Эrsa
канизлар боғи сафоға элтдилар. Ҳилола пари Ғарибжоннинг ёнинда туриб бир
мухаммас ўқиди:

Ғарибжоним, кечир эмди, санго қилғон жафоларни,
Санго жабру ситам айлаб, ничча қилғон хатоларни,

Хатолар ўрнига қилсанг биза бугун атоларни,
Гуноҳим тараҳҳум қилғил, манингдек бенаволарни,
Агар оқил бўлсанг ол пири комилдин дуоларни.

Хатодин бу ишлар бу дам кўпдур пушаймонлар,
Ани кўп ёдинго солма ғаниматдур бу давронлар,
Бошингдин ўргилай эмди санго қурбон бўлсин жонлар,
Кўнгилни шоду хуррам қил,яна қилма пушаймонлар,
Худойим еткурур эмди кўнгилда муддаоларни.

Худо еткурди эмди сан бугун бизга бўлиб меҳмон,
Киши меҳмонига қилмоқ керакдур жонини қурбон,
Ки ўлдирсанг ризодирман санинг олдингда эй жонон,
Яна хулқу малоҳат ичра сан ҳусн аҳлиға султон,
Кел эмди шоду хуррам қил, менингдек бенаволарни.

Манинг вайрона кўнглимни кел эмди сан иморат қил,
Ёмонлиқ айласа ҳар ким анго яхшилик одат қил,
Ки одам кўнглидур Каъба ани ҳардам зиёрат қил,
Худодин ҳар бало келса анго сабру қаноат қил,
Кўрибмусан эшикингда менингдек бенаволарни,.

Ҳилолаға Ғарибжони бугун меҳмони бўлдинг сан,
Азиз жонидин ортиқ яна бир жони бўлдинг сан,
Шикаста дардини эмди бугун дармони бўлдинг сан,
Кўнгил мулкини тахтини султони бўлдинг сан,
Кўрибмусан эшикингда манингдек бенаволарни.

Алқисса, Ҳилола пари бу сўзни айтгандин сўнг Ғарибжон ҳам бир беш
калима сўз айтар бўлдилар:

Ҳилола ғам ема ҳаргиз ки сандин ўзга ёрим йўк,
Бу фоний дунёда ҳеч ки сандин ўзга ёрим йўк,

Санго меҳримни қўйдим сидқи ихлосим била дилбар,
Ман ҳам билдим бу жаҳонда сандин ўзга борим йўк.
Ҳамма қавму қардошим отамнинг ўлкаси Бағдод,
Диёрбакир ўлкасинда манинг манзил маконим йўк.

Санго айтай аё жонон,эшит сирри ниҳонимни,
Шоҳ Аббос илгина тушсам,ўларман ҳеч гумоним йўк

Ғариб бечора айтибдур кўнгилда ҳарна дардини,
Ки сандин ёширур ҳаргиз манинг сирри ниҳоним йўк.
Алқисса андин сўнг Ҳилола пари ҳам Ғарибжона қараб бир сўз айди:
Диёрбакир борсам,мудом деярсан,
Ғарибжоним,бу сўзингга инондим.

Ғунча каби очилмайин сўларсан,
Ғарибжоним, бу сўзинга инондим.

Диёрбакирда йўқ маконим дерсан,
Кўрса тириклигим гумондир дерсан,
Ўларман ҳеч йўқдур гумоним дерсан,
Ғарибжоним,бу сўзинга инондим..

Шоҳ Аббосдир менинг душманим дерсан,
Шоҳ Аббос ҳеч бермас омоним дерсан,
Мусофирлик юрти ёмондур дерсан,
Ғарибжоним,бу сўзинга инондим.

Диёрбакирда йўқ хаёлим дерсан,
Борсам нечук кечар бу ҳолим дерсан,
Онам-синглим бир дил кушойим дерсан,
Ғарибжоним,бу сўзинга инондим.

Ҳилола дер: хуш келибсан Бағдода,
Бунда кўп ҳурматинг бўлар зиёда,
Эмди билдим ёлғон сўз йўқ орада,
Ғарибжоним,бу сўзинга инондим.

Алқисса, андин сўнг Ҳилола парининг кўнгли шодмон бўлиб
ўлтирди. Андин сўнг Дастагул подшоға бориб бир ғазал айтгани бу турур:

Аё шоҳим бу сўзима қулоқ сол,
Булбул кўнди Ҳилоланинг боғина.
Минг алвон тил бирлан бўлубон хушҳол,
Парвоз этиб кўнди гул бутоғина.

Аё шоҳим, сирим баён айлайин,
Ҳарна борим санго аён айлайин,
Эмди санго билганимни сўзлайин,
Қулоқ сол, бу сўзнинг бош-оёғина.

Сиз ҳам бирга томошага борсангиз,
Сайрон этиб томошани кўрсангиз,
Ё борсангиз,ё хушхабар берсангиз,
Озор етишмасин гул япроғина.

Гул ишқидин булбул минг алвон сўзлар,
Орзу армон бирлан бир-бирин кўзлар,
Томошаға чиқиб бир неча қизлар,
Сиё зулфин тўкиб ол яноғина. .

Худонинг тақдири то азал кунда,

Ҳилола, Ғарибға ман ўзим банда,
Кеч-кундуз ман анинг хизматинда,
Дастагул бош кўймиш из тупроғина.

Алқисса Дастигул бу ғазални айтғандин сўнг подшоҳ ҳам Дастигулга қараб бир сўз айди:

Ғариб бирла бугун Ҳилола пари,
Ҳарна иш қилсалар ижозат бердим.
Бор Дастигул, ўзинг айтғил сўзлари,
Ҳарна иш қилсалар ижозат бердим.

Аларга еткурғил биздин саломи,
Ёзилғон азалда қудрат каломи,
Олло тақдирини бузмоқ бўларми,
Ҳарна иш қилсалар ижозат бердим.

Мулла, муфти, бегу девон келсинлар,
Ҳазинадин моли дунё олсинлар,
Ҳилолани Ғарибжона берсинлар,
Ҳарна иш қилсалар ижозат бердим.

Одилшоҳ дер, бугун бердим ижозат,
Аларға қилсинлар турли зиёфат,
Ҳилола Ғариба бўлсин ҳамсухбат,
Ҳарна иш қилсалар ижозат бердим.

Бу сўздин сўнг Дастигул Ғарибжона қараб, ҳам севинч ҳам рашк бирла бу сўзни айди:

Очилди Ғарибнинг бахти,
Муборак бўлсин тўйинг!
Солинглар тиллодин тахти,
Муборак бўлсин тўйинг!

Жавоб бердилар отангиз,
Бугун охшомдур енгангиз,
Йўқдур эркан хатонгиз,
Муборак бўлсин тўйинг!

Ҳазина эҳсон қилдилар,
Душманинг йиғлаб келдилар,
Қози никоҳ қилсун дедилар,
Муборак бўлсун тўйинг!

Эшитди оху зорингни,
Бер эмди йўқу борингни,
Олғил қужоқа ёрингни,

Муборак бўлсин тўйинг!

Ўзимни қойим чоқлатдинг,
Чамандин гуллар боғлатдинг,
Дастагулни қон йиғлатдинг,
Муборак бўлсун тўйинг!

Алқисса, бул сўз тамом бўлгондин сўнг Ҳилола парини Ғарибжона тўй-томоша қилиб бердилар. Ғарибжон бирлан Ҳилола пари муродлариға етушди. Ҳамма Муҳаммад умматини муродиға еткургайсан. Ва раббил оламин. Тамматул китоб. Ба авни маликул ваҳҳоб ва оллоҳул бис савоб.

ОШИҚ НАЖАБ

Аммо ровиёни ахбор ва ноқилони осор андоғ ривоят қилурларким, қадим замонда Яман вилоятинда Султоншо деган бир подшо бор эрдиким, отармончилик-чопармончиликда анинг олдиға тушадургон зот йўқ эрди. Кунлардин бир кун анинг элига Ганжа Қорабоғдин бир хатарли карвон келди. Карвонлар олттағини олди, сотжағини сотди. Ўз эллариға қайтиш олдиндин маслаҳат этдилар. Шунда карвонлардан бири:

-Эй кордошлар, элнинг подшосидин берухсат қайтмағанимиз маъкул, деди. Анинг шериклари бу сўзни маъқуллаб, подшонинг олдиға бордилар.

Алар подшонинг боргоҳина бориб, қўл қовуштириб, «Таксир, арзимиз бор» деб турдилар.

-Эй меҳмонлар, не арзингиз бор?

-Таксир, юртингизга келган бир хатарли карвонмиз. Олжағимизни олдик, сотжағимизни сотдик. Эмди рухсат қилсангиз ўз элимизга қайтсак.

-Рухсат оллодан, қайтаберинг, деди подшо. Анда савдогарлар айдиларки, юртингизга келдик, кетдик, аммо юртингиздаги расм-русумлардан беҳабар қолдик. Анда подшо айди: -бизнинг элда расм-русум кенгдан яйрамаган, сиз ўз элингиз расм-русумларидин сўзланг.

-Йўқ таксир, бизнинг элда ҳам расм-русум кенг яйрамаган, аммо бизда меҳмонни соз-сухбат билан узатмак қондан кирган. Биз буни сизнинг элда кўрмадик.

Подшонинг бир бахшиси бор эрди. Анга Албанд бахши дер эрдилар. Шунда подшо:

-Бориб Албанд бахшини келтиринглар, деб бир отлини юбарди. Отли бориб Албанд бахшининг уйига кирса, бахши бағрини совуқ ерга ташлаб, оҳ-воҳ чекиб ётибди.

-Эй Албанд, подшо сени келсин, деди, анинг меҳмонларининг кўнгли соз-сухбат кусабди, деди, хабарчи.

-Менинг подшо хизматини битирмак ёғдойим йўқ хастаман, деди бахши.

Эрса Албанд бахшининг аёли жаннатий бўлиб, ўзи ёлғиз эрди. Анинг касали шул ерда эрдиким, бахши тушида Сўна исмли аёлни кўриб, анга ғойибона ошиқ бўлиб, муҳаббат бўсасин олиб, уйғониб туриб, лофикаж бўлиб ўлтирур эрди.

Подшонинг хабарчиси, қайтиб бадар кетди. Подшо отлининг якки келганини

кўриб:

- Албанд бахши қани?-деб сўрар бўлди.
- Албанд бағрини ерга бериб ётибдур, хаста эрмиш, деди хабарчи.
- Сен билан икки оғиз гаплашишга ярадимми?
- Яради, деди хабарчи.
- Ундоғ бўлса, ани отнинг олдиға солиб олиб кел!

Подшонинг хабарчиси бул сафар бахшининг ёниға ҳукм бирла кирди.

- Эй Албанд бахши олдимға туш, истасангда, истамасангда олиб кетарман.

Албанд бахши ноилож отнинг олдиға тушди.Подшо боргоҳиға келиб, салом берди. Подшо айди:- Эй Албанд бахши не сабабдин биринчи хабарда келмай, иккинчи хабарда келдинг?

- Узр подшоҳим, хасталаниб эрдим.
- Хасталансанг, сенга бир кичкина хизмат бор. Уч кеча-кундуз хизматга чақирганимиз йўқ. Элига қайтажак меҳмонларға икки оғиз нома айтиб берсанг, икки йўл соз чертиб берсанг шуни ўзи етади.

Анда Албанд бахши: бу жаҳонгашта меҳмонлар экан . Ҳар ким ўзининг қичиган ерини қашийди шояд номада ўз дардимни айтсам, Сўнани дарагини сўрасам, балки меҳмонлар билар, дейиб алина созини олиб Сўнани излаб икки калима сўз айтар бўлди:

Оғалар ётардам бирча туш кўрдим,
Ёдимдин чиқмайдур оти Сўнанинг.
Ногоҳонда ани кўриб иш қурдим.
Ёдимдин чиқмайдур оти Сўнанинг.

Анинг бирла бирча ўтирдим, турдим,
Йиғлая-йиғлая тонгни отирдим,
Мен кўлимдин нозли ёрни йитирдим.
Ёдимдин чиқмайдур оти Сўнанинг.

Қайдин келганини било билмадим,
Шул дилбардин хабар ола билмадим,
Боғининг гулидин юла билмадим,
Ёдимдин чиқмайдур оти Сўнанинг.

Дилбар бирла боға сайрон этмадим,
Қўл узатиб қўша норин тутмадим
Армон кўпдур кеча-кундуз ётмадим,
Ёдимдин чиқмайдур оти Сўнанинг.

Албанд айтар, беклар сиздин сўрали,
Билбилмам, не ерлардин қарали,
Савдогарсиз, ўлкангизга борали,
Ёдимдин чиқмайдур оти Сўнанинг.

Албанд бахши сўзини тамом этгандин сўнг, меҳмонлар бир-бирига боқиб, кулиб юбардилар.

- Эй меҳмонлар бахши номаси ёқмадим, не сабаб кулдингизлар, кулишингиз сабабини тушунтиринглар,- деди подшо.

Анда меҳмонлар айтиди:

- Тақсир бахшингиз ёқти. Аммо бизда ҳам подшо бор эрур. Анинг бир вазири бор эрди, яқинда дунёдин ўтди. Анинг Сўна отлиғ аёлининг боши бўш қолди.

Шул аёлининг от-овозаси барча элларга ёйилди. Шул овоза сизнинг элингизга ҳам етиб келдимакан, деб бахшингизни айттирган эрдик. Эшитдикки, Сўнанинг овозаси бу ерларга ҳам етиб келган эркан, шунга кулишдик.

Анда подшо айтиди:

- Эй меҳмонлар, Сўнанинг от-овозаси бизнинг элга келиб етгани йўқ. Бу бахши ул аёлга тушинда ошиқ бўлибдур. Магарам биз бахшимизни сизлар билан юборсак, подшонгиз шу аёлни бизнинг бахшимизга раво кўрармикан?

Анда савдогарлар айдиларки, эй тақсир подшо подшодан ўтинч этса бунинг битмажак жойи бўлурму?

Андин сўнг подшо Албанд бахшининг йўл шайини тутдириб, илгина хат тутқизиб, карвонларга қўшиб жўнатди. Албанд бахши уч кеча-кундуз йўл юриди. Аммо бу фурсат анга уч йил бўлиб кўринди. Анда Албанд бахши карвонларга айдикки, эй дўстлар, манго бу ерларнинг доғи-дузидин солиғ бериб боринг, йўқса тоқатим бўлмас, деди. Шул вақт карвонлардин бири:

- Эй бахши оға мундин кетар бўлсанг олдингда бир қумлик бор, андин сўнг бир кентга дуч келурсан, сўнг яна қумлик келадур, қумликдин чиқсанг бир қора боғ келадур, анинг канорасида бир қора чотма пайдо бўлур, шул чотма ичинда бир кампир ўлтирур, сенинг хизматингни шул пири зан биткарур, деди.

Албанд бул хабарни эшитиб, якка ўзи от қўйиб жўнаб кетди. Албанд шу кетишинча, қумликдин ўтди, бир кентдин чиқди. Шул кентнинг канорасида бир йигитга дуч келди.

- Эй ўғлон, бу кентнинг отиға не деярлар?- деб сўради.

- Оға бу кент Табриздур, деди, йигит.

Албанд Табризнинг ичи бирла от суриб кетиб, қибла тарафда бир сафоли жойининг олдиндин чиқди. Ўзида чой-чилиш қилиш истаги пайдо бўлди. Қопу олдида туриб:

- Соҳиби чорбоғ борми? деб сўради.

Шул вақтда эшикда бир ўғлон пайдо бўлиб айтдики, эй оға санго не хизмат даркор?

- Мен бир мусофирман, бир чой-чилиш берсанг не бўлди?

Бул масканда хонлар, бейлар авлодиндин бўлмиш тўра, герчак йигитлар ов-овлаб, қуш-қушлаб бўлиб, базмда ўлтурған эрдилар. Хизматкор йигит кириб келгандин сўнг, ундан дошда бўлған суҳбат маъносини сўрадилар.

Чорбоғ соҳиби айтдики, орқасида дугорли, тагида йўрға отли бир мусофир чой-чилиш сўраб турур.

- Магарам орқасида дугор бўлса, маърака кўриб юрган йигитдир, мират этгил, бул ерга кириб чой-чилиш қилуб кетсин, деди йигитлар.

Чорбоғ соҳиби дошға чиқиб, Албандни уйга чақирганда, миратга зор бўлиб турган зот отдин тушиб, йўрғани қантариб, ичонға кирди, чой-чилиим бердилар, еди-ичди.

- Орқангда дуторинг бор эркан, бахшимисан, шоирмисан ё созандамисан, деб сўради йигитлар. Ҳар биридин бир шохобча билурман, деди Албанд бахши.
- Андоғ бўлса, бизга бир-икки нома айтиб, бир-икки қўл соз чалиб берсанг бўлмасми, деди йигитлар. Анда Албанд бахши:
- Аммо булар зўр йигитлар эркан, ҳар ким ўз дардини айтиб йиғлар, булардин ҳам Сўнанинг дарагини сўраб бир нома айтсам не бўлибдур, деб илгинда сози, оғзинда сўзи бирла номани бошлай берди:

Бег ўғлонлар айтай сизга бир дoston,
Табризнинг беклари Сўнам келдиму?
Жиғалари тал-тал кўзлари мастон,
Табризнинг беклари Сўнам келдиму?

Табризнинг теграси йўлдур, йўлакдур,
Бул дунё деганинг чархипалакдур,
Онаси хур эрур қизи малакдур,
Табризнинг беклари Сўнам келдиму?

Табризнинг теграси дўланма доғлар,
Ёр-ёрдан айрилса, оҳ чекар, йиғлар,
Очилса лолалар, гул очса боғлар,
Табризнинг беклари Сўнам келдиму?

Булбуллар оҳ чекар, гулга етмакка,
Боғбонлар оҳ чекар, ани тутмоққа,
Табризнинг боғина сайр этмакка,
Табризнинг беклари Сўнам келдиму?

Албанд айтар, соз орқамда боғлидур,
Сийналарим сиёҳ, чапроз доғлидур,
Аслини сўрасанг Қорабоғлидур,
Табризнинг беклари Сўнам келдиму?

Албанд сўзини тамом этгандин сўнг йигитлардан бири айтдики, эй йигитлар, бизнинг ҳаммамиз бу ерда Сўнанинг ишқинда куюб ўлтирурмиз. Бу занғар бахшида шу куйда эркан. Бул бахши шул сози, шул сўзи, шул фаришталиги бирла Сўнани сўзсиз олади. Бизга Сўна йўқдур. Шул вақтда яна бир йигит:

- Сўнани бунга бергандин кўра, буни ўлдирсак бўлмайдурму?- деди. Шул орада Албандни савашға тушдилар. Боши борму кўзи борму урдилар. Шул вақтда Албанд ўзини ўлган одам ҳолиға солиб ётаберди. Буни кўрган, йигитлар бир-бирига сўзлаб бошладилар.
- Бир бегуноҳнинг қониға қолдик.
- Ўзи бир бахши йигит эркан, сендин бўлди.

- Мендан эрмас, сендин бўлди.

Бул ғалмағал бирла йигитлар дошға чикдилар. Икки бир, уч бир гурунглашиб бошладилар.

Энди хабарни Албатддин ол. Албанд бир вақт кўзини очса, ёнида ҳеч ким йўқ. Дутори 40 бўлак бўлиб ётибдур. Унинг ушоқларини чўплаб, халтасиға солди. Бир вақт айвонға қараса, оти қантариглик турубдур. Аста бориб, отға миниб, бадар кетди. Буни кўрган йигитлар ҳам хуш ҳол бўлдилар.

Албанд шу боришда иккинчи қумликдин ҳам кечди. Бир тўқайға дуч келди. Сар этса, ўтин кўп. Ул шу орада ўтин қалаб, елим эритиб дуторини тузатиб олди. Тозадин парда, тозадин кириш боғлади. Сўнг дуторни илгина олиб бир даст чалди, кўнгли жойиға тушди. Шул ерда дуторининг баржой бўлганиға ўзининг ўлумдин фориг бўлганиға шукур қилиб, зор-зор, чун абри навбахор йиғлаб, Сўнанинг ишқинда қайнаб-жўшиб, кўзинда ёш, бағринда тош бирла бир ғазал айди:

Орзу айлаб ёрға келиб,
Шул бўлдимума мақсад манго?
Бўйним буруб, зор йиғладим,
Шул бўлдими мақсад манго?

Ўлтурдим гирён йиғладим,
Кесиби жигарим доғладим,
Кетарга белим боғладим,
Шул бўлдими мақсад манго?

Ишқинг либосини кийдим,
Сиримни оламға ёйдим,
Ўз тилимдин тепки едим,
Шул бўлдими мақсад манго?

Билмадим ёрнинг хаёлин,
Ширин-шақар лабда болин,
Кўрмадим ойдаи жамолин,
Шул бўлдими мақсад манго?

Бўйинг узун, қаддинг алиф,
Турма ёр, биздин уялиб,
Ошиқ Албанд ёрға келиб,
Шул бўлдими мақсад манго?

Албанд бахши бул абётни тамон этгандин сўнг йўрғасиға миниб, қамчини босди, от ул тепадин бул тепага йўртиб, йўл сурди. Алғараз бир боғнинг қораси кўринди. Холо чотма кўринмас эрди. Албанд бахши бир бейик тепага чиқиб сар солди. Қараса узоқда бир қора чотма кўзга тушди. Ул от бошини шул тарафға бурди. Бориб қараса, бир чотма турурки, устига куш кўнса йиқулгудек. Албанд, эҳ тақдир эркан, деб, отдин тушиб чотмаға яқин келди. Ондаги хуржунни эгниға олиб, чотма қопусини қоқди.

Қопуни очиб, «Ассалому алайкум,» дейиб кирса чотманинг тўрида икки тиззаси қулоғидин бир қарич ўтган бир кампир ўлтирубдур. Ул «Ваалайкум ассалом» дейиб бир қимирлаб қўйди. Қараса, кирган йигитнинг орқасида дутор кўринди.

Кампир ўйладики, тўй излаб келган бахши бўлса, бул чотмаға чўллаб келгандур. Аммо Албанд бир кун, икки кун эмас ўн беш кунда ҳам чотмани тарк этмади. Кампир териб келган ўтунларни ҳам ёқиб йўқ қилди.

Кунлардан бир кун кампир: Эй бедавлат, бехосият бахши, менинг на қизим, на ўғлим бор. Сенинг бирла суҳбат қурадирғон инсон йўқ. Не бало одамсанки, ҳеч кетмай ётибдурсан, тур эмди бул ердин гум бўл деди.

- Эй онажоним, сен хабар сўрамадинг, мен ҳам хабаримни бермадим. Ранг кўр, ҳол сўр, деган нақл бор, ситорамдан билиб, йўл сўрамайсанми, деди Албанд ва қўйнидин подшо битдириб берган хатни кампирга чиқариб берди. Кампир саводхон заифа эрди, хатни ўқиб кўрди.
- Эй ўғлим, момонгнинг нос пулисини тўласанг, бул хизматингни бар жой этурман, деди кампир.
- Эй моможон, магарам шул хизматни баржой этсанг, нос пули мендин бўлсин, деди Албанд.

Шул вақтда кампир бояги хатни олиб, подшоға бориб, қўлиға тутқазди. Аммо подшо айдикки, эй момо, мендин рухсат, сен аввалам Сўнанинг ўзини рози қил. Андин сўнг кампир Сўнанинг ҳузуриға ошиқди. Анинг қошиға бориб, сужи тил бирла гурринг бошлади.

- Эй Сўнажон, сенинг отанг бирла отам, онанг бирла онам жихмат дўст эрдилар, деб авлод-аждоддан тимсол келтириб сўз бошлайверди. Сўзининг охирида:
- Эй Сунажон узоқ элдин сен учун бир йигит келибдур, ўзи яхши йигит, ўзи бахши йигит. Бул жойда якка ўтирғонингдин анга заифа бўлсанг яхши эмасму, деди.
- Эй онажон, манинг илгимда етти ойлик сув чоғам бор туруп, магарам ани инжилтмаса мен розидурман.
- Сенинг етти ойлик боланг тугул, етмиш ўғлинг бўлса-да, ул йигит инжилтмай сақлаяжак, деб мақтаб, бул рози-ризоликни олғондин кейин кампир этаги олти, енги етти бўлиб, изина қайтди. Шул келишда Албандга боқиб:

Эй ўғлим, подшо бирла Сўнажон рози бўлдилар, суюнчимни бер, деди. Албанд ҳам кампирнинг этагина икки тилла ташлади.

- Бул оз деди кампир. Албанд яна тўрт тилло ташлади. Кампирнинг вақти хуш бўлиб айтдики, йўрғангни эярлаб-юганлаб қалъанинг сиртиға борабер, деб Сўнажоннинг ҳузуриға ошиқди. Албанд «Ажаб бўлади,»деб, йўрғани тайёрлай берди. Кампир шул кезде Сўнанинг ҳузуриға бориб анга етти йиллик шаробдин бир коса қуйиб ичирди, тилло дузугларини тақдириб, юзига парда торттириб, Албанднинг отининг орқасиға миндирди, етти ойлик Нажабжон исмли чоғани иккисининг ўртасиға туттирди. Албанд отни суриб кетаберди. Йўл юриб, йўл юриб, тонг сахарда бир сарҳовуз бўйиға етдилар. Эрса кўрдиларки, гуллар чаман, қумрилар дам чекиб,

фохтақлар сайраб, булбуллар нолиш қилур эрдилар, булоқлар ҳар тарафга оқиб, мавж урар эрди. Шунда Албанд:

- Бир файзли, сафоли манзил эркан, олло жоним шул ерда бир дамитинчимни олсам, деб ўй сурди. Отдин тушди, шул вақтда бирдан хаёлига келдиким, олло жоним, бул шум кампир мени алдаб, Сўнанинг ўрнига бир канизакни бериб юборган бўлмасин, бул аёлни ҳам бир жамолини кўриб, хотиржам бўлайин, деб, аёлни йўрғанинг устидин олиб, ерга қўйди. Кампир тортган пардаларни анинг юзидин тортиб ола бошлади. Саккиз пардани очиб, тўққизланчи пардада Албанднинг аёлнинг юзидаги шуъладан кўзи қамашди. Қарасаки, кўрмакка кўз, таърифламакка сўз керак. Юзи ўн тўрт кечалик ойга мангзаш, тоғга тушган бўлак-бўлак қорға мангзаш, яноқлари ғунчага, мамалари тунчага мангзаш, каптар тўпиқли, марал юришли, ҳилол қошли, олтин сочли, марварид тишли, тўти товушли, барно, хушрўй, қомати ар-ар, қадди сарви санобар бир оводон қизки, таърифини адо қилиб бўлмас. Буни кўриб Албанд: - олложоним, бунинг Сўна эканлиги рост бўлди. Магарам рози бўлса, бундин бир бўса тилайин, рози бўлмаса қистамайин деб, илгинда сози, тилинда сўзи, Сўнада икки кўзи, сўзлашиб ўзи бирла ўзи бир ғазал айдиким, кўр, боқ, не деди:

Кел парим кетайлик гулшан сайлина,
Булбул уркишмасин, гул инжилмасин.
Ўтса бодисабо зулфинг майлина,
Бир мўй айрилмасин, тал инжилмасин.

Юрсанг завқ олади шамс ила қамар,
Зулфинга сепилмиш мушк ила анбар,
Қаддинга ярашар мурассаъ камар,
Белга боғлаганда бел инжилмасин.

Қучоқлашиб қўл солишиб кетмадим,
Рақибларнинг таъна сўзин этмадим,
Армон йўқдир кеча-кундуз ётмадим,
Адаб бирлан узат қўл инжилмасин.

Боғингда битгандир меванинг бори,
Бол бўлул терарлар олма-анори,
Истасанг топарсан севгили ёри,
Қадам босиб келсанг йўл инжилмасин.

Албандинг куйингдин топиб ҳавоё,
Юзингни ўшатдим қуёша оё,
Лабингдин бўса бер, мен бенавоё,
Дудоқ дарпанмасин, дил инжилмасин.

Албанд бу ғазални айтганидин сўнг, Сўнанинг юзидаги пардаларни жой-жойига қўюб, отға мингузиб, ўз элининг канориға етди. Подшоға суюнчилаб одам юборди. Подшо олдин борганга от, кейин борганга тўн кийдирди. Қирқ кеча-

кундуз тўй этиб, Албанд бирла Сўнани бир-бирига қўвширди. Иккисини бир оқ уйга қўйди, Булар мурод-мақсадина етдилар.

Эмди хабарни етти ойликда келган Нажаб ўғлондин эшитинг. Орадин бир неча муддат кечди, етти ойлик Нажаб етти ёшга кирди. Ани муллога бердилар. Аммо бул боланинг мактабга ихлоси бўлмади. Сабоқни ташлаб қочиб кела берди. Шунда Албанд:

- Эй бедавлат ўғлон, мен сени мактабга бериб, фарзимни совдим, эмди сен йўрғанинг емини бериб, покизалаб, боқиб юрабер, ўғлим дейиб, ўзи бир юмуш бирла бадар кетди.

- Ажаб бўлар ота, дейиб Нажаб отга қарамай ошиқ ўйнади, чуллик ўйнади, ётиб ухлади, эрта туриб яна ўйинга машғул бўлди.

Аммо Албанд қайтиб келса, йўрға оч, ўлар ҳолатда, Нажаб ўйин билан машғул. Албанд бул аҳволни кўриб:

-Эй Нажабжон бари кел, мен кетгандин сўнг йўрғага ўт-ем бердингми, деб сўради.

-Эй ота, мен қачон йўрға боққан эдим, шу кетганингиздин бери туриши туриш, деди Нажаб.

-Эй бедавлат ўғлон, сен менинг белимдин дўраган фарзанд бўлсанг бундай қилмас эрдинг, деб Албанд Нажабнинг ҳар юзига бир шапалоқ урди. Нажабнинг кўзидин ўт чиқди. Ул ўғлон онасининг ёнига йиғлаб борди. Онасига қараб:

-Эй она, шу бахши менинг чин отамдурми ё ёлғонму, деди.

-Магарам чин отанг бўлса, сени шундай аҳволга солур эрдиму, деди онаси.

-Эй онажон, менинг чин отам кимдур?

-Сенинг чин отанг Ганжа Қорабоғда вазир эрди, ул киши боқий дунёга рихлат қилди. Бу бахши худо тақдири бизни бул элга олиб қайтди.

-Эй онажон мен ёш бўлсам-да ёши улуғлардин эшитдимки, шул томонларда Ошиқ Ойдин пир бор эрмиш, ул пирга ким етти йил хизмат этса, муроди ҳосил бўлар эрмиш, Мен ҳам шул зотга хизмат этиб бахши бўлиб келиб, бул бахши бирла айтишиб енгиб оримни олсам.

-Эй ўғлим бул одам подшонинг бахшиси. Ани енгиб бўлмас.

-Эй онажон ани кўп мақтама, ани ҳар иш қилса бўлар.

Бул савол-жавобдин кейин Сўнажон билдики, фарзандининг аҳди бейик. Ноилож ўғли бирла қалъанинг канориға чиқди. Шул замон қалъадин бир тўпор карвон чиқди.

Сўнажон аларга юзланиб:

-Эй карвонлар нера йўл тутдингиз, деб сўради.

-Ганжа Қорабоға.

-Шул элга борарда менинг ўғлимни Ошиқ Ойдин пирга топшириб ўтсангиз, деб ўтинч этжак эрдим.

-Чўх яхши, биз ҳам пирдин дуо олиб кетишни мақсад қилганмиз, ўғлингни туяга миндир, деди карвонбоши. Нажаб бир бўкчиб туяга минди, карвон жўнаб кетди. Бир неча кунлар йўл юриб, карвонлар Ошиқ Ойдин пирнинг саройиға тушдилар. Карвон Ошиқ Ойдин пирга аталган назр-ниёзни ўртага қўйдилар. Сўнг:

-Эй пирим, сизга бир хизматкор ўғлон ҳам олиб келдик, дедилар. Ошиқ Ойдин:

-Боринг олиб келинг, мен бир кўрайин, деди. Карвонлар Нажабни пирнинг олдиға

келтирдилар. Пир айдики, Эй ўғлон на ихлос бирла хузуримға келдинг?

-Эй пирим, ихлосим бахши бўлмоқлик!

-Ундай бўлса, ошхонага бориб шул ердаги ўғлонларга қўшил. Улар не иш этса, сен ҳам шуни қил.

Алғараз, Нажаб Ошиқ Ойдин пирнинг хизматида бўлиб юраберди. Ойдан ой, кундан кун кечди. Ҳар куни саҳродин ўтин келтириб ташлаш анинг кориға айланди. Кунлардин бир кун Нажаб:

-Олло жоним, ҳар кун иссиқ таомға кеч қолиб келаман, бугун эрта туриб кетсам, таомға етиб келсам, дейиб, эрта ишга чиқиб кетди. Бир орқа ўтинни кўтариб, қайтаётиб, қараса олдидин бир тепалик чикди. Шул жойда сал дамимни олайин, деб ўлтирди. Ўлтуриб ўйланса, келганига етти йил бўлибди.

-Олло жоним, мен онамнинг розилигисиз келган эрдим, деб, хўрлиги келиб, йиғлаб бошлади, кўзини уйку босиб, иркилди, туш кўрди. Тушида 40 эранлар ани ўраб олдилар. Аларнинг ҳар бири Нажабга бир коса шароб бердилар. Ошиқ Ойдин пир ҳам алар бирла келиб, бир коса шароб берди. Шул тарика 40 коса шароб бўлди. Нажаб кўзини очса пир ҳам йўқ, зоти шарифлар ҳам. Шул фурсатда Нажаб соғ илгининг тирноғиға сар солса, анда арши курси, ўн саккиз минг олам жило бериб турур эрди. Нажаб ўғлон ўтинни орқалаб йўнай берди. Ани келтириб ошхонанинг тўрина гурсилдатиб отиб, пирнинг хузуриға ошиқди:

-Эй пирим, товшаннинг туғилган тепаси Миср деганлар, рухсат қилсан элимга қайтсам, деди.

-Эй ўғлим етти йил хизмат этдинг, яна етти йил соз ўргатурман, андин сўнг рухсат берурман.

-Эй пирим, айтимни ҳам, созни ҳам ўзим билурман, манго дак рухсатинг керак.

-Эй ўғлим, магарам айтим бирла созни ўзинг билсанг, пиринг санго бир неча савол берур, сен шуларға жавоб берурсан, шунда рухсат бўлур, бўлмаса рухсат йўқ.

-Пирим саволингни беравер.

Шул замони Ошиқ Ойдин Нажибдин савол сўрар бўлди, боқ кўр, ўғлон не деб жавоб берди эркан:

Ошиқ Ойдин:

Ул не тоғдур, қори кетмас, эримас,
Не дарёдур, тўлар-тошар, юримас,
Не зотдир ул, ўлмас-йитмас, қаримас,
Не карвондур, минмай хатар этар ҳей?

Нажаб:

Қоф тоғидур, қори кетмас эримас,
Кўнгил дарё, тулар-тошар, юримас,
Ҳақнинг ўзи ўлмас-йитмас, қаримас,
Жон бир карвон, минмай хатар этар: ҳей.

Ошиқ Ойдин:

Ул недурким, хусни сафо чўх ўлур,
Ул недурким, кун чиққан сўнг йўқ ўлур,
Ул недурким, отилмайин ўқ ўлур,

Не камондур, кўл тегмайин дўлар ҳей?

Нажаб:

Малойиклар ҳусниул сафо чўх ўлур,
Кун чикқан сўнг юлдузлар йўқ ўлур.
Ул киприкдур, отилмайин ўқ ўлур,
Қош бир камон, кўл тегмайин дўлар ҳей.

Ошиқ Ойдин:

Ул недурким, ер юзинда оқмишдур,
Ул недурким, ердин кўкка боқмишдур,
Ул недурким марди майдон чикмишдур,
Ул недурким палла-палла энар ҳей?

Нажаб:

Ул сув бўлар ер юзиндин оқмишдур,
Ул ўғлондур ердин кўкка боқмишдур,
Йигитликдур марди майдон чикмишдур,
Қариликдур палла-палла энар ҳей.

Ошиқ Ойдин:

Ошиқ Ойдин, нелар кезар ҳавода,
Кимнинг отин ўқимишлар дуода,
Ул не қушдур макон тутмас бу тоғда,
Не сайёддур анга илгин булар ҳей?

Нажаб:

Нажаб айтур, кўнгил кезар ҳавода,
Ҳақнинг минг бир оти бордур дуода,
Жон бир қушдур макон тутмас бу тоғда,
Ажал-сайёд, анга илгин булар ҳей.

Устоз шогирдининг савол-жавоби охир бўлди. Шунда Ошиқ Ойдин:

-Эй ўғлим, бул жавобингдин жавоб бўлмас, негаким, буни ошхонадаги бари шогирдлар билур. Сен ҳам алардин ўрганибдурсан. Пиринг санго яна бир савол берур, магарам анго жавоб берсанг рухсат бўлур, билакс рухсат йўқдур, деди. Анда Нажаб айдики, пирим не саволинг бўлса, сўрайбер, жавоб берурман.

Шул вақтда Ошиқ Ойдин пир қайталаб саволга тутди, Нажаб жавоб берди. Кўр, боқ, не савол-жавоб эркандур:

Ошиқ Ойдин:

Ул недурким, икки бошли,
Пораси бор, чораси йўқ?
Ул недурким, беш юз йиллик,
Манзили бор, ораси йўқ?

Нажаб:

Дунё эрур икки бошли,
Пораси бор, чораси йўқ.
Ер бирлан кўк беш юз йиллик,
Манзили бор, ораси йўқ.

Ошиқ Ойдин:

Ул не мажлисдур ароқсиз,

Ул не мавсумдур ўроқсиз,
Ул не китобдур варақсиз,
Қалами бор қораси йўқ?

Нажаб:

Ҳақнинг мажлиси ароқсиз,
Ажал мавсуми ўроқсиз,
Жаброил ўзи варақсиз,
Қалами бор, қораси йўқ.

Ошиқ Ойдин:

Ул недур бирга битишган,
Бири-биридин ўтишмаган,
Ул недур ризқи етишган,
Учмоққа мадораси йўқ?

Нажаб:

Ой-кундур бирга битишган,
Бири-биридин ўтишган,
Симруғнинг ризқи етишган,
Учмоққа мадораси йўқ.

Ошиқ Ойдин:

Ул недурки кетар ўтар,
Тоғи тошни ялар ўтар,
Ул надурким тилар ўтар,
Қони оқмас, яроси йўқ?

Нажаб:

Ул булутдур келар ўтар,
Тоғи тошни ялар ўтар,
Ёмон сўздур тилар ўтар,
Қони оқмас, яроси йўқ.

Ошиқ Ойдин:

Ошиқ Ойдин бўлса ҳожи,
Ул не емиш, бўлмас ожи,
Ул недурким, бор иложи,
Ул надурким чораси йўқ?

Нажаб:

Нажаб айтур, бўлмама ҳожи,
Жон емиши бўлмас ожи,
Барча ишнинг бор иложи,
Шум ўлимнинг чораси йўқ.

Савол-жавоб охирлади. Ошиқ Ойдин пир айдик, ўғлим, сенинг бахшичиликка ихлосинг бейик эркан, ҳақиқий гўянда бахши бўлиб қолибсан.

Рухсат бермаса не бўлур, деб қўрқиб ўлтирган Нажаб, устозининг «Бахши бўлиб қолибсан» деган сўзини эшитиб, рухсат ҳам сўрамасдан ўз элина қараб ўкчани кўтарди. Бир манзил юриб, ўйланиб қараса, гуноҳ иш этибдур. Буни англаб, изига қайтиб, устози қошига келди.

-Пирим, мени авф қилғил, гуноҳ иш этдим, рухсатсиз бадар кетдим, деди.

-Сени гуноҳингдин ўтдим, деди устози.

-Ол менинг гуноҳимдин ўтган бўлсанг, пирим манго осмондин эниб тушган қора дуторингни армуғон этсанг, деб сўради.

-Ўғлим, осмондин эйиб тушган дутор четдаги ҳужранинг буржинда турубдур. Ани олиб келгил, кириши созми, пардалари жойиндами, мен бир кўрайин.

Нажаб икки оёғини қўлига олиб, ҳужра тамон чопди, югуриб-йўртиб алҳол дуторни олиб устозининг илгига қўйди. Ошиқ Ойдин пир дуторни кўриб:

-Дутор соз эркан, эмди бу дутор сеники бўлди, ўзингни дуторингда ўзинга икки калима насиҳатли нома қайрайин, деди. Кўр, боқ не нома қайрган эркан:

Сен борган сўнг шоҳ истамас Албандни,

Пандим будур: таккаббурлик айлама.

Такаббурлик ғўч йигитни хор этар,

Пандим будур: таккаббурлик айлама.

Мундин борсанг ўз шоҳингнинг қошина,

Олтин жиғасини санчар бошинга,

Ўзингдин каттага тенгу тушинга,

Пандим будур: таккаббурлик айлама.

Замона шундайдур: кечар замона,

Эмди сени ҳақ сақласин омона,

Ўзингдин ғайриға, яхши-ёмона,

Пандим будур: таккаббурлик айлама.

Ошиқ Ойдин айтур, маърифат шулдур,

Шариат, тариқат энг тўғри йўлдур,

Мендин санго сўнгги насиҳат булдур,

Пандим будур: таккаббурлик айлама.

Ошиқ Ойдин сўзини тамом этгандин сўнг Нажабга қараб:

-Йўлинг оқ, вақтинг чоқ бўлсин, борган ерингда юрт олурсан, деб оқ фотиҳа берди.

Эрса Нажабжон йўлга равона бўлиб, жўнайверди. Юра-юра бир кентнинг канориға чикди. Шул фурсат анинг олдидин бир санач ун олиб, бир чўри чикди, Нажабга боқиб:

-Эй Нажабжон, тўхтаб тур, деди.

-Хабарингни бер, чўри деди Нажаб.

-Хабаримни берсам, шу илгимдаги унни олиб кет, йўл озиқ керак бўлур, керакли тошнинг оғроми йўқ, деганлар. Нажабга бу таклиф маъқул туриб, унни олди, орқасиға отди. Яна бир неча кун йўл тортди. Изидин бир хатарли карвон етди. Нажаб салом берди, алар алик олдилар. Шунда Нажаб айди:

-Эй оғалар, мен пиёда келурман, бир фурсат туянгизга миндириб, ҳорғинчилигимни чиқарсангиз не бўлур?

-Эй ўғлон бунинг иложи йўқ, туямизнинг юки оғир.

-Эй оғалар, хеч бұлмаса, орқамдаги унни олиб кетинглар.

-Юкингни олиб кетсак, очдан ўлмайсанму?

-Сизлар ҳар манзилда тўхтайсизларму?

-Ҳовва тўхтаб ўтурмиз.

-Шул тўхтаб ўтган ерингизда, ўт ёқарсиз шу ўтга юмрукдай хамирни кўмиб кетсангизлар мен уни олиб еб, йўлдан адашмасдан борур эрдим.

Карвонларга бу гап маъқул келди. Алар ҳар манзилда ўт ёқиб, юмрукдай хамирни кўмиб, йўл тутабердилар.

Эмди хабарни кимдин ол, Нажаб ўғлондин ол. Ул карвоннинг изини излаб ҳар манзилда кулни кавлаб, ярим пишган, ярми куйган хамирдан ишланган нонни еб овқатгузаронлиғ этиб бора берди. Алғараз бир куни бир оғачликқа дуч келди. Буни кўриб, худога шукур қилди. Шу оғачликдин бир йўрға минган одам чикди. Нажаб унга салом берди. Аммо йўрғали саломга алиқ олмади. Сал юриб, орқасига қайтди, Нажаб боқди, қараса анинг орқасида дотор кўринди. Ичинда: бу бедавлат бахши бўлмаса, бир хабар сўрайин, деб айдикки, эй ўғлон бари кел, хабарингни бер:

-Янго саломимни олмадинг, эмди не хабар сўрарсан?

-Эй ўғлон не ердин келурсан?

-Ошиқ Ойдин пирдан.

-Пирга не мақсадда бординг?

-Бахши бўлмоға.

-Бахши бўлдингму?

-Бахши бўлдим.

-Бахши бўлгон бўлсанг, биз Ошиқ Ойдиннинг аввалги шогирдлариданмиз. Сендин савол сўрасак, саволга жавоб берсанг, бахши бўлганинг, магарам жавоб бера билмасанг бизнинг қўлимизда етти йил хизмат этурсан.

-Эй халифам бер саволингни?

Бул йўрға миниб келган одамнинг оти Наврўз эрканки, ул тушида 40 коса шаробни кўрган бироқ ича билмаган эркан. Ул шароб ича билмаганининг сабабини Нажабдан сўраб савол-жавоб айтишар бўлди. Икки бахшининг йўл устида туриб савол-жавоб айтишганини бул турур. Кўр, боқ, не деган эрканлар:

Наврўз:

Биздин салом бўлсин қардош Нажабга,

Қанот қоқиб уча билмам, бу недур?

Олдим олиб турғон неча ёғидир,

Кўзим кўриб, қоча билмам бу недур?

Нажаб:

Халифам Наврўз, пирдан рухсатолмасанг,

Қанот қоқиб, асло учо билмассан.

Олдинг олиб турғон ажал-ёғидур,

Кўзинг кўриб андин қоча билмассан.

Наврўз:

Не жамолдур, не шуъладур, не тобдур,

Не қалъадур, бир лаҳзада харобдур,

Не дарёдур, не уммондур, не обдур,

Қатрасиндин ичо билмам, бу недур?

Нажаб:

Ҳақнинг жамолини кўрсанг бу тобдур,
Бир дилни инжилтсанг Каъба харобдур,
Ҳақиқат уммондур, тариқат обдур,
Шариат шартидин кеча билмассан.

Наврўз:

Жабройил манзили қайси қарода,
Анинг бирла кимлар топди ирода,
Бир тилсим, бир нуқат бордур орада,
Ўқимишам ечо билмам, бу недур?

Нажаб:

Жабройил манзили ҳақнинг еринда,
Тўрт фаришта муқаррардур тўринда,
Уч юз олтмиш китоб пирлар алинда,
Ўқимай маъносин ечо билмассан.

Наврўз:

Ул надурки, емадилар тўйдилар,
Ул недурким, ювмадилар қўйдилар,
Ул надурким, тириклайин сўйдилар,
Булна сирдур, очо билмам, бу недур?

Нажаб:

Малойиклар емай-ичмай тўйдилар,
Ул Мусони ювмадилар қўйдилар,
Насимийни тириклайин сўйдилар,
Халифам бу сирни очо билмассан.

Наврўз:

Наврўз айтар аждарҳони дамима,
Ютар эрдим, чекар эрдим комима,
Бир майдирки, тўлдирдилар жомима,
Қатрасидин ичобилмам бу недур?

Нажаб:

Нафсинг аждарҳодур, хаёлинг хомдур,
Неча сақласанг-да билгил каломдур,
Нажабнинг ичгани қирқда бир жомдур,
То рухсат бўлмайин ичо билмассан.

Савол-жавоблар охирида. Наврўз айдики, устозингга раҳмат, чин бахши бўлибсан. Бул учрашувдин сўнг икки бахши икки тарафга манзилни тай қилдилар.

Эмди хабарни кимдин ол, Нажабдин ол. Ул неча кунлар йўл юриб, бир куни саҳар чоғида сарҳовузнинг бўйиға етиб келди. Қараса сафоли, файзли манзил, кумрилар дам чекиб, булбуллар чах-чах уруб, булоқлар, хар тарафга оқиб турибдур. Шунда Нажаб: «Олложоним, бир соат-ярим соат дами-тинчимни олсам бўлмасму,» деб фикр этди. Ул сарҳовуздин сув олиб бояги пишган қуйган хамирни сувға хуруш этиб емакка бошлади. Андин сўнг Нажаб, кўнгли жўшиб,

сувни пастдин юқориға отиб ўйнай бошлади. Бир вақт қараса, тонг оқариб намоз вақти бўлибдур. Ҳовузнинг қибла тарафиға қараса, бир тўпор чорвадор уруғларнинг ўбаси кўринди. Шул ўбадан илгинда тунг ушлаб бир жувон сувға келаберди. Ул жувон ҳовуз бўйиға келиб, кўзи бир ёлқина тушди. Бул не ёлқин деб ҳовузни айланиб-айланиб топмади. Сўнг оғочлар орасина сар солди. Шул вақт кун ҳам тиғ берди. Жувон кун тукқанидин бирдан эсига тушдики, уйдаги сув олишга чиққанига анча вақт бўлибди. Шунда: «Мен бир бой-бадавлат уйнинг келини бўлсам, шунча вақт нерда эдинг, десалар, не деб жавоб берурман, деган хаёл бошидан айлани бошлади.

Алхол сув олиб тез кетажак бўлиб, ҳовузнинг сув оладурган зинасига оёқ кўйгани замон бояги ёлқин оёғи остида пайдо бўлди. Жувон тунгни унинг устидин сувга ботирди. Нажаб бирдан орқасига боқди, қараса гўзал бир жувон унинг тепасида турубдур. Жувон бу ёш ўғлонни кўриб ўзини йўқотди, унинг ҳар юзидин бир ўпич олди. Бундин саросима бўлган Нажаб шартта ериндин турди. Жувон эрса тунгни ҳовузға ташлаб, йигитнинг эғнига ёпишиб тураберди. Нажаб: бу не балодурки, манго ёпишиб олди, бундин не илож этиб Қутилса бўлур, деб ўйланди. Сўнг бирдан силканиб турди, жувон ҳовузга бош ошоқ гумбураб йиқилди. Бундин Нажаб кўрқиб: келиб-келиб, бир бегуноҳ инсоннинг қонига қолдим, деб нотинчланиб бошлади. Бир маҳал ҳовузнинг қибла тарафиндин жувоннинг гавдаси кўриниш берди. Ёз куни, юпқа даройи куйлак кийган жувоннинг танасига куйлак чиппа ёпишган, қоматининг баланди баланд, ўйи-ўй, касаси каса, узун узун бўлиб, кўриниб турибдур. Жувон бундин қаҳрланиб, мени бул аҳволга солган сенми, деб Нажабга ўзини отди, ўғлонни ҳовуз теварагидин етти марта айлантирди. Охири Нажаб бир тепанинг устига чиқиб тушмай ўтира берди. Шунда жувон:-қараб тур, ҳозир ўбадан уч-тўрт йигитни топиб, сени бирла ҳисоблашурман деб, уйига томон югуриб кетди. Аммо ичидин:

-Уйда ҳеч ким бўлмаса, яхши бўлур эрди, деган хаёл ўтур эрди. Уйга бориб қараса ҳақиқатдан ҳам ҳеч ким йўқ, барча ишга жўнаган эрди. Жувон уйга кириб, изғор киймларни чиқариб, янги, тоза либосларни эғнига кийди. Кийиниб дошға чиқса уч-тўрт йигит тўрт чуқлоқ қазиб бир ўйинларни ўйнаб ўлтирурлар. Илкларида қумолоқ. Жувон аларнинг, сўзлариға қулоқ тутди, аммо тушунмади. Кейин қумолоқларни тепиб юборди. Йигитлар айтдиларки, эй жувон, не бало далимисан, нечун бизнинг ўйинимизни бузарсан?

-Бундай ўйин бўлмас, деди жувон. Шунда йигитлар:-Ўзи сенинг дийдорингға муштоқ эрдик, ўз оёғинг бирла келдинг,деб анга яқинлашиб, суюла бошладилар. Жувон буларнинг феъли бузилганини билиб, аларға айдикки, мен сизларга бир тоза ўйин топиб келдим, деди.

-Нерда?, дедилар йигитлар.

-Анда борсангизлар бир сарҳовуз бор, анинг бошида бир кокили паранг йигит ўлтирибдур, шуни олиб келинг, мен уйда чой-чилим тайёрлаб ўлтирурман, деди. Бунда эшитган йигитлар оёғини кўлиға олиб ҳовуз бўйиға ошиқдилар. Бир вақт буларға Нажабнинг кўзи тушиб, ваҳм босди. Уларға қараб:-Ассалому алайкум!-деб кийқирди. Улар саломни эшитганга ҳам ўхшамадилар. Нажаб ўйладики, булар бояги жувоннинг хўсторлари бўлса керак, мени ўлдиришга

келдимиканлар. Шу вақт йигитлар келиб унинг икки қўли билан икки оёғини тутиб, олиб ўта кетдилар. Нажаб, ичида: ё худо, булардин қутилсам бир тўқлини худо йўлига сўяман, деб кетаберди. Шу боришда бир уйнинг олдига олиб бориб қўйдилар. Йигитлар сар солса орқасида сози бор. Улар айдик:

-Эй ўғлон созандамисан, бахшимисан, орқангда созинг бор?

-Эй ўғлон, мен бахшиман, ҳали бахшичиликда менинг олдимга чиққан бахши йўқ.

-Ундай бўлса ол созингни:

-Ажаб бўлмай, оғалар, деб Нажаб пири берган дуторни созлаб, чалмага бошлади. Эмди хабарни кимдин ол, бояги жувондин ол. Анинг 20-30 тенгдош чиқонлари бор эрди, Нажабнинг созини эшитиб бари йиғилди. Алар:

-Шу йигитнинг соз чалиб туришини кўрсак кўнглимиз бир пахса ўсар, деб теварагини олиб қараб турабердилар. Нажаб бир вақт қараса бири-биридин сулув 30-40 қиз боқиб турибди, улардан сал баландда бояги гўзал жувон ҳам бор. Нажаб уни бир сар солганда таниб олди. Бу аҳволдин кўнгли жўшиб, ошиб-тошиб, шу жувонга бахшида этиб, алинда сози, оғзинда сўзи, сувга йиқилган жувонга қараб бир абёт ўқиди, кўр, боқ, не деди:

Аввал бошда мажлисингда тутилдим,
Сўзла нозли жувон, кимнинг ёрисан?
Ўлдиржаклар бўлдинг, қочдим-қутилдим,
Сўзла, нозли жувон, кимнинг ёрисан?

Томоша айладинг менинг ўйинима,
Адаб-икром бирла келдинг ёнима,
Қамар янглиғ зулфинг солдинг бўйнима,
Сўзла, нозли жувон, кимнинг ёрисан?

Кўзларинг жаллоддур кипригинг наштар,
Билмам шу насибам не ерга тортар,
Сени кўргач дардим кун-кундин ортар,
Сўзла, нозли жувон, кимнинг ёрисан?

Таърифинг айтайин ёхти жаҳонда,
Овозинг тушгандур Балх-Бадахшона,
Сенигдай пари йўқ Рум Исфаҳонда,
Сўзла, нозли жувон, кимнинг ёрисан?

Мен хуморман сени ола кўзинга,
Ўн тўрт кунлик ойдин тиниқ юзинга,
Қурбон ўлам, оёғининг тўзина,
Сўзла, нозли жувон, кимнинг ёрисан?

Биз ҳам ошиқ бўлдик шу жаллод кўза,
Ҳақиқий ошиқлар жабринга дўза,
Нажаб сен сўзласанг ўз сўзинг сўзла,

Сўзла, нозли жувон, кимнинг ёрисан?

Нажаб сўзини охирлади. Бояги келин ичинда севинса-да, дошидин ер ёрилса ерга киргудай бўлди. Ичида айдики, бу бахши кўрдиксиз зот эркан шунча одамнинг ичинда «Кимнинг ёрисан» деган сўроққа бало борму? Жувон уялиб, ерга ўтирди, қизларнинг панасида қолди. Нажаб эрса яна авжга минди.- Саринга дўнайин, аввалги туришинг яхши эрди, не юз дўндардинг, деб яна икки оғиз ғазал бошлади, эшит не деди:

Қулоқ солғил нозли дилбар,
Жоним олди жаллод кўзлар.
Кел лабингдин бир бўса бер,
Жоним олди жаллод кўзлар.

Билбилмадим хуйингни,
Ўзим ўтказай тўйингни,
Кўрсатгил чинор бўйингни,
Жоним олди жаллод кўзлар.

Сенинг бирла боққа кирсам,
Чаман боғлаб, гуллар терсам,
Қўл солишиб бирга юрсам,
Жоним олди жаллод кўзлар.

Сар ҳовуз бўйида кўрдим,
Қувлашда қочиб юрдим,
Нега эмди юзинг бурдинг,
Жоним олди жаллод кўзлар.

Сар ҳовузда тунгинг қолди,
Икки кўзинг жоним олди,
Юзинг қаймоқ, лабинг болди,
Жоним олди жаллод кўзлар.

Биздин юзингни дўндардинг,
Ҳижрон ўқидин қондирдинг,
Ошиқ Нажабни ёндирдинг,
Жоним олди жаллод кўзлар.

Нажабнинг бу сўзларидин жувон не қиларин билмади. Аммо Нажаб уни еридин турғизиш учун хушомадни яна бир пахса оширди, уни таърифлашга тушди. Қани не деди:

Эронда, Туронда ажам элинда,
Кўрмадим сенигдай ободон жувон,
Ҳўблар орасинда, жаннат гулинда,
Кўрмадим сенигдай ободон жувон.

Бир узумсен шарбат этиб ютмоқа,

Номус этдим устинг босиб ўтмоқа,
Тузоқ айлаб ошиқларни тутмоқа,
Кўрмадим сенингдай ободон жувон.

Бўйларинг узундур, яноғинг нордур,
Лабларинг шаккардур, зулфларинг тордур,
Гул юзинг кўрмака кўзларим зордур,
Кўргазгил, юзингни сабодан жувон.

Нажаб айтур, ошнолиғим ёт ўлмас,
Гул юзинг кўрмасам, асил зот ўлмас,
Сенинг каби асло паризод ўлмас,
Магар сен инонсанг ободон жувон.

Нажаб сўзини тамом этди. Шул вақтда эшикдин икки отлиқ «Хабарингни бер», деб овоз чиқарди. Йигитлардин бири: «Не гап, оғалар,» деб жавоб қайтарди. Анда отлиқлар:

-Биз мусофирдурмиз, бир чой-чилиим, беринг, дедилар. Уларға чой-чилиим бердилар. Алар мурад ҳосил қилиб ўтиб кетдилар.

Эмди хабарни кимдин ол, Султон Ҳасан подшодин ол. Подшо бояги отлиқларға: «Албанд бахшининг ёши ўтиб қолибдур, бир элни сайл этиб покиза бахши топинг, деб йўлга чиқарган эркан. Отлиқлар Нажабнинг юзини дошдан эшитиб келиб, чилим баҳона, ўзини ҳам кўриб, хушсуратлигиға тан бердилар. Магарам подшомизға яровли бахши шу бўлур, деб фикрлашдилар. Сал ори бориб яна қайтиб келдилар. Эшикда туриб:-хабарни бер деб овоз бердилар. Яна бир йигит дошға чиқиб, не хизмат деб сўрар бўлди. Отлиқлар яна чилим сўрадилар. Шунда йигит:-Бир покиза, хушсурат бахшимиз бор, тушинглар, ҳам соз эшитасиз, ҳам чилим берурмиз, деди.

-Бахшингиз ҳақиқатда хушсурат, хушовоз эркан, магарам бизга бир илгинда чой, бир илгинда чилим беришга рози бўлса, биз тушурмиз, деди отлиқлар. Шунда Нажаб:

-Эй оғалар, шунда вақтингиз хуш бўлса, ино чой ино чилим, деб чойни бириға, чилимни яна бириға узатди. Ол энди аларға шу керак эрди. Нажабнинг икки илгидин иккиси тутиб, тортиб отға юклаб, ўта кетдилар. Эмди хабарни кимдин ол, бояги жувондин ол. Нажабни олиб қочиб кетганларидин сўнг, ул дарғазаб бўлди. Шунча йигит туриб икки отлидин босқи топдингизлар. Бу неҳол, дарров изидин отланинг,деб отхонадаги отларни чиқариб, 30 отлиғ бўлиб, қувмоға бошладилар. Аммо икки отлиғ бош бермади, қочиб бориб, қалъа варвозасидин кириб, ғойиб бўлдилар. Қувиб келаётган йигитлардин бири айдик, эй жўралар, бу отлиғлар подшонинг хос навкарлари бўлса керакки, ўзларини қалъа ичига уруб кетдилар. Эмди из қувиб борсак оқибати яхши бўлмас, тезроқ орқамизға қайтайик. Магарам қувиб борсак, подшо бизни тухуммирт этар.

Шул сўздин кейин бори йигитлар изларига қайтиб кетдилар.

Эмди хабарни кимдин ол, Нажабдин ол. Ани подшонинг олдиға элтдилар. Нажаб боргоҳнинг арз жойиға бориб илгини алифлом қилиб турди. Шунда подшо:

-Бул йигитни не ердин топдинглар, деди.

-Таксир, излаганимиз олдимиздин чиқди, чорвачилар орасидан топдик. Шул вақтда подшо айдики, Эй амалдорлар бул ўғлон бахши бирла диралашиб биладурғон бахши элда борму?

-Эй таксир, юртда ўзимизнинг қарри бахши Албанддин бошқа бахши қолдиму, деди амалдорлар.

-Боринг шу бедавлат бахшини топиб келинг, деди подшо.

Дархол Албанднинг изидин отлиқ юборилди. Ул Албанднинг ёнига бориб:

-Эй Албанд, сени подшо сўраб турубдур, деди.-Подшо мени на кора сўраб турур, деди Албанд бахши.

-Подшонинг олдиға бир ўғлон бахши келмушдир, шу билан диралишма-айтим айтдиржак, деди хабарчи.

-Бай-бай мени қариган чоғимда бир ўғлон-ушоқ бахши бирлан айтишмаға чақирған подшонинг ҳам ақли чошибдур.

Кел, эмди подшоми подшо, чақирдими боришим шартдур, деб Албанд қора дуторини орқасиға отиб, йўлга равона бўлди. Албанд арз жойиға келиб, икки букилиб, таъзим қилди, қараса подшонинг ёнида бир ўғлон ўлтирибдур. Албанд бирдан сергак тортди. Нажабни таниди. Гавдаси ўзгарса-да, кўзи аслича турибдур. Шунда-да танимаған киши бўлиб, айди:-Эй бедавлат бекорчи ўғлон, менингдай бир қари одамни айтишувға чақиртирган сенми, деб этигининг учи бирла Нажабни туртди. Нажабни хўрлиги келди, кўзидин йилт-йилт ёш тўкила берди. Подшо бундан дарқаҳр бўлди. Ул айди:

-Эй Албанд бахши, ўғлонни нечун тепурсан?

-Эй таксир бунинг сабаблари бордур.

-Не сабаби бор эрур?

-Бул ўғлон бояғи Ганжа Қорабоғдин ияртиб келтирган етти ойлик ўғлон турур.

-Мен буни бокдим-базардим, улғайтирдим. Қаҳр устинда икки шапалоқ урдим. Ошиқ Ойдиннинг ёнига бориб, етти йил хизмат этиб фотиҳали бахши бўлиб келиб, сен бирла айтишиб, оримни олурман, олмасам армонда бўлурман, деб шу кетгани кетган. Шундан бери бул ўғлонни ҳозир кўриб туришим, бул мендай бахши бирла айтишиб ким бўлибдур. Анда подшо айди:

-Эй бедавлат Албанд бахши, манманлик этма, бул ўғлоннинг таърифини эшитдик, айтиш, енгсанг дов саники, енгилсанг не не иш этарсан?

-Поҳ-ей подшоҳим шу ўғлондин енгилурманму?

-Енгилмасанг илгинга ол созингни.

Албанд бахши созини силтаб илгина олди.

-Эй ўғлон, мен бирла айтишурмисан?

-Айтишурман, айтишувда кўзингни-да ўярман.

Икки бахши дуторларининг қулоқларини созлаб чалмаға бошладилар. Албанд илк нома чалиб, Нажаб эргашса, садҳазор ошириб чалар, Нажаб нома чалиб Албанд эргашса, соз нағмаларини бузиб юбораверди. Шунда подшо:

-Бу бедавлат қари бахши нома чалғанда изда қолиб турур, айтишувда не илож этур эркан, деб ўлтирди. Албанд бахши ҳам ичида:

-Бу ўғлон созда ўкта эркан, сўзда ўкта келса, мени ҳалакламаса яхши, деб қаҳрланиб, кўзлари олайиб, рангидин қони қочиб, мўйловлари наштар бўлиб, кел эмди бул занғар ўғлондин дунёнинг бунёд бўлған ериндин бир савол сўрайин, деб

аввалидин савол беришга ўтди, Нажаб ҳам жавоб қайтарди.

Кўр боқ не деди; **Албанд:**

-Биздин салом бўлсин эл ушоғина,
Одам Сафиулло не шаҳар солди
Не маконда туруб қалам чалдилар,
Неча йил жасадда ламязал қолдилар

Нажаб:

-Дунё чоркўчадур ўрта еринда,
Одама жон бериб қалам чалдилар.
Мундин аввал ҳеч бир шаҳар йўқ эрди,
Аввал бошда Кўфа шаҳрин солдилар.

Албанд:

-Шаҳри Лутни неча фаришта йиқди,
Не ерда қурилган Сулаймон тахти?
Қайси йил он ҳазрат меърожга чиқди,
Ул не ерда арслон юзугин олди?

Нажаб:

-Шаҳри Лутни беш юз фаришта йиқди,
Бод устинда қурди Сулаймон тахти.
Лу йили он ҳазрат меърожга чиқди,
Ул самодан арслон юзугин олди.

Албанд:

-Дулдулнинг энаси моҳи-занггидин,
Хабар бергил шул дулдулнинг ранггидин,
Он ҳазрат Расулнинг аввал жангидин,
Ўзал зулфиқори кимга чалинди?

Нажаб:

-Дулдулнинг энаси моҳидур зангги,
Мисли самовотдур, дулдулнинг рангги,
Амир Антар бирла айлади жанги,
Аввал зулфиқори шунга чалинди.

Албанд:

Недан қаратилди Мусонинг тури,
Недан яратилди Исрофил сури,
Ул недурким, мудом олдинда нури,
Аввал ким таниди, мусулмон бўлди?

Нажаб:

-Ниқобин кўтарди, ёндирди тури,
Кўпикдин яралди Исрофил сури,
Ҳазрати Расулнинг олдинда нури,
Хадича таниди, мусулмон бўлди.

Албанд:

Албанднинг суйдуги илги-дастинда,
Не ўлундур тирикларнинг қасдинда,
Ул недурким, мудом Басра устинда,

Не ерда язиднинг миhi йўнилды?

Нажаб:

-Беш вақт намоз бул Нажабнинг дастинда,
Ўлук тупроқ тирикларнинг қасдинда,
Муҳаммад Мустафо Басра устинда,
Мағрибда язиднинг миhi йўнилда.

Бахшилар сўзини тамом этгандин сўнг подшо айди: бул қари бедавлат бахши созда ҳам сўзда ҳам ўғлон бахшидин энгилиб, расво бўлди. Қани энди амалдорлар не ошқрда эркан, бир сўраб кўрайин, деб 32 амалдорга қараб:-Эй амалдорлар бахшиларнинг қайси ёнгди, қайси энгилди шуни айтинг, деди. Шунда амалдорлардин бири: -Эй тақсирим, бизга бир замон муҳлат берсангиз, ўйлаб айтсак, деди. Унда подшо: -Муҳлат бердим, деди. Ўттиз икки амалдор бир ерга жамланиб маслаҳат этдиким, Эй жўралар, аслинда бул қари бедавлат бахши энгилди, аммо пайғамбар ҳам ўз кўнгшисини қўлдаған, биз ҳам шул Албанд бахшини орқасини сийлаб, энгди деб айтаберайлик, деб подшонинг хузурига бориб: -Албанд энгди, дедилар, Ул вақтда подшо дарқахр бўлиб айди: Эй, амалдорлар сиз подшони икирчи қилмоқ ниятидамисиз, ўғлон бахшининг энганини билмадингизму, боринг ўғлоннинг эгнига икки қат зарли чопон ёпинг, олтиндан жуфт жиға келтириб бошига қаданг, деди. Буйриқни дарҳол баржой этдилар. Нажаб шаҳзода янглиғ йигит бўлиб кўринди. Шунда амалдорлардин бири:

-Эй подшоҳим, Албандга ҳам ҳеч бўлмаса, кўхна гуппи совға қилинг, деди. Шунда подшо бир дўғмаға 4 танга бериб айди: бор, бозорға бориб, арзон чопондан бирини келтириб, шу бедавлатнинг яғриниға ташла, деди. Шунда амалдорлардин бири: -жиғаси камис бўлмасин, деди. Подшо айдикки, бир баққолдан товуснинг парини олиб, бошига кўндир, деди. Дўғма бозорға елиб кетди. Арзон тўндан биравини олди. Аммо товус парини топа билмай, бир хўрознинг куйруғидин пар юлиб қайтди. Шул боришда чопонни Албанднинг эгнига ёпди, парни талпакиннинг қироғина санчди. Шунда Албанд бахши Нажабнинг жиғасина ҳавас этиб, жиғамизни алишайиқ, деди. Нажаб алишмайман, деди. Шунда иккиси жиға баҳона савол-жавобға тушиб, беш калима сўз айтар бўлди, илгина дуторларни олиб, нома бошладилар. Кўр, боқ, не дедилар.

Албанд:

Сенинг жиғанг икки бошли,
Кел жиғамиз алишайлик.
Мен бир фақир кўзи ёшли,
Кел жиғамиз алишайлик.

Нажаб:

Бу дунё ҳам икки бошли,
Мен жиғамни алишмайман.
Кўздин оққан қонли ёшли,
Мен жиғамни алишмайман.

Албанд:

Сабо гулшана бормасму,

Булбулдин хабар олмасму,
Ўғлим, ўл деса, ўлмасму,
Кел жиғамиз алишайлик.

Нажаб:

Сабо гулшана борурман,
Булбулдин хабар олрман,
Эгам ўл, деса ўлурман,
Мен жиғамни алишмайман.

Албанд:

Ўқ кимники-отганники,
Ёй кимники-тутганники,
Мол кимники-отангники,
Кел жиғамиз алишайлик.

Нажаб:

Динга кирмаган мулҳидам,
Ҳам тарсоям, ҳам жуҳудам,
Менки санго нобехбидам,
Мен жиғамни алишмайман.

Албанд:

Албанд деяр, соз чалманам,
Ўғлим сен кетсанг қолманам,
Норози бўл санг, олманам,
Розиликда алишайлик.

Нажаб:

Нажаб айтар, хўб сўзим бор,
Элда-халқда бир расм бор,
Мен ўғлонам ҳавасим бор,
Мен жиғамни алишмайман.

Бу сўзларни айтғондин сўнг Албанд бахши алишмасанг, терс алиш, деб терс боқиб ўтира берди. Шунда Нажаб: оримни олар вақт келди, деб отасиға: - Эй, ота, мени алаштира, улуғ киши кўпир бўлади, кин сақлам айди, деди.

Албанд бу сўзни эшитиб: менго раҳми келди, ўхшайди, деб Нажабга юзини ўгирди. Нажаб шуни кутиб турғон эрди, Албанднинг хар юзига биттадан шаппот урди. Бахшининг кўзидин ўт чақнаб кетди. Подшонинг бу аҳволға кўзи тушиб, кулиб қўйди, занғарнинг отасидин ор олиш мақсади бор экан-ов, деб қўйди ичида. Подшонинг кулганига Албанднинг кўзи тушиб, хафа бўлиб кетди. Бу аҳволға подшо кулдими, демакки, ул ўғлонға кўнгли мойилдур, деб тезроқ кетишга ошиқди. Туриб қопудин чиқди. Шу маҳали анинг этик учи бирла туртгани Нажабнинг ёдиға тушди. Ол энди бу оримни ҳам олайн деб, қопудин чиқаётирғанда, орқасидин яна бир тепди. Албанд учиб бориб йиқилди. Ул не қиларин билмай уйига бориб қарор топди.

Эмди хабарни кимдим ол, Султон Ҳасан подшодин ол. Ул: Олло жоним, бул ўғлон бахши бир герчак бахши эркан, буни қўлдин чиқарсак бўлмас. Бу ўғлонни юртимиз қизиға уйлантириб, бошини боғлаб қўймасак кетиб қолур деб кўнглина тугди, шул замони 40 кеча-кундузлик тўйни бошлаб юборди. Шунда

амалдорлар:-Эй, подшоҳим, бу тўйнинг бахшиси ким бўлур, деб сўрар бўлдилар. Подшо:-ўзини айтдириб, охирида уйлантириб, кўюрмиз, деди. Буни Нажабга айди: -Эй Нажабжон дам-тинчингни олиб, бизга 40 кеча-кундуз хизмат этарсан, ўттиз икки амалдор шуни сўраб турурлар, деди. Нажаб ажаб бўлур, деб, 40 кеча-кундуз хизмат этмак бирлан бўлди.

Подшонинг бир ёши улуғ вазири бор эрди. Отиға Ҳасан вазир дер эрдилар. Ул вазир дунёдин ўтиб, ўрниға ўғли Зеварбек вазир бўлгон эрди. Анинг бир баркамол синглиси бор эрди. Отиға Мулойимхон дер эрдилар. Унинг бир энаси бор эрдиким, бир куни Мулойимхоннинг кўшкига келиб: -Эй; Мулойимхон, оғангнинг қалъаға кетганига бир ойдин ошди, ҳеч хабари йўқ, бир чўрини юбариб хабар сўрайиқ, деди. Шунда Мулойимхон Гулчаман деган чўрисини оғасидан хабарлашишға қалъаға юборди. Гулчаман, ажаб бўлур, деб қалъаға қараб йўл тутди. Қалъаға бориб қараса, тўй-томоша, чўпда-чорда сон бор, одамда сон-санок йўқ. Аларнинг ўртасида бир ўғлон бахши нома айтиб турубдур. Шунда Гулчаман: бул не тўй, неча вақтдин бери ул давом этиб турур, деб сўради. -Эй, дунёдин беҳабар чўри, сен нени билур эрдинг, бу ўғлон бахшининг нома қайириб ўтирғониға бу кун ўттиз етти кун бўлибдур.

-Бул ўғлон бахшининг оти кимдур?

-Бул ўғлонға Нажабжон бахши дерлар.

Гулчаман кўрса, Зеварбек ҳам нома эшитиб, хушвақтликда ўлтирур эркан. Буни кўриб, уйига қараб ўкчани кўтарди.

-Эй бибиларим, суюнчи беринглар, оғам вақти хушликда нома тинглаб ўлтирубдур эркан. Ўттиз етти кундин бери, бир кокили паранг ўғлон нома айтиб, подшо даргоҳида соз этиб ўлтирур ким, ани кўрмакка кўз, таърифин айтмоққа сўз керак. Аммо бул сўзни эшитиб, Мулойимхоннинг сабру қарори йўқола борди. Энасининг кетарини кутиб бетоқат бўлди. Энаси қопудин чиққани замон Гулчаманни ёниға чақирди:

-Подшо боргоҳинда бир ўғлон бахшини кўриб келдим, дедингму?

-Ҳова, бибим.

-Уни менинг ҳузуримға олиб келсанг бўлмайдиму?

-Эй, бибижон, ани икки оёқли банда олиб кело билмас.

-Олиб келсанг-да, олиб келасан, олиб келмасанг-да олиб келасан.

-Эй, бибижон, ундай деганингда, сени ўлдирурман, деб кўяберсанг бўлмайму?

-Ўлдиришгача ҳали иш кўп. Ундин олдин санго бир ҳунар ўргатурман, қилурмисан?

-Ҳова, қилурман.

-Қилурман бўлсанг, ҳарамхонаға кир, менинг либосларимни кий, тилло дузувларимни тақ, илгинга созни ол, юзинга чашмбанд тут, кўзингдин бошқа жойингни кўрсатмай, шул ўғлоннинг қошида ўлтируб, нозли ишоралар қил. Агар ул ўғлоннинг ғайрати бўлса, туриб сендин йўл бўлсин сўрар. Шунда сен менинг таърифимни баланд этгайсан. Чўри, ажаб бўлғай, деб тўйға қараб ўта кетди. Нажабнинг қошиға бориб, турли ишораларни қилаберди. Нажаб буни кўриб, номаларни адаштириб, янглишиб бошлади. Ичидан: сен бир ошиқ-маъшук бўлмасанг, ё бўлмаса, бир илтижо бирла биров юборган, деб ўйлаб, ўрнидин турди.-Подшоҳим, бир арзим бор, деди.

-Не арзинг бор?

-Тақсирим, бугун ўттиз етти кеча-кундуз ўтди, хизмат этурман.Бир фарзим бор эрди.

-Не фарзинг бор?

-Етти ёшимдин бери бир ракат намозни қазо қилмас эрдим, рухсат берсанг, шуни ўқиб олсам.

-Мендин рухсат!

Нажабнинг илгина бир тунгча чиқариб бердилар. Ул таҳорат этган киши бўлиб тунгчани олиб кетди. Сўнг намоза ўлтирди. Турди-ўлтирди, ўнга-сўла салом берди, юзина фотиҳа тортди. Сўнг ўзини четга тортиб аёлга яқинлашди. Гулчаман шаппа олдиннан чиқиб:

-Нажабжон бари кел , деди.

-Хабарингни бер, деди Нажаб.

-Рухсат берсанг, хабаримни соз бирла баён этсам бўлурму?

-Не бирлан этсанг-да тез бўл, ёғдойни кўриб турибсанку.

Шунда Гулчаман бандларини ёздириб, синаларини кўтариб, тилло дастали қазма созини оқ маммаларининг иккиси ўртасига қўйиб, эй, Нажабжон сени Мулоймхон келсин, деди, деб беш калима сўз айди. Кўр, боқ, не деди:

Овозинг арша улашди,
Мулоймхон келсин деди,
Сени сўрашди, излашди,
Мулойимхон келсин, деди,

Сени йўлинга боққандур,
Доғи хижронинг чекқандур,
Кўздан қонли ёш тўкқандур,
Мулойимхон келсин, деди.

Овозинг тушди эллара,
Тушибсан тилдан-тиллара,
Бор, дўлан инжа беллара,
Мулойимхон келсин, деди.

Тўти тилли, қоши камон,
Боқишлари дардга дармон,
Кўрган киши қилур армон,
Мулойимхон келсин, деди.

Мисли анорнинг ўзидур,
Шакардин ширин сўзидур,
Ҳасан вазирнинг қизидур,
Мулойимхон келсин, деди.

Яноғида қўшадан хол,
Кўзи жаллод, лаблари бол,

Юзин кўрсанг бўлурсан лол,
Мулойимхон келсин, деди.

Ошиқ йўлиндин дўнмади,
Дунёга икки келмади,
Танимағил Гулчаманни,
Мулойимхон келсин, деди.

Гулчаман сўзини тамом этгандин сўнг Нажаб: Эй модормахатар чўри, билмаган ерима намоз ўқиб, шу баҳонада бир амаллаб, бир хоннинг хизматина чидай билмай турган еримда мени яна бир хонга тақиб турибсан, кет йўқол.

-Эй ўғлон, мени қувлама, менинг айтиб турганим нозанин хон.

-Нозанин дедингму?

-Ҳова, топ ўзи.

Нажаб ғўч йигит эмасми, бу гап анга ёқиб кетди. –Эй чўри бул нозаниннинг кўшги, йўлининг солиғини бер, вақтини айт!

-Кўшки яқин, йўли ҳам шу орада, қачон борурсан.

-Намозшом вақти мени кутаверсин.

Нажаб чўридан йўл манзилини сўраб шодмон бўлиб қолди. Гулчаман бул хабарни бибилариға суюнчилаш учун ўкчани кўтарди.

Нажаб Гулчамандин йўл солиғини олиб нома айтиб ўтурғон ерига келди. «Воҳ» деб, шу ерга йиқилди. Подшо бу аҳволни кўриб, ташвишга тушди. Бу ўғлон бахшиға кўз тегдими, боринг не ерда ҳақим, қуръандоз бўлса йиғиб келинг деб жар урдирди. Бари жойдин келган табиблар, ҳақимлар, қуррандозлар Нажабнинг касалини топа билмадилар. Шунда подшо дарқаҳр бўлуб, менинг кантимда бошқа қолган ҳақим қуррандоз борму, деб сўради. Шунда амалдорлардан бири:

-Эй подшоҳим фалон кантда бир қари момо бор, ўзи кело билмас, магарам олиб келинса, бу ўғлоннинг касалини шул топар, деди. Подшо бир йилмоя қўшилган кажавали аробани жўнатиб кампирни олдирди. Подшо кампирга қараб:-Бул ўғлоннинг касалини топа билурмисан, деди.

-Онгри ужи касали бўлса топурман, деб кампир Нажабнинг танасини турткилаб бошлади. Бир замонлардин сўнг:

-Тақсир бахшининг касалини топдим, деди.

-Не касал эркан?

-Бахшингизга ошиқлик касали тегибдур.

-Эй моможон, ўзи шул керак эрди. Биз ҳам шунго йўриб ўлтурғон эрдик. Шундан сўнг подшо:-Эй, Нажабжон ерингдин тур, кимга ошиқ бўлган бўлсанг тўққиз қиз бўлса-да, олиб берайин, деди. Аммо Нажаб турмади. Ул ўйладики, турсам, бир қизни айт, деюрлар. Мен кимни айтаримни билмайдурман. Айтмасам, ўзлари бир қизни топиб берурлар, яхшиси индамай ётаверай. Шул тариқа ул ётаверди. Подшо дарқаҳр бўлиб кетиб қолди. Бошқалар ҳам тарқади. Шул замон Нажаб кўзини очди. Қараса ҳеч зот йўқ. Дарров туриб қора дуторини эгнига олиб, чўрининг берган солиғи бўйича йўл тутди. Келиб икки кўшкнинг ўртасидин чиқди. Аммо қизнинг кўшки қайси эканин топмай, ишқ ғамидин чун абри навбаҳор йиғлаб, бир ғазал айтар бўлди. Кўр, боқ не деди:

Сени кўрмакка келмишам,
Кўрмағунча кетарманму?
Бир неча бор гулларингдин,
Термағунча кетарманми?

Ажам элиндин келмишам,
Қонли жигарим тилмишам,
Мурод олмоқа келмишам,
Олмағунча кетарманми?

Оч ёпилмиш қопунгни оч,
Оқ юзингдин олайн бож,
Қардошинг бўйнима қилич,
Чолмағунча кетарманми?
Бугун ишқинг тушди боша,
Жоним қурбон қалам қоша,
Икки кўзим қонли ёша,
Тўлмағунча кетарманму?

Чаманга учди булбулим,
Қулоқ сол, сочи сунбулим,
Умрим хазон бўлиб, гулим,
Сўлмағунча кетарманму?

Нозлихон кўшкиндин боқиб,
Қонли жигаримни ёқиб,
Жанозам қопунгда ўқиб,
Ўлмағунча кетарманму?

Сен мени солдинг ўйинга
Тақдир ёзуғим бўйнинга,
Ошиқ Нажабни қўйинга,
Солмағунча кетарманму?

Нажаб сўзини тамом этди. Эмди хабарни кимдин ол, Мулойимхондин ол. Ул кўшки устинда ўлтуриб: -Эй Гулчаман, менинг қулоғимга ёқимли бир номалар эшитилиб турубдир, дешона чиқиб қара, деди.

-Ажаб бўлғай, деб Гулчаман чиқиб қараса, Нажаб олмағунча кетарманму, деб турубдур. Гулчаман:-Эй, Нажабжон истаганинг бул ерда, деб унинг илгидин тутуб кўшкка бошлади. Шунда Мулойимхон: бул чўрини юбориб, ул чўри бўлса-да, фариштали қиз, топган бахтимни йўқотиб қўймай, деб бирдан ичига ҳавл тушиб ериндин сичраб туриб дешона чиқди. Қараса, Гулчаман Нажаб бирла қўл ушлашиб келаётир. Бундин дарғазаб бўлган Мулойимхон: -Эй, чўри сенинг не ҳаддинг бор бул ўғлоннинг илгидин тутишға, деб ани бир тепди. Чўри йиқилиб тушди. Чўри қолаберди. Аларнинг иккиси бўюнлариға қўл ташлашиб кўшк устина чиқдилар. Мулойимхон шул ерда юзидин пардани очиб, бандларини очиб,

сийнаси устига қазма созини қўйиб, Нажабга қараб, хуш келибсиз, деб, кўнглидагини баён этиб, бир абёт ўқиди. Кўр, боқ не деди:

Олис йўлдин келган ўғлон,
Бош учинга ол, қоч, мани,
Юрак бағрим тилган ўғлон,
Бош учинга ол, қоч, мани,

Сабо бўлса ўсар бодлар,
Мендин зўр бўлурми ёрлар,
Табласида бедов отлар,
Бош учинга ол, қоч, мани,

Тар хинолар бор қўлимда,
Бинолар соғу сўлимда,
Пиёда кезам йўлингда,
Бош учинга ол, қоч, мани,

Гулларни тергил боғимдин,
Боқиб кўр, сўлу соғимдин,
Бўса олғил, ёноғимдин,
Бош учинга ол, қоч, мани,

Сенсиз менинг кўнглим вайрон,
Элларни этайлик сайрон,
Ишқ аҳлини қилиб ҳайрон,
Бош учинга ол, қоч, мани,

Мулойим дер, қора қошли,
Қора кўзли, қора сочли,
Мени қўйма кўзим ёшли,
Бош учинга ол, қоч, мани,

Мулойимхон сўзини тамом этганидин сўнг Нажаб айди: Эй, Мулойимхон, менинг борарга ерим, ботарга кўлим бўлмаса, мен сени қайси гўрга олиб қочаман. Мени подшо хизматидин чақириб келтириб, айтар сўзинг шул бўлса, ина менинг туришим, деб ериндин тура берди. Шунда Мулойимхон:

-Эй, Нажаб, бир сўз капшири деб айтдим қуйдим, асл мақсадингни айтабер, деб минг жилва бирлан Нажабни ичкари киритиб тиздин тўшак, белдин ёстик тўшади. Ҳиндистон читиндан тикилган тўққиз кат кўрпани устларидин бостириб, ишқипечакдай чўлашиб ётабердилар. Шу ётишда етти кеча-кундуз ётдилар. Етти кеча-кундиздин сўнг Мулойимхон уйғонди. Ўттиз етти кун уйқудин қолғон Нажаб уйғонмади. Мулойимхон уйғониб: бул ўғлон бирла етти кеча-кундуз ётибман, мен бир вазирнинг қизи бўлсам, бир оёқяланг нотаниш бахши бирла ётишим дурустму, яхшиси буни эртароқ узатиб юбарин, деб ўйлади. Ҳайдаб юборишга кўзи қиймади. Ол буни соз бирла уйғотайин, деб илгинда сози, оғзинда сўзи бир ғазал айтур бўлди:

Болим акам, жоним акам,
Сабо бўлди тур, кет эмди.
Бир бўлди кундузим-кечам,
Сабо бўлди тур, кет эмди.

Сабо бўлса оғам туяр,
Изимиздин қўвғи қувар,
Лошимиза қурт-қуш қўнар,
Сабо бўлди тур, кет эмди.

Куним ғуссаға тўлдирар,
Сирим олама билдирар,
Оғам туйса тек ўлдирар,
Сабо бўлди, тур, кет, эмди.

Етти кеча-кундуз ўтди,
Кун чиқиб чошгоҳа етди,
Мендин сабру ором кетди,
Сабо бўлди, тур, кет, эмди.

Уйғон эмди бахши ўғлон,
Қўрқув босди қийналди жон,
Кўнглим гирён, бағрим бирён,
Сабо бўлди, тур, кет, эмди.

Мулойим дер ваҳмим чўхдур,
Дўстимдин душманним кўпдур,
Седин ғайри ёрим йўқдур,
Сабо бўлди, тур, кет, эмди.

Мулойимхон бу сўзларни айтиб тамом қилганидин сўнг, Нажаб кўзини очса, қизнинг «Тур кет» деб турғонини эшитди.-Олло, эмди не қилдим, бу тоифа бевафо бўлур эркан, деб, тўнини қўлтиғиға қисди. Уйқусираған кўзларини уқалаб, эмди не бўлса-да, бир уйқуға тўйиб олайн, деб ўнғайроқ жой излаб бора берди. Бир вақт Мулойимхоннинг 40 таноб боғи бор эрди, шунинг устидин чиқди, сарҳовузнинг бўйиға бориб, бир даста гулни юзиға ёпиб урди уйқуни.

Эмди хабарни кимдин ол, Мулойимхоннинг энасидин ол. Ул кунлардин бир кун боғ сайлиға чиқмоқ бўлуб, бир канизини чақириб айди: -бор сен боғни ораста қилғил. Каниз ажаб бўлғай деб, сарҳовузнинг бўйини сириб-супириб юриб ногоҳонда бир пой этикни кўриб қолди. Бориб қараса юзига гулдаста ёпиб бир киши ухлаб ётибдур. Анинг юзидин гулни олиб қараса, оқ юзли, қора кокилли бир йигит бир кечанинг тоға тушган бир бўлак қори янглиғ бўлиб ётибдур. Нажабнинг жамолини кўриб, анга ошиқ бўлғон канизнинг аъзои андоми бўшашиб, тиззасини кучоқлаб ўлтуруб қолди. Бир вақт бибисининг боғ сайлиға борурман, дегани эсига келиб, келар вақти бўлғанини англаб, югуриб, боғ дарвозасиға чиқди. Қараса бибиси келибдур. Ҳар сафар ани маҳофадин кўтариб

тушурур эрди. Бу сафар кўтаришга мадори келмади. Шунда бибиси: -Эй ярамас каниз, рангингда ранг, рўйингда рўй қолмабдур, не балоға дучор бўлдинг, деб сўради.

-Эй бибижон ховузнинг бўйинда бир кокили паранг ўғлон ётибдур, ани кўруб бул аҳволға тушдим.

-Ул не сойил ўғлон эркан, турғузиб, кўздин йўқ қилғил:

-Эй, бибижон, ул ўғлонға «Тур кет» деб айтғулик эрмас, бунға менинг тилим бормас, ўзинг қувласанг яхши бўлур.

Шунда Мулойимхоннинг энаси, ўзим қувсам қувайин деб, ҳассасини чалиб, икки букулиб юрмак бирлан бўлди.

Каниз анинг изига този эргашгандин эргашиб бора берди. Кампир шу боришда Нажабнинг устидин чиқди. Анинг ҳусни жамолиға боқиб, онг-тонг бўлиб, канизнинг ҳоли ҳолми, ундан бадтар аҳволға тушиб ҳушидин кетди. Каниз юзига гулоб суви сепиб ўзига келтирди. Кампир бир аксириб ҳушиға келиб:-ёшим ўн тўрт-ўн бешга қайтгандай бўлди, умрим охирида худо ярлақаб менга бул ўғлонни муяссар этди деб, Нажабнинг бошини тиззасига олиб, юзларидин бўса ола берди. Кампирда тишдан ном-нишон йўқлиғи сабабли ҳар ўпгани поқ-поқ сас бера берди.

Энди хабарни кимдин ол, Мулойимхондин ол, ул кўшк устиға чиқиб бўлиб турғон воқеаларни кўриб ўлтирди. Бундин жони чиқиб, энасиға қараб, бир ғазал айтар бўлди. Кўр, боқ, не деди эркан.

Энажон арзим айтайин,
Ёр меники, ёр меники,
Бўйла ёмон иш бўлурму,
Ёр меники, ёр меники,

Қариб, сенинг учди бозинг,
Зимистонға дўнди ёзинг,
Кўлдин учди қувинг, ғозинг,
Ёр меники, ёр меники,

Эна сенинг ақлинг чошмиш,
Феъли-хуйинг ҳаддин ошмиш,
Менинг кўнглим тўлиб-тошмиш,
Ёр меники, ёр меники,

Белинг букур сочларинг оқ,
Бир ўйланиб, ҳолинга боқ,
Гарданинга тегар таёқ,
Ёр меники, ёр меники.

Бул савдоға тушган бошдур,
Кўздин оққан қонли ёшдур,
Ўпич олмоқ ёмон ишдур,
Ёр меники, ёр меники.

Кўнглим менинг ғамға тўлур,
Хазон уриб, мангзим сўлур,
Билмасанг, кўёвинг ўлур,
Ёр меники, ёр меники.

Мулойим дер, ёнди жоним,
Кул бўлибдур устихоним,
Сарф этайин, хону моним,
Ёр меники, ёр меники.

Мулойимхон сўзини тамом қилгондин сўнг, кампир энаси бу сўзни эшитиб кўнглига гумон келди. Канизин чақириб айди: -Бул қиз хаддин ошиб, «Ёр меники,» деб турубдур. Бу бедавлат ўғлон бирла бир ишларни қилгон ўхшайдур. Бор Зеварбекни чақириб кел, бул ўғлонни ўлдурсин, ё бўлмаса, элдин чиқариб юбарсин, деди. Ноилож қолгон каниз Зеварбекга хабар берди.

Зеварбек уч-тўрт отлик бирла келиб, Нажабнинг бўйнига сиртмоқ солиб, олиб кетди. Тўғри подшоҳнинг ҳузурига келиб: Эй, подшоҳим, бул бахшингиз менинг энамнинг боғиға кириб, меваларни еб, қолганини пайҳон қилубдур, деди. Подшо дарғазаб бўлиб, пошшобларға буюрдиким, бул ўғлонни дорға чекинг, деб ўтрилиб қайта берди. Қирқ пошшоб Нажабни дорға чекмакка кўзи ари қиймай ўйланиб қолдилар.

Эмди хабарни кимдин эшит, Аҳмадбекдин эшит. Подшонинг бир Аҳмадбек отлиғ иниси бор эрди. Подшо 40 кеча-кундуз тўй бераётганини эшитиб, келаётган эрди. Подшо унга: - Бир бахшим бор, эшитиб кўр, деб мират этган эрди. Шул сабаб бирла Аҳмадбек 40 отлиси бирла келаётир эрди. Шул келишда анинг кўзига дор кўринди. Ул отли шериклариға: -сиз қалъаға кираверинг, мен дор остидағи одамларға бир сар солайин, не гап эркан, деб шул тарафға кетди. Қараса 40 пошшоб бир хушсурат ўғлонни дорға чекмак бирла бўлаётирлар. Аҳмадбек:

- Бул не қилганларинг, ўғлоннинг гуноҳи недур, деб сўради.
- -Бул ўғлон подшонинг бахшиси турур, гуноҳ қилиб бизнинг қўлимизга тушди, деб жавоб берди бахшилар.
- -Бул ўғлоннинг гуноҳ қиладурғон сиёки йўқдур, кийимларини кийдириб, озод қилинг, мен подшоҳдин бир қошиқ қонини сўраб олурман, деди. Шунда Нажаб бўйнида қил таноб, илгинда сози бўлмаса-да, тилинда сўзи, зор-зор, чун абри навбахор йиғлаб бир абёт ўқуди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Мени озод эт, Аҳмадбек.
Ўғирлик манго тухматдур,
Мени озод эт, Аҳмадбек.

Бордим Мулойим ёнина,
Рақиблар сувсар қонима,
Далолат бўл, жул жонима,
Мени озод эт, Аҳмадбек.

Мен бахшиман, хонандаман,
Жаллод қўлинда бандаман,
Тўртён боқиб, ҳайрондаман,
Мени озод эт, Аҳмадбек.

Мен ошиғам қизил гула,
Етишдинг қирқ йигит била,
Бориб мени шоҳдин тила,
Мени озод эт, Аҳмадбек.

Қизил гулнинг қирмизиям,
Мен юрган ёбон-дўзиям,
Мен бировнинг ёлғизиям,
Мени озод эт, Аҳмадбек.

Туруб эрдим ҳарён боқиб,
Жоним ҳалак, гирён боқиб,
Дор остида урён боқиб,
Мени озод эт, Аҳмадбек.

Фалакка етушди додим,
Сени дуч этди худойим,
Ошиқ Нажаб дерлар отим,
Мени озод эт, Аҳмадбек.

Нажаб сўзини тамом этгандин сўнг Аҳмадбек подшо ҳузурига от суриб кетди. Тўғри подшоҳнинг олдиға бориб, салом йўқ, алик йўқ, айди:

-Бу не ҳол, бегуноҳ бахшини дорға чепмаклик дурустму, мени олти ойлик йўлдин ҳалак этиб, бахши номасина мират этдинг, келдим, сен бахшини ўлдиришга фармон берубсан.

-Эй иним мен фармон бердим, эмди қайтиш йўқ. Не сўрасанг сўра, бажарайин, аммо шу ишни сўрама: Аҳмадбек қараса подшоҳнинг аҳди маҳкам. Шул сабаб бошқа йўлга ўтди.

-Оға, шу тахтингни уч кунга менга берурмисан?

-Берурман.

-Ундай бўлса, шу бахшини уч кеча-кундуз айттириб, тўй тутайин, кейин ўлдирсанг ўлдирурсан.

Шундан сўнг подшо тахтдин тушиб, ҳарамхонаға кириб кетди. Аҳмадбек тахтга миниб, жар чақиртирди: -Уч кеча-кундуз бахши айттириб, тўй тутилади, эшитиб ким келмаса боши ўлумли, моли талонли! Уч кеча-кундуздин сўнг бахши дорға тортилади: жарчининг саси Мулойимхоннинг қулоғига тегди. Ул бетоқат бўлуб, жониға ҳавл тушуб, ёримни ўлуми олдидин бир кўруб қолайин деб, ҳарир либосларини кийиб, бармоғиға тўққиз юзук, билагига билагузук, бурниға аравак, бошиға жиға санчиб, жайрон юришда, марал боқишда товлана-товлана юриш этди. Шояд етти кеча-кундуз бирга бўлди, бўйнимдағи мушки анбарни исқади.

Яқинроқ бориб ўтирсам, шу ислар чикса, димоғина урса, мени танимасмикан, деб хаёл суриб борди. Мулойимхон тўғри бориб, Нажабнинг қошига қизлар тўпина ўзини урди. Бир вақт Нажабнинг бурнига етти-кеча-кундуз бирга бўлган қизнинг таниш иси пурх уруб кела бошлади. Шунда ёрини келганини билиб, эй гўзалим, саринга дўнайин, жон бозори қизиб турғонда сен ҳам тўя келдингму, деб зор-зор чун абри навбахор йиғлаб, илгинда сози, тилинда сўзи ёниб-куйиб, занону мардон, қизу жувонга қараб бир ғазал айтар бўлди. Кўр, боқ, не деди:

Нозли жонон сендин хабар сўрайин,
Кўзлари мастоним тўя келдингму?
Севдигим отинга қурбон бўлайин,
Жаннатим, бўстоним тўя келдингму?

Сенсиз ёхти куним манго эрур шам,
Бечора мискинам, дардлидур сийнам,
Дардима дармоним, ганжи хазинам,
Ғазалим, достоним тўя келдингму?

Бу ишқнинг оташи ёқти меърожи,
Муҳаббат сужидур, айролиқ ожи.
Кўзимнинг равшани, бошимнинг тожи,
Ҳам хоним, султоним, тўя келдингму?

Юзинг шуъла берар, моҳи мунаввар,
Бўйларинг санобар, қоматинг ар-ар,
Кўксингдин уфурмиш мушк ила анбар,
Паризод нишоним, тўя келдингму?

Жон шаҳрини санго берайин пора,
Бир ожиз бандангман, чекдирма дора,
Қўйнинг ичи мангзар фасли баҳора,
Булбул гулистоним, тўя келдингму?

Ошиқ Нажаб ёр йўлина бош қўйиб,
Ким ўтди дунёдин дийдора тўйиб,
Ол ёноқ устина зулфларинг ёйиб,
Олма занахдоним тўя келдингму?

Нажаб сўзини тамом қилғондин сўнг Мулойимхон айдикки, эй занғар ўғлон сен эмди мени танидинг, сен бирла бирга ўлмаган номард, деб ўрнидин турди. Нажабнинг ёнига боришга уялиб, сал четда бурилиброқ турди. Шунда Нажаб:

-Эй кўзимнинг нури, бошимнинг тожи, сен не учун бурилиб турибсан, ёнима келсанг бўлмайму, деб, Мулойимхонга қараб илгинда сози, тилинда сўзи, қайнаб-жўшиб, бир ғазал айтар бўлди:

Севдигим қайдин келурсан,
Йўлинга қурбон бўлайин.
Қайси эллардин бўлурсан,

Элинга қурбон бўлайин.

Севдигим не деб турурсан,
Юзингни нега бурурсан,
Паранжинг ердин олурсан,
Холинга қурбон бўлайин.

Нола-ҳо, севдигим нола,
Магар паймонамиз тўла,
Булбул бўлиб қўнсанг гула,
Тилинга қурбон бўлайин.

Кўзимга боқ, қоши камон,
Бугун менга охир замон,
Магар қолсам дордин омон,
Ўзинга қурбон бўлайин.

Тўлдир ҳо, севдиги тўлдир,
Эмди паймонамиз шулдур,
Бу Нажабни ўзинг ўлдир,
Элинга қурбон бўлайин.

Нажаб бу сўзни тамом этгандин сўнг Мулойимхон қиз келиб Нажабнинг қаршисида ўлтирди. Ул айди:

-Эй занғарнинг ўғлони ўзинг ўлдир, деб валдираб, номардлик этиб тургунча, илгингдаги созни менга бер, мен ҳам бир кўнглимдагини халойиққа баён этай, деди. Шунда Нажаб:

-Эй Мулойимхон, юрагимда яна бир пинҳон сўзлар бор, шуларни ҳам бир – бир баён айлай, ундан сўнг созимни санго бахш этурман, деб қайнаб-жўшиб, Мулойимхоннинг сўзларидин, анинг мардлигидин кўнгли парвоз этиб, чин юракдин бир абёт ўқиди. Кўр, боқ, не деди:

Саринга дўнайин гул юзли ёрим,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.
Кеча-кундуз менинг сен интизорим,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.

Хондин жаллод келмиш менинг қасдима,
Киши мунча кеч келурму дўстина,
Уч кундин сўнг элтар дорнинг остина,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.

Боқшинг оҳудир, кўзларинг жайрон,
Сени излаб эрди кўзларим сайрон,
Сен анда ҳайронсан, мен бунда вайрон,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.

Юзинг ўхшар сени алвон лолаға,
Оғанг дучор этди бундай болоға,
Танда жоним бўлсин санго садоға,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.

Томоша айладинг мени ўйинима,
Адаб-икром бирла кирдинг қўйнима,
Уч кундин сўнг арқон тушар бўйнима,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.

Ўзингсан Мулойим, сўзинг мулойим,
Олма яноқларинг ўпмака қойим,
Ёрим умринг дароз бўлсин илойим,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.

Кўзимдин ёш оқар юрагим пора,
Йиғлаб ёлборурман ҳақ биру бора,
Уч кундин сўнг бошим осилур дора,
Ўзинг ўлдир, мени берма жаллода.

Кўзим тушди юзингдаги холинга,
Қурбон ўлам лабингдаги болинга,
Раҳм қилғил, бул Нажабнинг холина,
Ўзинг ўлдир, берма мени жаллода

Нажаб бу сўзни тамом қилгондин сўнг Мулойимхонға айди:

-Эй, беақл ўғлон, мен санго янго айтмадимму жаллод-паллот деб ўлтирма,
илгингдаги созингни бари ол, деди. Шунда Нажаб:

-Ина дутор, Мулойимхон, деди. Мулойимхон шунда Нажабнинг пири Ошиқ
Ойдиннинг берган қора дуторини илгина олиб, ани икки нордай бўртиб турғон
қордай оппоқ сийнасининг ўртасина қўйиб: -Эй халойиқ, қариндош-дўғон, дойи-
енгалар, мен бугун шу ўғлона қурбона келмишам, деб қайнаб-жўшиб, илгинда
сози, оғзинда сўзи бир ғазал айтар бўлди. Кўр, боқ не деди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Нажаба қурбона келдим,
Арзим эшит, беклар, хонлар,
Мен шунго қурбона келдим.

Чўлда кезган охуларим,
Сувда юзган моҳиларим,
Эшитинг бек дойиларим,
Нажаба қурбона келдим,

Эй, қадрдон тоғаларим,
Хаста бўлсам, соғаларам,
Эшитинг бек оғаларим,

Нажаба қурбона келдим,

Чамандаги булбулларим,
Боғда очилган гулларим,
Эй, сочлари сунбулларим,
Мен шунго қурбона келдим.

Кўкда кезган малойиклар,
Бунда келган халойиклар,
Кўнглим кўнглима лойиклар,
Нажаба қурбона келдим,

Нажаб йўлинда сойилам,
Анинг кўнглина мойилам,
Сўзимдин қайтмам, жоҳилам,
Мен шунго қурбона келдим.

Саҳарнинг тонг юлдузиям,
Ҳасан вазирнинг қизиям,
Мулойимхоннинг ўзиям,
Нажаба қурбона келдим,

Мулойимхон сўзини тамом этди. Барча халойиқ эшитди. Аҳмадбек бу сўздин сўнг тўғри акасининг ҳузурига борди.

-Эй, оға, ўлдиражак ўғлонинг бир эрди икки бўлди.

-Ундай бўлса иккисини ҳам ўлдираман.

-Эй, оға ул иккинчиси ўзининг қазо қилғон Ҳасан вазирининг қизи эркан.

Фалон подшо бир жалотойнинг баҳонасида вазирининг қизини ўлдирибди, деган носоққа қолурсан. Бул носоқ бошқадин қолса қолсин, сендин қолмасун.

Яхшиси бул икки ошиқни элдан чиқарган маъқул.

-Аҳмадбек иним, ишқилиб кўзимга кўринмасинлар, элдин чиқарсанг чиқар.

-Бу сўзинг чинми?

-Сўзим чин.

Ундай бўлса менинг элимдин чет юрт дунёда йўқ. Аларни ўзим бирла олиб кетсам бўлурму?

-Олиб кет, кўзимдин йироқ бўлсинлар.

Бул сўздин кейин Аҳмадбек Нажаб бирла Мулойимхонни бир отға миндуриб, олти ойлик йўлни олти кунда босиб, ўз элиға етди.

Аҳмадбек ўз элиға бориб қирқ кеча-кундуз тўй берди. Тўйни совуб икки мулла, бир қозини келтируб, Нажаб бирла Мулойимхонға никоҳ қийдирди. Уларни оқ уйга солиб тўрт теварагида бахши айттирдилар. Бул икки ошиқ мурод, мақсадлариға етдилар.

Тамматул китоб ба авни маликул ваҳҳоб.

ОШИҚ МАҲМУД

Маҳмуджон билан Нигорхоннинг тарихлари шундан иборат.

Ганжа Қорабоғ деган вилоятда Ганжабой деган бир киши бор эди. Унинг

Ўғилдан, қиздан-фарзанддан ном-нишони йўқ эди. Ганжабой кунлардан бир кун ўғил талабина тушиб юрган эдики, унинг кўз ёши қабул бўлиб, тушинда кўлина бир қизил олма олиб, хушвақт, хуррам бўлиб, заифаси билан ҳамсухбат бўлди. Заифасининг бўйинда бир ҳомила пайдо бўлиб, ойдан-ой, кундан-кун ўтиб унга бир ўғил ато этди. Унинг отини Маҳмуджон қўйдилар. Маҳмуджон ҳам орадан кўп замон ўтгандан кейин 17-18 ёшларина кирди. Ул ҳам ётқон еринда тушида бир воқеа кўрди. Воқеасинда Лут шаҳринда Мансур деган бир подшо бор эди. Унинг бир қизи бор эди, отина Нигорхон паризод деб от берадиган эдилар. Нигорхон паризод билан Маҳмуджоннинг иккавларининг бошларини бир жойга келтириб, бир-бирига тўй қилиб никоҳ этиб бердилар. Маҳмуджон хушвақт-хуррам бўлиб ериннан турди. Кўзини ғафлатдан очиб кўрганнан кейин Нигорхон паризод Маҳмуджонни кўзидан ғойиб бўлди.

Маҳмуджоннинг кундаки ҳаракати кун-кундан топилмасдан бораварди. Ганжабойнинг бир ёлғиз ўғли бўлганнан кейин Ганжабой ўғлидан сўрадики: аммо ўғлим, сан нима аҳволларни кечириб юрибсан. Саннинг аҳволинг кун-куннан паслаб бораётир,-деди. Маҳмуджон айтдики: аммо ота, сан биздан аҳвол сўрасанг биза хўш жавобингни, оқ потёнгни берсанг. Шаҳри Лут деган шаҳара бормасак бизда тоқат бўлмас, деди. Не сабаб билан кетасан ўғлим?-деди. Маҳмуджон айтдики: Аммо ота кетжакимга сабаб Шаҳри Лут деган жойда Мансур деган подшо бор. Унинг бир қизи бор, отина Нигорхон паризод деб от берадилар. Бориб шу Нигорхонни олмасам манда тоқат бўлмас, деди. Отаси айтдики: Ўғлим, хато қилибсан. У бир катта подшо бўлса, сан бир оддий киши бўлсанг. Қандай йўл билан бориб қизини оласан, санга қандай йўл билан қизини беради. Сан шу ерларда биравнинг қизини хоҳласанг, санга отини Нигорхон қўйиб олиб берсак бўлмасмикан ўғлим, деди. Маҳмуджон айтдики: Аммо ота, ўн қиз олиб берсанг ҳам бўлмайди. Жавоб берсанг ҳам кетаман, жавоб бермасанг ҳам кетаман, деди. Ганжабой кўнгли паришон бўлиб, ўғлина қайтарғи бериб бир шеър айтади:

Дунёни эндардинг манинг бошим,
Болам Маҳмуд, мани ҳайрон айлама,
Раҳминг келсин кўздан оққан ёшим,
Болам Маҳмуд, мани ҳайрон айлама.

Ишқнинг шаробидан нечун ичарсан,
Ота-онанг, эл-кунингнан кечарсан,
Ёрингнинг кўлиннан шароб ичарсан,
Болам Маҳмуд, мани ҳайрон айлама.

Маҳмудсиз уйимда ёнмас чироғим,
Сан ўзингсан кеча-кундуз қароғим,
Қариганда оширмагил фироғим,
Кўзим Маҳмуд, мани ҳайрон айлама.

Бу не сирдур анга ето билмадим,
Айрилибон сандин қола билмадим,
Маҳмуджон сиринга ето билмадим,

Болам Маҳмуд, мани ҳайрон айлама.

Ганжабой ўйлаб кўрдик, бир ғўч йигит, кўнгли паришон бўлиб, бир йиллик йўла кетса бунинг йўли ҳам бўлмас. Кел бунинг вақтини хўшлаб юбарин, деб, боқтириб қўйғон йўрғаси бор эди, у йўрғага бахмал ёймали, тилло қубболи эгарни танғиб, жун айилни берк этиб тортиб, бир ғоли хуржуннинг икки ён кўзига ҳам танга, тиллога тўлдириб, бир қатор сарпойни ҳам бўктариб, Маҳмуджонни ҳам миндириб, Ганжабой ўғлини ҳам ҳовучлаб олиб чиқиб кетаварди. Бир чўли майдоннинг четига бориб: Аммо ўғлим, сенинг йўлинг бўлсин. Йўлинг устида Қамбар отлиғ бир йигит бор, шуни олиб кетсанг, сенга йўлдошлик қилар, деб отининг бошини бўшатиб юбараверди.

Маҳмуджон хушвақт-хуррам бўлиб, йўрғасини учуриб кетаверди. Кўп замон йўл юриб, бу чўли-майдондан чиқиб, бир юртнинг оёғидан дохил бўлди. Бир ёпнинг оёғидан йўл ўтар эди, йўлнинг урини олиб бораверса, икки нозанин, гўзал қиз идиш кўтариб сувга чиқиб келаётирғон эди. Қизлар Маҳмуджонни кўриб, унинг ишқи қизларнинг сийнасига жой бўлиб, сув идишларини қўйиб: кел, шул йигитнинг не қора эканлигини билик, ҳам қайси бойнинг ўғли эканлигини, қайси паризоднинг ёри эканлигини сўраб қолайик, деб Маҳмуджонни пойлаб, йўлнинг икки ёнини олиб туравердилар. Маҳмуджон келиб, буларнинг ёнидан ўтажак вақтинда қизлар Маҳмуджоннинг икки ёнидан бориб отини жиловладилар. Маҳмуджон сўрадики: қани эй паризодлар, менга буруннан сизларнинг учрашган, йўлиқишган, таниш жойларингиз борми? Қизлар айтдики: йўқ. Яна айтдиларки: хон ўғил, сендан сўралажак бир-икки оғиз сўз бор. Шунга жавоб бериб ўтасан, дедилар. Маҳмуджон айтдики: сўрасангиз мен билганимча унга жавоб берай, деди. Қизлар айтдиларки: сен қайси вилоятнинг одамисан, қайси бойнинг ўғлисан, қайси паризоднинг ёри бўласан? Шунга жавоб бер, дедилар. Маҳмуджон айтдики: Ганжи Қорабоғ деган вилоятда Ганжабой деганнинг ўғлиман. Шаҳри Лут шаҳрида Мансур деган подшо бор, унинг бир қизи бор, отига Нигорхонпаризод деб от берадилар. Шу Нигорхон паризоднинг ёриман, деди. Шунда қизлар айтдиларки: унда бизларни таъриф қилиб ўтишинг керак бу ердан, дедилар. Маҳмуджон айтдики: Мен олдимга чиққан одамларни беш ғазал, ўн ғазал айтиб, таърифлаб кетадиган бўлсам, боражак жойимга беш кунда, ўн кунда бора билмасман, деди. Хон ўғил, сен бизни таъриф этиб ўтмайдиган бўлсанг, биз ҳам сенинг отининг бошини беш кунда, ўн кунда юбармасмиз, дедилар қизлар. Маҳмуджон от устинда туриб бу қизларни тариф қилиб бир шеър айтди:

Олдимиздан чикди гўзал,
Гўё қизил гула мангзар.
Бўлди кўриб ақлимиз лол,
Сайраган булбула мангзар.

Ўтирди, турди, ўйланди,
Парвона бўлди айланди,
Ишқнинг дардидин сайланди,
Боқишлари куна мангзар.

Ёнимга келиб турдилар,

Муҳаббатдин оҳ урдилар,
Кўза кўтариб юрдилар,
Лайлию Мажнуна мангзар.

Саҳар очилар лоласи,
Кўзлари жоним оласи,
Ёримнинг олган боласи,
Ақлим олган қиза мангзар.

Маҳмуджон дер, ёр келганда,
Дурлар сочилар кулганда,
Пардани юздан олганда,
Ўн тўрт кунлик ояа мангзар.

Маҳмуджон сўзини тамом қилгандан кейин: Қани биродарлар, қаноатланган бўлсангизлар, мен бир йўл кишисиман, отимнинг бошини юборсанглар, ўз йўлима кетсам яхши бўлар эди, деганда чап жилолда турган паризод қиз айтадики: аммо хон ўғил, сен буни таъриф қилиб, бизни таърифламай кетсанг, хойнахой бизга камисчилик келар. Агарда бизни таърифламайдиган бўлсанг, сенинг отингнинг бошини биз ҳам беш кунда-ўн кунда юбормасмиз, деди. Маҳмуджон от устида туриб, бу қизни ҳам таъриф қилиб бир шеър айтди:

Қаршингиздан гўзал келди.
Юборинглар қизлар мени,
Салом берсак алиқ олди,
Юборинглар қизлар мени.

Қалам қошли, инжу тишли,
Ғозларга мангзар юриши,
Йигитликнинг бордур иши,
Юборинглар қизлар мени.

Кел энди қошлари ёзиқ,
Узун бўйли, бели нозик,
Ўн бармоққа тилло узук,
Солган қизлар юбор мани

Ол қўлида сурма доғли,
Бўлсин ҳар кимнинг иқболи,
Оқ юзинда қўша холи,
Ўпсам бўлмас қизлар сени.

Товусдек безар ўзини,
Биздан айирмас кўзини,
Ошиқ Маҳмуднинг сўзини,
Қабул этинг қизлар мени.

Маҳмуджон сўзини тамом қилгандан кейин, қизлар Маҳмуджоннинг отининг бошини кўйиб юбордилар. Маҳмуджон йўрғасини қочириб кетаверди, бир неча замонлар йўл юриб, бир чўли-майдоннинг ўртасидан кетаверди, у чўли-майдондан ҳам чиқиб, бир юртнинг оёқидан дохил бўлди. Бир йўлнинг урини олиб боравердики, бир ўвбонинг устидан дуч бўлди. Ўйлаб кўрдики, кел Қамбаржоннинг уйини бир сўраб кетайин, Қамбаржоннинг уйи шу ерларга яқин эмасми экан, деган фикр билан йўлдан дошга чиқиб, Қамбаржоннинг уйини суриштириб сўраса, Қамбаржоннинг уйи ҳам бир йўл урина яқинроқ бир жойда эди. Қамбаржон бир камбағал-қашшоқ йигит бўлиб, ҳар кунда бир нон учун бир новвойнинг тандирига ўт ёқиб овқатгузарлик қилар ади.

Бир синглиси бор эди, югуриб-юриб акасининг ёнига борди: аммо ака, мен сенга бир меҳмон топиб келдим. Сени бир озода йигит сўраб келди, деди. Қамбар синглисини сочидан судраб тепкиламака қарадики, занггар, менинг ўзим ҳар кунда бир нон учун бир новвойнинг тандирига ўт ёқиб овқатгузарлик этаман, сен менга меҳмон топиб келдим, деб айтасан, деди.

Дўкандор нонвой бир тушгир йигит эди, -хонўғил, деди, сени яхши-ёмон, дўсту-душман, биров излаб келган вақтда унинг хабарини олишга тегишли бўлади.

Мана шу кунингга меҳнат ҳақинга бир нонни ол, унинг учун уйинга бор, унинг ким эканлигини бил. Келса бу ёна келтир, деб туриб дўкандан чиқариб юборди. Қамбаржон уйига келса бир отли-тўнли йигит уйда ўтирибди.

Қамбаржон бориб саломини бериб, адаб-икромни билан кўришиб, омонлик-эсанлик сўрашганидан кейин, баҳо-баҳо қараса, Қамбаржон ҳам бул йигитни ўз воқеасида кўрган эди. Бул йигит бугун уйда ўтирибди. Қамбаржон «йўл бўлсин» сўрадики, Маҳмуджон айтди: Биздан йўл бўлсин сўрасанг, сен бизга даркор бўлдинг, бизинг билан юришинг керак, деганда Қамбаржон ўзининг аҳволларини Маҳмуджонга бир-бир баён этди. Маҳмуджон буни турли томонлардан таъмин этиб, шу ерда бировнинг боқтириб кўйган йўрғаси бор эди, у йўрғани олиб, пулини бериб, у йўрға устига бахмал, тилло қуббали эгарни солиб, жуп айилни ҳам барк этиб тортиб, Қамбаржонни бош-оёқ сарпойлаб, кейин ўзи билан тенглаштириб йўлга олиб чиқди. Булар йўлга равона бўлар экан, катта бир йиғиннинг устидан тушар бўлдилар. Чой-чилиим сўраб шул йиғинга улар ҳам айландилар. Қараса бу ерда қизу-жувон, катта-кичик, ҳамма ўз ҳолинда, базмида ўтирган эди. Маҳмуджон жўшқинлиги тутиб буларга Нигорхон паризодни таъриф қилиб бир шеър айтди:

Нигорхонни халққа таъриф айласам,
Ҳар бир нозин юз минг қиза бермасман.
Кўрган ошиқларни ҳайрон айласам,
Ҳар бир нозин юз минг қиза бермасман.

Бошдин-оёғига тилло тақилган,
Сўзларига шири-шакар тақилган,
Қўлларига қизил хино ёқилган,
Ҳуснин анинг тўлган ойга бермасман.

Соллона-соллона ўтар ёнимдан,
Кўзи жаллод каби ўтар жонимдан,
Боғбон бўлиб гуллар терсам боғиндан,
Сиё зулфин сарви ноза бермасман.

Гўзалим бор гўзаллардан нозлидур,
Мен билманам қайси боғнинг гулидур,
Шеваси жон олур, қўли созлидур,
Бир кун чиқар тандин жона бермасман.

Маҳмуд айтур: йўлга бўлдим равона,
Бир ғазал айтибон қизу жувона,
Ошиқ бўлдим Гўзалхона ғойибона,
Гўзалхонни юз минг қизга бермасман.

Маҳмуджон бу сўзини тамом қилгандан кейин икковлари, шодлик билан от чопишиб йўлга равона бўлдилар. Кўп замон йўл юриб, бир неча замонни той қилиб боравердиларки, бораверсалар буларнинг олдига эшакли бир пиёда чикди. Сўрадилар: қани эй жўра, Лут деган шаҳар шу ерга яқинми? - деди. Маҳмуджон Қамбаржон билан от чопишиб ўша шаҳарнинг қибла дарвозасидан дохил бўлдилар. Бахтга қарши, булар борса у шаҳарнинг бозори эди. Бозорни қидириб ё у ёққа чикдилар, ё бу ёққа чикдилар, бозорнинг одамларини булар таниб билмади, буларни ҳам бозорнинг одамлари таний билмади. Кейин меҳмонжойи ахтариб бир дўконнинг олдидан чикдилар. Бу дўконнинг баққоли отини Аамат баққол деб от берар эдилар. Маҳмуджонлар, меҳмонмиз, деб отдан тушиб, отларини боғлайвердилар. Аамат баққол буларни меҳмонликка қабул қилиб, олдига бир чойнак чойни қўйиб, бозор куни бўлгандан кейин дўкон олдига ўтиб савдо қилиб ўтираверди. Аамат баққол кун бўйи уч шойилик савдо этмас эди. Маҳмуджонлар чой-чилимадан ёзилишиб, қўлимиздаги коримиз билан бул кишининг вақтини хушлайлик, деб дуторларини яланғочлаб, икковлари пардаларини тузиб бир нома бошладилар, кўяверинг. Бу куйни охирлаб чикгунча у келди-турди, бу келди-турди, бундан дўконнинг олди каппакуруғли бўлиб кетаверди. Яхшидан шарофат, савдо ҳам очилиб кетаверди. Тарози-тарозига қоқилишиб кетаверди. Аамат баққол тарози уриб бермакка қаради, хотирасига тушган одамдан пулни ҳаққини олди, хотирасига тушмаган одамлар қийшайиб кетаверди. Бозорнинг, бунинг таърифи шу ернинг подшосига тушди. Тақсир, Аамат баққол деган икки маҳрам сақлабди, аммо ҳеч кимда савдо бўлмади. Бугун бутун бозорни бойлади, дегандан подшо: боринг Аамат баққолни олиб келинг, деди. Бу нима иш? - деди. Подшонинг одамлари келиб Аамат баққолнинг оёқ-қўлини танғиб подшонинг олдига олиб бордилар. Мансур подшо айтадики: Қани эй Аамат баққол, бу нима иш сеники, деди. Аамат баққол подшонинг одамлари оёқ-қўлини бойлаб келтирганда кўрқиб кетган эдики, подшога жавоб бериб билмади. Занғар нима учун жавоб бермайсан, бутун бозорни бойлабсан, сенга ким буюрдикки, биздан берухсат икки маҳрам сақламоқни, деди. Ёлғон сўзлигини билиб Аамат баққолнинг жонига сўл югуриб кетди: Тақсир, Во Ажаб! Ўзи бунинг бир бўша гап эканку! Ўзи биз кечасига ёқажак чироқ ёғига қайғурувчи кишимиз. Бизнинг

қўлимиздан икки кишининг олдидан ўтиб, отли-тўнли этиб қўйиш келмас, тақсир, деганда подшо: Нима учун ёлғондан сўзлайсан, бозорни бойлабсанку, сендан бошқада савдо бўлмабди, деди. Тақсир! Бизникида илоҳийдан келган бир меҳмонлар бор. Шуни эшитган бўлманг, деди. Подшо буюрдики: Бор олиб кел, биз ҳам бир маротаба кўриб қолайлик уни, ким эканлигини билиб сўзидан, эшитиб қолайлик, деди. Амаат баққол дўконга келса, меҳмонлар хунук бўлиб ўтирганди. Қани меҳмон йигитлар, хафа бўлманг, сизларни таърифингиз подшога тушган экан, подшонинг олдига бориб кўринмасангизлар бўлмас экан, деди. Маҳмуджон айтдики: Ана холосдан баракалло, ўзимизнинг мақсадимиз ҳам подшонинг олдига бормоқ-эди, деди. Подшонинг олдига бормасак бизнинг ишимиз ҳам битмайди, деди. Гапнинг бу ёғини эшитсангиз Нигорхон паризод ҳам Маҳмуджонни ғойибона тушида кўриб ишққа гирифтор бўлиб, йўл қараб, кун санаб юрган эдики, қачон бу Маҳмуджонни кўрар эканмиз, деб. Қизнинг 360 канизи бор эди. Канизларининг ўртасида бир айёр канизи бор эди. Қизнинг ҳаракатидан сезиб юрган эдики, Маҳмуджонларни кўриб, танимаса ҳам таъриф қилдики: Аммо биби, отангизнинг ёнига икки йигит келди, қоши бундай, кўзи бундай, деб таъриф қилгандан кейин қиз канизга сир берди: Аммо каниз, сир бўлмасин ошкор, деди.

Ана шу вақтда меҳмон йигитлар отасининг олдида савол-жавоб айтишиб ўтирган эди. Қани эндиги сўзни Амаат баққолдан эшитинг. Амаат баққол меҳмонларни олиб боргандан кейин подшо бир четдан ўрин бериб, қани меҳмон йигитлар, қаерга борасизлар, қаердан келасизлар, ўзларингиз ким бўласизлар, нима иш билан юрибсизлар, деди.

Маҳмуджондан жавоб бердики: Тақсир, бизлар Ганжи Қорабоғ деган вилоятдан чиққанмиз. Икки тенгдош, ҳамдард. Бир вақт топиб, вақтдан фойдаланиш учун, кўрмаган ерларни кўриш учун, бормаган ерларга бориш учун бир сайр-саёҳат қилиб чиққанмиз, тақсир, деди. Тақсир айтдики: қўлларингизда дуторларингиз бор, создан-сўздан биладиган ерларингиз борми?-деди. Маҳмуджон жавоб бердики: Тақсир, оз-моз, ўзларимизни алдайдиган бир нарсалар бор, деди.

Бизларнинг юртимизда Шайх Отойи деган бир бахши ўтган. Шунинг создан, сўздан биладиган ерларингиз борми?- деди,- подшо. Тақсир уни билмаймиз лекин, ўзимизнинг биладиган ишларимиздан десасангиз, бир шингил айтиб берсак бўлар, деди. Амаат баққол меҳмон эгаси бўлганидан, меҳмонлардан кейинда ўтирган эди, кейинидан келиб Маҳмуджоннинг қулоғига шивирлаб юборди: Аммо Маҳмуджон, подшо бир гапни айтган вақтида «билмайман» деб унинг гапининг орқасига қайтарувчи бўлма. Агарда бир сўзни айтиб, кейинига Шайх Отойи деб қўйсанг бас, Подшо Шайх Отойига мўврени босиб қўйгани йўқ, деди. Бул сўзга Маҳмуджон илиқиб: Тақсир, бир қўшиқ қўлтиғимда қолган экан, ундан ҳам бир оз-моз билармиз, деди. Нима билсангиз шуни айтиб беринг, кўп замондан бери шунга мухтож ётганмиз, деди, подшо. Маҳмуджон: Нималарни айтсам Шайх Отойига мангзар экан, деган фикр билан халқумини кўтарса, юқорида оқ-оппоқ, юпқа дудоқ, бодомқовоқ бир қиз бўйинини чўзиб-чўзиб, Маҳмуджоннинг кўзига қараб турган эди.

Маҳмуджоннинг кўзи Нигорхонга тушгандан, подшонинг буюрган сўзи Маҳмуджоннинг ёдидан чиқиб ўта кетди. Шу ўринда оғзидаги айтмоқчи сўзини қизга қараб тўғирлаб юбораверди:

Кўп жафо чекдим йўлингда, эй Нигорим тўғриси,
Сен менга қилсанг жафо, эй жонажоним тўғриси,
Кечалар майлар ичиб, кундуз хуморим тўғриси,
Сен менга қилсанг жабр, эй, жонажоним тўғриси,
Мен сенга муштоқман, эй жонажоним тўғриси.

Кечалар майлар ичиб, дол бўйнига кўйлак бичиб,
Тўшак ёзсам сени қучиб, эй сарвинозим тўғриси.
Оқ юзингда қаро зулфинг, булутга мангзар эмиш,
Ёрим кўриб гул юзингни, мен беқарорам тўғриси.
Шайх Отойи хаста экан, келди Маҳмуд сўрмоқа,
Мен сенга муштоқман, эй, жонажоним тўғриси.

Маҳмуджон бу сўзни тамом қилгандан кейин подшо, бир юқори-пастини тинглаб кўрса, маъшуқий, ширу-шакар бир мазали сўз. Аммо Аамат баққол, бу меҳмонларинг таърифга жуда тўғри келди, деб қўяверди, у ёқ-бу ёғи билан иши бўлмасдан. –Меҳмонларинг узоқ йўлдан келиб чарчаган эканлар. Сен буларни обориб, бир юмшоқроқ жойда ётириб, қорнини ҳам паловдан тўйғазиб, бир дамани бериб олиб келсанг, эрталабки салқинда қайтадан айттириб бир эшитаверадиган, бир асл-фозил йигитлар экан булар, деди. Аамат баққол: -Ажаб бўлур, деб меҳмонларни эргаштириб турди.

Эндиги сўзни Нигорхон паризоддан эшитинг. Нигорхон канизига буюрдик: Аамат баққолникига етирмасдан Маҳмуджон билан яхши танишиб бу ёққа олиб қайт, деди. Аамат баққол деган бир камбағал киши. Унда юмшоқ жой нима қилади, палов нима қилади унда, деди. Илдам каниз аста тушиб, секин буларнинг кейинидан равона бўлиб, Аамат баққолникига етирмасдан орқасидан бориб Маҳмуджонни ушлаб орзу-ҳолини айтиб, яхши танишиб, Нигорхон паризоднинг боғига олиб қайтаверди. Нигорхон паризод булар боргунча, ичкарида бир асл саройи бор эди, тўшатиб, Маҳмуджоннинг одига бир тилло курсини қўйиб, ўзи олдинроқда бир тилло курсида ўтириб ўйлаб кўрди: Маҳмуджон келган вақтда мен очик равишда унинг олдига чиқмайин, Маҳмуджон кўриб мендан ройи қайтмасин-у, мен одоб билан етти қават парда ичига кириб ўтирайин, деб, етти қават парданинг ичига кириб, зулфларини ҳам олдига ташлаб, оёқини чалиштириб, қопи томонга қараб ўтирилиб ўтираверди. Эндиги сўзни каниздан эшитинг.

Каниз шу вақтда Маҳмуджонни эргаштириб обориб боққа кирди, уч юз олтмиш каниз, саф тортиб, Маҳмуджонни қарши олди. Нигорхон паризоддан салом-алик бўлмади. Маҳмуджон ўйладики: Бу лолмикан, гунгмикан, мен буни фалон кунлик йўлдан излаб келибман. Қўлимга созимни олиб теккизиб, бир шеър айтиб берай, деб Нигорхон паризодга қараб айтган шеъри:

Узоқ йўлдан сени дейиб келмишам,
Қулоқ солгин арзу-ҳола Нигорим.
Сани бундоқлигинг энди билибман,

Қулоқ солгин арзу-хола Нигорим.

Сайрон этиб шул ерларда юрибман,
Тенги-тушим билан даврон сурибман,
Шукур сенинг гул юзингни кўрибман,
Қуллуқлар айласам сизга Нигорим.

Қайта бошдин йўл шаробин ичайлик,
Боғларингда мушки-анбар сочайлик,
Элларим бор менинг боғу-боғчалик,
Қуллуқлар айласам сизга Нигорим.

Қизил гулгунчамсан, боғча-боғимсан,
Боғ ичинда битган олма-норимсан,
Ошиқ Маҳмуд Нигорхонни ёрисан,
Тутмагил юзингга парда Нигорим.

Маҳмуджон сўзини тамом қилгандан кейин Нигорхон еридан туриб, етти қават парданинг ичидан чиқиб, зулфларини ҳам олдиға ташлаб икки букилиб салом берди. Кейин Маҳмуджонни чой-чилиждан ёзилтириб, олдидан қирқ турли таомларни ўтирди. Подшо айтган эдики, -Маҳмуджон қорнини тўйғизгандан кейин, уни юмшоқ жойда ётириб, бир оз дам беринг деган эди. Қизнинг кун кўрмин, чанг тушмай турган кўрпа-тўшаклари бор эди, отиға Чиннихон деб от берар эдилар, туркман тилида йўрғон дейди. Етти қават тўшакни кўйиб, тивитли одялни ёзиб ташлаб, жуфтдан ёстикни кўйиб, Маҳмуджонни кўрпаға солиб ётқизди. Маҳмуджон юмшоқ жойға танаси теккандан уйқуга мойил бўлиб кетаверди.

Нигорхон паризод ухламасдан тонгини оттирди, кейин чой-чилиждан ёзилиб ўтирдикки, Маҳмуджон жойидан туриб билмади.

Маҳмуджон бир маҳал кўзини ғафлатдан очиб кўрса, кун кунорта бўлиб пешинга қараб оғиб борётир эди. Подшоҳ топширган эдики: -Азон салқинда дўстлар билан айттириб, эштамиз деган эди. Бу сўз Маҳмуджоннинг ёдиға тушиб, еридан туриб, нарса-қаросини кийиб, йўлиға равона бўлди. Нигорхон паризод шартта билакидан тутиб, икковлари тотолашиб дарвозани олдиға бордилар. Маҳмуджон кетишға машғул бўлгандан кейин Нигорхон паризоднинг Маҳмуджонға қараб айтган шеъри:

Уч йил бўлди Маҳмуд сени кўргали,
Хуш келдинг севдигим сабо келибсиз.
Олтин пиёладан шароб ичгали,
Хуш келдинг севдигим сабо келибсиз.

Олти йилдир бир кун роҳат кўрмадим,
Тенгу тушим билан даврон сурмадим,
Улуғ тўйлар бериб мажлис қурмадим,
Хуш келдинг севдигим сабо келибсиз.

Сие зулфим оқ юзимга тўлолмай,
Баҳор бўлса гулу-лола теролмай,
Уч йил бўлди менинг ҳолим сўролмай,
Ҳуш келдинг севдигим сабо келибсиз.

Хабарим олмадинг шу гул юзимдин,
Бир кўриб боқмадинг ширин тилимдин,
Ғам ема Нигорим қолмас изингдин,
Хуш келдинг севгилим сабо келибсиз.

Нигорхон паризод бу сўзни айтиб тамом қилиб, кўлинда «мархабо» деган бир рўмоли бор эди, Маҳмуджонга бериб, Маҳмуджонни боғдан чиқариб юбораверди. Маҳмуджон ҳовлиққан йигит, бу рўмолни олиб кисасида кўяжак вақтинда, Маҳмуджоннинг бир олтин юзуги бор эди, шу олтин узукнинг қошига рўмолнинг бир ён қирраси илашиб кисасидан осилиб чиқиб қолган эди. Рўмолни осилтириб Маҳмуджон подшонинг олдига борган эди. Қамбар жон деган, Маҳмуджоннинг йўлдоши, Аман баққол билан эрталаб бориб подшонинг олдинда ҳайрон бўлиб ўтирган эдики, бу занғар қаерда қолди, подшо «Маҳмуджон қайда?», деб савол қилса, биз унга нима деб жавоб берар эканмиз, деган фикр билан ўтирган эдилар, Маҳмуджон ҳам рўмолини осилтириб буларнинг қапталина бориб ўтирди. Қамбаржоннинг кўзи рўмола тушгандан кейин икковлари саволи-жавобли, англамасдан айтишган шеъри:

Қамбаржон:

Хабар олгил ширин дўстим,
Очилдинг жўрам очилдинг,
Рўмолдадур менинг қасдим,
Очилдинг жўрам очилдинг.

Шу вақтда Маҳмуджон ўйладики: оббо, кеча ёримнинг қошига борганимиз жўрамизга ёқмаган эканов, деб, менинг сиримни фош этди, деб у ҳам Қамбаржонга қараб жавоб қайтарди. Иккиси бир-бирини англамасдан, саволли-жавобли олишган шеъри:

Маҳмуджон:

Кеча бордим ёр қошина,
Бошинда беш лаълиси бор.
Қалам қошли, хумор гўзли,
Манинг жоним оласи бор.

Қамбаржон:

Мусофир жонингни ая,
Хабарингни мендан сўра,
У ён-бу ён ёнига қара,
Очилдинг жўрам, очилдинг.

Маҳмуджон:

Кеча бориб сир беришиб,
Маст бўлиб коса олишиб,
Маст бўлиб коса беришиб,

Менинг жоним оласи бор.

Қамбаржон:

Нечук мастликда кезарсан,
Жафони чекиб тўзарсан,
Подшо мажлисин бузарсан,
Очилдинг жўрам, очилдинг.

Маҳмуджон:

Юзларининг холлари бор.
Лабларининг боллари бор,
Нозли ёрнинг оллари бор,
Менинг жоним оласи бор.

Қамбаржон:

Ғубор келтирма юзингга,
Кўрсатма душман кўзига,
Тушунгил Қамбар сўзига,
Очилдинг жўрам, очилдинг.

Маҳмуджон:

Хабар олмадинг ўзимдан,
Билмадим дўстим кўзимдан,
Маҳмуд қайтмас ҳеч сўзиндан,
Менинг жоним олоси бор.

Сўзнинг бошдан-оёқига подшо кулоқ қўйиб турса, бир «очилдинг, ёпилдинг» деган бостириқли сўз. Ёнидаги бўлган суҳбатдошларидан сўрадики: - Қани биродарлар, буларнинг сўзига тушунганинг борми? Бирови «очилдинг» деди, бирови «ёпилдинг», деди, бу сўз нималардан иборат, деганда, булар бормас бурун подшонинг қирқ созанда йигитлари бор эди, подшонинг отини миниб, тўнини кийиб пулини ўйнаб юрган «ёллик тор» йигитлардан, ичидан бирови чикдида:

-Тақсир, буларнинг сўзгина тушунишмадингизми? –деди. Йўқ тушунмадик, деди подшо.

-Унда билган ерларимизни айтиб билдирсак қандай бўлар экан, деганда, подшо: -Айтсангам зиёни бўлмас, сўзнинг иборасини олгунча қийин бўлади, деди. -Ол эса, Маҳмуджон деган ўғлон оқшом қизингизнинг ёнига борган. Ул қизингиз ҳам бунга марҳабо деган рўмолини берган, шул рўмол Маҳмуджоннинг кисасидан чиқиб турибди. Қамбаржон сўз айтадики, мақсад-шу рўмолни яширишда. Бундан беҳабар Маҳмуджон бунинг саволига жавоб бериб ўтирибди, тақсир. Очилдинг, ёпилдинг деган сўзнинг маъноси –бу, дедилар. Нигорхон паризоднинг берган рўмоли, қараса Маҳмуджоннинг чўнтагидан осилиб чиқиб турибди.

Подшо дарқаҳр ғазаб бўлди –да: -Бу шаҳарни бизга ҳаром этган экан булар, буларнинг иккисини обориб, боғнинг тўрига ўтириб анжирнинг тагига кўминг, гапи майдона чиқмасин буларнинг, деди.

Подшонинг суҳбатида ақли расо йигитлардан бўлган вазирлари бор эди. Ичидан бирови турди-да: -Тақсир тўхтаг, шу бораётган йўлингиздан қайтинг, сўзни аввалини олиб сўзлаймиз, аввалига олиб сўзламасак бўлмайдиган бўлди.

Лекин бир-икки йигитни ўлдириб юртни бузишга ҳаракат қилманг тақсир, қайтинг шу борётган йўлингиздан, дедилар. Амаат баққолнинг на гуноҳи бор эди, уни танғиб олдирдингиз, дедилар,- унда ҳеч гуноҳ йўқ эди. Агарда, буларнинг таърифи сизга қандай тушган бўлса, уларнинг таърифи сизнинг қизга ҳам тушиб, олиб бориб айттирган бўлса, байроқига бир рўмол бергандир, дедилар. Шунинг учун ҳам икки йигитни ўлдириб юртни бузишга ҳаракат қилманг, тақсир, ҳамма биладики, Нигорхоннинг рўмоли, кўриниб турибди, дедилар.Шунда подшо айтдики: -Бизнинг отимизни миниб, тўнимизни кийиб, пулимизни ўйнаб юрган йигитларнинг сўзлари шу бўладиган бўлса, молларини подшолик ҳисобига олиб ўзларини қувалаб чиқариб юборинг, юртдан кетсин булар, деди.Маҳмуджонга буюрдикки, бугунги суҳбатимизда ҳам ҳаз-ҳузур кўринмади, отларингизни эгарлаб келинг, кумо чиқиб ов овлаб, кейик қувлаб бир кўнгилни кўтариб қайтайлик, деди. Маҳмуджон билан Қамбаржон отларини эгарлаб келдилар, подшо уларни маҳрамларига кўшиб, шикорга обчиқиб кетаверди. Борар экан, Маҳмуджоннинг отининг бир оёқи бир ўйга тушиб кетди, Маҳмуджон отдан беҳуш бўлиб йиқилди. Маҳмуджонни подшо буюрдикки: -Бу юришларга бўлмайти экан, обориб саройда кўйиб қайтинг, деди.

Қамбаржон Маҳмуджонни қалъани дарвозасидан киргизиб, кейнига қараб қайтди. Маҳмуджон шаҳар-ичига кириб, қалъанинг ичидан келаверсин, эндиги сўзни бояги айғоқчилардан эшитинг.

Майдонга чиқиб ўйлаб кўрдилар:

-Икки бола келиб қирқ хўжаликни тугатиб юбораверами? Қайтадан буни бир кўрали, деб девона кийимларини кийиб, кўлига бир таёкни олиб, улар кўча қидириб юрган эдилар. Маҳмуджон шу келишида, келиб уларга дуч келиб тураверди. Маҳмуджонни отдан тортиб олавериб туриб, ўлмасдан бери этиб уриб, дарё ҳам яқин эди, обориб дарёга ташлаб юборавердилар. –Бунинг ўлик-тириги ҳам маълум бўлмасин, деб.

Канизлар буни кўриб, бориб Нигорхон паризода бориб муножот қилдилар:

-Аммо биби уч бангги қаландар Маҳмуджонни уриб, ўлмасдан бери этиб, обориб дарёга ташлади, дедилар. Нигорхон буюрдикки: -Шу дарёнинг бўйига мени оборинглар, деди. Канизлар эргаштириб дарёнинг бўйига мени обордилар. Нигорхон паризод дарёнинг бўйига бориб, бейикроқ жойга чиқиб, юқори-пастини кўриб турса, Маҳмуджон гирдобда чўмиб-чиқиб оқиб келаётир эди. Маҳмуджон Нигорхоннинг олдига келиб, гирдобда айланган вақтинда кўзи Нигорхонга тушиб, Нигорхоннинг кўзи Маҳмуджонга тушиб, бири дарёнинг ичида, бири сувнинг қирғоғида савол-жавоб олишган шеъри:

Маҳмуджон:

Ғаним тутди менинг йўлим,
Энди менга сендан бўлди.
Ҳозир келди кўрдим ўлим,
Энди менга сендан бўлди.

Нигорхон:

Қурбонинг бўлайин ёрим,
Мен билурман мендан бўлди.
Маҳмуд менинг интизорим.

Мен билурман мендан бўлди.

Маҳмуджон:

Оллоҳ бизни ҳайрон этди,
Сув юзинда сайрон этди,
Бир «марҳабо» вайрон этди,
Энди менга сендан бўлди.

Нигорхон:

Маҳмуджон гирдобда қолди.
Шахло кўзим анинг кўрди,
Малъун бўлиб бўйин сунди.
Ман билурман мендан бўлди.

Маҳмуджон:

Маҳмуд айтур, кел кетали,
Ҳақнинг амрини тутали,
Бу меҳнатга шукур этали,
Ажаб паймонамиз тўлди.

Нигорхон:

Бу сўзимда ёлғон бўлмас,
Ажал етмай ўлим бўлмас,
Нигорхонинг сендин қолмас,
Мен билурман мендан бўлди.

Нигорхон паризод сўзини тамом қилгандан кейин: -Мен сендан қолиб не бўламан, деб қанот қоқиб, парвоз этиб Маҳмуджоннинг устига қараб, дарёнинг ичига қараб отди ўзини. Икковлари ҳам сув юзида кучоқлашиб оқиб бадар кетдилар.

Подшо намозгар-намозшомда шикорни бўлиб қалъага қайтди. Қамбаржон олдинроқ қалъага кириб кўрса канизлар йиғлашиб турган эди. Савол қилдики: - Қани, нима учун йиғлайсизлар? Канизлар воқеани баён этдилар: -Уч бангги қаландар, Маҳмуджонни уриб, ўлмасдан бери этиб, обориб дарёга ташлади. Нигорхон ҳам унинг изидан бориб ўзини дарёга ташлаб, икковлари оқиб бадар кетди, дедилар. Қамбаржон айтдики: -Уларни дарёга ташлаган жойини менга кўрсатинг. Канизлар Қамбаржонни дарёнинг бўйига олиб бордилар. Шунда Қамбаржон оҳ уриб, нолаю-фиғон қилди ер-кўк ларзага келди.

Қамбаржон дарёга қараб бир шеър айтди:

Ғофил эрдим келдим энди бу жойга,
Қонхўр дарё қариндошим найладинг,
Йилим тўлди, куним кечар ҳар ойга,
Қонхўр дарё қариндошим найладинг.

Ғанимлар тўсдими сенинг йўлингни,
Боғладими сенинг нозик қўлингни,
Калимага келтирдими тилингни,
Қонхўр дарё қариндошимни найладинг.

Йўлдошидан айрилибон қолибдур,

Қизил юзи қаҳрабодин сўлибдур,
Билинг дўстлар бугун Қамбар ўлибдур,
Қонхўр дарё қариндошим найладинг.

Қамбаржон сўзини тамом қилиб бўлгандан кейин, бориб шаҳар ичига кириб, меҳмон эгаси бўлгандан кейин Аамат баққолни топиб: -Буларни ё ўлигини, ё тиригини топайлик, деб дарё ёқалаб кетдилар. Булар шу боришда кемачи, балиқчи, қайиқчидан Маҳмуджон билан Нигорхонни сўраб бир шеър айтди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Маҳмуджонни кўрган борми?
Билмам бу қайси маконлар,
Эркахонни кўрган борми?

Йиғлаб қолди бизнинг эллар,
Хазон бўлди, сўлди гуллар,
Саҳар вақти эсган еллар,
Маҳмуджонни кўрган борми?

Душман маломатлар тақиб,
Қаҳбо фалак бағрим ёқиб,
Икки ўлик кетди оқиб,
Иккисини кўрган борми?

Қамбар айтур, бу не сирдур,
Қаҳрабодин сўлган юздир,
Бири ўғил, бири қиздур,
Иккисини кўрган борми?

Қамбаржон сўзини айтиб тамом қилгандан кейин, балиқчилар айтдики:

-Хонўғил, бизлар шу дарёдан бир ўлик чавақ ўтса ҳам кўрар эдик, лекин бу яқин орада дарёдан ўлик оқиб ўтмади. Лекин шу яқин ўртада Бибихон деганнинг боғи бор, шу боғда бир ҳовуз бор, ҳовузнинг солмасининг тўнгиртқаси дарё сақасига туташади. Бориб шу Бибихондан сўраб кўринг. Ҳовузининг солмасини кўринг, тўнгиртқага текилиб қолган бўлмасин, деди. Аамат баққол билан Қамбаржон бориб, Бибихоннинг боғига кириб, Бибихондан Маҳмуджон билан Қамбаржонни сўрадилар. Бибихон айтди:

- Эрта билан чой ичиб ўтирган вақтимда икки ўлик оқиб келиб тўнгиртқага текилди. Олдириб гуллар орасида қўйдирдим, деди. Қамбаржон бориб кўрса Маҳмуджон билан Нигорхон ойдаи, офтобдай бўлиб ётибди. Қамбаржон қўлига созини олиб буларга қараб бир шеър айтди:

Ётибмисиз кўзинг сузиб,
Маҳмуджоним, тур ерингдан.
Азиз жондан умид узиб,
Эркахоним, тур ерингдан.

Мен юрибман эллар кезиб,
Айроликқа бағрим дузиб,

Ётибмисиз кўзинг сузиб,
Маҳмуджоним, тур ерингдан.

Бора билмадим ёнинга,
Кирибсан ажал тўнинга,
Ўт солдинг Қамбар жонига,
Эркахоним, тур ерингдан.

Қамбаржон сўзини тамом қилгандан кейин ҳақимларни олиб келиб буларни қаратдилар. Иккаласи ҳам аксириб ўрнидан турдилар. Маҳмуджон билан Нигорхон паризод дарёдан оқиб келиб, Бибихоннинг боғидан чиқиб тирилди, деган сўз бутун оламга овоза бўлиб кетди, бориб Мансур подшонинг кулоғига етди. Подшо айтдики: - Ҳеч замонда ўлган тириладими? – деди.

-Тирилади, деб ишонтирганларидан кейин 40 кечаю – 40 кундуз тўй-томоша қилиб, хушвақт-хуррамлик билан Нигорхонни Маҳмуджонга никоҳ этиб бердилар. Нигорхон билан Маҳмуджон мурод-мақсадига етдилар, сизлар ҳам муроду-мақсадингизга етинг.

Маҳмуджон билан Нигорхоннинг таъриф-тавсифлари шундан иборат.

БОЗИРГОН

(китобий вариант)

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, чаҳор доғли Чамлибел вилоятинда. Гўрўғли деган мард йигит ўтди. Кунлардин бир кун Гўрўғли Шабистон вилоятина чоповулға бориб, Хунхоршоҳни доғитиб, қиз-жувонини ўлжа олиб қайтди. Эrsa Хунхоршоҳнинг ўғли Маҳмуд Исфаҳон вилоятининг подшоси Лаҳқашоҳнинг олдиға паноҳ истаб келди. Отасиз етимлик дарди бирла келган шаҳзода Лаҳқашоҳға қараб бир калима сўз айди:

Бир сунни келибам Чамлибелиннан,
Гуржистонни чопиб кетди бир сунни.
Нардек бўлиб саваш қуриб майдонда,
Гуржистонни чалиб кетди бир сунни.

Бедовин ўйнатиб кирди майдона,
Душманина солиб охир замона,
Бир нечаси ошиқ қизу жувона,
Гўржистонни чопиб кетди бир сунни.

Соллона- мастона саваша кирди,
Олдина чикқанди ўлдирди қирди,
Ғазаб айлаб Хунхоршоҳни ўлдирди,
Гуржистонни чопиб кетди бир сунни.

Худо эрмиш мудом ани паноҳи,
Муҳаммаддур мудом ани ҳамроҳи,
Мадад бермиш анга каъба худойи,
Гуржистонни чопиб кетди бир сунни.

Шаҳзода дер, манда тоқат қолмади.
Сабрим тугаб ҳам фароғат қолмади,
Дилоромсиз танда роҳат қолмади,
Гуржистонни чопиб кетди бир сунни.

Алқисса, отасиз, сингилсиз қолган шаҳзода Лаҳкашоҳнинг оёғига бош қўйиб зор – зор йиғлади. Дарғазаб бўлган Лаҳкашоҳ тожини ерга уриб, ё ўзини ўлдирайин, ё юртини вайрон қилайин деб, бир неча қўшин бирла душман устига юрар бўлди. Шунда унинг бир вазири айдикки, эй шоҳим, сиз анга бас кела олмассиз. Агар сўзингизни ўтказа билсангиз Сеистон, вилоятида Салсол авлодидин Бозиргон деган йигит бор. Гўрўғлининг душмани бўлиб енгса шу енгар. Эrsa подшо Бозиргонга киши юборди. Бозиргон подшо ҳузурига келиб, подшо бирла кўришиб, сўрашиб бўлғон, подшо Бозиргонга тамоми воқеаларни бир-бир баён этди. Анда Бозиргон подшога қараб бир сўз айди:

Амр қилғил манго шоҳим,
Шул суннини хор айларам.
Савашгоҳдур манинг жойим,
Охиратга ор айларам.

Бериб душманнинг додини,
Қириб аҳли авлодини,
Келтириб паризодини,
Ман санго дилдор айларам.

Вайрон этиб хону монин,
Ўлжалаб қизу жувонин,
Асир айлаб Авазхонин,
Санго хизматкор айларам.

Кенг майдонда саваш очиб,
Қиличимнан қонлар сочиб,
Тоза маҳбубларин қучиб,
Кўнглимни шодмон айларам.

Шоҳим санго етди даврон,
Айланмайин соат, замон,
Омон бўлса бул Бозиргон,
Ер бирла яксон айларам.

Алқисса андин сўнг Лаҳкашоҳ айди: эй Бозиргон, эмди на мақсадинг бўлса, тилагил, деди. Анда Бозиргон айди 40 тева зар-жавоҳир бергил, савдолаб Гўрўғлининг юртига борурман, закот деб ёнимга келса, ўчимни анда олурман, деди. Андин сўнг Лаҳкашоҳ Бозиргонга 40 тева зар-жавоҳир берди. Эrsa Бозиргон қирқ тевага зар- жавоҳирларни юклаб, Лаҳкашоҳдин рухсат олиб, ўз юртига қараб равона бўлди.

Энди сўзни Бозиргоннинг синглиси Ойсултон паридин эшитинглар. Эrsa Ойсултон бечора оғаси кетганидин сўнг, бир ёмон туш кўриб, кўб хафа бўлиб,

тилло саройнинг устига чиқиб, Бозиргоннинг йўлига қарар эрди. Эrsa узокдин Бозиргоннинг қорасини кўриб, шодмон бўлди. Анда Бозиргон келиб, синглицси бирла сиҳат, саломатлик сўраб, Гўрўғлибек устига кетмагин Ойсултон синглицсига таъриф этди. Анда Ойсултон кўрган тушин оғасига айтиб, сочин олдиға солиб Бозиргон оға кетма, деб Ойсултон паризод бир сўз деди:

Мундин кетар бўлсанг ёлғиз жон оғам,
Дийдор қиёмата қолса найларам.
Сен келгунча йиғлаб тутарман мотам,
Лошинг чўл ерларда қолса найларам.

Қирон келмиш онинг пайғамбарига,
Сигиниб ул замон кучли пирина,
Борма, дерман оғам Чамлибелина,
Эр пирлари дастгир бўлса найларман.

Мадад берса анго Каъба худойи,
Муҳаммаддир онинг пушти паноҳи,
Али эрмиш мудом анинг ҳамроҳи,
Шоҳимардон дастгир бўлса найларам.

Мен йиғларман оғам ёлғиздир бошим,
Ёмондур аҳволим, бу кўрган тушим
Сенинг учун тинмас кўзимда ёшим,
Султон қиза қисмат бўлса найларам.

Алқисса андин сўнг Бозиргон синглицсининг сўзига кулоқ солмай кетаберди.

Бир неча манзиллар йўл юриб Ораз дарёсининг лабида қўш ташлаб, уч кун ётди. Анда Гўрўғлидин ҳеч ном- нишон топмади. Эмди юртиға бориб бир хабар олмасам бўлмас деб, Гўрўғлининг қалъасига бориб кўчаларни сайр этиб юрур эрди. Ногоҳон Гўрўғлининг хотуни оға Юнуснинг бир канизаги кўчада Бозиргонға кўзи тушиб, ошиқу беқарор бўлиб, оға Юнуснинг ёниға келиб, Бозиргонни таъриф қилиб бир сўз деди:

Кулоқ сол бибижон, эшит арзимни,
Кўзима бир моҳитобон кўринди.
Оқил эрсанг фаҳм айлагил сўзимни,
Гўё бир Юсуфи Канъон кўрунди.

Анингдек ҳеч йигит жаҳона келмас
Юзини кўрганни қарори бўлмас,
Васлина етганни армони бўлмас,
Гул юзлари моҳитобон кўрунди.

Кўриб они бўлдим бугун беқарор,
Жонимда қолмади зарра ихтиёр,
Ойдек юзларини шуъласи урар,

Булбул каби сайраб нолон кўрунди.

Они кўриб ошиқ бўлдим бибижон,
Ман анинг ишқинда тортарман афгон,
Ёхуд султонзода, йўкса Бозиргон,
Жамоли бир замон меҳмон кўрунди.

Алқисса андин сўнг Оға Юнус ҳам кўрмай ғойибона ошиқ бўлиб айди: «Эй канизак, санинг бирла мен ҳам борурман. Агар айтғонинг рост бўлса яхшидур, агар рост бўлмаса терингни сўйдуруб самон тиқурман деб, асл либосларин кийиб, қирқ канизига ҳам асл либослар кийдуруб кўча бирла Бозиргон ёнига қараб юруш қилдилар. Ногоҳ Бозиргон тилло кокилларин белига чулғаб келур эрди. Эrsa Оға Юнус пари олдин чикиб, Бозиргонга икки букилиб салом берди. Бозиргон они кўриб, беҳуш бўлди. Боз хушига келиб турди. Анда Оға Юнус Бозиргонни тилло саройига тушуриб, қўлига соз олиб, бир сўз деди:

Эй ошиқ гул юзли нозанин жонон,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил-макона.
Хуснингиз ўхшамиш Юсуф Канъона,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил-макона.

Бошинга кийибсан мурассаъ тожи,
Кўрган одам бўлур хуснинг муҳтожи,
Ҳар юзимдин келиб ол тўққиз божи,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил – макона.

Ханжар чекиб бағрим қона тўлдирдинг,
Ибо бирла ақлу ҳушим олдурдинг,
Ғамза бирла нозли дилбар ўлдурдинг,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил- макона.

Аслимиз паридур бултур нишоним,
Агар ошкор этсам сирри ниҳоним,
Қалъаи Чингиздур менинг маконим,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил- макона.
Оға Юнус айтур, азиз меҳмоним,
Бу кеча давронни суриг жононим,
Йўлингизда фидо бу ширин жоним,
Хуш келибсиз, бизнинг манзил- макона.

Алқисса андин кейин Бозиргон оға Юнус парига қараб бир сўз айди. Ғазали Бозиргон:

Гулдек юзларингдин кўтарма парда,
Паризодим, бевафони севманам.
Не вафо қилибсан анингдек марда,
Мард ўғлиман, бевафони севманам.

Кўнглингни олибдур шайтон хаёли,

Фойдасиздир ҳаромининг жамоли,
Ёлғончида тиланг ёри ҳалоли,
Паризодим, бевафони севманам.

Зиночининг бўлмас ҳаргиз иймони,
Юзинда нури йўқ, билмас оллони,
Азоб тортар анда неча замони.
Паризодим, бевафони севманам.

Зинокор заифни анда осарлар,
Ҳароми қилғоннинг тилин кесарлар,
Оғзидин ҳам қуюғ шаҳват қуярлар,
Мард ўғлиман бевафони севманам.

Салсолни авлоди отим Базиргон.
Ёшим ўн бешдадур, талабим майдон.
Гўрўғлини қилғум ер бирла яксон
Паризодим, бевафони севманам.

Алқисса, андин кейин Бозиргон бир неча хатларни Гўрўғлининг эшигига ташлаб, ўз қўшиға бориб фароғатда бўлсун, эмди сўзни Гўрўғлибекдин эшитингларким, аммо Гўрўғлибек кунлардин бир кун Усмонлидан келиб, этган ишларидин таъриф қилиб, қўлиға тилла созин олиб, қирқ йигитнинг ёнинда ўлтуриб, анда Гўрўғлибек варсоқи айди:

Ўн саккиз арчин от миндим,
Отдин армоним қолмади.
Зарли тўшакнинг устинда
Ётдим, армоним қолмади.

Илғор уриб йўл бошладим,
Дарбандда илғор ташладим,
Миндим араб от, қашладим,
Сурдим, армоним қолмади.

Саваш куни куйруқ эшдим
Душман бирла кўп тутушдим.
Куффор бирла қиличлашдим,
Чопдим, армоним қолмади.

Ҳийлакаш нар каби масдим,
Ғаним кўрсам бошин кесдим,
Илғор юриб йўллар тўсдим,
Тўсдим, армоним қолмади.

Майдон менинг деюб юрдим,
Йигитлик мавсумин кўрдим,

Доғитиб ўтоғин қирдим,
Қирдим, армоним қолмади.

Ўтди умрим қолмай боқи,
Гашт этиб яқин- йироғи,
Илғордин Ширвон, Шемохи,
Буздим, армоним қолмади.

Сурдим дунёда давронни,
Жонда қўймадим армонни,
Қилич қабзасидин қонни,
Сочдим, армоним қолмади.

Тилло жиға қалпоқлисан,
Қаро семиз телпаклисан,
Гўрўғли айтур қалпоқлисан,
Сотдим армоним қолмади.

Алқисса андин кейин Оға Юнус паризод айдиким, «Ай Гўрўғли, сан мунча лоф уруб, мақтануб ултурубсан», Салсолнинг ўғли Бозиргон деган Сеистон юртидин келиб, сани ўлтириб, юртингни хароб айлаб, Булдур қассобни ўғли Авазхонинг олмоқға келуб, сани топмай, эшигинга бир неча хатлар ёзуб, уч кун бўлди кетибдур. Албатта шу ерларда бордур, дегач. Гўрўғлибекнинг қаҳри келиб, дарғазаб бўлуб, Олибек Болибек, Сарсангбек, Сафар кўса ва қирқ йигитин ёнига олиб кета берди. Бир неча манзиллар йўл юруб бориб кўрсалар Бозиргон Ораз дарёсидин нарларин ўтуруб, уч филни устинда тахт қуруб устига миниб кетуб борадур.

Аммо Гўрўғлибек қирқ йигитин шул ерда қўйиб, танхо ўзи ўқи ёйини бўйнига осиб бориб, Бозиргонга салом берди.

Анда Бозиргон айди; яхши йигит, қайдин келиб ва қайда борурсан? Отинг кимдур?-деди. Анда Гўрўғлибек айди: Ман Гўрўғлибекни хизматкоридурман, манинг отим Равшанбекдур, деди, Гўрўғлибек манинг оғамдур, оғам санго закотини бериб кетсун, деб мани юборди, деди.

Анда Бозиргон айди «Ман Гўрўғлига закот бермасман. Анда Равшанбек айди: «Агар закот бермас бўлсанг, оғам Гўрўғлибек сани кўб ёмон қилур, деди. Анда Бозиргон айди: Ман Гўрўғлидин кўркмасман, деди. Анда Гўрўғлибек айди: агар сан кўркмас бўлсанг, ина оғамни ёйи, букиб кўргил, деб икки бошини бир ерга келтуруб, Бозиргонни кўлига берди. Анда Бозиргон ёйни икки бўлиб синдуриб, кўлига олиб кетаберди. Анда Гўрўғлибек Бозиргонга ёлбориб айдиким, «Эй Бозиргон оға, бу ёй ўзимни ёйим эрмас», бу ёй учун оғам мани ўлтирур, деб кўб-кўб ёлборди. Анда Бозиргон ёйни Гўрўғлининг олдиға ташлади.

Гўрўғли ёйни олиб, изига қараб, гуррос уриб, ҳай-ҳай, қочғонга раҳмат, кўшилғанга баракат, бу ерда турғанга лаънат, деб изига қарай-қарай бадар кетди. Қирқ йигитин ёнига чақириб тилло созини кўлига олиб, йигитларга қараб бир жавоб айди:

Оғалар Ораз бўйинда,

Ман Бозиргонға учрадим.
Бесоат сафар ойдинда,
Ман Бозиргонға учрадим .

Ораздин ўтди оёғи,
Қалқона мангзар қулоғи,
Девлара мангзар сиёғи,
Ман Бозиргонға учрадим.

Нарларин дарёдин ўтуран,
Орқасиға қалқон тутан,
Ақли хушимни қочирғон,
Курт Бозиргонға учрадим.

Била олмадим жойини,
Йитурдим ақли ўйимни,
Уруб синдурди ёйимни,
Зўр Бозиргонға учрадим.

Бир маслаҳат этган яхши,
Обрўй бирлан қайтган яхши,
Гўрўғли айтур кетган яхши,
Ман Бозиргонға уғрадим.

Алқисса андин кейин Сафар кўса айди: Эй номард Гўрўғли, қирқ йигит ёнингда бўлса, менингдак баҳодирларинг-да ёнингда бўлса, ҳар қайсимиз бир юмрук урсак Бозиргонни кунфа якун қилурмиз деб, кўб лоф-қоф урди.

Анда Гўрўғли қирқ йигитини ёниға олиб, дарҳол отланиб, Бозиргонни изидин етдилар. Анда Гўрўғли Бозиргонни олдиға чиқиб, қайт-ҳо Бозиргон йўл мунда деб, бир сўз айди:

Сабодин уғродинг кўла,
Қайт-ҳо, Бозиргон йўл мунда.
Гоҳи соғдин, гоҳи сўла,
Қайт-ҳо, Бозиргон йўл мунда.

Ман шохдурман, тожим бордур,
Санинг бирлан важим бордур,
Етти йиллик божим бордир,
Қайт-ҳо, Бозиргон йўл мунда.

Бу ердин юбарман сани,
Тополмай кетдингми мани,
Кел божим бер, кул армани,
Қайт-ҳо, Бозиргон йўл мунда.

Майдонда тўкилур қонинг,

Эмди ўқигил, имонинг,
Божин бергил, Авазхоннинг,
Қайт-ҳо, Бозиргон йўл мунда.

Гўрўғли юртда эркадур,
Авазжона галан юкдур,
Арзирумни йўли беркдур,
Қайт-ҳо, Бозиргон йўл мунда.

Алқисса андин сўнг Бозиргон Гўрўғлидин бу сўзни эшитиб, филин тўхтотиб, қараб турди.

Анда Гўрўғлибек Бозиргонга қараб савол сўрғони, Бозиргоннинг жавоб бергани бул ғазал турур .

Гўрўғли:

Ўжа тоғдин эниб келдим ёнинга,
Закотингни бериб кетгин, Бозиргон.
Ўзинг сабаб бўлдинг бугун қонинга,
Закотингни бериб кетгин, Бозиргон.

Бозиргон :

Орзу айлаб келдим Чамлибелина,
Ўзи ўлмайдик закот бермас Бозиргон.
Ман турманам ҳар одамни ўзина,
Келмай – кетмай закот бермас Бозиргон.

Гўрўғли:

Бугун кимлигимни мани билмадинг,
Эр йигитни эрлигини билмадинг
Ўзинг ўлиб, лошинг қолди кўрмадинг,
Таъқиқ ўлар бўлдинг эмди Бозиргон.

Бозиргон:

Ҳақдин фармон бўлмағунча ўлмасман,
Сани бир хас каби кўзга илмасман,
Такдиримда нима борин билманам,
Калла кетмай закот бермас Бозиргон.

Гўрўғли:

Гўрўғли айтур пирим ҳазрат Алидур,
Ҳақнинг даргоҳинда сўроқлидур,
Муродим- мақсудим қассоб ўғлидур,
Закотингни бериб кетгин, Бозиргон.

Бозиргон:

Саннинг бирла марду – майдон сурушмай,
Найза олиб , бир-бир қилич урушмай,
Соллонишиб мардонавор тутишмай,
Ўзи ўлмайдик закот бермас Бозиргон.

Алқисса андин сўнг Гўрўғлибек қирқ йигити бирла Бозиргонга найза солдилар, Бозиргон дарҳол найзаларини қўлларидин олиб, Гўрўғлининг қирқ йигити бирла ўраб-чирмаб босди. Андин кейин Гўрўғлибек бирла Бозиргон

иккилари билакларидин маҳкам тутишиб олдилар. Ерлар санкор-санкор бўлди ва гардчанг осмонга чиқди. Алқисса кўб талашиб, Бозиргон Гўрўғлига зўр келиб кўтариб ерга уриб, кўксига чиқиб Гўрўғлининг бўйнига ханжар қўяр бўлди. Анда Гўрўғлибек Хазрат Али пирига сиғиниб, кўнгли бузилиб, зор-зор йиғлаб бир сўз деди: Ғазали Гўрўғли:

Ман кечарман бу кун фоний дунёдин,
Кўтлимда кўп доғи армон қолғондур.
Умид уздим эмди йўғу боримдин,
Йиғноғон молу мулк вайрон бўлғондур.

Гулшанда булбулни гули бўлмаса,
Ғўч йиғит отланса йўли бўлмаса,
Изинда зурёди-ўғли бўлмаса,
Билинг, эмди руҳим ҳайрон бўлғондур.

Ғанимлар йўл олди кору боримдин,
Умид уздим ҳарна йўқу боримдин,
Шоҳимардон хабар олғил ҳолимдин,
Нафас ўғлинг зору гирён бўлғондур .

Фалакни илгина етар фарёдим,
Етмасдур оллоға манинг бу додим,
Изимда қолғон йўқ манинг зурёдим,
Руҳим гадо бўлиб эмди қолғондур,

Сиғиндим ман санго ё Шоҳимардон,
Мани бу балодин қўйма саргардон,
Ўрнимда қолмади бир ному нишон,
Молу мулким вайрон бўлиб қолғондур.

Бугун манго дунё бўлубдур қафас,
Қуюн каби дарёлардек бўлдим мас,
Гўрўғлига керак пири забардаст,
Кўзларим йўлинда гирён бўлғондур.

Алқисса, Гўрўғли бу жавобни тамом этмасдин бурун Шоҳимардон: ёху ёманху лоилоҳо иллолоҳо-ху деб ҳозир бўлиб айдилар: -Эй, Бозиргон, отанг Салсол бизнинг бирла Жамшид урушида 25 кун занжир тортишиб, охири ожиз келиб, калима айтиб мусулмон бўлуб эрди. Анда ман отангга икки анор бериб эрдим. Биридин сан яна биридин Ойсултон синглинг бўлғондур. Бу дунёдин сизлар ҳам ўтарсизлар. Гўрўғли бирла оға-ини бўлинглар, деб ғойиб бўлдилар.

Анда Бозиргон Гўрўғлининг устидин туриб, калима келтуриб, мусулмон бўлиб Гўрўғли бирла оға – ини бўлдилар . Анда Гўрўғли айди: «Эй Бозиргон иним эмди бизнинг давлатга бир неча кун сайри саҳар қилиб қайтғил», деди. Анда Бозиргон айди: «Эй Гўрўғли оға», ори борур эрдим Ойсултон синглим

менинг учун юз минг қайғу кулфатда ўлтурғондур. Яна барзанги ёғим бор. Ул тарафдин ҳам хавотирим кўпроқ. Манго рухсат берсанг қайтарман, дегач, Гўрўғли Бозиргоннинг йигитлариға тоза сарпойлар кийдурди. Бозиргон ҳам Гўрўғлининг йигитлариға сарпойи шоҳона кийдуриб, кўб иззат-икром қилдилар. Андин сўнг Гўрўғлибек Бозиргонни бир неча мароҳил бирлан узотиб, аллаёрлашиб изига қайтиб, йигитларини ёниға келиб, қўлина тилло сарпардали созини олиб, йигитларига қараб бир сўз айди:

Бозиргон менинг иним бўлди,
Беклар нечук кўрарсизлар?
Қиёматлик иним бўлди.
Беклар нечук кўрарсизлар?

Ораға қиёмат солиб,
Ночор бўлиб қабул қилиб,
Маслаҳат беринг йиғналиб,
Хонлар нечук кўрарсизлар?

Этган ишимни кечурди,
Маргни шаробин ичурди,
Ақлу хушимни қочирди,
Сизлар нечук кўрарсизлар?

Гўрўғли айтур, айтур беклара,
Арзимни дедим сизлара,
Жамъ бўлиб келган беклара
Беклар нечук кўрарсизлар ?

Алқисса андин сўнг бир пода йигитлар бай-бай отангга раҳмат, Гўрўғли, кўб яхши иш қилиб келибсан, деб келур эрдилар. Ногоҳ шу маҳалланинг гузоргоҳ саҳнида бир кампир бор эрди. Одиға Зайнаб момо дер эрдилар. Шул бадбахт Гўрўғлининг олдиға чиқиб юз минг муҳаббат бирла салом бериб, Гўрўғлибек йўл бўлсин, деди. Анда Гўрўғли айди Бозиргон бизнинг ўлкамизга бир сабаб бирла келган эркан, анинг бирлан қиёматлик оға-ини бўлиб келурман, деди.

Анда ул бадбахт кампир Гўрўғлиға қараб ҳайдариг деб, бошин ирғонтуриб, икки қўлларин икки тизиға уриб бир сўз айтур эрди:

Кофирлар аҳлининг иқрори бўлмас,
Келса юртинг хароб айлар Бозиргон.
Бир сўзинда анинг турори бўлмас,
Ўзи ўлиб, оти қолсун Бозиргон.

Чамлибела келса бўлур қиёмат,
Бошинга келтирур турли аломат,
Сан юборма ани сиҳат саломат,
Лоиш чўл ерларда қолсин Бозиргон.

Эътибор ўлмасдур кофирлар сўзи,
Қума тўлсин анинг оладур кўзи.
Муртаддур, мутлоқдур кофирдур ўзи.
Зоти ҳаром, ҳалол эрмас Бозиргон.

Зайнаб кампир дерлар, манинг отима,
Қўймағил язидни кўнгил шодина,
Ёйни ўқи етар анинг додина,
Лоши чўл ерларда қолсин Бозиргон.

Алқисса андин сўнг Гўрўғлиға бу сўз маъқул тушиб, шайтон феълина кетиб танҳо ўзи ўқ ёйин бўйниға осиб кетаберди. Бир неча йўл юриб, Бозиргондин бурун бориб бир дарбандни олиб ўлтурди. Ногоҳ Бозиргон шул бандаргоҳга яқин етгач, таниға бир қалтуратма, кўнглиға бир ваҳима тушиб, ажал шамоли бошидин элас, элас эсиб ўтаберди. Анда Бозиргон бечора ўлим ваҳмидин, ширин жонидин умид узиб зор-зор йиғлаб фалақдин шиква қилиб бир варсоқи айтур эрди:

Боғи умрим боди хазон чолондур,
Дийдор қиёмата қолди найлайн.
Юрагимда доғи армон қолғондур,
Дийдор қиёмата қолди найлайн.

Фалақнинг гардиши қилу қолдадур,
Булбул ҳасрат бирла ғунча гулдадур,
Синглим манинг учун кўзи йўлдадур.
Армон бирла ўлар бўлдим найлайн.

Ёд этарман ҳақ фикрини тилимда,
Булбуллар сайрамас бўлди гулимда,
Бир зурёд қолмади манинг изимда,
Руҳим гадо бўлиб қолди найлайн.

Бозиргон дер, кечар бўлдим жонимдин,
Ҳайри эҳзон айлангизлар молимдин,
Розилашмай ўтар бўлдим синглимдин,
Дийдор қиёмата қолди найлайн.

Алқисса Бозиргон бу жавобни айтиб, тақдирға рози бўлиб, борур эрди. Дарбандга яқин етгач, Гўрўғли Бозиргоннинг олдиға чиқиб, Бозиргонга қараб икки ўқ отди. Иккиси ҳам Бозиргонни кўксидин кириб, орқасидин икки қариш чикди. Шул вақтда Бозиргон бир оҳи сард аздили пурдард чекиб отдин йиқулур бўлди. Йигитлари дарҳол бориб, йикмай суяб турдилар. Анда Бозиргон бир замондин сўнг хушиға келиб, зор-зор чун абри навбаҳор янглиғ йиғлаб: Эй йигитларим, сизлар манинг Гўрўғлибек оғамға айтиб келинг, ман энди дунёдин ўтар бўлдим, бир розилашиб қолайин дегач, Гўрўғлибекнинг жониға ўт тутошиб, этган ишига сад пушаймон этиб, зор-зор йиғлаб, туриб келиб Бозиргонни отидин қучоқлаб олиб, ерда қўйди. Шул вақт Бозиргон жон ваҳми бирла Гўрўғлини танитай зор-зор йиғлаб, фалақдин шиква қилиб, бир жавоб айди:

Яратган қодир оллоҳим,
Бир боша бир ўлим бордир.
Охир тутар манинг қоним
Ёлғиз боша зулм бордур.

Маҳбублар бирлан ой бўлғон,
Оти асбоби шай бўлғон,
Уришда манга той бўлғон,
Султон отли синглим бордур.

Жонадил бориб ғаш бўлғон,
Дулдул миниб кофир қирғон,
Ахтам учун саваш қурғон,
Ҳазрат Али пирим бордур.

От солиб майдон кирмака,
Ғанима қарши турмоққа,
Манинг қонимни олмоққа,
Гўрўғлибек оғам бордур.

Дунёдин ўтди Бозиргон,
Дўғри келгил, ўтарман қон,
Пайғамбари охир замон,
Улуғ пайғамбарим бордур.

Алқисса, андин сўнг Бозиргон айди: «Сан кимсан?» Анда Гўрўғли айди: «Юзи қаро шарманда бўлғон Гўрўғли оғангман» Анда Бозиргон айди. «Сан мани на сабабдин мундоғ қилдинг», деди. Анда Гўрўғли зор-зор йиғлаб, Бозиргона қараб бир жавоб айтур бўлди.

Кирмишам рақиб сўзина,
Қондор Гўрўғли ман бўлдим.
Боқа билманам юзинга,
Қондор Гўрўғли ман бўлдим.

Қиёматлик ваъда этган,
Мардликни бир чўпа сотган,
Қирмизи қона бўётган,
Номард Гўрўғли ман бўлдим.

Бу ишлар қисмати оллодур,
Найлайн юзум қародур,
Азалдан санго қазодур,
Сабаб Гўрўғли ман бўлдим.

Буздим ғўч йигит шаънингни,
Тўкмишам ноҳақ қонингни.

Бағишласун имонингни,
Қондор Гўрўғли ман бўлдим.

Гўрўғли келди ёнинга,
Иним жабр этдим жонинга,
Бўядим қизил қонинга,
Қондор Гўрўғли ман бўлдим.

Алқисса андин сўнг Бозиргон айди: «Агар сан шул Гўрўғли бўлсанг, ман санго қонимни ўтдим. Энди манго шул ерда, бир охират жой солиб молларимдин фақир-фуқаролара об-ош бериб, қолғон молларимни Ойсултон синглима топширсанг, сандин мингда бир розиман. Аммо яна бир васият сўз, лекин синглим менинг қонимни талаб қилиб келур. Ани ҳам оға- сингли тутиниб, бир йигитга бергайсан деб, бирнеча насихат қилди. Анда Гўрўғлибек бу сўзни эшитиб, Бозиргоннинг юзига боқо билмай, юзи қаро, шарманда бўлдим деб, зор-зор чун абри навбахор йиғлаб бир варсоқи айтур эрди:

Қурбон бўлам кўздин оқғон ёшинга,
Жонима тоза ўт солдинг, Бозиргон.
Ёмон феъла кетиб келдим ёнинга,
Адо бўлмас доғлар солдинг, Бозиргон.

Ҳижронинг тушибдур сийнам устина,
Ишонмадим душманима, дўстима,
От ўйнатиб келдим санинг устинга,
Бугун охир замон бўлди, Бозиргон.

Туганмас синовлар манго қолғондур,
Юрагимда доғи армон бўлғондур,
Қиёматлик оғанг қондор бўлғондур,
Унитмасдин ишлар бўлди, Бозиргон.

Гўрўғли айтур, кечдим бугун жонимдин,
Қилич урғил ерлар тўлсин қонимдин,
Жонимни чиқарғил, манинг танимдин,
Шаҳид Али бўлиб ўтдинг Бозиргон.

Алқисса андин сўнг Бозиргон айди: «Эй Гўрўғли оға эмди ўқларни тортиб олғил». Анда Гўрўғли ўқларни тортиб олғач, Бозиргон ҳақ деб жон баҳаққи таслим қилди. Анда Гўрўғли этган ишларина пушаймон этиб, зор-зор чун абри навбахор йиғлаб, дунёи бевафодин шиква қилиб, бир жавоб айтур эрди:

Ёлғончи дунёсан, охиринг қани,
Суди йўқ, зиёнли фоний дунёсан.
Сан найладинг Одам билан Ҳавони,
Оғамли –дўнмали фоний дунёсан.

Нечани йиғлатиб, нечани кулдирдинг,
Нечаларни етимликда ўлдирдинг,

Довуднинг қирқ ўғлин саждада олдинг,
Ҳар кима бир алам қўён дунёсан.

Кимларни шод айлаб, берибсан даврон,
Юзугин кўтариб тожли Сулаймон,
Бозиргон юртина етмади омон,
Лошин чўл ерларда қуён дунёсан.

Чамлибела келдинг юз армон бирлан,
Оға-ини бўлдиқ Бозиргон бирлан,
Кўриша билмади Ойсултон бирлан,
Дийдор қиёмата қўён дунёсан.

Дунёдин ўтди ул Маҳзани жаҳон,
Умматлар холиға эрди меҳрибон,
Бир нечалар пайғамбарлик сурубон,
Бир кун ер қўйнина олғон дунёсан

Гўрўғлибек айтур, бахтим қародур,
Ёлғуз иним учун кўнглим яродур,
Ажал қўймай бир-бир олиб бородур,
Гўч йигита хижрон солон дунёсан.

Алқисса Гўрўғли бу жавобни айтғоч, беҳуш бўлиб йиқилди. Боз хушиға келгач, Гўрўғлибекнинг хотуни оға Юнус пари Бозиргоннинг ўлганин кўриб зор-зор йиғлаб сиё зулфларин олдиға солиб, Бозиргонни ёд этиб, бир варсоқи айди:

Саринга қурбон бўлайин,
Бозиргон оғам сенмисан?
Бошинга банда бўлайин,
Бозиргон оғам сенмусан?

Саннинг учун жоним чиқди,
Сеистонда синглинг қолди,
Икки кўзим гирён бўлди.
Бозиргон оғам сенмусан?

Оға Юнус афғон этиб,
Икки кўзин гирён этиб,
Юрак- бағримни қон этиб,
Бозиргон оғам сенмусан?

Алқисса, андин сўнг оға Юнус пари айди: «Эй номард Гўрўғли, онадин бўлғонда мол бирла бўлдингму, шундоғ гўч йигитни хуни ноҳақ ўлдирдинг?

Анда Гўрўғли айди: «Эй паризодим, манинг дардимни кўзғима, ман бир бадбахт кампирнинг сўзиға кириб мундоғ иш этдим». Эмди пушаймон этарман, суд қилмас. Анда паризод айди: «Андоғ бўлса мунигдек гўч йигитнинг шундоғ бўлиб ётғониға бир варсоқи айтғил», шояд Бозиргонинг мотамин тутиб сўз

айтсанг:

Бозиргон ўтди дунёдин,
Бепоён фоний дунёсан.
Омонатни олди сандин,
Бепоён фоний дунёсан.

Нечалар домингни тутди,
Ажал илги ёқонг тутди,
Бугун навбат санга етди,
Хеч кима поён этмассан.

Дунёда ишрат сурмадинг,
Юртинга омон бормадинг,
Синглинга сириг деммадинг,
Бепоён фоний дунёсан.

Гўрўғли дер, армон этиб,
Икки кўзим гирён этиб,
Юрак бағримни қон этиб,
Хеч кима поён этмассан.

Алқисса андин сўнг оға Юнус пари айди: «Эй Гўрўғлибек, Бозиргонга тамоми олтин кумушдин бир гумбаз бино қилдируб, ўз қулина Бозиргонни пок этдириб, шул ерда дафн қилиб, устида қорихона этдуриб, аларга бир неча вақт тайин қилгил», - деди.

Эрса Гўрўғли бу ишларни биткаруб, устида оби ош бериб, дуои фотиҳадин сўнг, Сафар кўса сардорни ўттиз йигитга бош қилиб, Бозиргоннинг молларин Ойсултон паризодга юборди. Булар йўлда бора турсин, сўзни Бозиргоннинг йигитларидин эштайлик.

Аммо Бозиргонга Дарбандда ўқ текканидин сўнг: «Зангига ҳиммат, қуқонга баракат, Бозиргонга меҳнат, бизларга тўхмат, қочғонга раҳмат, бу ерда турғонга лаънат деб изларина қарамай на ерда Сеистон деб қочиб, қирқ кеча-кундузда Сеистонга дохил бўлдилар. Анда Ойсултон тилло сарой устига ўлтирур эрди. Буларнинг келишин бузукрок кўриб, йигитлар олдиға чиқиб Бозиргон оғасини йигитлардин сўраб, бир сўз айтур эрди. Ғазали Ойсултон:

Бирга кетган Бозиргонни,
Ғўч йигитлар, найладинглар?
Чекарам оҳу фиғонни,
Ғўч йигитлар, найладинглар?

Очилмай гули сўлдими?
Ё ажал етиб ўлдими?
Душман қўлида қолдиму?
Ёлғиз оғам найладинглар?

Мунда бўш қолди қалъаси,

Кўзга сурай хоки-поси,
Отам, дерга йўқ боласи,
Зурёдсизни найладинглар?

Ёлғиз от йитса изи йўқ,
Саваш майдонда тўзи йўқ,
Фасли баҳори, ёзи йўқ,
Саргардонни найладинглар?

Тортарам оҳу фиғонни,
Дийдамдин оқузиб қонни,
Кўп йиғлатманг Ойсултонни,
Гўч йигитлар, найладинглар?

Алқисса андин сўнг Бозиргоннинг йигитлари айди: «Эй паризодим, мунча оҳи фиғон этма, Бозиргон оғанг изда моллари бирла фароғатда келур. Бизлар олдидин чаповул отли бўлиб келабердук», деб йигитлар жойли-жойиға кетдилар. Эмди сўзни Сафар кўсадин эшитмак керак.

Аммо Сафар кўса Бозиргоннинг молларин хачирларга юклаб, манзил мароҳил тай қилиб, устига қаро либос кийиб, Бозиргон мотамин тутиб, «во ҳасрато, во надомато,» деб ҳайқуришиб, Сеистон шаҳриға якин етдилар. Бу хабарни Сеистон халқи эшитуб, етти ёшдин етмиш ёшғача олдиға чиқдилар, Бозиргон келатурур деб. Кўрсалар ороларида Бозиргон йўқ. Анда Ойсултон айди: «Эй оғалар, мунда менинг Бозиргон оғам йўқ турурму?» Анда Сафар кўса айди: «Эй Ойсултон, оғанг Чомлибела бориб, Гўрўғли бирла оға-ини бўлишиб, бир неча кун касал бўлиб дорулфанодин дорулбақоға юз ўгирди. Гўрўғлибек, Бозиргонни ўз қўли бирла пок этиб об-ош бериб, бу молларни менинг бирла сенга юборди,» дегач паризоднинг юрагига ўт тутошиб, зор-зор чун абри навбаҳор йиғлаб, бир сўз айди:

Мол учун кетиб савдоға,
Ҳасрат бирлан ўлган оғам.
Келиб на кўрдинг дунёға,
Армон бирлан ўтган оғам.

Қаримай белим букилди,
Бахтима қаро чекилди,
Кўшки айвоним йиқилди,
Афғон чекиб ўлган оғам.

Эгасизнинг юрти вайрон,
Бўлди манго охир замон,
Зурёдсиз ўтган Бозиргон,
Армон бирлан ўтган оғам.

Онанг йўқ афғон айласа,
Боланг йўқ ғамхўрлик этса,

Отам деюб қон йиғласа,
Армон бирлан ўлган оғам.

Ман найлайн булдим хароб,
Ҳеч ким келмас ҳолим сўраб,
Юрак-бағрим бўлди кабооб,
Ҳасрат бирлан ўлган оғам.

Ойсултон қолди зор йиғлаб,
Кетдинг юрагимни доғлаб,
Молу дунё қолди ёйроб,
Мулки вайрон бўлгон оғам.

Алқисса Ойсултон паризод буларни қалъага киргизиб, бир неча кун иззат-икром, ҳар қайсига шоҳона сарпой бериб узотиб юборди. Булар Омон-эсон юртига бориб фароғатда бўлдилар.

Эмди сўзни бул ёндин эшитмак керак. Аммо кунлардин бир кун Бозиргоннинг бир йигити келиб айди: «Эй паризод, бизлар сендин кўрқуб айтмадук. Бозиргон оғанг Чамлибелина бориб, Гўрўғли бирла оға-ини бўлиб, қайтиб келурда, Гўрўғли қайтадин олдиға чиқиб, Бозиргонни Дарбандда ўқ бирла ўлдирди. Бизлар қай замонғача чидармиз, :-деди. Эрса паризод бу сўзни эшитиб, зор-зор йиғлаб, Тоймасбек деган бир маҳрамин ёниға чақириб, ман эмди Чамлибела кетурман, деб бир жавоб айди:

Тоймосбегим бўлғил, манинг сардорим,
Бошла, мани қондоримнинг юртина.
Ташламишам бугун номусу орим,
Бошла, мани қондоримнинг юртина

Бисмилло деб бугун Ғирот минали,
Неча доғу даралардин гечали,
Суюн бирла, ол шаробин ичали,
Бошла, мани қондоримни юртина.

Ўқ отилур соғу сўлдин, қалъадин,
Мани бошла, Дарбанд бирла дарадин,
Эмди қайтмам хони бирла тўрадин,
Бошла, мани қондоримни юртина

Саваш курсам улуғ майдони бирлан,
Сурсам савдо сари, карвони бирлан,
Чамлибелнинг ўшал хунхор бирлан,
Бошла, мани қондоримни юртина.

Ойсултон дер, бугун кечдим саримдин,
Уларнинг йўлина қайтмон ўлумдин,
Оғам учун қонлар оқар кўзимдин,

Бошла мани қондоримнинг юртина.

Алқисса Тоймосбек айди: «Эй паризод сан борғонинг бирла Гўрўғлидин оғангни қонин ола билмассан. Ман бормасман. Ихтиёр ўзингда» дегач, паризод айди: Шул Гўрўғлибек юртин асир қилиб, оғамнинг қонин олсам олайин ва илло ман ҳам оғам ўлган ерда ўлайин деб, танҳо ўзи қиротин эгарлаб, зартанг, забартанг, тортиб, яроғларин ўзиға ҳамойл қилуб, отланиб равона бўлди. Бир неча кунлар йўл юриб, кунлардин бир кун Чамлибелни бир қироғидин дохил бўлиб борур эрди. Иттифоқо шул чўлда Гўрўғлибек ҳам ов-овлаб юрур эрди. Гўрўғли қараса, кун чиқар тарафдин бир шеримард навжувон йигит кела турур .Мунаввар чехрасидин оламини равшан қилурлик . Гўрўғли муни кўргач, баданига ларза тушиб, ранги заъфарондек сарғайиб, кўркғонидин ўнгина чиқиб салом берди. Анда паризод Гўрўғлибекка қараб бир сўз айди:

Арзим эшит, султон йигит,
Қондоримни билурмисан?
Қаршим олиб тўрғон йигит
Гўрўғлини билурмисан?

Ёнғон чироғим ўчирган,
Давлат қушимни қочирган,
Ёлғиз оғамни ўлдирган,
Қондоримни билурмисан?

Саваш майдони кирсам,
Ғанимдин ўчимни олсам,
Ўлдирсам, ё ўзим ўлсам
Гўрўғлидин билурмисан?

Ойсултондур манинг отим.
Бордур Гўрўғлида додим,
Ўлдирсам совимас ўтим,
Қондоримни билурмисан?

Алқисса андин сўнг Ойсултон айди: «Гўрўғлини билурмисан? Бул-маҳалда қайси ерда?»дегач, Гўрўғли айди: Бале билурман, манинг отима Равшанбек дерлар. Ман шул маҳалланинг ҳоқими бўлурман. Аммо Гўрўғлибек бир неча кун бўлди Чаповулға кетди.» Анда паризод айди: «қачон келур? «Анда Гўрўғли айди: «Бир ой, қирқ кунча келур.» Анда паризод бошин ошоқ солиб, ҳайрон бўлиб тураберди.

Анда Гўрўғли айди: «Эй йигит менинг бирла кураш тутғил, Мани йиқсанг албатта Гўрўғлини йиқарсан. Манинг кучим Гўрўғли бирлан баробар дегач, паризод ажаб бўлур деб, Қиротдин ўзини ташлаб, билакларин чизғаб, иккиси олишдилар ва лекин паризод Гўрўғлини белидин маҳкам тутиб, кўтариб бошидин уч маротаба айлантуриб, ерга андоғ урдиким, Гўрўғли тушган ерида накш боғлаб, кўз очолмай ёта берди. Анда паризод айди: «Яна тутормусан? ўзим ўлик ё тирикман, билмасман яна тутсам минг жонимдин бирон омон қўймайсан.» деди. Анда паризод айди: Турғил, андоғ бўлса манго Бозиргон оғамнинг мазорин

кўрсатгил,» деди. Анда Гўрўғли ётғон еридин туриб паризоднинг олдиға тушиб борур эрди. Узоқдин бир олтин гумбаз, бошинда туғ тикилган покиза жой кўринди. Анда Гўрўғли айди: «Паризод, ушбу кўринган жой оғангнинг мозори турур», дегач, Ойсултон сиё зулфларин олдина солиб, оғасин мотамин тутиб, зор-зор йиғлаб бир сўз айди:

Ёмон мусибатлар тушди бошима,
Оғам туфроқ бўлон жоя етушдим.
Ғофил эрдим бугун келдим қошинга,
Оғам туфроқ бўлон жоя етушдим.

Сан кетгали кеча-кундуз кулмадим,
Қизил қона бўёлғонинг кўрмадим,
Бошинга на жафо тушди билмадим,
Армон бирлан ўлган жоя етушдим.

Аввал менинг тавалломни олмадинг,
Зори гирёнима қулоқ солмадинг,
Бу дунёда зурёд юзин кўрмадинг,
Руҳинг гадо бўлғон жоя етушдим.

Шаҳид мозор бўлиб қолдинг чўлларда,
Кўзим ёши мангзар бўлди селлара,
Боди хазон етиб ғунча гуллара,
Очилмайин сўлғон жоя етишдим.

Сиғиндим ман санга каъба худойи,
Беҳишт турур шаҳид ўлганнинг жойи,
Имом Ҳусайн бўлур анинг ҳамроҳи,
Оғам туфроғ бўлғон жоя етишдим.

Султон қиз айтадур бевафо дунё,
Қани сенга келган Искандар, Доро?
Ман ҳам айтдим ло илоҳо илолло,
Шаҳид бўлуб ўлган жоя етишдим.

Алқисса, паризод отдин тушиб гумбазга кириб Бозиргоннинг боши учида ўлтируб, қуръон ўқиб, арвоҳина бахш қилди. Андин сўнг паризод оғасин мозорин кўриб, кўнгли бузулиб зор-зор йиғлаб бир сўз айди:

Ёвуз кун тушди бошима,
Ёд этарман оғам сани.
Жайхун дарё кўз ёшима,
Ёд этарман оғам сани,

Ғаним маст бўлиб газилди,

Билманам на иш ёзилди,
Худо хоҳлагани бўлади.
Ёд этарман оғам сани.

Зор йиғласам ишим битмас,
Ҳеч ким насиҳатим тутмас,
Ман бир ночор кучим етмас,
Ёд этарман оғам сани.

Ойсултонни ҳайрон этган,
Кўзларимни гирён этган,
Шариат йўлини тутган,
Ёд этарман оғам сани.

Алқисса, андин сўнг паризод айди: «Эй Равшанбек, бу гумбаз ва бу қорихоналарни ким бино қилдирди?» Анда Равшанбек айди: « Гўрўғли бино қилдирди,» бу қориларнинг хўрагин ҳам Гўрўғли берур,» деди. Анда паризод айди: «Мунча ишларни қилиб, не учун менинг оғамни ўлдирди,» деб зор-зор йиғлаб, Равшанбекка қараб бир жавоб айтур эрди:

Айб этмагил ман бир ёлғиз ночорам,
Сабаб надур ёлғиз оғам ўлдурди?
Анинг учун сийналарим афғонам,
Сабаб надур ёлғиз оғам ўлдирди?

Анинг учун ман этурман фарёди,
Ёлғиз йигит бўлса кўмилур оди,
Изинда қолмади анинг зурёди,
Сабаб надур ёлғиз оғам ўлдирди?

Барзанги ёғим бор, қочар ерим йўқ,
Учай десам қанотим йўқ, парим йўқ,
Оғам деб йиғласам асрак нарим йўқ,
Сабаб надур ёлғиз оғам ўлдирди?

Бепоён дунёсан иним- оғам йўқ,
Ҳақ йўлида ўлсанг зарра армон йўқ,
Ойсултон дер ҳақдин ғайри фаном йўқ
Сабаб надур ёлғиз оғам ўлдирди?

Алқисса, андин сўнг юраклари пора-пора бўлиб, зор-зор йиғлаб айди: «Эй паризодим, шул айтғон, юзи қаро, шарманда бўлғон Гўрўғли деган ман турурман, ина қилич, хоҳла оғангни қонин олғил, хоҳла гуноҳимни ўтгил, деб зор-зор йиғлаб, бир варсоқи айтур эрди:

Ойсултон эшит арзимни,
Қондор Гўрўғли ман бўлдим.
Тўкмишам ноҳақ конини,
Номард Гўрўғли ман бўлдим.

Чамлибелдин от қочирдим,
Беклара шароб ичирдим,
Етти филдин ўқ кечурдум,
Ғаним Гўрўғли ман бўлдим.

Арзирумнинг йўлин тўсдим,
Сахарлар ел бўлиб эсдим,
Кампир бадбахтдадур қастим,
Душман Гўрўғли ман бўлдим.

Билмадим эр йигит қадрини,
Жонима чекдим жабрини,
Бовар этмадим сўзини,
Мункир Гўрўғли ман бўлдим.

Шум фалак илгидин омон,
Айланмайин кечар даврон,
Санго бўлди охир замон,
Қондор Гўрўғли ман бўлдим

Алқисса, андин сўнг Ойсултон бечора зор-зор йиғлаб айди: «Эй оға, сан шул

Гўрўғли бўлсанг ман санго оғам қонин ўтдим. Эмди сан манинг қиёматлик дўғоним бўлғил», деб, зор-зор йиғлаб эрди. Анда Гўрўғлининг ҳам кўнгли бузилиб паризода қараб тасалли хавотир бериб бир жавоб айди:

Қурбонинг бўлайин гул юзли жонон,
Сан йиғлама, санинг оғанг бўлайин.
Манинг бу жонима кўб қўюб армон,
Сан йиғлама, санинг оғанг бўлайин.

Дали дарё каби дошдим, санг бўлдим,
Сатранж ўйнаб арват бирлан данг бўлдим,
Ўлим ҳақ буйруғи, сабаб ман бўлдим.
Сан йиғлама, санинг оғанг бўлайин .

Ўлимнинг дардина топилмас дармон,
Нафс йўлина кирдим, оздурди шайтон,
Билмайин ўлдирдим, этдим пушаймон,
Сан йиғлама, санинг оғанг бўлайин.

Шарт устинда Бозиргонни ўлдирдим,
Пушмон этиб, кўзим ёша тўлдирдим,
Олтин туғлар тикиб, гумбаз солдирдим,
Сан йиғлама, санинг оғанг бўлайин.

Гўрўғли дер, олғил, ширин жоними,
Ерга оқизмағил, қатра қоними,
Оллодин тилайин нур имонимни,
Сан йиғлама, санинг оғанг бўлайин.

Алқисса, андин сўнг паризод Гўрўғли бирла қиёматлик оға-ини бўлуб, шу ерда шу охшом Бозиргон оғасини қабрина ёстониб ётди. Ногоҳ сахар вақти чоғи Бозиргон паризоднинг тушина кириб, бир неча панд-насихат бериб, кўздин ғойиб бўлди. Паризод уйқудин уйғониб, Гўрўғлибек оғасина кўрган тушини баён этиб, зор-зор йиғлаб бир варсоқи айди:

Тушимда қурилмиш бул тўққиз фалак,
Кўзима бир замин-замон кўрунди.
Паримудир ё тушмудир ё малак,
Олдимда бир моҳи тобон кўрунди.

Тўрт заиф қилдилар манго марҳабо,
Бири Анбар она, бириси Ҳовва,
Биби Ҳожар билан Фотима Зухро,
Кўзима ушбу тўрт жонон кўрунди.

Қорним ёриб пок қилдилар мани,
Кўзима кўрунди сарви гулшани,
Ўргатдилар манго суръа акрани,
Пайғамбара этган қуръон кўрунди.

Жам бўлиб келдилар бир неча ёрон,
Алар хатм айлаган суръаи қуръон,
Абубакрми, Умар, Сиддиқу Усмон,
Ул ҳазрати Шоҳимардон кўрунди.

Сўнгра келди қора тўнли бир киши,
Ҳасрат бирлан ўтиб ҳам ёзу киши,
Осий уммат учун оқиб кўз ёши,
Пайғамбари охир замон кўрунди.

Йигитлар ичинда гулдек очилган,
Қўлларинда жому шароб ичилган,
Бошинда беҳиштнинг тожи санчилган,
Манинг оғам ул Бозиргон кўрунди.

Оғам манга йиғлаб қилди насихат,
Дини Муҳаммадга қилма ҳақорат,
Бажо айлаб ман ҳам фарз ила суннат,
Жасадимда нури имон кўрунди.

Султон киз бу неча бўлди мусулмон,
Ҳақ билиб, Расула келтирди имон,
Манго кўб йиғлади оғам Бозиргон,
Бу дунёнинг сўнги вайрон кўринди.

Алқисса андин сўнг Ойсултон бу жавобни айтиб охи сар аз дили пурдардидин чекди. Анда Гўрўғли айди: “Эй синглим, не учун оҳ чекарсан?” Анда паризод айди: «Эй Гўрўғли оға, ман неча кундин бери бу вилоятларда юрибман. Манинг барзанги ёғим бор. Вилоятларимни бузиб, ўғил ўлжа, қиз есир қилиб, кетгандур. Аммо сан манго ҳақиқат кўмак берурсан, деди. Анда Гўрўғлибек ажаб бўлур деб, қўлиға тилло созин олиб, Олибек, Болибек, Сорсангсар, Сафар кўса, қирқ йигитин олдина чақириб бир сўз деди:

Мундин борсак Сеистона,
Қирқ бир кунлик йўли бордур,
Ғўч йигитлар ғайрат этинг,
Ўн бир кунлик чўли бордир.

Суринг бедовни мастона,
Сиғининг шоҳимардона,
Етиб борсак Сеистона,
Қирқ минг уйли эли бордур.

Ҳамма бандаси оллонинг,
Орин олинг Ойсултоннинг,
Ҳинду шоҳи Қорахонинг,
Билмас на хаёли бордур.

Гўрўғли дер ғофил ётманг,
Номардлик куйина кетманг,
Ғўч йигитсиз ҳорос этманг,
Ҳазрат Али пирим бордур.

Алқисса, андин сўнг Ойсултонни олиб йигитлари бирла отланиб, равон бўлдилар . Бир неча манзил юриб Сеистон шаҳриға етдилар. Бир дапа устина чиқиб қарасалар, икки қаро нимарса кўринди. Яқин келиб кўрсалар, икки одам кўй боқиб юрибдилар. Анда паризод алардин шаҳарнинг хабарин сўрди. Анда алар айдилар: « Ойсултон, сан кетгали юрт хароб бўлди. Не учунким, сан кетдинг, Қорахон йиғин чекиб келиб уруш қилиб, кўб одамларни ўлдириб, ўғил ўлжа, қиз есир қилди. Яна паризод келса, қайтиб келиб паризодни ўз никоҳима олурман, деб кетди, дедилар. Анда Ойсултоннинг ранги заъфарондек сарғайиб, зор-зор йиғлаб ; фалакдин шиква этиб бир сўз айди:

Оға беклар эшитинглар зоримни,
Жонима тоза ўт тушди найлайн.
Эмди ҳисоб этман йўқу боримни,
Ўлкаларим вайрон бўлди найлайн.

Оғам деб етушган қайғу ғам бўлди,
Неча-кундуз йиғлаб кўзим нам бўлди,
Куя-куя юрак бағрим қон бўлди.
Куюб эмди адо бўлдим найлайн.

Бу дунёда яхши-ёмон қолмади,
Орзу этиб, кунглидагин этмади,
Ойсултон дер, манда тоқат қолмади,
Хазон урди тоза гулим найлайн.

Алқисса андин сўнг Гўрўғли паризода кўнгил бериб, йигитларин таъриф
этиб бир жавоб айди:

Табласинда араб отли боғлининг,
Кўнгли онинг қайнаб-қайнаб жўш бўлур.
Донг елинда чашми фаттон эллари,
Араб отга тўфон бўлса ел бўлур.

Узоқ йўллар тушса бедов ўнгина,
Муханнаслар кўрқув берар бегина,
Қайғу келмас ғўч йигитнинг сарина,
Яроғи, қалқони вафодор ўлур.

Мард йигитлар гуруҳ-гуруҳ ўкранур,
Мардларнинг остинда бедов ингранур,
Мардларнинг катифинда қалқон дўланур,
Яроғи найзаси, қилич бор бўлур.

Муханнаслар ҳаргиз уруша бормас
Уруша борғонда ҳеч нима қилмас,
Мард йигитлар ҳақдин ўзгани билмас,
Номардлара ажал ўти йўл бўлур.

Ғўч йигитлар араб отни майдонда,
Оллоға сиғиниб зори қилонда,
Пирим Шоҳимардон ҳиммат беранда,
Каллалар кесилар, қонлар сел бўлур.

Алқисса, андин сўнг қирқ йигитлари бирла бориб, Сеистон шаҳрина кирдилар. Эrsa Қорахон ҳам йиғин чекиб, сурнай, карнай, нақара қоқтуриб, бул ҳам дохил бўлиб, замин-замонни бир қилиб келиб Сеистон дарвозасининг олдиға тушди. Анда Ойсултон мунча лашкардин кўриб, ваҳми ғолиб бўлуб, айди: «Эй Гўрўғли оға, эмди мунга на жавоб берурсан?»-деди. Анда Гўрўғли айди: «Эй синглим ғам емагил, саройни ораста қилиб, мани саройнинг бир кунжида қўйғил, Қорахон сенинг ёнинга келиб, даҳл этмакчи бўлур, анда мандин тамошани кўрғил,» -деди. Андин сўнг Гўрўғлибек қирқ йигитин дарвозада кўюб, андин ошхонада қирқ косани шаробға тўлдуриб кўюб, Гўрўғли қиличин ёниға олиб, саройни бир кунжида пинҳон бўлуб ётди.

Аммо Қорахон ҳам қирқ йигити бирла қўшиндин чиқиб, намозшом вақтида қалъага юриш қилди. Анда Гўрўғлининг йигитлари кўркуб бири сомонхонага, бири хоразхонага, бири сеисхонага кириб, ҳар қайси бир ерда пинҳон бўлдилар. Аммо Қорахон қирқ йигитин ошхонада қўюб танҳо ўзи Ойсултоннинг саройиға юриш қилди. Бориб кўрса паризод ўзиға андоғ-оро бериб, товусдек жилва қилиб кўрганларнинг ақлин зойил, ноз-карашма бирла ўлтурубдур. Қорахон ани кўриб айди: «Эй паризод устинга етти маротаба йиғин тортиб келдим, мани босқин қилиб юбардинг. Эмди сани ўз никоҳима олурман, на жавоб дерсан?» Анда паризод айди: «То оғам йили тўлмаса, ман эрга бормасман,» деди. Анда Қорахон айди: «Сани бу сўз бирла қўймасман, тўшак солғил, ётармиз»-деди. Анда паризод айди: «Андоғ бўлса худони тақдири бирла бўлур, аммо аввал сан ўзингни пок этиб келгил, сўнгра санинг бирла бўлайин?»-деди. Анда Қорахон сичраб ериндин туруб, ажаб бўлур деб, ўн ботмон лойдин бўлғон офтобани сувға тўлдуриб, мустаҳабхонага равона бўлди. Анда паризод туриб Гўрўғлининг ёниға бориб айди: «Эй оға, эмди ойболта бирла санинг кунингдур, йўқ эрса бу қул мани хароб қилур дегач, Гўрўғли ериндин сичраб туриб, қиличин олиб, югуриб Қорахоннинг ёниға борди. Қорахоннинг кўзи Гўрўғлиға тушгач, қўлидин ўн ботмон лойдин бўлғон офтобани айлантуриб ҳамла қилғоч, Гўрўғли бошина қалқон чекди. Анда Қорахон андоғ урдиким, офтоба гард-гард бўлуб, гард-чанг осмонға чикди. Анда Гўрўғли ҳам дарғазаб бўлуб, қиличин ғилофдин чиқаруб, айлантируб андоғ урдиким, Қорахон: «Вой, мурдам, вой мардони худозада деб, қичкура-қичкура мустаҳабхонанинг ичинда жони жаҳаннам бозориға шўрпиёз, туз, шолғом, бурч сотмоқ учун кечга қолдум, деб йўрғалаб кетди. Андин сўнг Гўрўғли ошхонага бориб қараса, қирқ йигит шароб ичиб, маст бўлуб, йиқилуб ётибдур. Аларни ҳам бир-бир қиличдин ўтказиб, кўнгли хуш бўлуб, Ойсултоннинг ёниға келиб, бир сўз айтур эрди:

Келинг беклар томошаға,
Бу кеча саваш устина.
Як баяк кирдим майдона,
Қилич урдим бош устина.

Барзанги хонини йиқдим,
Қилич урдим конин тўқдим,
Қирқ йигитдек наъра чекдим,
Саҳар вақти дош устина.

Маст бўлуб, шаробдин ичдим,
Турдим ғанима уғрашдим,
Гўрўғли дўнмай олишдим,
Ойсултон қардош устина.

Алқисса, андин сўнг Гўрўғлининг йигитлари ҳар қайси бир ердин чиқиб келдилар. Алғараз ҳаммалари бир ерга жам бўлуб бу кеча маслаҳат бирла фароғатда бўлдилар. Эрта тонг бирла ҳамма еридин туриб, Қорахоннинг лашкари

бирла андоғ уришдиларким, Рустам Мозандаронда, Афросиёб дарёси Нил ва Зарафшонда андоғ уруш қилғон эрмас эрдилар. Аммо Қорахонинг бир саркардаси бор эрди, зиёда бир зўр эрди. Гўрўғли йигитларидин Тоймосбек, Сафар кўса шуларға ўхшаш ўн йигитин қўлға тушириб, банд қилдилар. Анда Гўрўғлининг бир неча йигитлари жароҳат бирла султ бўлуб эрдилар. Гўрўғлибек йигитларига қараб, тасалли бериб, бир сўз айди:

Эриди тоғларнинг қори,
Инжилма кўнглим инжилма.
На гул қолди, на гулзори,
Инжилма кўнглим, инжилма.

На тоғ қолур, на тош қолур,
На қурт қолур, на қуш қолур,
Охир бу дунё бўш қолур,
Инжилма кўнглим, инжилма.

Гўч йигитлар шароб ичар,
Муханнас ўлимдин қочар,
Майдона мардлар қон сочар.
Инжилма кўнглим, инжилма.

Гўрўғли нега ночорсан,
Нечун ўлимдин қочарсан,
Охир қаро ер кучарсан,
Инжилма кўнглим, инжилма.

Алқисса андин сўнг Гўрўғли эрта сахар туриб, тоза таҳорат қилиб, йигитлара қараб, зор-зор йиғлаб бир сўз деди:

Гўч йигитлар не маслаҳат,
Бугун уруш ёмон бўлди.
Ўн саккиз минг лашкар келди.
Қутилоқлик гумон бўлди.

Етиб бўлмас, Чамлибела,
Дуч бўлдим барзанги била,
Ўн йигитим тушди қўла,
Беобрўлиқ нишон бўлди.

Майдона кирганда мастам,
Ғаним кўрсам забардастам,
Тоймосбегим бале Рустам,
Қўли боғли ҳайрон бўлди.

Барчани ҳақдур ёротғон,
Қайтмон хон бирла тўрадан,

Тўп отилиб кўх қорадан,
Тоғ йиқилиб, вайрон бўлди.

Ғўч йигитлар обрўй топар.
Кими санчиб, кими йиқар,
Гўрўғли дўнмайин чопар,
Беклар охир замон бўлди.

Алқисса, Гўрўғлибек бир-бирларин ёд этиб химмат истеъонад тилаб, йигитлари бирла олло деб от қўйдилар. Қорахонинг туғчи саркардасин тигдин ўткариб, икки лашкар аролашиб андоғ жанг мағлуба бўлди. Одам ўлутидин от юрмакдин ожиз келиб, кофирлар босқи бўлиб, ал омон деб қичқириша бердилар. Андин сўнг Гўрўғли йигитларин банддин халос этиб, Ойсултоннинг ёнига келиб, кўнгли жўш уриб, йигитларига қараб бир варсақи айтур эрди:

Эй ёронлар кетганимда,
Дўстлар кўнгил шоди керак,
Қўл босилиб ёмон кунда,
Йигитлара обрўй керак.

Ўн кун уруш бўлди ёмон,
Занги чақирди ал омон!
Шул кун бўлди охир замон.
Пирлардин каромат керак.

Ғўччоқ майдона кирганда,
Бедов салкиб ўқ уронда,
Дўниб-дўниб от солонда,
Санго шунда обрўй керак.

Ғанима қарши дурмоқа,
Душманларни йўқ қилмоқа,
Кофир элини қирмоқа,
Баҳром отлиқ арслон керак.

Алқисса, андин сўнг Ойсултон айди: «Эй Гўрўғли оға, эмди Сеистона қайтали»-деди. Анда Гўрўғли қўлина созини олиб, йигитлара қараб бир сўз айди:

Эй ёронлар мусулмонлар,
Замон истар кўнглим манинг.
Ёлғончи , фоний дунёда
Обрўй истар кўнглим манинг.

Бу фонийға галан гечар,
Мард бўлон дин йўлин очар,
Ўзим ўлсам юртим кўчар,
Зурёд истар кўнглим манинг

Ғўч йигит майдона кирса ,

Ғанима қарши юруса,
Саваш куни тўфон турса,
Замон истар кўнглим манинг.

Гўрўғли оллоға банда,
Қувонур ғаним, кўранда,
Қазом етиб тез ўланда,
Имон истар кўнглим манинг.

Алқисса, андин сўнг ҳаммалари шул ердин қайтиб, Сеистон қальбасиға бориб кирдилар, бир неча кун шодлик қилдилар. Анда Ойсултон айди: «Эй Гўрўғли, эмди мани қирқ йигитнинг бириға бергил,»-деди. Гўрўғли айди: «Қирқ йигитим бор, тўрт косадорим, қайсини ҳоҳларсан?» Анда паризод Авазхонни қабул қилди. Алғараз уч кун тўй- томоша этиб, паризодни Авазхонға никоҳ қилиб бердилар. Иккилари айш-ишратга машғул бўла бердилар. Бир неча кун ўтиб, Ойсултоннинг ёдиға Бозиргон оғаси тушиб оҳ чекди. Шул вақтда Гўрўғли ҳам чаҳор доғли Чамлибела қайтмоқчи бўлиб, бекларга қараб бир неча ердин тимсол келтириб жавоб айди:

Ғўч йигитлар суриг даврон,
Жойларингиз мубоҳ бўлсин.
Зарафшони кўшки айвон,
Жойларингиз мубоҳ бўлсун.

Тамом асбобинг шай этдим,
Ғаниминг қирдим жой этдим,
Уч кеча- кундуз тўй этдим,
Тўйларингиз мубоҳ юўлсин.

Ўлгандур оғанг Бозиргон,
Анинг учун чекдим афғон,
Бу дунёнинг сўнги вайрон,
Анга иймон ҳамроҳ бўлсин.

Мушкилинг айладим осон,
Бу сўзни айладим дoston,
Гул очилиб, боғу бўстон,
Кўнглинг бейик ҳаво бўлсин.

Гўрўғли дер, асил зодим,
Ўлгунча йитмасин одим,
Қолмади манинг зурёдим,
Бадастгирим худо бўлсин.

Алқисса, андин сўнг Гўрўғли қирқ йигити бирла отланиб, бир неча манзил мароқил тай қилиб, соғ-саломат ўз юртлари чаҳор доғли Чамлибела келиб, ўз саройлариға тушиб муродиға етдилар. Қирқ йигит ҳам қавми ақробаларни кўриб

муродиға етушдилар.

Илоҳо жумла уммати Муҳаммад

Алайҳиссалом васалламни ўзинг муродиға еткургайсан. Омин ва раббил оламин. Тамматул китоб. 1340 йил ҳижрий 1920 йил мелодий.

ХИРМОНДАЛИ

(китобий вариант)

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Рум шаҳринда Арслонбойнинг бир қизи бор эрди. Одиға Хирмондали дер эрдилар. Шоирликда ва полвонликда тенги йўқ эрди. Ул бир куни жар қилдурдиким, ким мени шоирликда енгса ва кураш тутиб йикса, шул кишига борурман, деди.

Алқисса иқлимлардин уч юз шоир, уч юз полвон келди. Хирмондалининг олдида ҳеч бири сўз сўзлай олмадилар. Хирмондали аларнинг ҳаммасини ўлтирди. Бир куни Хирмондали ғамгин бўлиб ўлтуриб эрди, бир канизи бир қарри кампирни олиб келди. Айдики, эй, бибижон бу кампир кўб қуррандоз эркан, эй момо бир қурра ташлаб кўринг, шояд бибига бир киши топилғай, деди.

Момо дарҳол қурра ташлаб айдики, чаҳор доғли Чамлибелда Гўрўғли деган ўғлондин ўзга киши тушмади, деди. Анда қиз айди: ани келтиурмисиз, деди. Анда момо айди, биз келтиурмиз, деди. Шул вақтда Хирмондали момоға уч юз тилло берди. Анда момо кетарман бўлиб, отға минди. Анда Хирмондали момоға қараб бир сўз айди:

Чамлибелда Гўрўғлиға,
Борҳо кампиржон хабар бер.
Ўзи бўлғон мард ўғлиға,
Борҳо, кампиржон хабар бер.

Тилагингни берсин олло,
Эътиқодим шулдур волло,
Санго бердим уч юз тилло,
Борҳо, кампиржон хабар бер.

Бир нечани йўлин тўсдим,
Ниччаларни дорға осдим,
Ниччани калласин кесдим,
Борҳо, кампиржон хабар бер.

Рум шаҳри бирлан Чамлибел,
Ораси олтмиш кунлик йўл,
Кўп юрмагил, сен бемаҳал,
Турҳо, кампиржон хабар бер.

Хурмондали дерлар биза,
Она ёшинг етсин юза,

Эмди ростин айтдим сиза,
Юрхо, кампиржон хабар бер.

Аммо ондин сўнг момо қиз бирлан аллаёрлашиб, Чамлибелга қараб кета берди. Бир неча кун йўл юриб, Чамлибелга борди. Кўрдик, Гўрўғли ўлтирур эрди.

Гўрўғли момони кўриб отини тутди, момога отдин тушгил, деди. Момо Гўрўғлига айди, ман отдин тушмайман, деди. Манга бир одамнинг айтгон омонат сўзи бор, анинг учун отдин тушмайман, деди. Они ман сизга айтайин деб момо Гўрўғлига қараб бир сўз айди:

Рум шаҳринда бир қиз сизни,
Гўрўғлибек келсин деди.
Арзи холин айтиб биза,
Келиб мани олсин, деди.

Каломуллода хатлари,
Таблада бедов отлари,
Ўзи келиб йигитлари,
Таъзим бирлан турсин, деди.

Юргани ҳақнинг йўлидур,
Отимиз Хирмондалидур,
Пиримиз ҳазрати Алидур,
Али дастгир бўлсин, деди.

Ғирот миниб тоғдин ошсин,
Тўлиб дарё каби тошсин,
Хирмондали қизни қучсин,
Бир армонсиз бўлсин, деди.

Кампиржона имон берсин,
Кулли кофир дина кирсин,
Келиб иззатимни кўрсин,
Бир армонсиз бўлсин деди.

Аммо Гўрўғли момодин бу сўзни эшитиб, момога юз тилло, бош-оёқ сарпой бериб, паризоднинг ёнига борди. Паризод айди, эй Гўрўғли, на хабар бор деди. Анда Гўрўғли қўлина созини олиб, паризодга қараб бир сўз айди:

Қурбонинг бўлайин гул юзли ёрим,
Манго бир нозлидин хабар келибдур.
Оллоға сиғиндим эшитгил зорим,
Биза бир нозлидин хабар келибдур.

Кўзлари жаллоддир, қоши камони,
Они кўрганларнинг йўқдур армони,

Уч юз олтмиш қизнинг хони-султони,
Биза бир нозлидин хабар келибдур.

Ғўч йигит омади келур илғордин,
Бир мадад олурман ҳазрат Алидин,
Арслонбойнинг қизи Хирмондалидин,
Биза бир нозлидин хабар келибдур.

Рум шаҳринда онинг каби жонон йўқ,
Мен кетарман кетмасима гумон йўқ,
Бу элларда яхшилик бор ёмон йўқ,
Биза бир нозлидин хабар келибдур.

Хабар келгандин сўнг кетмасам бўлмас,
Муборак жамолин кўрмасам бўлмас,
Нозик ниҳолидин қучмасам бўлмас,
Биза бир нозлидин хабар келибдур.

Мундин кетсам олтмиш кунлик йўли бор,
Оқ юзинда қўша-қўша холи бор,
Қучмоғима ажиб нозик бели бор,
Биза бир нозлидин хабар келибдур.

Гўрўғлибек мунда келсин дейибдур,
Уч юз олтмиш калла кесиб қўйибдур,
Айтишибам мени енгсин дейибдур,
Биза бир нозлидин хабар келибдур.

Аммо бу сўздин сўнг паризод айди, Эй Гўрўғлибек, ҳали кетма, қирқ кун менинг ёнимда бўлғил. Бўстон шаҳринда ошиқ Ойдин пирдин рухсат олиб кет, бўлмаса ишинг касод турур, деди. Анда Гўрўғлибек паризоднинг сўзига қулоқ солмай ташқарига чиқиб Ғиротни миниб кетарман бўлиб турғонда паризод ҳарамхонадин чиқиб Ғиротнинг жиловидинда туриб, қўлина созини олиб Гўрўғлибекка қараб бир сўз айди:

Ҳаромчилик ғўч йигита ярашмас,
Олсанг насиҳатим кетма, Гўрўғли.
Қонхўр қиздур аҳволинга қарашмас,
Олсанг насиҳатим кетма, Гўрўғли.

Хабар келиб Арслонбойнинг қизидин,
Мундин кетма шул момонинг изидин,
Борибон йиқилсанг кўргил ўзингдин,
Зинҳор насиҳатим олғил, Гўрўғли.

Уч юз олтмиш бари ошиқ келандур,

Айтишиб, енгилиб бари ўландур,
Яхши-ёмон оди санго қоландур,
Булдир насиҳатим кетма, Гўрўғли.

Бу йўлларда ёринг келмас ёнинга,
Раҳмим келур сенинг ширин жонинга,
Босиб ўлтирурлар қолур қонинга,
Олсанг насиҳатим кетма, Гўрўғли.

Оға Юнус кетма дейиб зор айлар,
Ҳаромчилик ғўч йигитни хор айлар,
Мундин борсанг кенг жаҳонни тор айлар,
Олсанг насиҳатим кетма Гўрўғли.

Алқисса Гўрўғли бу сўзга қулоқ солмай Чамлибелдин Рум шаҳрига қараб йўл олди. Булар бул ёндин борсалар ул қизнинг минг сурув қўйи бор эрди. Ҳар куни келиб қўйга сув чакканида икки юз-уч юз қўйни қондирур эрди. Бугун ҳам уйдин қўйи бошиғача пояндоз тўшатиб қўйларни суғорур эрди.

Гўрўғлибек бу ҳолга қараб турур эрди. Ногоҳ қизнинг нигоҳи Гўрўғлибекга тушиб, канизига буюрдиким, бул йигитга бир коса шароб бергил, деди. Дарҳол каниз бир коса шаробни тўлдириб, Гўрўғлибекга берди. Гўрўғлибек пиёлага қўлин узатиб, канизга қараб бир сўз айди:

Гўрўғли: Сув бўйида турған гўзал,
Нозлим, бир сув бер, ичали.
Тархиноли қўлларингдин,
Нозлим, бир сув бер, ичали.

-Чашма бошида хайр бўлмас,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.
Бир келган киши шер бўлмас,
Туш, ўзинг сувдин ичагўр.

-Эмди ман дарбанд сақладим,
Йўлинга ўзим чоқладим,
Бир паризодни йўқладим,
Нозлим, бир сув бер ичали.

-Сувимни барманам ёта,
Сенингдек кўпдир дунёда,
-Аслинг сени ҳаромзода,
Туш, ўзинг сувдин ичагўр.

-Ўжа тоғдин оша билмам,
Ошиқ кўрсам дузо билмам,
Ман хастаман англай билмам,
Нозлим, бир сув бер, ичали.

-Ошиқ бўлган канддин ўтар
Ёрнинг ширин лабин тотар,
Хасталар уйинда ётар,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.

-Узун-узун ўвбонгиза,
Меҳмон бўлсам ўрдангиза,
Қул бўлайин бобонгиза,
Нозлим, бир сув бер, ичали.

-Узун-узун ўвбам йўқдур,
Меҳмон бўлсанг ўрдам йўқдур,
Мен етимман, бобом йўқдур,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.

-Гўрўғли келди мастона,
Ичам сувдин қона –қона,
Айланиб этма баҳона,
Нозлим, бир сув бер ичали.

Биза Хирмондали дерлар,
Гўштингни хомлай еярлар,
Икки кўзингни ўярлар,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.

Аммо бу сўздин сўнг қиз қайтиб, уйига равона бўлди. Гўрўғлибек қизнинг изидин етиб қўл узатар бўлди. Қизнинг қаҳри келиб, Гўрўғлининг ёқасидин тутиб бошидин айлангириб ерда қўйди. Сийнасига миниб томоғига пичоқ қўйиб ўлтирур бўлди. Анда Гўрўғлибек Чамлибелдин келганига пушаймон бўлиб бир сўз айди:

Ўжа тоғларнинг бошинда,
Намли-намли қор кўринди.
Манинг бу дали кўнглима,
Хумор кўзли ёр кўринди.

Кўрмадим ёрнинг қантини,
Сурмадим лабинг қантини,
Оч гўзал, кўксинг бантини,
Қурилмиш бозор кўринди.

Беклар адашдим йўлимдин,
Кечдим дунёнинг молидин,
Амсам чашми зулолингдин,
Кўзлари хуммор кўринди.

Дали кўнглим тоғдин оша,
Бориб бир ёра чўлоша,
Оқ кўксингда кўша-кўша,
Олма бирла нор кўринди.

Гўрўғли дер аъзам-баъзам,
Жафою жабринга дузам,
Фоний дунёда ман кезам,
Дунё кўза тор кўринди.

Алқисса бу сўздин сўнг Гўрўғлибекға қиз айди: Эй Гўрўғли, ётғон ерингда мани таъриф қилсанг турғизайин бўлмаса бошингдин умид этма, деди. Анда Гўрўғлибек ётғон еринда қизни таъриф қилиб бир сўз айди:

Бир сўзим бор севар ёра,
Десам куйиб ёна-ёна,
Ёр лабингдин бир бўса бер,
Амсам шимиб қона-қона.

Ўн тўрт кечалик ой каби,
Оту яроғи шай каби,
Ҳусни давлатли бой каби,
Кезам ҳар ёна- ҳар ёна.

Сийнам узра кўпдир ўтим,
Худоға етишди додим,
Тур, ерингдин паризодим,
Борди қизикли дўкона.

Ошиқ бўлиб ҳаддин ошди,
Келиб савдоға чўлошди,
Бир бармоғим ёндин-пишди,
Кетди дарёи уммона.

Баён этсам асли зотим,
Изимда йўқдур зурёдим,
Тур, ерингдин паризодим,
Арз этарман дона-дона.

Мундин Чамлибела кетсам,
Бир пари этагин тутсам,
Гўрўғли ёстаниб ётсам,
Шугун бир ёра мастона.

Алқисса андин сўнг қиз ани ериндин турғазиб, бош-оёқ сарпой берур бўлди. Анда Гўрўғли айди: бизга ҳар ён юзингдин бир жуфт бўса бергил, деди. Анда Хирмондали сан манинг назаримда бу сўзни айтурсан, ҳар вақт мани бир кишига борди деб эшитсанг, бир охшом манинг изимдин борсанг, сенга сийнам

устинда жой берурман, деди. Андин сўнг Гўрўғли бир неча кун йўл юриб,
Чамлибелга борди. Паризод сўради, эй, Гўрўғли на иш этиб келдинг, деди. Анда
Гўрўғлибек ёлғондин мақтаниб бир сўз айди:

Мундин Рум шаҳриға бордим,
Тоғдин тоға ошиб келдим.
Ҳеч кимса қутилмас мандин,
Қанот боғлаб учиб келдим.

Бир ёр топдим Рум элидин,
Қучмишам нозик белидин,
Пиёла берди қўлидин,
Гулгун шароб ичиб келдим.

Тушдим ман ёрнинг кантина,
Ҳеч ким чидолмас ишқина,
Қўлим солдим ёр бўйнина,
Бўса олиб қучиб келдим.

Бир ёрнинг ёнина бордим,
Завқу сафосини сурдим,
Хирмондали қизни кўрдим,
Молдин-бошдин кечиб келдим.

Отин айтсам Дали Хирмон,
Ҳар бир сўзи жона дармон,
Гўрўғлида йўқдур армон,
Жаннат уйин очиб келдим.

Алқисса паризод айди, Эй Гўрўғли қочиб келдим десанг номус этармусан,
ростини айтмасанг эмди, сўзни мендин эшит, деб Гўрўғлибекни босқилаб, қўлина
созини олиббир сўз айди:

Илғора кетганлар ёлғон сўзламас
Отинг носоқ, йигит ёроли келдинг
Дўст бўлғон дўстидин сирин аямас,
Отинг носоқ дўстим ёроли келдинг.

Баланд парвоз уриб, босилиб келиб,
Дали дарё каби тўлибон тошиб,
Манманликдин бориб қиздин йиқилиб,
Отинг носоқ, йигит ёроли келдинг.

Муханнаслик ғўч йигитга ярашмас,
От солибон майдон узра турушмас,
Ёлғон сўзлаб келган мардга ярашмас,
Отинг носоқ, йигит ёроли келдинг.

Чамлибелдин шаҳри Бўстон бормадинг,
Ошиқ Ойдин пирдин дуо оламадинг,
Устодинга оту сарпой бермадинг,
Отинг носоқ йигит ёроли келдинг.

Ёр алидин майи гулгун ичибсан,
Они кўриб моли бошдин кечибсан,
Қутилибсан ҳийла бериб қочибсан,
Отинг носоқ, йигит ёроли келдинг.

Паризод дер, айтган сўзинг этмайин,
Яхшизодаларнинг қадрин билмайин,
Паризодни сен кўзинга илмайин,
Отинг носоқ, йигит ёроли келдинг.

Алқисса Гўрўғли айди: эй парзод ман шарманда бўлдим. Эмди бу сўзни киши эшитмасин деб, қирқ кун ёнида бўлди. Қирқ биринчи куни шогирдлари бўлмиш Меҳром бирлан Қамбарни олиб яна Рум шаҳрига қараб йўлга тушди. Бир неча кун йўл юриб, Рум шаҳрина етди. Қизнинг боғининг кун чиқар ёнида бир булоқнинг бошида кўш қуриб, Қамбарни боға юборди. Қамбар боға бориб бироз мева ер эрди. Ногоҳ унга қизнинг нигоҳи тушди. Бир канизга буюрди, ул ўғлонни менинг ёнимга келтиринг, деди. Канизаклари югуриб бориб тутдилар. Ул ўғлонни олиб келдилар. Қиз мундин жавоб сўради: на корасан, деди. Ўғлон айди: Ман Ошиқман, деди. Қиз айди: нимага ошиқсан, деди. Қиз айди: агар ошиқ бўлсанг бир сўз айтгил, деди. Анда ўғлон хўп бўлғай деб қўлига созини олиб бир сўз айди:

Қурбонинг бўлайин гул юзли ёрим,
Муборак жамолинг кўрмакка келдим.
Сени кўргач, кетди сабру қарорим,
Истасанг жонимни бермакка келдим.

Сен парисан, ғазаб бирлан қаҳринг бор,
Ман билманам неча ерда ёринг бор,
Оқ сийнада кўша-кўша норинг бор,
Хизматингда мудом турмоқа келдим.

Бир шикаста узоқ ердин келандур,
От-овозанг олам узра тўландур,
Уч юз олтмиш ошиқ келиб ўлондур,
Алар каби жоним бермакка келдим.

Кўзларинг жаллодур қоши камони,
Сани кучганларнинг йўқдур армони,
Уч юз олтмиш қизнинг хони, султони,
Мудом хизматингда турмоқа келдим.

Мани сўрсанг келдим ажам элиндин,
Қурбон бўлам ширин-шакар сўзингдин,
Ман бир қучсам санинг нозик белингдин,
Санинг бирлан даврон сурмака келдим.

Ман бир ошиқ келдим санинг зорингдин,
Неча ошиқ ўлди ғазаб –қаҳрингдин,
Оқ кўксингда битган қўша норингдин,
Боғбон бўлиб шугун термака келдим.

Ошиқ Қамбар ошно бўлдим ўзинга
Ахд этибман эмди қайтмам изима,
Сиғиниб келибман пир устодима,
Бўстон қучоғинга кирмака келдим.

Алқисса бу сўздин сўнг қизнинг қаҳри келиб, Қамбаржонинг юзига бир шаппот урди ва қўлидин дуторни олиб синдириб ташлади, кўп урди.

Гўрўғли Меромжонга айди, сен Қамбарнинг изидин борғил, худо билсин қорнини тўйдириб қайси жойда ухлаб қолди, деди. Меромжон дарҳол боғга кирди, Хирмондалининг кўзи мунга ҳам тушди. Канизакларга буюрди: бу ўғлонинг йўлдоши бор эркан ани ҳам мунда олиб келинглари. Қиз мундин ҳам жавоб сўради:накорасан, деди. Меромжон айди, ошиқман, деди. Хирмондали айди: бир сўз айтғил, деди. Меромжон хуш бўлғай, деб қўлина созини олиб бир сўз айди:

Булбулим кўнса бул боға,
Юрмака йўллар дўлонур.
Қарамағил, соғдин сўла,
Термака гуллар дўланур.

Ҳақ берган шаробин ичсам,
Мавлон қанот берса учсам,
Гаҳо ўпсам гаҳо қучсам,
Қучмоқа беллар дўландур.

Қурбонам қаро кўзингдин,
Шакардан ширин сўзингдин,
Бўса олсам оқ юзингдин,
Ўпм ака холлар дўланур.

Қурбонам қалам қошингдин,
Писта даҳондек тишингдин,
Нозли ёр сенинг бошингдин,
Тамоми эллар дўланур.

Гул юзингдин кўтар парда,

Таърифинг этсам бир қара,
Гулобингдин кўп қарқара,
Саринга тиллар дўланур.

Келмишам сенинг изингдин,
Ўлмишам ғазаб-қаҳрингдин,
Қўша-қўша анорингдин,
Тутмоқа қўллар дўланур.

Мером айтур, бўлдим адо,
Зор қилурман сандай ёра
Сийнам устинда жуфт яра,
Ярама малҳам дўланур.

Алқисса қизнинг қаҳри келиб, на юрак бирлан манго бу сўзларни айтурсан,
деб мунга саксон қамчи уриб, боғдин чиқариб боши ошоқ, оёки юқори қилиб ерга
кўммак керак, деб канизакларга буюрди. Канизаклар дарҳол олиб юриш
қилдилар. Шул вақтда Қамбаржон канизларга ёлбориб бир сўз айди:

Ғофил бўлиб тушдим санинг қўлинга,
Бугун мани озод айланг, канизлар.
Ман ўғлонни қўйберинглар йўлима,
Бугун мани озод айланг, канизлар,

Қирқ каниз жам бўлиб, бари паризод,
Ҳар бири кўнглимни айлади барбод,
Пиримни ҳаққидин айлангиз озод,
Бугун мани озод айланг, канизлар.

Қўлим боғлаб маҳкум этиб шум фалак,
Нозли дилбар хўрлаб айламанг ҳалак,
Бизлара ёр бўлсун ҳур ила малак,
Шугун мани озод айланг, канизлар.

Қўлимни боғлама, кўзлари мастона,
Сизлар бирлан боғи айладим сайрон,
Мером иккимизни айламанг ҳайрон,
Келинг, мани озод айланг, канизлар.

Юбормасанг ҳоло келур устодим,
Ондин сўнг эшитур оҳ ила додим,
Бир оҳ чексам арша етар фарёдим,
Бугун мани озод айланг, канизлар.

Ман йиғласам ҳақ эшитур зоримни,
Ёр этарман Шоҳимардон пиримни,

Гўрўғлибек келса қирар барингни,
Бугун мани озод айланг, канизлар.

Қамбар ўзи бир худога зор этди,
Хирмондали ғазаб ила қор этди,
Қудратидин жумла олам яратди,
Бугун мани озод айланг канизлар.

Аmmo бу сўздин сўнг қирқ жуфт бўса олиб йигитларни юбордилар. Алар Гўрўғлининг ёнига бориб воқеани бир-бир баён этдилар. Гўрўғлибек ҳуши бошидин учиб айди: Шул занғарнинг ўйини ғофил қилиб, қўноқ ҳукминда олиб келсам, деб отға минди. Анда ўғлонлар айдилар, бизларнинг сўзимиз шулки, эмди Ошиқ Ойдин пирни топғил, деб тавалло қилдилар. Анда Гўрўғли айдиким, сизларга йўл бўлсин, деб буларни Чамлибелга узатиб, ўзи пирнинг манзилига юриш қилди. Бориб кўрса уч юз олтмиш шогирди бор эркан. Шогирдлари бирлан шоҳсупа устинда ўлтирур эрди. Гўрўғли айди: бу шул пирми ё ўзга пирми? Аввал мундин бир жавоб сўрайин, жавоб берса хизматинда бўлайин, жавоб бермаса, муни ўлтирайин, деб от устинда салом берди, андин сўнг бир сўз айди:

-Кўкдин энган беш нимарса,
Аввал боши бири надур?
Тўрти тилли бири тилсиз
Сариндаги пари надур?

-Кўкдан энган беш нарсанинг
Аввал боши бусмиллодур.
Тўрти китоб, бири кишвар,
Бири Жаброил паридур.

-Ул надурки икки нарса,
Еру кўкни сайрон этар,
Сари ерда ўзи кўкда,
Қуръон кимнинг фармонидур?

-Ой бирлан кун икки нарса,
Еру кўкда сайрон этар,
Сари ерда ўзи кўкда,
Қуръон ҳақнинг фармонидур.

-Ул кимдур ўлтирур тўрда,
На кимса сўзлаюр тилда,
Қирқ киши жам бўлғон ерда,
Тилининг азбари надур?

-Фаришта ўлтирур тўрда,
Муҳаммад сўзлаюр тилда,

Қирқ чилтан жам бўлған ерда,
Ҳақнинг зикри азбаридур.

-Ул кимса онадин бўлди,
Онасига никоҳ қилди,
Дарвиш сўрар, Ошиқ айди:
Эри надур, оти надур?

-Ошиқ айди жонажоним,
Ҳақға етишгай фиғоним,
Одам ота шул жувоннинг,
Ҳам отаси, ҳам эридур.

Аммо бу жавобни бергандин сўнг отидин тушиб эрди, пир Гўрўғлининг беадаблигиға қаҳри келиб, қайтариб юборди. Гўрўғли бир кантға бориб, отни бир экинға юборди ва бошиға салла, оёғиға кавуш кийиб, ўзини танитмай келиб пирнинг эшигинда қирқ кун хизмат қилди. Ҳамма шогирдларидин илгари бўлди. Андин сўнг ўзини танитди. Пир гуноҳини ўтиб, сен ҳам фарзандим бўлғил, дедилар. Орадин уч ой ўтди. Пир бир кун оқшом ухлаб ётиб эрдилар. Тушинда қирқ чилтан, ўн икки имом, тўрт чориёр келиб турдилар. Тур ерингдин, Рум шаҳринда Арислонбойнинг қизи Хирмондали Карамжон шогирдингга насиб бўлди, бориб олиб бергил, сен ҳам Гўрўғли нинг ғиротини олғил, деб кўздин ғойиб бўлдилар. Ошиқ Ойдин еридин туриб, намозини ўқиб, ёниға уч юз олтмиш шогирдини олиб айди: эй йигитлар, ман шул охшом бир туш кўрдим, ҳар ким менинг тушимни йўрса шогирдим бўлур, деди. Анда шогирдлари айди, ё пирим тушингизни баён қилинг, таъбир қилиб берурмиз иншоолло, дедилар. Шул вақтда Ошиқ Ойдин қўлиға созини олиб, яхши кулоқ қўйинглар, деб кўрган тушини шогирдларига баён қилиб бир сўз айди:

Шул кеча ётурдим бир аҳвол кўрдим,
Бир бўлак бошлари кулоҳли келди.
Сесканиб уйғониб еримдин турдим,
Қўллари тиллодин асоли келди.

Қирқ киши тушимда берди жавоби,
Қўлларини олиб ўпдим тавоби,
Бириси кўтариб гулгун шароби,
Бирининг қўлинда пиёла келди.

Шул вақт кўнглима кечмасди гумон,
Ондин сўнг кўринди ул фаҳри жаҳон,
Ондин сўнгра келди бир моҳи тобон,
Лаблари шаккардин мазоли келди.

Кўзлари жаллоддур қоши камондур,
Кўрган ошиқларнинг ақли ҳайрондур,

Гул юзин кўрмадим моҳи тобондур,
Бошлари жиғоли кулоҳли келди.

Қирқ каниз ёнимға мастона келди.
Бир замон ёнимда ўйнади-кулди,
Бу қаро бошимға савдони солди,
Ғамзали қилғали ҳаёли келди.

Бу тушни сизлара айласам баён,
Андин сўнг етишмас суд ила зиён,
Юзлари мунаввар бир моҳи тобон,
Кўнглима бир ёрнинг хиёли келди.

Ошиқ Ойдин сўзи гумон дегилдур,
Агар бўлса хури ризвон дегилдур,
Ҳамроҳ бўлса нури имон дегилдур,
Юзлари ниқобли даъволи келди.

Алқисса бу сўздин сўнг шогирдлари тушининг таъбирини билмадилар шул вақтда Карамжон еридин туриб қўл қовуштириб айди, агар жавоб берсангиз биз таъбир қилурмиз, деди. Рухсат бўлса нечун бўлур эркан, деди. Анда пир айди, боракалло айтғил, ўғлим, деди. Анда Карамжон қўлиға созини олиб, бир-бир таъбир қилиб бир сўз айди:

Муборак халифам бул кўрган тушинг,
Бошда келган Расулуло бўлодур.
Ҳақ тил берса сўзим баён айласам,
Сўнгра келган Одам ато бўлодур.

Қирқ чилтан жам бўлиб фотиҳа берди,
Пирлари раҳм этиб ҳолин сўради,
Шоҳимардон келиб ҳолин сўради,
Сўнгра келган ҳазрат Али бўлодур.

Қирқ чилтан жам бўлиб дошинг айланиб,
Алайҳиссалом келиб аста шайланиб,
Ғамза бирлан келиб зулфи товланиб,
Буйла келган Хирмондали бўлодур.

Юз йигирма тўрт минг пайғамбар жаҳон,
Санго ҳамроҳ бўлса нур ила имон,
Сўнгра келганлари беҳишту ризвон,
Фирдавсининг ичинда гули бўлодур.

Тўрт киши олдинда турди баробар,

Абубакр, Умар, Усмону Ҳайдар,
Бириси дейилар ул шоҳи ҳовар,
Шароб берган ҳазрат Али бўлодур.

Уч юз олтмиш қизлар кезар ёнинда,
Тиллодин жиғози бордур бошинда,
Арслонбойнинг қизи Румнинг шаҳринда,
Кўрган тушинг Хирмондали бўлодур.

Пира куллуқ этган номурод қолмас,
Уч юз олтмиш халифам бу тушни билмас,
Ҳақ назар қилмаса хабари бўлмас,
Шукун кўрган тушинг жонон бўлодур.

Тилло жиғо санчиб мастон кезадур,
Одоб бирлан қоши кўзин сузибдур,
Шуни халифам биза худо ёзибдур,
Баён этсам Хирмондали бўлодур.

Ошиқ Карам сўзин баён этайин,
Рухсат берсанг мен ҳам бирга кетайин,
Насиб бўлса дол бўйина етайин,
Муни айтган Карам ўғлон бўлодур.

Аммо Каримжон бу сўзни айтгондин кейин пир еридин туриб, Карамжонни бирга олиб кетди. Қолган шогирдларига рухсат бериб юборди. Булар бир неча кун йўл юриб қизнинг ёнига бордилар. Пир ташқарида туриб Карамжонга сандин сўз сўраса худога ошиқман, деб айтгил деб боғга юборди. Карамжон боғга кирди ва покиза мевалардин еб юрди. Андин сўнг қизнинг ёнига борди. Қиз андин савол сўради, накорасан, деди. Ман ошиқман, деди. Қиз Карамжонга айди: нага ошиқсан, деди. Карамжон айди: худога ошиқман, деди. Эrsa қиз айди: худога ошиқ бўлсанг бир сўз сўзлаб бергил, деди. Анда Карамжон дарҳол қўлига созини олиб хуш бўлғай, деб қизга қараб бир сўз айди:

Мени сўрсанг келдим Ажам элидин,
Ажам ўғлон боға сайра келибдур.
Боғбон бўлам боға битган гулингга
Ажам ўғлон боға сайра келибдур.

Ман ошиқман келдим санго соз ила,
Бир ёрни ўйларман мехри ноз ила,
Тушмишам ман Хирмондали қиз ила,
Ажам ўғлон боға сайра келибдур.

Боғбон бўлсанг боғинг гулин термака,
Хизмат қилиб қулиқингда турмока,

Сенинг бирлан бугун даврон сурмака,
Ажам ўғлон боға сайра келибдур.

Ёшлигингда мудом ишинг жанг бўлур,
Уруш куни шодиёна қоқилур,
Сунбул каби сиё зулфинг тўкилур,
Ажам ўғлон боға сайра келибдур.

Қўша норинг ошиқлара тузилур,
Якболикда хумор кўзинг сузилур,
Ёшинг қирқға етса ҳолинг танг бўлур,
Ажам ўғлон боға сайра келибдур.

Ошиқ Карам қурбон бўлсам ўзингга,
Жоним олған қаро, нарғиз кўзинга,
Ошиқ бўлдим онасининг қизина
Ажам ўғлон боға сайра келибдур.

Алқисса бу сўздин сўнг қизнинг қаҳри келиб нима дерсан, она-қизиға ошиқ бўлган борми, деб бориб юзига икки шаппот урди. Карамжон қизнинг қўлидин қочиб, боғдин ташқариға чиқди. Қиз изидин дуторни олиб отиб юборди. Дутор қопаға тегиб парча-парча бўлди. Шул вақтда Карамжон ул қизға қараб ташқарида туриб бир сўз айди:

Синса синсин бизнинг дутор,
Синган дутор излашурмиз.
Тонгла устодим келанда,
Нор туядек бўзлашурмиз.

Кезарман боғи гулшанни,
Сен нечук хўрлайсан мени,
Иншоолло олурман сени,
Ҳақ амрини сўзлашурмиз.

Кел, гўзал эшитгил зорим,
Не сабабдин келди қаҳринг,
Нечук синдирдинг дуторим,
Сенинг билан сўзлашурмиз.

Ошиқларнинг кўнгли ёздур,
Мудом суҳбат ила создур,
Дуторнинг хуни бир қиздур,
Ҳақ тил берса сўзлашурмиз.

Сени қўймадим жойингда,
Мудом зикр этиб ўйингда,

Ўлинча сенинг йўлингда,
Тинмай они излашурмиз.

Ошиқ Карам эрур отим,
Худоға етишди додим,
Ошиқ Ойдиндур устодим,
Сенинг билан сўзлашурмиз.

Аммо Карамжон бу жавобни айди ва қочиб кетди. Қиз тахтдин ўзини ташлаб, ўғлонинг изидин етиб айди: Эй ўғлон, агар Ошиқ Ойдин пирнинг шогирди бўлсанг, мандин беадаблик содир бўлди, деб жуфт ёқасидин тутиб ушлаб орқасиға қайтиб келтириб тахтга чиқариб ўлтурди. Синган дуторни тузатиб берди. Қиз айди: Эй ўғлон, бир сўз айтғил, айтсанг ҳам ўлтирурман, айтмасанг ҳам ўлтирурман, деди. Анда Каримжон синган дуторнинг пардаларини созлаб қизға қараб бир сўз айди:

Арзим борин десам севгили ёрим,
Десам ўлтирурлар, демасам ўлам.
Оқ сийна устинда анорларингдин,
Тутсам ўлтирурлар, тутмасам ўлам.

Ман ёрни севарман жон била тандин,
Ёр бизни севмака уялур элдин,
Хиноли бармоқдин, хиноли қўлдин,
Тутсам ўлтирурлар, тутмасам ўлам.

Ман ошиқман хабар олсанг ўзингдин,
Қучсам сенинг мўрча, нозик белингдин,
Ўргилайин наргис қаро кўзингдин,
Ўпсам ўлтирурлар ўпмасам ўлам.

Хирмондали этма биза қаҳрингни,
Ҳалифам келса олиб берур ёримни,
Шул кўксингда битган қўша норингни,
Қучсам ўлтирурлар, қучмасам ўлам.

Неча ошиқ тушди сенинг йўлинга,
Ҳарна маломатлар қолди бўйнинга,
Армоним йўқ кирсам санинг қўйнинга,
Кирсам ўлтирурлар кирмасам ўлам.

Аммо Каримжон бу жавобни айтғондин сўнг қиз еридин туриб, кўз ёшини рўмоли бирлан супуриб, юзидин бир жуфт бўса бериб, юз тилло инъом бериб, Карамжонни узатти. Эртанг халифангни шу ерга олиб келгил, деди. Карамжон халифасининг ёниға бориб, бир охшом бўлиб ётиб фарз вақти еридин туриб халифасини олиб қизнинг боғига келдилар. Ошиқ Ойдин бир варсоқи айтиб ғойиб бўлди. Андин сўнг бир мева орасиға бориб ўлтурди.

Эмди Хирмондалидин сўз эшитинг. Пир бирлан Карамжон борғанда

Хирмондали уйқуда эрди. Ногоҳ қулоғига бир хуш овоз келди. Дарҳол еридин туриб, пирни ахтариб, йўрға отини эгарлаб миниб, ёнига қирқ канизакни олиб юриш қилди. Анда Ошиқ Ойдин пир айди. Эй Карамжон, қиз келатурур мани бир мозорға жой қилғил, келиб сендин сўрағанда сен айтғайсан устодим ўлди, деб турғайсан. Анда қиз яшириниб бир сўз айтур. Ондин кўркма, эмди сўзни биздин эшитгил, деб мозорға кирди. Устига бир жуфт чодир ташлаб ёнида дуторни қўйиб ёта берди. Қараб кўрса қизлар келатурур. Карамжон қизларни кўруб додимаң фарёд уруб йиғлай бошлади. Қизлар Каримжондин сўрадилар: на ерлик бўлурсан, на учун йиғларсан, дедилар. Карамжон айди: Ман Ошиқ Ойдин пирнинг шогирди эрдим, охшом сизларнинг ёнингиздин келгандин сўнг устодим дунёдин ўтдилар. Эмди устодимни мозорға қўйибман, юртиман кетмакчи бўлиб турубман, деди. Анда Хирмондали Карамжонга қараб айди: Эмди сени на иш қилурман, деди. Шул ҳолда Ошиқ Ойдин пир қиз бирлан савол-жавоблашиб бир сўз айди:

Кўркмадинг мени отимдин,
Сан на пирингни йўқларсан?
Айрилибсан устодингдин,
Эмди келдинг омона сан.

Юз минг муқома сан дўниб,
Бўш кўрдингми ўғлонни сан,
Уриб дуторин синдириб,
Ёш кўрдингми ўғлонни сан?

Десам кўзим ночоқ бирлан,
Кезма яқин-йироқ бирлан,
Ола хуржун эшак бирлан
Нердан келган девонасан?

Яратган бир жаббордур,
Расулулло хабардордур,
Ҳар на тиласанг тайёрдур,
Яхши тани бобонгни сан.

Сани юбормаслар боға,
Қувдирурлар сўлға – соға,
Оширурлар тоғдин тоға,
Келиб кўргил бу ённи сан.

Ошиқнинг сийнаси бакдур,
Сенга келган икки бекдур,
Бобонгнинг хаёли бирдур,
Кўрсата кўр сийнангни сан.

-Кет, бобо дошимдин йироқ,

Гарданинга тегар таёк,
Ўзинг қарри соққолинг оқ,
Қўл узатма сийнама сан.

-Ошиқман қаро кўзлара,
Чакма парда оқ юзлара,
Ёшлик этарсан бизлара,
Чақир, эмди онангни сан.

-Бобо келдинг қайси жойдин,
Тилагинг тила худойдин,
Хирмондали қайтди ройдин,
Олиб борғил элинга сан.

Ёнди ширин жоним ёнди,
Диним Муҳаммаднинг дини,
Танисанг Ошиқ Ойдинни,
Азиз сақла, меҳмонни сан.

Аммо бу сўздин сўнг қиз отдин тушиб, Ошиқ Ойдинни отға миндириб, ўзи пиёда отнинг жиловидин тутиб, боға олиб борди. Кўшқинда ўтириб отасиға хабар берди. Мани олмоқға бир қари киши келибдур, деди. Отаси Арслонбой эшитиб қизини бермай бобони қувиб юбарди. Бобо бирлан Карамжон бориб Рум шаҳрининг подшосиға арз қилдилар. Ошиқ Ойдин айди, Рум шаҳринда Хирмондали деган қиз шарт қилғон эркан, ҳар ким ман бирлан сўз сўзлашиб енгса, кураш тутиб йиқса ман шул кишига борурман, деган эркан. Ман сўз сўзлашиб енгдим, кураш тутиб йиқдим. Қиз менга бормади, деди. Подшо ўн отли ясовул кўшиб юборди. Булар келиб Арслонбой уйига тушдилар. Арслонбой хизмат қилмоқ бирлан бўлди. Анда подшонинг кишилари айди, эй бобо кўлингда созинг бор эркан бу мажлисда бир сўз айтиб ўлтирғил, дедилар. Анда бобо айди соз айтурман, юзда ўн бир ёшға кирибман мундай жабр кўрмадим, деб арзлар қилди.

Анда Ошиқ Ойдин кўлина созин олиб, Арслонбойға қараб бир сўз айди.

Бориб айтғил Арслонбойға,
Хирмондали ёрни берсин.
Нолишим етди худоға,
Сиё зулфи торни берсин.

Уч юз қиз кезар ёнинда,
Армон қолмади жонимда,
Ўзининг гул бўстонинда,
Қўл етмаган қозни берсин.

Ойдин айтур, ёна-ёна
Шароб ичсам қона-қона
Бахш айладим Карамжона

Рози бўлиб ёрни берсин.

Аммо бу сўздин сўнг Карамжонга Арслонбой қизини бахш этдим, деди. Бу сўздин сўнг боғда етти кеча-кундуз тўй томоша қилиб бердилар. Хирмондалини Карамжонга никоҳ қилиб бердилар. Булар мурод-мақсадлариға етдилар. Алқисса тўй-томоша тамом бўлди. Арслонбой қизига юз чўри, қирқ дўғма, беш юз ботмон бурунч, юз тевага мол юклаб буларни кўчириб юборди.

Булар бир неча вақтда шаҳри Ширвонга бордилар. Қирқ кеча-кундузғача тўй-томоша қилдилар. Тўйнинг ўн беш йигирма куни ўтгандин кейин бир бўлак савдогарлар келиб тушдилар .

Эмди хабарни Гўрўғлибекдин эшитинг.Бир куни Гўрўғлибек дарё кироғиға борса бир бўлак савдогарлар ётур. Савдогарлардин хабар сўради. Савдогарлар айдилар шаҳри Ширвонда Карамжон деган Хирмондали қизни олиб тўй-томоша бошлаб эркан.

Бизлар бир неча кун анда бўлдик. Бизлар тўйни тамом қилиб келурмиз, дедилар. Анда Гўрўғлибек Чамлибелга келиб, қўлиға созини олиб Сафар кўсага қараб бир сўз айди:

Хуш қол, эмди Сафар маҳрам,
Ман шаҳри Ширвона кетам.
Лаълу ёқут инжу тизиб.
Дур, гавҳарли кона кетам.

Ишқ йўлиға тушан одам,
Ёр йўлина қўяр қадам,
Тўй бошлабди уста Бодом,
Дур тилаб дурдона кетам.

Ғазаб устинда ўлтирон,
Бизнинг бирлан созин қурон,
Келгил, деюб ваъда беран,
Кўнглим олғон ёра кетам.

Гўрўғли айтур қолдирмоқ,
Ширин таним ўта урмоқ,
Бир нечасини ўлтурмоқ,
Хирмондали қиза кетам.

Бу сўздин сўнг Гўрўғлибек йўлга тушиб кетди. Сафар Маҳрам Гўрўғлибекнинг изидин югуриб келиб, андак замон турғил, деб Гўрўғлиға қараб бир сўз айди:

Арзим эшит Гўрўғлибек,
Биза бир севар ёр келтир.
Бир ёрдин бўлдим хору зор,
Манго бир яхши қиз келтир.

Ғўч йигитсан вақтинг хушдур,
Нера борсанг қўлинг бўшдур,

Қаррибман ёз куним қишдур,
Манго бир баҳор- ёз келтир.

Сарима бир кулфат етди,
Эмди манинг айшим кетди,
Уч ой бўлди қўйним бўшди,
Манго бир яхши қиз келтир.

Қурдош йўқ дегра-дошимда,
Ғам кулфат кўпдур бошимда,
Бўлсам йигирма ёшинда,
Қаро кўзли хуммор келтир.

Сувлар оқиб дарё тўлсин,
Кўрган одам ғамгин бўлсин,
Ўрта бўйли самиз бўлсин,
Манго бир гўзал қиз келтир.

Гўрўғлибек бир од айла,
Ўтганларни сан ёд айла,
Сафар маҳрамни шод айла,
Манго бир яхши қиз келтир.

Аммо Сафар кўса бу сўзни тамом қилиб, бу ерда қолди. Гўрўғлибек неча вақтлар йўл юриб шаҳри Ширвонга борди. Ғиротни бир ерда боғлаб, майхонага кирди. Кўрса уста ўлтирур. Гўрўғлибек салом қилди. Шул вақтда устанинг ҳуши учиб кетди. Гўрўғлининг келиб кирганин хуш кўрмайин панага кетди. Шул вақтда Гўрўғлибек еридин туриб, дуторини созлаб бўлди.

Шул вақтда уста дарҳол еридин туриб эрди Гўрўғли устанинг жуфт ёқасидин тутиб елкасини ерга уриб кўксинда ўлтуриб бир сўз айди:

Устасан, устасан қилма баҳона,
Овозанг тушибди жумла жаҳона,
Шул кеча меҳмонман қизу жувона,
Уста созим қайир, қардош бўлоли.

Чамлибелдин сени дейиб келмишам,
Ҳасратингда заъфарондек сўлмишам,
Эмди келдим сени мунда кўрмишам,
Уста созим қайир, қардош бўлоли.

Алили кўчди Чамлибелни тўзина,
Ошиқ бўлдим шогирдининг ўзина,
Уста хоррот қувонур созим сўзина,
Уста созим қайир, қардош бўлоли.

Қайирғил, қайирғил, созим қайирғил,

Ўзга ишдин сен қўлингни айирғил,
Кўз ўтмаса шогирдинга буюрғил,
Уста созим қайир, қардош бўлоли.

Пардасин жой боғла, холи бўлмасин,
Қопқоғин боғлағил, холи бўлмасин,
Маърака майдонда кўркамли бўлсин,
Уста созим қайир, қардош бўлоли.

Ғиротға минганда титрашур ерлар,
Танимасанг бизни Гўрўғли дерлар,
Изимда кезадур қирқтадан шерлар,
Уста созим қайир, қардош бўлоли.

Аммо бу сўздин сўнг устани еридин турғизиб сўрашмоқ бирлан бўлди. Андин сўнг уста Бодомға бир пой бурунч берди. Наҳорга пишириб ичкуринглар, деди. Бошқа одам наҳори пишириб билмас эрди, Гўрўғли ўрнидин туриб, қозонға ўт ёқмоқ бирлан бўлди. Ош сувини тортди, беш мисқол дори беҳуш солиб Гўрўғли ошни дамга қўйди. Бироз вақтдин сўнг таомни табоқға солиб, икки шогирдиға бир табоқ қўйиб, ўзи қозонға тарс қараб ўлтурди. Буларнинг ҳар бири бир-икки лукма егандин сўнг беҳуш бўлиб йиқилдилар. Гўрўғлибек дарҳол Хирмондалининг ётгон саройининг қапусидин бориб қараб дахл қилиб уйга тушай, деди. Анда қиз еридин туриб айди: Ўлим йўқ сенга! Бурун келганда кезиб эрдинг, деди. Анда Гўрўғли айди, эмди қизни сўзлатдим, деб бир сўз айди:

-Жувон бир жойда кезарсан,
Билагинг тутсам на бўлур?
Кўнглинг хабарин бергунча
Белингда кучсам на бўлур?

-Билагим тутсанг билурлар,
Ширин жонингни қийнарлар,
Элтиб чўлларда қўярлар,
Қул дейиб сотсам на бўлур?

-Қул келур мастона ердин,
Ошиқ дўнарму бу йўлдин,
Найлай бермадинг гулингдин,
Боғчанга кирсам на бўлур?

-На ишинг бор гулим бирлан,
Кунинг кечар зулм бирлан,
Тархиноли қўлим бирлан,
Сани ўлтурсам на бўлур?

-Ошиқ ўлтурмак савобдур,
Санинг устинга қўноқдур,

Кўксинг ошиқа яйлоқдур,
Ман чиқиб ётсам на бўлур?

-Хирмондали келди тила,
Бориб боғбон бўлсам гула,
Ман ўтибон гулдин гула,
Учсаму қўнсам на бўлур?

-Гўрўғли келди қуш каби,
Қанотлари кумуш кумуш каби,
Олғир шунқор лочин каби,
Сани овласам на бўлур ?

Аммо бу сўздин сўнг Хирмондали Гўрўғлибекни чақириб, тўшакка миндириб, тонг отгунча завку сафо қилиб, тонг отғандин сўнг бош-оёқ сарпой бериб, юз тилло бериб узатди. Гўрўғли меҳмонхонадин бир дутор топиб, ғиротни миниб, тоғ тарафга борди. Шул вақтда уста Бодомнинг беш қизи тоғ тарафдин келур эрдилар. Ёнинда қирқ каниз келур эрдилар. Гўрўғли буларни кўриб, қизларга қараб, хушомадни уриб бир сўз айди:

Бир арзим бор десам сиза,
Жонимни жанони қизлар.
Ман қурбонман ўзингиза,
Шул кеча меҳмонман, қизлар.

Билманам қайдин келурсиз,
Жонимга жафо қилурсиз,
Ғўч йигитнинг хушгоҳисиз,
Кенгашли кайвани қизлар.

Мен кетарман ёна-ёна,
Эмсанг лабинг қона-қона,
Лойиқ кўрдим оғам жона,
Маслаҳатни беринг, қизлар

Сизлар заррин, гулгун кийиб,
Лайли бирлан Мажнун бўлиб,
Ишқ ўтини жонга солиб,
Борурсиз қаёна қизлар.

Гўрўғли оламни моҳи,
Сизлар учун чекдим оҳи,
Келур гўзалларнинг шоҳи,
Адабли шивали қизлар.

Аммо бу сўздин сўнг қизлардин бири бир сўз айтғил, дедилар. Гўрўғли хуш бўлғай, деб ғиротга миниб қизлар бирлан келур эрди. Аларнинг орасинда бир қизни аста отға миндуриб, отға бир қамчи урди, олиб қочди. Мунинг бир канизи

бор эрди. Одиға Гулшан дер эрдилар. Бу Гулшан каниз додимаң фарёд уруб уста Бодомға қараб бир сўз айди:

Уста Бодом қизинг кетди,
На боғ туйди, на боғбонинг.
Бир ғўч йигит олди кетди,
На боғ туйди, на боғбонинг.

Дунёни ўтарин билди,
Ёмон иша кулоқ солди,
Бир жолотой, занғар келди,
На боғ туйди, на боғбонинг.

Юртингни хароб айлади,
Базм ила шароб айлади,
Жонимға азоб айлади,
На боғ туйди, на боғбонинг

Дунё ўтарин ўйлади,
От-яроғини шайлади,
Охшам келинни тўйлади,
На боғ туйди, на боғбонинг.

Гулшан дер, йиғладим, келдим,
Туганмас балоға қолдим,
Улли бибимдин айрилдим,
На боғ туйди на боғбоним.

Аммо каниз бу сўзни айтғондин сўнг уста Бодом еридин туриб, отини миниб уста яроғин олиб, пой тешасини қистириб, Гўрўғлини қувиб бориб қараса Гўрўғли дарёдин ўтибдур. Уста Бодом дарёнинг қироғиға бориб айди, эй Гўрўғли, бу не қилиқ. Анда Гўрўғли айди, насиб бўлса Чамлибелга борурман, деди, бориб даврон сурурман, деди. Анда уста Бодом тешани қўлға олиб отиб юбарди, тешаси ул дарёнинг ўртасиға бориб тушди. Уста қараса қиз ҳам тешаси кетибдур. Уста Бодом айди, эй Гўрўғли мард бўлсанг қизимни ташлаб кет, деб ёлбориб бир сўз айди:

Ғўч йигитнинг йўли тушар
Ташла, Гўрўғли ночорни.
Мард бўлармиш туркман ўғли,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Отинг тоғлардин ошмасин,
Бу жонинг ёниб- куймасин,
Қўлда дуторинг синмасин,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Ғиротинг тоғлардин ошар,

Мард йигит келиб уғрашар,
Яна бизга ишинг тушар,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Қизлар гулдурур, сайланур,
Тоғ бошинда тарлон эрур,
Қизим кишининг гулидур
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Арзимни борини айтдим,
Ёниб ўртанибам куйдим,
Қорингни сен олиб бўлдинг,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Аммо бу сўздин сўнг Гўрўғли олдидағи Гулзор пари зор-зор йиғлаб отасиға
қараб бир сўз айди:

Муханнасни боғда қўйма
Шохасина зўр келтирур.
Тера билмас тоза гулин,
Шохасина зўр келтирур.

Муханнаслар қора кетар,
Йиқилғанни тепар ўтар,
Сандин кўплар айб топар,
Бошинга бало келтирур.

Чаман миниб чангда қолма,
Йўлтоқ миниб йўлда қолма,
Қиз ночорни ётға берма,
Бу бобонга ор келтирур.

Гул паризод ёнди жоним,
Вайрон бўлди хону моним,
Эмди Чамлибел маконим,
Зор-зор йиғлаб хор келтирур.

Алқисса Гўрўғли дарё ўртасинда туриб, уста Бодомға қараб айди. Эй уста Бодом, эмди дуторим синса тузатиб бермагил ва сенинг қизингни бермасман, эмди мандин берган бўлмас сендин олғон бўлмас, деб Чамлибелга қараб кетди. Уста Бодом қарай-қарай ортиға қайтиб кетди. Гўрўғли бир неча вақтлардин сўнг юртиға келиб, уч кеча-кундуз тўй томоша қилиб, қизга никоҳ қилиб, Сафар Маҳрамга топширди. Улар айш ва ишратда бўлдилар, Гўрўғли қўлиға созини олиб бир сўз айди:

Эй ёронлар мусулмонлар,
Бўлон кўнглим бўлон кўнглим.
Ёлғончи фоний дунёда,
Келан кўнглим, келан кўнглим.

Ғўч йигитнинг бўлмас ёти,
Оллоға етишур доди,
Ўн саккиз арчин ғироти,
Минан кўнглим, минан кунглим.

Арзимни барини деюб,
Ҳасратидин қонлар ютиб,
Оқ сийнага сийнам қўюб,
Гўнан кўнглим, гўнан кўнглим.

Қирқ йигит ҳамдам бўлмади,
Изимда зурёд қолмади,
Ўгилдин нишон бўлмади,
Ўлан кўнглим, ўлан кўнглим,

ЭРҲАСАН

Гўрўғли Авазхонни Ваёнгон шахридан олиб қайтғандан кейин унинг от овозаси бутун элга тарқаб кетди. Аммо Ваёнгон шахрида бир темирчи устанинг Эрҳасан отли ўғли бор эди. Бу йигит оғир солдомли, кучли-қувватли, гарчак бир зот бўлиб дўради. Отасининг ёнида чўкиш урса, ер сор-сар, босқон босса дуваланг турғондай бўлар эди.

Кунлардан бир кун Гўрўғлининг васфи Эрҳасаннинг кулоғина етди. Бу ерда чўкиш уриб, босқон босиб умримни ўтказгандан кўра Гўрўғлининг ёнига бориб, от чопиш, қилич уриш, найза санчиш илмини ўргансам деган умидда Чамлибел вилоятига қараб йўл тутди. Чамлибела келиб, Гўрўғлининг майхонасини олдида тўхтаб, эшикни қоқди. Гўрўғли қараса, узун бўйли, кенг елкали, чапроз бир йигит турибди. Шунда Гўрўғли: - Сендан бир зот чиқса керак, деб уни йигитлари қаторина кўшди, ўғлим бир эди, энди икки бўлди деб, уни йигитлардан айримча меҳр билан тарбиялади, уйлантиришни кўнглина тугиб қўйди.

Эрҳасан кунлардан бир кун Гўрўғлидан рухсат сўраб шикора чиқиш тадорикини кўрди. Отини, тозиси, қуши, ёйи, асбоб-анжомларини шайлаб тўрт-беш йигит билан жўнаб кетди. Чўлу сахроға чиқиб, кийик, қуён, сулгун, кўтон овлаб юрдилар. Ов мўл бўлди. Алғараз уларни йиғиб, бир қумнинг ўй жойиға тушиб, созоқларни қалаб, ўтни ёқиб, тунча, тонқоларни қўйиб, кабобми шўрвами пишириб, еб-ичиб, роҳат топдилар.

Шу бодда чарчаб ухлаб қолдилар. Аммо Эрҳасан сузи уйқуда ётиб бир туш кўрди. Тушинда бир оқ соққолли нуроний чол унга қараб: эй, ўғлим Арзирум шахриндаги Ҳасан шоҳнинг қизи Таллихон сенинг ошиғи беқарорингдир, сени туну кун кутиб ўтирибди, шуни бориб олиб қайтмоғинг керак, деб кўздан ғойиб бўлди.

Эрҳасан ериннан сичраб турди, кўзларини уқалаб, у ёқ-бу ёққа қаради, ҳеч зот

йўк. Шунда Эрҳасан:

-Ё пир-ей, бу на аҳвол бўлди, деб ёнидаги шерикларини турғузиб, қолган-қутган овларни олиб, майхонага қайтди. Юрагини ҳавл босиб, бу ҳавлни ичина сиғдиروبилмай отаси Гўрўғлининг ёнина бориб бир шеър айтар бўлди:

Арзим эшит Чамлибелнинг Султони,
Рухсат берсанг, Арзирумға кетайин!
Йўқдир десанг менинг сўзимда хатом,
Рухсат берсанг Арзирумға кетайин!

Бир нуроний бобо келди қошима,
Ёр савдосин солди мани бошима,
Ҳеч боқа билмадим дегра-дошима,
Рухсат берсанг Арзирумға кетайин!

Севмак-севилмаклик азалдан борди,
Ишқ савдоси бугун бошима урди,
Таллихон деб рангги рўйим сарғалди,
Рухсат берсанг Арзирумға кетайин.

Агар берсанг сандин рухсат тиларам,
Ул ёрни кўрмасам, бўлмас қарорим,
Тушимда кўрмишам аталған ёрим,
Рухсат берсанг Арзирумға кетайин.

Эрҳасан дер, энди бирга юрмака,
Ёр йўлинда ширин жоним бермака,
Боғларидан қизил гуллар термака,
Рухсат берсанг Арзирумға кетайин.

Эрҳасан сўзини тамом қилиб, Гўрўғли отасидан жавоб кутиб икки қўлини алиф лом қилиб турди. Шунда Гўрўғли айтдики, эй ўғлим, нури дийдам, тожи сарим, белимнинг қуввати Ҳасанжон, ошиқ-маъшуқлик Одам отадан қолган дастурдир, севмак-севилмак ҳамиша бор нарса. Бу иш сенинг бошинга ҳам тушибди. Ишқ иши қийин иш. Аммо санинг ошиқ бўлган қизнинг отаси золим-зубаро одамдур, Арзирумнинг йўлини ҳамиша берк тутар. Агарда кетмакчи бўлсанг, қирқ йигитни йиғнаб бир кенгаш этсак ёмон бўлмас, деб Эрҳасанни сал бўшаштирди.

Энди Эрҳасан маслаҳат этиб тураварсин, сўзни Таллихонимдан эшитинг. Аммо Таллихон ҳам бир туш кўриб, ёнина хос шотирини чақириб, кўрган тушини бир-бир баён этди. Таллихоннинг тушини баён этганда айтиб турган шеъри:

Мендан салом Гўрўғлибек Султона,
Бунда келиб, бизни олсин Гўрўғли!
Юрт эгаси, салтанатли Султона,
Бунда келиб бизни олсин Гўрўғли!

Лот-манотни бекор этдим, ташладим,

Барҳақ билиб динни маҳкам ушладим,
Шариатда тоза йўлни бошладим,
Бунда келиб, бизни олсин Гўрўғли!

Ногоҳонда келиб, дегра дошима,
Бир йигитни келтирдилар қошима,
Қирқ чилтанлар гул санчдилар бошима,
Бунда келиб, бизни олсин Гўрўғли!

Таллихон дер, етиргайсан саломим,
Ғойибона етир, шотир каломим,
Танни тарк айлади, йўқдир оромим,
Бунда келиб бизни олсин Гўрўғли!

Шотир Таллихонни мактубини олиб, йўлга равона бўлди. Йўл юриб-мўл юриб Чамлибел вилоятига етди. Тўғри Гўрўғлининг майхонасига кириб, хатни унинг кўлига тутқазди.

Гўрўғли хатни ўқиб бўлиб, Шотирга айтди:

-Қиз яхшисини, от яхшисини, йигит яхшисини қайси элда кўрдинг, деди.

-От яхшисини, йигит яхшисини Чамлибелда, қиз яхшисини Арзирумда кўрдим, деди Шотир. Бу сўздин кейин, Таллихонни таъриф этиб бир шеър айтар бўлди:

Гўрўғлибек эшит менинг сўзимни,
Таллихондек асил жонон кўрмадим.
Юриб гашт айладим рўйи заминни,
Таллихондек асил жонон кўрмадим.

Сочи қирқ газ, ҳусни хуршиди тобон,
Ҳасан подшонинг қизидур жонон,
Ғойибона ўзи бўлмиш мусулмон,
Таллихондек асил ёрни кўрмадим.

Кўрганим йўқ бундай жаннат ҳурини,
Бир дам тортса Исрофилдек сурини,
Яксон қилар етти дарё шўрини,
Таллихондек асил жонон кўрмадим.

Шотир деяр Эрҳасаннинг ёрини,
Таърифин айласам, зулфи торини,
Айтаберсам феъли, хулқи барини,
Таллихондек асил жонон кўрмадим.

Шотирдан бу сўзларни эшитиб, Гўрўғлининг қулфи-дили очилиб кўнгли тоғдай кўтарилиб кетди. Шотирга бош-оёқ сарупо кийдирди. Ўзи келиб майхонага кирди. 40 йигитни чақириб, Арзирум шахрига бориб Таллихонимни олиб келажак йигит борми, ким талабгор деб йигитларига бир шеър айтмоқчи бўлиб, қазма дуторини кўлига олди, пардаларини созлаб номага солиб сўз бошлади:

Ғиротимни бериб, хизмат сўрасам,
Қирқ йигитда бир каромат бормикан?
Ғўчқоқлардан мумтоз қилиб юбарсам,
Қирқ йигитда бир шери мард бормикан?

Ўйиб олса душманларнинг кўзини,
Заъфарондек сарғайтирса юзини,
Олиб келса Ҳасан шоҳнинг қизини,
Қирқ йигитга бир маломат бормикан?

Бу хизматни бир ғўч йигит битирса,
Куч синашиб, Ҳасан шоҳни йитирса,
Таллихонни олиб бунда келтирса,
Қирқ йигитда бир шери мард бормикан?

Инъом бериб, уни яхши кўрайин,
То келгунча йўлин қараб турайин,
Олиб келса, совға-салом берайин,
Талаб қилар, бир каромат бормикан?

Шотир келиб бизга паёми етди,
Чин ошиқ деб бизга хабарин этди,
Хабар бериб шу дам шотир ҳам кетди,
Қирқ йигитда бир шери мард бормикан?

Гўрўғли дер, ғойибона Таллихон,
Сидки билан ошиқ экан ул жонон,
Ҳиммат айлаб талаб қилса шу замон,
Қирқ йигитда бир каромат бормикан?

Гўрўғли Султоннинг бу сўзини эшитиб, Сафарқўса, Хон Аваз, Хандон ботир, Бек Рустам, Дали Матал отли бир тўпор йигитлар маслаҳат этиб: Арзирум шаҳри хийла узоқ, у ерга бориш қийин иш, дедилар. Шунда Эрҳасан ўрнидан туриб, Гўрўғлининг кўлидан косани олиб, рухсат талаб, бир шеър айтаберди:

Қодир олло манго қилса каромат,
Талаб қилдим, манго бергил ижозат!
Оллоға сиғиндим, тиларман рухсат,
Талаб қилдим, манго бергил ижозат!

Жасадида ширин жоним бор бўлса,
Бу дунёда душманларим хор бўлса,
Сизлар каби ғўч йигитлар ёр бўлса,
Талаб қилдим манго бергил ижозат!

Манго бергил от-анжоминг ёроғинг,
Қилич билан яна олтин садоғинг,

Талвас этиб ичдим коса шаробинг,
Талаб қилдим манго бергил ижозат!

Энди тушдим мен ошиқлик йўлина,
Қурбон бўлай Таллихоннинг холина,
Турарим йўқ душманларнинг олина,
Талаб қилдим манго бергил ижозат!

Бу сўзни эшитиб, Гўрўғлининг кўнгли тоғдай кўтарилди. Гўрўғлининг савашда устун келтирадиган уч асбоби бор эди. Биринчиси-ғирот ўн кунлик йўлни бир кунда ўтар эди. Иккичиси-қиличи-ҳар сармаганда 10-15 каллани бир кесар эди. Учинчиси ёйи-уч манзил жойдаги нишонни олар эди. Гўрўғли қувониб, бу уч асбобни Эрҳасанга тақдим этди. Сўнг унга оқ йўл тилаб, кўп ерлардан тимсол келтириб, бир шеърни номаға солиб айта берди:

Ўғлим, бугун бир савдога бош урдинг,
Борғил Ҳасан, бир оллоға топширдим.
От, яроғ-асбобинг тузатиб бердим,
Борғил Ҳасан, бир оллоға топширдим.

Сен муштоқсан севар ёрнинг гулина,
Сақраб мингил, ғиротимнинг белина,
Борар бўлсанг, Арзирумнинг элина,
Борғил Ҳасан, бир оллоға топширдим.

Мурувват айлагин ғамгин қуллара,
Сайр этарсан доғу дузу чўллара,
Таллихон деб тушдинг узун йўллара,
Борғил Ҳасан, бир оллоға топширдим.

Санго ёрдур савашдаги илҳомим,
Ёдингда сақлагил, ҳар бир каломим,
Таллихонга етказгайсан саломим,
Борғил Ҳасан, бир оллоға топширдим.

Арзирума мундин қилдинг ирода,
Худо қилсин қувватингни зиёда,
Илоҳим етгайсан мақсад-мурода,
Борғил Ҳасан, бир оллоға топширдим.

Гўрўғли дер, сенсан менинг қувватим,
Душманни гангитар шердек савлатинг,
Кўзимнинг равшани тожи давлатим,
Борғил Ҳасан, бир оллоға топширдим.

Гўрўғли Эрҳасанни йўлға солиб юбарди. Яна майхонасига кириб ўтириб, ўйланиб қолди: Ғиротни, яроғ-асбобни бердим, юбардим. Шу ёққа борса, бу ёш йигит алдасалар, бир гўзал қизни берсалар, шу ёқда амалдор бўлиб қолса кетса,

Гўрўғли қаноти синган қушдай қолаверса... деб хаёл қилди. Шу замони Мажнундали отни миниб, бир қилич, бир найза, қалқону дуторни олиб, отга қамчи урди. Уч кеча-кундуз йўл юриб, Эрҳасаннинг олдидан чиқди. Эрҳасан уни танитай отини унинг олдиға суриб келиб, ҳовой-сиёсат билан бир шеър айтди:

Сени манга берди худо,
Сендан қайтган номард бўлсин!
Яқин келаверма жуда,
Сендан қайтган номард бўлсин!

Бордир менинг қирқ дўғоним,
Гўрўғлидек меҳрибоним,
Бугун энди йўқ армоним,
Сендан қайтган номард бўлсин!

Эрлигимни билдирурман,
Паймонангни тўлдирурман,
Таъқиқ билгил ўлдирурман,
Сендан қайтган номард бўлсин!

Бу қоронғу зулмат кўчар,
Мард йигитлар саваш очар,
Бу дунёга келган кечар,
Сендан қайтган номард бўлсин!

Эр йигитнинг эр йўлдоши,
Изларман мудом сирдоши,
Ҳасан шохнинг қариндоши,
Сендан қайтган номард бўлсин!

Ёд этарман бир оллони,
Даф этарман ҳар балони,
Мен билманам таваллони,
Бош кесмаган номард бўлсин!

Ўғримисан ё бир каззоб,
Кўнглимда жўш урар ғазаб,
Сиртмоқ солиб, бериб азоб,
Ўлдирмаган номард бўлсин!

Ўғримисан ё газанда,
Не қилурсан бул маконда,
Жонинг қолмас ҳаргиз танда,
Бош кесмаган номард бўлсин!

Эрҳасан дер, билсанг мани,

Гўрўғлининг жони, тани,
Ҳақ етирди бугун сани,
Сендан қайтган номард бўлсин!

Эрҳасан бу сўзни айтиб бўлган сўнг Гўрўғли отининг бошини бурди. Шунда Эрҳасан уни кўрқди деб ўйлаб:

-Эй каззоб, ҳолинг шуми, деб яна бир шеър айтди:

Келиб эдинг кимни излаб,
Шуми ҳали ҳолинг сенинг?
Отайин мен ўқни газаб,
Шуми ҳали ҳолинг сенинг?

Отни бурдинг бир ҳовойда,
Сенда жаҳду жадал қайда,
Лошинг қолар ботиб лойда,
Шуми ҳали ҳолинг сенинг?

Тулки келди шер устина,
Панжани урди дастина,
Етайин дейди пўстина,
Шуми ҳали ҳолинг сенинг?

Мен кимлигим яширурман,
Бир сармасам қочирурман,
Сени тоғдин оширурман,
Шуми ҳали ҳолинг сенинг?

Саваш ўргандим устоддан,
Гўрўғлидай улуғ зотдан,
Курашсанг гар тушгин отдан,
Шуми ҳали ҳолинг сенинг?

Эрҳасан дер, билсанг керак,
Сен ўзингга келсанг керак,
Ақли калта эй бадрак,
Шуми ҳали ҳолинг сенинг?

Эрҳасан бу сўзни айтгандан сўнг Гўрўғли ундаги меҳр-вафонинг бейиклигини билиб, кўкси тоғдай кўтарилди. Кейин ўзини танитмаса бўлмажаклигини сезиб, Гўрўғли эканини сездириш мақсадида бир шеър айтар бўлди:

Олибдур алина эгри қилични,
Эрҳасаним бобосини танимас,
Душманларни дўст тутиниб кулинчи,
Эрҳасаним бобосини танимас,

Қойил бўлдим, сўл юриди бу жона,

Кетди буткил кўнглимдаги гумона,
Ким дучлашар сендай марди майдона,
Эрҳасаним бобосини танимас,

Бугун менинг паймонамни тўлдиарар,
Умрим гулин хазон этиб сўлдиарар,
Найза билан санчиб мени ўлдиарар,
Эрҳасаним бобосини танимас,

Ҳар нечук иш келар марднинг қўлидан,
Қасд қилса шер қочар анинг йўлидан,
Аждарҳо кўзгалмас туриб ўрнидан,
Эрҳасаним бобосини танимас,

Савдо тушди Гўрўғлининг бошина,
Заҳар-заққум тўкилгандур ошина,
Раҳм этмади кўздан оққан ёшима,
Эрҳасаним бобосини танимас,

Гўрўғли дер, боғда гулим сўлдими,
Ажал етмай паймонамиз тўлдими,
Тақдир биза Эрҳасандин бўлдими,
Эрҳасаним бобосини танимас,

Эрҳасан бу сўзларни эшитгандан кейин, унинг оталиқи Гўрўғли эканини билиб, сақраб отдан тушиб, Гўрўғлининг оёғина бош қўйиб, зор-зор йиғлаб, кечирим сўраб бир шеър айтар бўлди:

Кеча тортиб келдинг, сени билмадим,
Тавба қилдим, маъзур тутғил султоним!
Овозинг эшитмон, бовар қилмадинг,
Тавба қилдим, маъзур тутғил, султоним!

Сен эурсан мард йигитлар оғаси,
Арзим эшит, Чамлибелнинг эгаси,
Танимадим бугун бўлдим мен осий,
Тавба қилдим, маъзур тутғил, султоним!

Мард йигитлар кечасига доримас,
Подшо халқи ёлғиз, бевақт юримас,
Нақл бордур: танимасни сийламас,
Тавба қилдим, маъзур тутғил, султоним!

Худоға йиғладим нолаи гирён,
Ба ҳаққи ҳурмати ул шери яздон,
Гуноҳимни ўтгил, Гўрўғли Султон,
Тавба қилдим, маъзур тутғил, султоним!

Мен санго бахш этдим кулли боримни,
Рухсат бердинг, излаб чиқдим ёримни,
Ғанимдан олурман қасди қоримни,
Тавба қилдим, маъзур тутғил, Султоним!

Эрҳасан дер, ғазаб қилсанг қулингман,
Қадам қўйсанг ҳоки пойинг-йўлингман,
Яхши кўрсанг ўзинг севган ўғлингман,
Тавба қилдим, маъзур тутғил, Султоним!

Гўрўғли Эрҳасандан бу сўзни эшитиб, кўнгли кўтарилиб, кўзига ёш олиб,
томоғи тўлиб, хўпиқиб қайнаб-жўшиб, Эрҳасанни таъриф этиб бир шеър
бошлади:

Таърифингни этайин мен,
Баракалла, ботир Ҳасан!
Учрадим санго кеча ман,
Баракалла, ботир Ҳасан!

Арзирума қилдинг талаб,
Таллихонни ҳақдин тилаб,
Кўрдим сени энди синаб,
Баракалла, ботир Ҳасан!

Кўнглима келди бир гумон,
Йўлга якка чиқмоқ ёмон,
Кўрдим мана бошинг омон,
Баракалла, ботир Ҳасан!

Хабар олдим ҳолларингдан,
Ҳар иш келар қўлларингдан,
Кесиб чиқдим йўлларингдан,
Баракалла, ботир Ҳасан!

Бор муродинг бўлар ҳосил,
Кўнглим санго бўлди мойил,
Синаб кўриб, бўлдим қойил,
Баракалла, ботир Ҳасан!

Ҳақ этмагай санго азоб,
Ғозий бўлмоқ яхши савоб,
Гўрўғли дер, бердим жавоб,
Баракалла, ботир Ҳасан!

Бу сўзни эшитгандан сўнг Гўрўғли айтдики, аммо Эрҳасан, сенинг
ботирлигингни аввалдан ҳам билар эдим. Йўлинг узок, битиржак ишинг
машаққатли эканини ўйлаб, уйда ўтириб қарорим бўлмади. Онани кўнгли болада,

боланинг кўнгли далада деган нақлнинг учи отага ҳам тегиб ўтади. Сени бир синамоқчи ҳам бўлдим. Синоғдан яхши ўтдинг. Энди сенга оқ йўл, олло ёринг бўлсин, қирқ чилтанлар мададкоринг бўлсин: Таллихонни олиб, мурод мақсадинга етгайсан! Гўрўғли бу сўзларни айтиб бўлғондин сўнг отни бошини Чамлибела тўғрилади: Чамлибела боргандан кейин Эрҳасаннинг йўлига бокиб, ўз ўғилларининг тўйини ўтказишни орзу қилиб, бир шеър айтди:

Йўқдан бизни бор айлаган биру бор,
Эрҳасанни тўйларини кўрайин!
Келин олиб қувонмоқнинг гашти бор,
Эрҳасанни тўйларини кўрайин!

Ё илоҳим, эшит менинг бу додим,
Кундан кунга ортар бўлди фарёдим,
Ҳақдан тилаб олган ботир зурёдим,
Эрҳасанни тўйларини кўрайин!

Ўзинг мадад бергил, эй биру борим,
Эрҳасандур менинг номусу орим,
Тўйини тутармиз келтирса ёрин,
Эрҳасаннинг тўйларини кўрайин!

Гўрўғлининг ёронлари келинлар,
Раҳм айлаб орзу ҳолин билинлар,
Эрҳасанга бир шафоат қилинлар,
Хон ўғлимнинг тўйларини кўрайин!

Гўрўғли ширин орзу умидларни этиб ўтираверсин, эндиги сўзни Эрҳасандан эшитинг. Эрҳасан шу йўл юришда икки ойлик йўлни йигирма кунда олиб, Арзирум шаҳрина дохил бўлди. Бу шаҳарнинг баланд миноралари, қора боғларини кўриб, Таллихонни талвас этиб, бир шеър айтиб турган жойи:

Ёд этайин бир оллони,
Етир манго, Таллихонни!
Даф эт, ўзинг ҳар балони,
Етир манго, Таллихонни!

Мен бир мажнуни шайдоман,
Талабкори ҳувайдоман,
Андалиби бенавоман,
Етир манго, Таллихонни!

Қайда бўлар Талли ойим,
Муяссар этсин худойим,
Излаб кездим ани дойим,
Етир манго, Таллихонни!

Тили шаккар, юзи қамар,

Лабларидин боли домор,
Икки сочи эрур шомор
Етир манго, Таллихонни!

Хусни эрмиш моҳитобон,
Гўзаллар ичинда жонон,
Дардинг бўлмиш бизга аён,
Етир манго, Таллихонни!

Ўз кўнглимни шод этарман,
Душман кўрсам мот этарман,
Қамбар каби ёд этарман,
Етир манго, Таллихонни!

Арзирума қадам қўйдим,
Висол лаззатини, туйдим,
Шул ёримни тушда суйдим,
Етир манго, Таллихонни!

Шотир билан хат юбарган,
Ҳасан шохнинг қизи экан,
Ошиқлик дардини чеккан.
Етир манго, Таллихонни!

Бу сўзни айтиб тамом қилгондан сўнг Эрҳасан отини суриб дарвозанинг олдина борди. Аммо дарвозабон уни ичона қўймади. Қиличини қинидан суғириб, йигитнинг олдидан чиқди:

-Дарвозадан сени киритишга подшо рухсат бериши даркор, қайт орқанго, мен билмасам, сен қароқчимисан, ўғримисан, деди. Эрҳасан:

-Эй дарвозабон мен бир аспи жаллоб-сеисман, мен Исфахонданман, бу ернинг от бозорининг солиғини бер, мен ўғри-каззоб эмасман, элу халққа мандан завол келмас, бозорни кўрсатсанг, шу отимни сотиб кетмакчи эдим. Шу ишим битса, мен бу ерда қол, десанг ҳам қолжақ ёғдойим йўқ, деб дарвозабонга қараб бир шеър айтар бўлди:

Кўнглинг сени недан тўлар,
От бозори қайда бўлар?
Душман келса дўст уялар,
От бозори қайда бўлар?

Мен келурман Исфахондин,
Ор учун кечарман жондин,
Мен қўрқманам ҳеч инсондин,
От бозори қайда бўлар?

Кўп сўзлама, йўлимдан қоч,
Икки қўллаб дарвозанг оч,

Рухсат бер, қилғил, бир илож,
От бозори қайда бўлар?

Арзирума келдим излаб,
Дема мени ўғри-каззоб,
Мани айлаб берма азоб,
От бозори қайда бўлар?

Гашт этарман тоғу чўли,
Кўрсат манго тўғри йўли,
Йўқса гумлайман сен қули,
От бозори қайда бўлар?

Савдо қилиб қайтмоқчиман,
Шу отимни сотмоқчиман,
Овим олиб кетмакчиман,
От бозори қайда бўлар?

Энди мени кўп койитма,
Ўғрисан деб тухмат этма,
Ўтиб кетай мени тутма,
От бозори қайда бўлар?

Қўйсанг олдингдин ўтарман,
Бориб отимни сотарман,
Эрҳасан дер, тез кетарман,
От бозори қайда бўлар?

Дарвозабон Эрҳасаннинг бу сўзларини эшитиб, аспи жаллоб-сеис эканини англаб айтдики, эй йигит дарвоза пули не бўлади. Унда Эрҳасан:

-Олар пулингни айт, деди.

-Бир тилло, деди дарвозабон. Эрҳасан қисани кавлаб, оларинг бир тилло бўлса, шу бир тилло сеники, деди. Шу вақтда дарвоза очилди. Эрҳасан шу замони тилло-пиллони қўйиб, ичон тарафа от солиб кириб кетди. Дарвозабон икки алини бурнина тикиб қолаверди. Аммо дарвозабоннинг Робия деган бир қизи бор эди. Шу қиз Эрҳасанга қараб уни пойлаб турган экан, унинг от билан дарвозадан ўтгани замон олдидан зўмпа чикди.

-Эй йигит, мени олиб кетмайсизми, деб отининг жиловини юбармай тураберди. Эрҳасан уни силтаб ташлаб кетмакчи бўлди, аммо қиз дод-фарёд қилиб, унинг изидан қолмади. Охири бўлмади, Эрҳасан айтдики, эй яхши қиз ҳозир сен шу ерда қолиб тур, мен от савдоси билан келган одамман, қайтишда сени албатта олиб кетаман, деди. Шунда Робия доди-фигон қилиб бир шеър айтди:

Отинг сотсанг, бозор сари бор, йигит,
Савдо қилиб, яна қайтиб келавер!
Агар сенинг ишинг битса эр йигит,
Зинҳор мени қайтиб келиб олавер!

Йигит сени кўрдим шукур худоға,
Мен бўлайин энди санго садоға,
Қайтиб келиб, эга бўлғил бу боға,
Зинҳор тўрам, яна қайтиб келавер!

Рухсат берсанг санго бир жуфт сўзим бор,
Паризоддай зулфим, қошу кўзим бор,
Магар боқсанг, моҳи тобон юзим бор,
Зинҳор тўрам, яна қайтиб келавер!

Агар санго жуфтдан хол керак бўлса,
Лабдан оққан шакар, бол керак бўлса,
Олтин-кумуш, давлат-мол керак бўлса,
Зинҳор тўрам, яна қайтиб келавер!

Тутай десанг менинг нозик қўлимдан,
Сўрай десанг қанду асал тилимдан,
Қучай десанг инжа нозик белимдан,
Зинҳор тўрам, яна қайтиб келавер!

Робия дер, сенинг билан кетайин,
Энди дасти домонингдан тутайин,
Бунда келмай кетсанг нелар этайин,
Зинҳор тўрам, яна қайтиб келавер!

Робия зор-зор йиғлаб қолаберди, Эрҳасан Таллихоннинг ишқинда от суриб кетаварди. Арзирум шаҳрининг 40 кўчаси бор эди. Эрҳасан Таллихоннинг кўчасининг қаердалигини билмасдан ҳайрон бўлиб, уни излаб бир шеър айтар бўлди:

Арзирумда тукқан ойим,
Нерлардасан, Таллихоним,
Раҳм айласин шу худойим,
Нерлардасан, Таллихоним!

Мен келдим сени ахтариб,
Ғам ема рангинг сарғартиб,
Ошиқликда бўлдим ғариб,
Нерлардасан, Таллихоним!

Ҳеч ким менингдек бўлмасин,
Дўст йиғлаб душман кулмасин,
Очилған гуллар сўлмасин,
Нерлардасан, Таллихоним,

Сени деб тоғлардан ошдим,

Дарё кимин тўлиб-тошдим,
Ғамнинг лойина булошдим,
Нерлардасан, Таллихоним!

Таллихоннинг овозаси,
Қўшадандир дарвозаси,
Ўртанур қалбим изоси,
Нерлардасан, Таллихоним!

Мусофирман ғариб бошим,
Кўздан оқар қонли ёшим,
Заҳар-заққум ичган ошим,
Нерлардасан, Таллихоним!

Дарагинг кимдан сўрайин,
Ёлғиз не мажлис қурайин,
Дилбар юзингни кўрайин,
Нерлардасан, Таллихоним,

Эрҳасан дер, бўлдим ҳайрон,
Йиғладим мен зори гирён,
Аён айла, Шоҳимардон,
Нерлардасан, Таллихоним!

Эрҳасан дарбадар кезиб, ёрини излаб юра-юра охири бир олтин суви юритилган девола кўзи тушди. Шу ер Таллихонимнинг макони экан. Унинг ёнида от бозори бор экан, Эрҳасан Арзирумнинг аспи жаллоблари тўпина қўшилиб, ғиротни мақтаб бир шеърни номаға солиб айтди!

Сенинг асли зотинг буруқ,
Икки кўзинг ёнған чироқ,
Аслинг кўриб яқин-йироқ,
Бу не от деб қилар сўроқ,
Талли кўрсин томошани,
Ўйна, ғиротим, ўйнағил!

Ўзи барно, тили тўти,
Юрагимда ёнар ўти,
Таллихондир анинг оти,
Ўйна, отамнинг ғироти,
Талли кўрсин томошани,
Ўйна, ғиротим, ўйнағил!

Ғирот остимда ўйнайдур,
Мани ёр ишқи қийнайдур,
Кўзим йўлингда яйнайдур,
Ани кўрмасам бўлмайдур,

Талли кўрсин томошани,
Ўйна, ғиротим, ўйнағил!

Бул кўринган кўк арчадур,
Устинда олтин парчадур,
Деворинг кумуш сирчадур,
Андин очилган дарчадур,
Талли кўрсин томошани,
Ўйна, ғиротим, ўйнағил!

Эрҳасан дер, армон этиб,
Таллихонни шодмон этиб,
Дардларима дармон этиб,
Ёрим билан даврон этиб,
Талли кўрсин томошани,
Ўйна, ғиротим, ўйнағил!

Эрҳасан сўзини тамом этиб, ғиротни ўйнатиб тураварди. Ғирот турли муқомлар қилиб, осмонга бўкчиб, пизловуқдай айланиб томоша кўрсатаварди.

Бутун маҳалла деш-даварақни ўради. Бу хоросотни эшитиб, Таллихон ҳам уч юз каниз билан дарвозадан чиқиб ўйинни томоша этиб турди. Ғирот 32 хил ўйинни кўрсатди, Таллихон буни кўриб офарин айтди. Қиз ўйладики, аммо бу йигит манинг тушимда кўрган йигит бўлмаса, магарам у бўлмаса ё Гўрўғлидир ё бўлмаса Эрҳасандир. От димодим ғирота ўхшаб турибди. Тўхтаб тур, ман бу йигит билан бир гаплашиб олмасам бўлмас, деб Холиса деган канизина:-Сен бор, йигитни оти билан олиб кел, отни савдолашамиз, деди. Каниз Эрҳасаннинг ёнига бориб, бибисининг бу ўтинчини айтди.

Шунда Эрҳасан каниза қараб чақириб турган Таллихон эканини англаб бир шеър айтар бўлди:

Бу отимнинг жиловини Шоҳимардон созлаган,
Ҳайқириб тиз букканида етти манзил кўзлаган,
Мавж урган шамолдай бўлиб, неча йўлни чўзлаган,
Васфини эшитган шоҳлар кўшин тортиб излаган,
Ғиротимнинг баҳоси Таллихона бошма-бош.

Исфаҳоннинг подшоси олмоқа бел боғлади,
Қирқ минг туман баҳо уриб, кўнглини кўп чоғлади.
Қиз берайин, отни бер деб, таваллочи йиғлади,
Ота-онам берма, дейиб манго кўп-кўп сарғади,
Ғиротимнинг баҳоси Таллихона бошма-бош.

Асли зотин сўрамасдан отни олмоқдур абас,
Отни сотиб олурмиз деб сизлар қилмангиз ҳавас,
Харидор бўлур бу ота Қўнғирот, Манғит, Кенагас,
Етти иқлимнинг хирожи бир тукига ярамас,
Ғиротимнинг баҳоси Таллихона бошма-бош.

Отима тай от топилмас, асло сен этма гумон,
Ахтариб кўр, Руму Фаранг, Бағдод, Басра, Исфаҳон,
Бухорою ҳам Самарқанд, Андижону Марғилон,
Изласангда тополмассан бундай отни бибижон,
Ғиротимнинг баҳоси Таллихона бошма-бош.

Эрҳасан дер, баҳосини бориб ул нигора айт,
Булот ёби эмас дейиб, бориб харидора айт,
Чеккан оху фарёдимни ул ширин гуфтора айт,
Беқарорман бул сўзимни бориб ул ғам хора айт,
Ғиротимнинг баҳоси Таллихона бошма-бош.

Бу сўздан кейин каниз, эй барно йигит, Таллихоним сенинг отингни
хохлабди, савдолашишга таклиф этиб турибди, юр, бу ёққа деб Эрҳасанни олиб
қайта берди. Таллихонинг кўшки олдида бир сарҳовуз бор эди. Эрҳасанни шу ерда
қўйиб, каниз Таллихона хабар берди. Таллихоним кўшкдан боқди. Унинг юзининг
шуъласи барқ уриб, офтобдек нур сочди.

Буни кўриб эс ҳушидан айрилишига сал қолган Эрҳасаннинг қалбида ишқ жўш
уриб, Таллихонни таъриф этиб бир шеър айтар бўлди:

Таърифинг айтайин гул юзли дилбар,
Сен бир лаъли бадахшона мангзарсан!
Зулфларинга тақиб бебаҳо гавҳар,
Гўё лаъли бадахшона мангзарсан!

Шамс ила қамардур кўзинг нишони,
Тўти такаллумдур сўзинг нишони,
Юсуф-Зулайҳодур юзинг нишони,
Товус қушнинг жамолина мангзарсан!

Одам наслимисан ёки паризод,
Ақлу ҳушим тамом айладинг барбод,
Қошларинг қиличдур кўзларинг жаллод,
Жоним олған меҳрибона мангзарсан!

Бихамдилло кўрдим бугун талъатинг,
Ул Шотир етирган бул холи-хатинг,
Борму энди манго меҳри шафқатинг,
Сўзи ширин шакар кона мангзарсан!

Шотирингдин етди биза паёминг,
Ошиқман деб, борди сенинг саломинг,
Рост эдим, хоним ўша каломинг,
Жоним олған шул жонона мангзардир!

Юзингнинг шуъласи ойдан зиёда,

Сенингдек маҳбуб йўқ ёхти дунёда,
Мен келибман сенинг ҳажрингдан дода,
Тар очилган гул нишона мангзарсан!

Эрҳасан дер, ишқинг девона этди,
Ақлу хушдан мени бегона этди,
Гўрўғлибек санго нишона этди,
Аҳдинда вафоли жона мангзарсан!

Эрҳасаннинг бу сўзини эшитиб, тўтидай солланиб, жайрондай нозланиб, қирмизи куйлакни кийиб, хулла рўмолни ўраб, кўзина сурма, қошина ўсма қўйиб, бўйнина тилло мунжиқ, билагина олтин билагузук, бурнина гавҳардан аравак қистириб, юрагини ўтга доғлаб, борар йўлини чоғлаб Эрҳасанни кўрайин деб, саллона-соллона, мастона-мастона юриб, сарҳовузнинг бўйина келди. Эрҳасан қараб:-Эй, барно йигит,шу турғон чинорни туби билан қўпориб ташла, деб нозу жилва, ишваю ғамза билан бир шеър айтди:

Хуш келдинг, азиз меҳмоним,
Фидо бўлсин, жоним санго!
Сенсан менинг меҳрибоним,
Садқа баҳри коним санго!

Кўп санго меҳру шафқатим,
Бўларсан охир улфатим,
Бошимда тожи давлатим,
Қурбон қилам жоним санго!

Чамлибелдан сафар айлаб,
Келдинг биза гузар айлаб,
Инжа белим бўғиб боғлаб,
Тугал хону моним санго!

Чамлибелнинг жононаси,
Гўрўғлининг ҳамхонаси,
Нозли дилбар парвонаси,
Фидо бўлсин жоним санго!

Топмадим ўзим башорат,
Сен ўзинг этгил ишорат,
Муродим айла кифоят,
Ўлсам тушар хуним санго!

Сени кутдим соат замон,
Аҳдидан қайтганлик ёмон,
Мудом бўлсин бошинг омон,
Бахш этдим бу жоним санго!

Бошқами деб гумон қилма,
Бу сўзимни ёлғон билма,
Аҳдима бадгумон бўлма,
Сўзлаюрман чиним санго!

Таллихон дер, бир иш бошла,
Садоқингни қўлга ушла,
Шу чинорни йиқиб ташла,
Дилимда армоним санго!

Таллихон бу сўзни тамом қилғандин сўнг Эрҳасан садоқдан ўқ олиб
чинорни туби билан қўпориб ташлади. Таллихон буни кўриб:

-Мард йигит экан, мани истаган ерга олиб кетадиган ёғдойи бор, деб вақти хуш
бўлиб, Эрҳасана қараб бир шеър бошлади:

Арзимни эшитгил, эй севар ёрим,
Мен сенинг юзинга қурбон бўлайин!
Чамлибелдан излаб келган дилдорим,
Мен сенинг жонинга қурбон бўлайин!

Садоқдан ўқ олиб ёйинга тикдинг,
Нишона қаратиб, киришни чекдинг,
Бир ўқ билан уриб, чинорни йиқдинг,
Мен сенинг алинга қурбон бўлайин!

Энди мундин Чамлибела кетарман,
Саваш қилиб қорли тоғдан ўтарман,
Сенинг билан завқу сафо этарман,
Мен сенинг йўлига қурбон бўлайин!

Худодан тиладим кўрдим юзингни,
Жона дармон ушбу айтган сўзингни,
Тўтиё қиларман босқан изингни,
Мен сенинг сўзинга қурбон бўлайин!

Чамлибела бориб, қилсам маконни,
Ҳарким орзу этар бундай замонни,
Душманлара берман бугун омонни,
Мен сенинг ўзинга қурбон бўлайин!

Чамлибелнинг бордур гули гу зори,
Неча йилки, унинг мен интизори,
Бордур элнинг Гўрўғлибек сардори,
Мен сенинг элига қурбон бўлайин!

Ина бугун тутдим сенинг қўлингни,
Ҳақнинг ўзи очсин сенинг йўлингни,

Хабар айлаб кетсанг соғу сўлингни,
Мен сенинг йўлинга қурбон бўлайин!

Таллихон дер, чертдим кўнгил торимни,
Неча ойлар тортдим сенинг зорингни,
Энди таниб олғил севар ёрингни,
Мен сенинг ўзинга қурбон бўлайин!

Эрҳасан Таллихонинг бу сўзини эшитиб, унинг қалбида севги-
муҳаббатнинг мавж урганини сезиб Чамлибел элини, отаси Гўрўғлини таъриф
этиб, Таллихона қараб бир шеър айтди:

Таллихоним Чамлибелнинг
Мевали боғлари бордур!
Иморланган, думорланган,
Сарбаланд тоғлари бордур!

Бири-бирини улашган,
Булоқлари тўлиб-тошган,
Кукраб буғродай талашган,
Йўлбарсдай шерлари бордур!

Қўлда суниб бодаи ноб,
Йигитлари ичар шароб,
Чиша санчиб еяр кабоб,
Забардаст нарлари бордур!

Чамлибел мард манзилгоҳи,
Йигитлари бор сипоҳи,
Гўрўғлибекдир подшоҳи,
Дузгун қалъалари бордур!

Паризодлар кезар ҳарён,
Гўёки хур ила ғилмон,
Зийнатлидур кўшқу айвон,
Нақшли жойлари бордур!

Босқан еринг боғу бўстон,
Бозорлари мўлу мўстон,
Бахшилари айтар дoston,
Дилкаш наволари бордур!

Чўллари бор лолазорли,
Товушқонли, баҳру бозли,
Кўллари бор ўрдак ғозли,
Баҳаво жойлари бордур!

Қарилари уйда ётар,
Йигитлари сайғоқ отар,
Тозилари бориб тутар,
Завқу сафолари бордур!

Бедовлари ўйнаб турар,
Чопганда байроқлар олар,
Қуш-тозисин иша солар,
Овлоқли чўллари бордур!

Эрҳасан дер, яхши жойдур,
Олдингда тилло саройдур,
Оға Юнус санго тойдур,
Ажаб манзиллари бордур!

Эрҳасан сўзини тамом қилди. Таллихоним таъзим қилиб, кетишга шайланиб, эркак либосларини кийиб, тожини тепасина қўйиб, белина қилич боғлаб қалқонини қўлига олиб, садоқини ёнбошига қистириб, сувсар терисидан тикилган телпагини бостириб кийиб, қошини қоқиб, бўйнига дурларини тақиб, кўрганларни ичини ёқиб, қиймириб боқиб тайёр бўлиб турди, Кейин Эрҳасана айтдики,-эй, Ҳасанжон, севар ёрим, отамнинг сонсиз лашкарлари бор, аждардай беш оғам бор, улар сени кўрсалар бу ерда қўймаслар, иккимизнинг ўртамиза айролиқ соларлар, энди бу ердан тез қочали, деди. Шунда Эрҳасан: мен бу ерга келишдан олдин бу ҳисоб китобни қилиб чиқдим, улар билан диралашгидай ёғдойим бор, деди. Таллихон айтдики, аммо Ҳасанжон, сен бундай дема, менинг отам, оғаларим энди сенга ёт эмас, уларни ўлдириб, толхишўрлик этгандан не фойда, яхшиси бу ердин тез чиқиб кетали, изимиздан қувласалар яна кўрамиз, деб Эрҳасана ёлвориб бир шеър айтар бўлди:

Эшит менинг арзи ҳолим,
Ёрим қайтғил, сен бу ишдан!
Етти йилдир ҳасрат-доғим,
Ёрим қайтғил, сен бу ишдан!

Тушимда кўрдим дийдорингни,
Мен нотавон харидоринг,
Сақлаш учун номус оринг,
Ёрим қайтғил, сен бу ишдан!

Оғаларим кўзи қондур,
Отам ундан бадгумондур,
Айрилиқ охир замондур,
Ёрим қайтғил, сен бу ишдан!

Таллихон дер, қотди бошим,
Кўздан оқар қонли ёшим,
Ортар менинг ғолли ғошим,

Ёрим қайтғил, сен бу ишдан!

Таллихон сўзини тамом қилғандан кейин Эрҳасан ўйланиб: ҳар на бўлса-да бунинг маслахатига ҳам кулоқ қўйсам ёмон бўлмас. Магарам изимдан қувиб келсалар кучимни шу вақтда кўрсатсам ҳам бўлар, деб, Таллихона қараб, созини созлаб, бир шеърни бошлади:

Тайёр бўлиб миниб дурот устина,
Таллихоним, Чамлибела кетали!
Отни жilовини тутғил, дастинга,
Таллихоним, Чамлибела кетали!

Энди айтғил кўнглингдаги борини,
Ҳеч кима берманам зулфинг торини,
Гўрўғлининг оға Юнус ёрини,
Кўрай десанг, Чамлибела кетали!

Душман қувса бирга саваш қурали,
Насиб бўлса Чамлибела борали,
Гўрўғлини, қирқ йигитни кўрали,
Юринг хоним, Чамлибела кетали!

Юзингдан рашк этар хуршиди ховар,
Мард йигита номард бўлмас баробар,
Ғиротим илдамдур, ўзим диловар,
Юринг хоним, Чамлибела кетали!

Эрҳасан дер, қилич тутсам дастима,
Язидларни олсам оёқ остима,
Парво этмай йўлнинг баланд-пастина,
Юринг хоним, Чамлибела кетали!

Эрҳасан сўзини тамом қилғандан сўнг ҳар бири бир отга миниб, нердасан чор доғли Чамлибел, деб йўла тушдилар. Таллихонинг канизлари дод, деб чапак чалиб қола бердилар. Иккиси дарвозага бориб дохил бўлдилар. Дарвозада Шабгир деган бир кул турған экан. Эрҳасан дарвозани оч, деб бир шеър бошлади:

Бугун энди Чамлибела кетарман,
Дарвозабон, дарвозангни оч,энди!
Сен тегмасанг мен ҳам тегмай ўтаман,
Дарвозабон, дарвозангни оч,энди!

Қилич урсам қирқ мингингни қиймалар,
Юрагимда қолмас дарду аламлар,
Бошингиза тушар қайғу ситамлар,
Дарвозабон, дарвозангни оч, энди!

Ўққа тўла белимдаги садоғим,

Чамлибелда ёнар давлат чироғим,
Қулоқ солғил, сендин бирдир сўроғим,
Дарвозабон, дарвозангни оч, энди!

Ғозий бўлиб, санго савашлар қилсам,
Аҳмоқ Шабгир, санго қиличлар солсам,
Қонинг ичиб, сенинг жонингни олсам,
Дарвозабон, дарвозангни оч, энди!

Сендек нокас соташмасин биз билан,
Ўтинчимни битказ, яхши сўз билан,
Гашт этарман доғу дошу дуз билан,
Дарвозабон, дарвозангни оч, энди!

Эрҳасан дер, тез бўл, ўтай шул замон,
Қилич урсам жон берарсан бегумон,
Дуротина миниб турур Таллихон,
Дарвозабон, дарвозангни оч, энди!

Эрҳасан сўзини тамом қилган вақтда Эрҳасан келаётирган вақтда дарвозада турган ўтиши учун бир тилло сўраган дарвозабон ҳам келиб қолди. Эрҳасаннинг ҳеч нарса бермай ўтиб кетгани эсига тушиб, ўйлаб қолди: бу бир бечора одам, менинг қилиб юрган ишларим билан бунинг не алоқаси бор. Кел, шу одамни бир шод қилай, деб Таллихоннинг хуржунидан бир қисм тиллони олиб, уни имлаб чақириб, алина тўкди. Бундан онг-эсини йўқотган дарвозабон дарров дарвозани очиб уларга оқ йўл тилаб фотиҳа бериб қолди. Умрида бундай ақчани кўрмаган дарвозабоннинг кўзидан ёш келиб, Эрҳасанни изидан дуо қилиб қолди.

Ол энди булар чор доғли Чамлибела от суриб кета версинлар, хабарни Таллихоннинг боғбонидан ол. Таллихоннинг Эрҳасан билан кетаётирганини боғбон эшитиб-билиб қулоқ қўйиб турган эди. Икки от дарвозадан чиқиши билан, бу хабарни етказсам, подшодан бир инъом олсам керак, деб югуриб подшонинг олиға борди:

-Эй подшоҳи олам, бир қошиқ қонимдан кечсангиз, бир сўз айтаман, деди.

-Айт, кечдим, деди подшоҳ.

-Агар кечган бўлсанг мен сўзимни соз билан айтаман, деб дод-фарёд қилиб, ёқасини йиртиб, подшоға қараб бир нома бошлади:

Эй султоним, бир одамзод,
Бизга қайғу солиб кетди!
Қилиб келдим дастидин дод,
Зўрлиғини қилиб кетди!

Ўзидур Рустам сифатли,
Гўё бир арслон қувватли,
Табли бозли, бедов отли,
Таллихонни олиб кетди!

Ўғри экан золим каззоб,
Келган экан қизни излаб,
Олиб қочди бағрим тузлаб,
Бул ишларни қилиб кетди!

Асли ўзи аспи жаллоб,
Бир иш қилди бизни алдаб,
Уни изла навкар ёллаб,
Қизгинангни олиб кетди!

Аввалинда суҳбат қуриб,
Душманлигини билдириб,
Қизни дуротға миндириб,
Ўзи билан олиб кетди!

Ажал етмай, келди қазо,
Шоҳим қулоқ солинг сўза,
Бул нокасга беринг жазо,
Юзинг ера солиб кетди!

Келиб қизнинг кўнглин бўлди
Хазон урмай гулинг сўлди,
Чўринг йиғлаб санго келди,
Ул иккиси кулиб кетди!

Гуномизни ўтинг биздан,
Қонли ёшлар тўқдик кўздан,
Айрилдингиз шоҳим қиздан,
Парвоз айлаб учиб кетди!

Боғбон келди қонлар йиғлаб,
Юраги, бағрини доғлаб,
Бошларина қора боғлаб,
Таллихонни олиб кетди!

Дарвозадан чиқиб қочди,
Билмам неча манзил ошди,
Юрагим қона дўлашди,
Шул қизингни олиб кетди.

Боғбон деяр, арзим шулдур,
Унинг эли Чамлибелдур,
Тезроқ тутиб ани ўлдир,
Чамлибела олиб кетди!

Боғбон бу сўзни тамом қилгандин сўнг Ҳасан шохнинг туклари пўстинини тешиб чикди, дарғазаб бўлиб, саккиз юз саркардасини чақирди 500 кишилиқ кўшин тўплаб, милтиқ, тўп, от-араваларга озиқ-овқатларни юклаб бу кўшинга Қоромон деган саркардани бош қилиб айтдики, боринг, Чамлибелга кириб, қалъасини вайрон этиб, Таллихонни олиб қайтинг, деб ўзи ҳам 40 минг кишилиқ лашкарга бош бўлиб, уларнинг изидан йўлга тушди.

Қоромон ўн тош йўл юриб бир манзилда тўхтади. Бир вақт Эрҳасаннинг кўзига бир чанглов кўринди. Ўзи бу аҳволни кутиб келаётиргани учун орқасига қайрилиб, бир курашсам курашайин, деб тўхтади. Шу пайт Қоромон етиб келиб:- эй, йигит, яхши тўхтадинг, энди қочма, майдона кириб саваш қил, деб унга қараб бир шеър айтмоқ билан бўлди:

Таллихонни қайға олиб борарсан,
Дўнма биздан кел, майдона кирали!
Бугун энди билгил, хўкмон ўларсан,
Дўнма биздан, кел, майдона кирали!

Бўри каби изғиб келдинг чўллара,
Газандалиқ қилиб кирдинг эллара,
Дучор бўлдинг аждар билан шерлара,
Дўнма биздан, кел, майдона кирали!

Қамчи уриб бедов отда келибсан,
Шоҳ қизини нечун зўрлаб олибсан,
Таллихонни алдап йўлга солибсан!
Дўнма биздан, кел, майдона кирали!

Савашга кир кимлигимни биларсан,
Қилич тортсам пора-пора бўларсан,
Шуни билгил энди бугун ўларсан,
Дўнма биздан, кел, майдона кирали!

Қоромонбек дерлар манинг ўзимни,
Қаҳбо фалак сарғалтмасин юзимни,
Ушлаб олиб ўйдирарман кўзингни,
Дўнма биздан, кел, майдона кирали!

Қоромон саркарданинг бу сўзини эшитиб, Эрҳасан дарғазаб бўлди. Бу занғар баланддан келиб не гапларни вақиллаб турибди, ман бир кучимни кўрсатмагунча бу одамнинг қайтажак ёғдойи йўққа ўхшайди, деб алина созини олиб Қоромона қараб бир шеър айтди:

Чамлибелдан орзу этиб келмишам,
Хаддинг бўлса кел, майдона Қорамон,
Таллихонни истаб суйиб олмишам,
Ҳаддинг бўлса, кел, майдона Қорамон!

Билгил Чамлибелдир менинг маконим,

Келсангиз чопарман султонинг хонинг,
Ортиқ сўз керакмас, ино майдонинг,
Ҳаддинг бўлса, кел, майдона Қорамон!

Мардларнинг ичинда шерман кўрмабсан,
Эрларнинг ичинда эрман кўрмабсан,
Савашда ёв бошин ерман кўрмабсан,
Ҳаддинг бўлса, кел, майдона Қорамон!

Кўлларинг қуритиб, учди сўноси,
Таллихоним қизлар ичра доноси,
Зарга алишманам зулфи саноси,
Ҳаддинг бўлса, кел, майдона Қорамон!

Ошиқ-мошиқ бир-бирини соз бўлар,
Танишмоқа майдон, саҳро, дуз бўлар,
Лашкаринг доғитсам кўнглинг ёз бўлар,
Ҳаддинг бўлса, кел, майдона Қорамон!

Эрҳасан дер, энди бермам жононни,
Кесарман каллани, тўкарман қонни,
Савашдан олдин сен ўқи, имонни,
Истак бўлса, кел майдона, Қоромон!

Эрҳасан бу сўзни айтиб бўлгандан сўнг Қоромон лашкарлари билан
Эрҳасаннинг устига от қўймоқчи бўлди. Буни сезиб Эрҳасан:

-Сиз тулки бўлсангиз, мен тозиман, сизлар билан яккама-якка уришсам бўлмас,
тўпор-тўпор бўлиб келаверинг, деб Қоромонга қараб бир шеърни номаға
солаверди:

Тўпор-тўпор бўлиб келаверинг номардлар,
Манго бугун шерияздон ёр бўлур,
Саваш майдонина киринг номардлар,
Муханнаслар саваш чоғи хор бўлур,

Бу майдонда ажал майин ичарсиз,
Керак бўлса молдан-бошдан кечарсиз,
Қилич солсам душма-душа қочарсиз,
Шер кўрмаган тулки мудом шер бўлар.

Бугун бўлар сиза оғир замона,
Жонлар тандин учар гўё парвона,
Жанг майдони тўлар қирмизи қона,
Лошу жасад тупроқлара қорилар,

Шуни билгил, сен келмасанг омона,
Қочиб қутилмоғинг бўлар гумона,

Келмагандай бўларсан бу жахона,
Лашкарларинг бу майдона хор бўлар.

Эрҳасан дер мардлигингни билдирав,
Ёв бошини канориға илдирав,
Лак-лак лашкарларинг барин ўлдирав,
Шоҳимардон пирим манго ёр бўлар.

Бу сўздан кейин шоҳнинг аскарлари Эрҳасанни ўртаға олиб, думли-душдан от сурдилар. Эрҳасан билан Таллихон ҳам майдондан қочган номард деб от қўйдилар. Бу кенг ёлоза майдонда бир уруш қўпди гўё охир замон келиб, Нуҳнинг тўфони қўзғалгандай бўлди. Эрҳасан билан Таллихоним жинлари қўзиб, бир-биридан ўзиб, зўрлигини билдириб, юрак бағрини тилдириб, лан-лан лашкарни ўлдириб, бир саваш этдилар мослиқ мослиқа қоқилишди, қон-қона, сув-сува кетди. Шу боришда намозшомғача саваш қилдилар. Қоромоннинг лашкарлари тутдай тўкилиб, тухум мирт бўлди. Эрҳасан билан Таллихоним энди орқайин Чамлибела қараб йўл тутдилар. Қоромон беш-ўн лашкар билан қолиб не қиларини билмади. Эрҳасан билан Таллихонимни изидан кувишга кўрқди. Енгилдик деб изига қайтса шоҳдан кўрқди. Икки жонни овораси бўлиб, шу кечани шу майдонда ўтирди. Эртаси тонг сахарда Ҳасан шоҳ 40 минг лашкар билан Қоромоннинг ётган ерина етиб келди. Лашкар бошининг аҳволини кўриб, дарғазаб бўлди. Қоромона қараб:

-Эй занғар номард, сеннан лашкарбоши бўлами, сан саркарда эмас, мужовирсан, ўликларни сақлаб ётибсан, тур отлан, деб ўзи Эрҳасаннинг изини олиб, от суриб кетди.

Энди хабарни кимдин ол, Эрҳасан билан Таллихонимдан ол. Булар Қоромон лашкарларини бир ёқли қилғонларидан сўнг, икки манзил йўл ошиб, бир сара жойни топиб, дам-тинчини олиб ётвадилар. Кун чошгоҳда изларина бир сар этиб кўрсалар, бир чанглов пайдо бўлди. Таллихоним бу чангловнинг бехосият эканини сезиб, Эрҳасана қараб, кўнглидаги сўзларни шеъра солиб айтар бўлди:

Душман келиб, олар дегра-дошингни,
Ёрим сен ўзинга жафо орттирма!
Кел, кетали кўтар бундин бошингни,
Менинг бу бахтима қаро орттирма!

Отни сургин, бу майдондин қочали,
Ғаним қўпдир, тез орани очали,
Тоғдан ўтиб, Чамлибела учали.
Бир бошинга кулли жафо орттирма!

Ёрим менинг учун қолма балоға,
Нишона бўлмағил, тири қазоға,
Ширин жоним бўлсин санго садоға,
Бу қадди қомата яро орттима!

Босиб келган душман бари қирилсин,
Ғанимларға марг бозори қурилсин,
Саваш бўлса, шердек бўлиб турилсин,
Ғофил қолиб элдин топо орттирма!

Душман энди лашкарининг сони йўқ,
Етиб келса, тўрт тарафдин отар ўқ.
Савашурман, мендин бўлсин кўнглинг тўқ,
Бу ёруғ излара топо орттирма!

Таллихон дер, сени кўлдар худойим,
Омон кечгай бу кунларинг илоҳим,
Ё биру бор, эшит менинг бу оҳим,
Ғофил бўлиб, бошға бало орттирма!

Эрҳасан Таллихоннинг бу сўзларини эшитиб айтдики, аммо Таллихон, биз тегмаган одамға кесак отадиған хилидан эмасмиз. Магарам отанг феъли бузилиб, бизга қасд этмаса, уриша киражак хаёлда эмасмиз, деди. Шундан кейин отланиб, йўлга равона бўлдилар.

Аммо Чамлибела боришда етти юрт бор эди. Уларнинг ҳар бирида уч минг кишилиқ кўшин бор эди. Аммо Ҳасаншоҳ шу келишда шу юртлардан бирига дохил бўлди. Бу юртдаги уч минг лашкар ҳам уннинг тўпига кўшилди. Буларнинг бари кўшилиб Эрҳасаннинг изина тушдилар. Бир майдон юргандан кейин Ҳасан шоҳ Эрҳасан билан Таллихоннинг изидан қувиб етди. Шу келишда: -Эй, занғар, манинг қизимни нера олиб қочиб бораётирсан, ҳозир жонингни жаҳаннама узатаман, деб ҳовой-сиёсат этиб бошлади. Шунда Эрҳасан Таллихона кўнгил бериб, ғам чекма, деб бир шеър айтди:

Таллихоним дешдан боқиб,
Уришғаним кўргил, бугун!
Ғанимнинг лашкарин йиқитиб,
Савашганим кўргил, бугун!

Сенсан менинг сарвинозим,
Умрим гули, баҳор ёзим,
Кўп лашкара олғир бозим,
Талашғаним кўргил, бугун!

Лашкар қони ғалтон уриб,
Гўёки бир маҳшар қуриб,
Душмана найза эндириб,
Санчғанимни кўргил, бугун

Ғам емагил жон нигорим,
Душманидан олсам орим,
Саваш этмак манинг корим,
Ҳай-хайлашим кўргил, бугун!

Гўрўғлидек наъра урсам,
Якка ўзим саваш курсам,
Ўйнатиб ғиротни сурсам,
Довушғаним кўргил, бугун!

Ўқ солиб ейим тортарман,
Гоҳ югуриб, гоҳ йўртарман,
Ғаним кўнглини ўртарман,
Талашғаним кўргил, бугун!

Ёлғиз дейиб ғам емагил,
Ё мени номард демагил,
Савашда мазгилма мазгил,
Ошғанимни кўргил, бугун!

Эрҳасан дер, эй, худойим,
Ўзинг эурсан, паноҳим,
Пано бергил, аё шоҳим,
Уришғаним кўргил бугун!

Эрҳасан бу сўзларни айтғондан сўнг от солиб майдонға кирмакчи бўлди. Шунда Таллихон айтдики, аммо Ҳасанжон, сен қистанмай тур, отам сени ўғри тутиб гумондор бўлиб турибди. Мен унга ўз ихтиёрим билан кетаётирғанимни бир баён қилайин деб, алина созини олиб, бир шеър айтар бўлди:

Арзим эшит, мени меҳрибон отам,
Очилған гулимдан ола билмассан!
Гумон қилма, бу иш менинг ўз «хатом»,
Фасли баҳоримдан ола билмассан!

Шул йигитни кутиб қонлар, ютибман,
Бугун унинг этагини тутибман,
Манзил ошиб, боғу чўлдан ўтибман,
Бошға айроликни сола билмассан!

Етти йилдир қизил мангзим сўлондир,
Чамлибела кетмак мақсад бўлондир,
Эрҳасаним келиб мени олондир,
Энди сен алиннан ола билмассан!

Таллихон дер, эшит бу орзу ҳолим,
Эрҳасана қурбондур мулки молим,
Ростимни сўзлайиб, айласам маълум,
Мен ўзим кетмишам дўло билмассан!

Таллихонимдан бу сўзни эшитиб, Ҳасан шоҳ онга тонг бўлиб қолди. Ўзингдан чиққан балоға, нера борайин давоға, деганлари шу макан, деб ўйланиб

туриб, қизиға:

-Эй жоним қизим, сен алданиб, кейин пушаймон қилма, бу занғарнинг Гўрўғлининг ўғли эканина инонма, сен буларға лойиқ эмассан, санго ёр керак бўлса, шахзодалар, аслзодалардан кўнглинг истаганини топиб бераман, зоғ-зоғ билан ғоз-ғоз билан учади, ахдингдан қайт, деди. Унда қизи айтдики, эй, отажоним, манинг ёзғитим шу билан боғли, мен шу йигитдан бошқасини ёр қилмайман, энди мени ҳеч ким бу йигитдан ажрата олмас, деди.

Ҳасаншоҳ қизидан бу сўзни эшитиб, ғазаб ўтиға туташди, беш ўғлиға буюрдики, бу йигитнинг қўл-оёғини боғлаб, менинг олдимға олиб келинг, деб буюрди. Беш йигит тўпилиб келиб, Эрҳасанга ёпишдилар. Йигитларнинг бештасини беш ёққа отиб уриб, Эрҳасан бир четга чикди. Буни кўрган навкарларнинг кўнглина ғулғула тушди. Эрҳасан шунда яна ҳовой-сиёсат билан ғанимларға қараб беш калима шеър айтди:

Арзирумнинг лашкарлари,
Кир, майдона урушали!
Соғу сўла от сурали,
Кир, майдона урушали!

Таллихоннинг дилдориман,
Мард йигитлар сардориман,
Чин севгининг хумориман,
Кир, майдона урушали!

Пасту баланд тўлсин қона,
Тоғлар буркансин тумана,
Талабкорлар кел, майдона,
Аждарҳодек солишали!

Ман қайтмасман, элли-юздан,
Қонлар кечиб эгри тиздан,
Қасдимни олурман сиздан,
Лочин бўлиб тутушали!

От қўйинглар якка-якка,
Тўзимиз чиқсин фалакка,
Душман кўпдир, менман якка,
Келинг, беклар савашали!

Эрҳасан дер, кир майдона,
Сув бир ёна, қон бир ёна,
Замон ўтмай лошинг сана,
Кел-ҳо, беклар урушали!

Эрҳасаннинг бу сўзини эшитгандан кейин Ҳасаншоҳ қийқириб, отиға миниб, лашкарларига бош бўлиб, Эрҳасаннинг устига от сурди. Эрҳасан лашкарлар билан бир ҳафта олишди. Майдон лош билан жасаддан тўлди, тоғ-тош

қизил қона бўялди. Эрҳасан ҳам ўн еридан ярадор бўлди. Лашкарларнинг қолғани қочди. Қочмағани гизланиб бир ерлара гум бўлди. Шунда Эрҳасан Гўрўғлини, 40 йигитни ёдлаб бир шеър айта берди:

Неча кундир ғанимларни қирарман,
Бу лашкари ҳаргиз адо бўлмаса.
Соғу сўла тўпор-тўпор сурарман,
Мен найлайн сира адо бўлмаса.

Ўликлара тўлди саваш майдони,
Ҳеч ким кўрмас манго энган балони,
Гўрўғлидур Чамлибелни султони,
Сендан биза бир оз мадат бўлмаса.

Найлай бугун менинг яккадур бошим,
Ёнимда йўқ эрур дўсту қардошим,
Илоҳим майдонда қолмағай лошим,
Дўст ёрондан биза мадат бўлмаса.

Яккалим шукун манго билинди,
Қирқ йигитни истаб бағрим тилинди,
Душманларни бир иложи қилинди,
Қирқ йигитдан ному нишон бўлмаса.

Аваз билан Тоймосбекдур улфатим,
Улар билан ўтар эди суҳбатим,
Юрагимда жўш айлади меҳнатим,
Мададкорим Гўрўғлибек бўлмаса.

Аъзои бадани ярадор бўлган Эрҳасан Гўрўғли билан 40 йигит хабаримни олмади, деб оҳ урди. Буни Таллихоним эшитиб, югуриб унинг ёнига келди. Эрҳасанни панага олиб, унга қараб бир шеър айтди; Эрҳасан ҳам жавоб қайтарди;
Таллихоним:

Саринга дўнайин, гул юзли ёрим,
Манинг учун ғариб бўлон Ҳасанжон!
Белимнинг қуввати, кўнгил мадори,
Манинг учун ғариб бўлон Ҳасанжон!

Эрҳасан:

Икки кўллаб мени отдан тушургил,
Энди мени ҳеч мадорим қолмади,
Ярам кўпдир, малҳам билан пиширгил,
Энди менинг ҳеч мажолим қолмади.

Таллихон:

Санго нечук бўйла ўқлар отилди,
Нозик тананг нишопага тугилди,
Рангинг сўлиб, қабоқларинг қатилди,
Менинг учун Ғариб бўлон Ҳасанжон!

Эрхасан:

Эрхасан дер, кўрсанг жисмим яродур,
Иқболим паст, натай, бахтим қародир,
Кўзим тиниб, эсим оғиб бородур,
Мени тутғил, ҳеч мажолим қолмади.

Таллихон:

Таллихон дер, сенсан менинг ҳамдамим,
Юрагим қуввати, кўнгил дармоним,
Сени кўриб бугун дилда армоним,
Менинг учун Ғариб бўлон Ҳасанжон!

Бу сўзни айтишгандан сўнг Таллихоним Эрхасанни бир паноға ётириб, ўзи унинг кийимларини кийиб, яроғларини тақиб, юзина ниқоб тортиб, ғиротни миниб:-энди Эрхасанни орини олмасам бўлмас, деб, Ҳасаншоҳнинг енгдик деб карнай-сурнай чертиб турған кўшини тарафа от қўйди. Тўғри отасининг қошина бориб, бир шеър айтар бўлди:

Неча марта арзим айтдим бўлмади,
Келинг, энди сўзлашсангиз мен билан!
Кулли душман изимиздан қолмади,
Келинг, энди тизлашсангиз мен билан!

Қоча-қоча безор бўлдим йўлиндан,
Аямағил ҳар не келса қўлингдан,
Кўрқинчим йўқ энди менинг ўлимдан,
Келинг, энди савашсангиз мен билан!

От ўйнатиб бугун киргум майдона,
Қилич сармаб сар соларман ҳар ёна,
Сўзим бирдир, энди тўлди паймона,
Келинг, энди довушсангиз мен билан!

От соларман гўё арзу самоға,
Тўпиларман кўкдан энган балоға,
Баринг ўхшайсиз бир аждарҳоға,
Келингиз, энди чақишсангиз мен билан!

Бу сўздан кейин ўзина санжоқ-санжоқ, байдоқ-байдоқ, урушиш учун саф тортиб турған кўшина қараб яна бир шеър айтди:

Кел, майдона қилмай миннат,
Тўғри-тўғри сўзлашали!
Шоҳимардон берсин, ҳиммат,
Келинг бари, суришали!

Эрхасаннинг дилдориман,
Кеча-кундуз ғамхориман,
Гўрўғлининг сардориман,
Кел, майдона урушали!

Таллихон дер, бугун эрман,
Майдонда йўлбарсман, шерман,
Ғанимни нобуд этарман,
Кел, майдона довушали!

Бу сўздан кейин Таллихоним майдона кириб, шундай бир уруш бошладики, лашкарларни кириб бир ёна чиқди, бир ғалмағал кўпдики, осмону фалак бир бўлиб, ер ларзона келди. Уч кеча-кундуз тинмасдан уруш қилди. Бу атрофда бўлғон инс-жинс, ҳайвонлару ҳашоратлар ин-инига кириб кетди. Бундай саваш Рустами дoston давридан бери бўлмаган экан. Уч кундан кейин шоҳ куррандозларига қурра ташлатиб кўрди. Шунда улар айтдиларки, Эй тақсир, бу уруш қилиб, лашкар кириб турган ўз қизингиздур, дедилар. Шундан сўнг Ҳасаншоҳ бир филга миниб қизининг қошига келиб, кина-кудурат билан бир шеър айтар бўлди:

Қайси фарзанд отасина ўқ отар,
Лотуманот ғазаб этар, жон қизим!
Расво бўлиб жаҳаннама ул кетар,
Осийлик пешасин қилма, жон қизим!

Ул лот-манот бўлсин мудом паноҳинг,
Келиб кўргил, шу жамоат гувоҳин,
Тавба қилғил, кечгай қилган гуноҳинг,
Диндан чиқиб, ўта ёнма жон қизим!

Ҳар кимнинг ўз қариндоши даркордур,
Ман безорман лот-манот ҳам безордур,
Райингдан дўн, бу хаёлинг бекордур,
Чамлибела харгиз борма жон қизим!

Сенингдайин беадабни ким билар,
Ўз жонини ўзи дўзаха солар,
Отасин оғритган дўзаха кирар,
Мен отангман бари келгил жон қизим!

Ҳасаншоҳ қизина қанча насиҳат этмасин, аммо Таллихон сўзидан қайтмади. Отасиға қараб шеър билан жавоб берди:

Эй отажон, бу сўзларинг бекордур:
Отишарман, ҳеч қайтманам сўзимдан!
Манго сенинг ширин жонинг керакдур,
Отишарман, ҳеч қайтманам сўзимдан!

Сўзим бирдир ҳеч бермасман омонинг,
Ўз ҳаддингдан ошдинг, оларман жонинг,
Болам дейиб, ҳеч келмасин гумонинг,
Урушарман, ҳеч қайтманам сўзимдан!

Қора кунлар солмоқчисан бошима,
Заҳар-заққум кўшмоқчисан ошима,
Зоғу зоғон қўндиржаксан лошима,
Отишарман, ҳеч қайтманам сўзимдан!

Талли деяр, сенинг ниятинг ёмон,
Ёмона бермасман, ҳеч қачон омон,
Бу иш бўлишина сен қилма гумон,
Савашарман, ҳеч қайтманам сўзимдан!

Таллихоним сўзини тамомлаган бодина Ҳасаншоҳ ғазаб билан қизина қараб тўпилди. Бу ғалмағалдан тўйиб турган Таллихоним ҳам қиличини яланғочлаб бир тортди, шоҳ буқиб филнинг тагина кирди, фил иккига бўлинди. Сўнг Таллихоним отасини шу ерга ташлаб, лашкарларни қувишга бошлади.

Энди сўзни Эрҳасандан эшитинг. У ётғон еринда Таллихонимнинг ҳаракатларини қараб, кўриб дард чекиб:-воҳасрато, яккагина бир ночор бир кўшин билан савашса, мен бу ерда ярамни боғлаб ётсам, шундай кунда Гўрўғли отам, Аваз дўғаним, Тоймосбек, Хандонбек жўраларим нерларда, мендан хабар тутмасмаканлар, деб Гўрўғлини ёдлаб, бир шеърни номаға солиб айтди:

Воҳасрато, бу кунларда,
Гўрўғли султоним қани?
Бул лашкарни қирон этса,
Ҳимматли сардорим қани?

Хаста қолдим ора ерда,
Ётиб қолдим, ботиб дарда,
Пирдан етган назаркарда,
Давлатли султоним қани?

Таллихона ёрдам бўлса,
Қилич уриб қирон солса,
Лак-лак лашкар бошин олса,
Ўн икки сардорим қани?

Соғу сўлдан от қўйсалар,
Ғанимнинг кўзин ўйсалар,
Қиличлаб табил қўйсалар,
Ушбу ғўччоқларим қани?

Танима тушди жароҳат,
Ҳеч ерим йўқдир саломат,
Дийдор қолди то қиёмат,
Кўриб ўлсам синглим қани?

Эрҳасан дер, ожиз қолдим,
Ғирот Таллихонда билдим,

Юзинг кўрмай ўлар бўлдим,
Қирқ йигитим, элим қани?

Эрҳасан сўзини айтиб ётаверсин. Энди сўзни Чамлибелдан эшитинг.
Эрҳасаннинг Зухра деган бир синглиси бор эди. Кечаси ётиб бир туш кўрди.
Тушида Эрҳасан бир жарга йиқилди. Устинда қора қушлар айланиб бошлади.
Зухра бу тушни кўриб, саросима бўлди. Эрта туриб Гўрўғлининг ҳузурина борди.
Кўнглинда ғулғула билан, кўрган тушидан хавотирланиб, уни бир-бир баён этиб,
бир шеър айтди:

Қулоқ сол, сўзима Гўрўғли султон,
Не бўлди билманам, оғам келмади?
Билманам тўғрими ё ўтирик-ёлғон,
Не бўлди билманам, оғам келмади?

Бир туш кўрдим, ётар жарнинг пастинда,
Қора қушлар кўп айланди устинда,
Жумла ғаним ёлғиз оғам қасдинда,
Қон йиғладим, Ҳасан оғам келмади?

Оти ҳориб ора йўлда қолдимми?
Ё фалак бошина савдо солдимми?
Ғанимнинг қўлинда банда бўлдимми?
Бағрим бирён, мани оғам келмади?

Унинг доғи юрагимда қолибдур,
Кўзларима қонли ёшлар тўлибдур,
Кетганина қирқ олти кун бўлибдур,
Ҳолим забун, жоним оғам келмади.

Зухра деяр, Гўрўғлибек султоним,
Қайларда саргардон дардга дармоним,
Оғамни бир кўрсам йўқдур армоним,
Айтинг сардор, нечун оғам келмади?

Зухра бу сўзини айтиб тамом қилгандан сўнг унга кўнгили бериб, юпатиб
бир шеър айтди:

Қурбон бўлай сенинг азиз бошинга,
Йиғлама, жон болам, Ҳасаним келар.
Кўзингни тўлдирма, қонли ёшинга,
Кетарман изидин, Ҳасаним келар.

Бу тушингдин дўниб бизга хавф боқди,
Душманлар ичима ўтларни ёқди,
Ичга ҳавл тушиб, кўздин ёш оқди,
Изларман жон болам, Ҳасаним келар.

Йигитлар ичинда икки шаҳбозим,

Бириси Эрҳасан, бири Авазим,
Гўрўғли дер, ер юзинда хон ўзим,
Йиғлама, жон болам, Ҳасаним келар.

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилгандан сўнг Зухрага панд-насихатлар бериб, юпанч сўзларни айтиб узатиб юбарди.

Энди сўзни Эрҳасандан эшитинг. Эрҳасан шу ётишда ёлғиз ўзи дард чекиб, ғам-алам ичида ёниб турган эди. Бирдан қулоғина бир овоз келди. Осмона қараса турналар овози экан. Шунда Эрҳасан давр уриб учиб бораётган турналарга қараб, элини соғиниб бир шеър айтди:

Устимиздан давр қуриб учарлар,
Салом етир, турна бизнинг эллара!
Жасадима қўнар бўлди ғажирлар,
Салом етир, турна бизнинг эллара!

Чамлибелдан Арзирума ўтилдик,
Аввал Таллихонни олиб қутилдик,
Охирида лашкарларга тутилдик,
алом етир, турна, бизнинг эллара!

Борай десам йўллар йўқдур ҳеч ера,
Энди борабилмам Чамбил эллара,
Баланд даштлар тўлди лак-лак лашкара,
Салом етир, турна, бизнинг эллара!

Мен найлайин мундоғ бўлди замона,
Ғулғулалар тушди еру осмона,
Энди мундин қутилмоғим гумона,
Салом етир, турна, бизнинг эллара!

Кеча-кундуз Таллихоним урушар,
Ғаним билан аждарҳодек солишар,
Қизил қони тупроқлара қоришар,
Салом етир, турна, бизнинг эллара!

Бугун манго етди умр заволи,
Мушкул бўлди Эрҳасаннинг аҳволи,
Илгинда йўқ на оти, на қуроли,
Салом етир, турна, бизнинг эллара!

Эрҳасан дер, орттирдим кўп ярони,
Бу дардима ҳеч топмадим чорани,
Чамлибелдан кўп очибман орани,
Салом етир, турна, бизнинг эллара!

Эрҳасандан бу сўзларни эшитиб, турналар Чамлибела қараб учиб кетавардилар.

Энди сўзни Гўрўғлидан эшитинг. Орадан 50 кун ўтди. Эрҳасандан дарак бўлмади. Гўрўғли бир куни майхонадаги суҳбатда кўнгли бузилиб йиғлади. Шунда унинг йигитлари:

-Эй Гўрўғли оға, не учун йиғларсиз, дедилар.

-Эрҳасанни эслаб кўнглим бузилди, неча кунлар бўлди хабар йўқ, не воқеа бўлгон экан, деб оҳ тортиб, йигитларина қараб бир шеър айтди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Эйланди, Ҳасан келмади.
Ўтиб кетди, кўп замонлар,
Эйланди, Ҳасан келмади.

Боролмадим, мен қошиға,
Арзирум дегра-дошиға,
Не савдо тушди бошиға,
Эйланди, Ҳасан келмади.

Таллихон деб рухсат олди,
Ғиротини йўлга солди,
Билмам Ҳасан қайда қолди,
Эйланди, Ҳасан келмади.

Бердим унга от-яроғим,
Қилич, отим ҳам садоғим,
Юрагимда кўпдир доғим,
Эйланди, Ҳасан келмади.

Гўрўғли дер, мен ўртандим,
Ҳажр ўтиға куйиб-ёндим,
Жоним қўзим, меҳрибоним,
Эйланди, Ҳасан келмади.

Гўрўғли бу сўзни айтиб, ғамга ботиб ўтирди. Йигитлари унга кўнгил бердилар. Барибир хафа ҳолда майхонадан чиқди. Қараса осмонда бир тўп турнанинг учиб келаётирганини кўриб уларга боқиб:-Эй, жановор турналар, агар Эрҳасанимнинг иши чаппага кетган бўлса, ўннга, банди бўлган бўлса чаппа айланнинг деди, уларга қараб бир шеър айтди:

Осмондан учган турналар,
Бор хабарни беринг биза!
Олисдан кўчган турналар,
Бор хабарни беринг биза!

Келдинг Арзирум элиндан,
Дарёси тоғу чўлиннан,
Эрҳасаннинг аҳволиннан
Бир хабарни беринг биза!

Билмам қаён дўланасан,
Ҳар тарафа шайланасан,
Чамлибела айланасан,
Бор хабарни беринг биза!

Дарёдан, тоғдан кечарсан,
Мерганни кўрсанг қочарсан,
Мени кўриб паст учарсан,
Бор хабарни беринг биза!

Булутдек кўкда бойланиб,
Ҳаво узра сен шайланиб,
Ўнгу сўлингга айланиб,
Бор хабарни беринг биза!

Юлдуз тоғи тўфон бўлар,
Билмам нечук замон бўлар,
Қуш паёми ёмон бўлар,
Шум хабарни беринг биза!

Гўрўғлибекни кўрдингми,
Арзирума сен бордингми,
Ҳасаним ҳолин сўрдингми,
Бор хабарни беринг биза!

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилгандан сўнг осмондаги турналар
Гўрўғлибекнинг чап томонидан ўн айланиб, учиб ўта кетдилар. Бундан
Гўрўғлининг юраги дардга тўлди. Қирқ йигитини олдиға чақириб, Эрҳасаннинг
тақдирдан қайғуриб, Арзирума бориш истагини баён этиб, алина қазма
дугторини олиб, бир шеърни номаға солиб, айта берди:

Ҳасанхоним кетди, қайтиб келмади,
Юринг, беклар Арзирума кетали!
Узоқ йўлнинг ҳеч хабари бўлмади,
Юринг, беклар Арзирума кетали!

Бугун майдон савашини қурмоқа,
Эрҳасаннинг аҳволини сўрмоқа,
Дўниб-дўниб душманларни урмоқа,
Юринг, беклар Арзирума кетали!

Қаҳбо фалак манго балони солди,
Мен билманам Ҳасанима на бўлди,
Эллик кундир ғирот билан йўқолди,
Юринг, беклар, Арзирума кетали!

Шул сабабдан менинг бағрим порадур,

Жудоликдин тани-жоним яродур,
Келар муддатидин ўтиб борадур,
Юринг, беклар, Арзирума кетали!

Гўрўғли дер, қизил гули сўлмасин,
Ғирот билан Ҳасан нобуд бўлмасин,
Душманнинг ичинда ёлғиз қолмасин,
Юринг, беклар, Арзирума кетали!

Гўрўғлибек 40 йигит билан қўшин тортиб нердасан, Арзирум деб йўл тутди. Кеча-кундуз шабгир тортиб 12 кун деганда Юлдуз тоғина етди. Шу вақтда Гўрўғлининг қулоғина жазойил, тўп, милтиқ овози эшитилиб бошлади. Шунда Гўрўғли бу сасларда бир гап бор. Шу орада Эрҳасан саваш қилиб юрган бўлиши керак, деб 40 йигитини қараб бир шеър айтди:

Эрҳасан қилар саваш,
Тоғлар гумбур-гумбурланди.
Қирғин этар қизил боши,
Тоғлар гумбур-гумбурланди.

Кимлар балоға тутилар,
Кимлар қочиб, ким тутилар,
Жазойил, милтиқ отилар,
Ерлар гумбур-гумбурланди.

Қонли саваш бўлса керак,
Ларзон бериб, титрар фалак,
Уруш қилар унда лак-лак,
Тўплар гумбур-гумбурланди.

Баҳодирлар биза зоҳир,
Овоз берадур жазойил,
Гўрўғлибек деяр, хайр,
Тоғлар гумбур-гумбурланди.

Бу тоғларнинг дарасидан,
Ўтолмадим орасидан,
Гўрўғлибек наърасидан,
Тоғлар гумбур-гумбурланди.

Бу сўздан кейин Гўрўғли 40 йигити билан қирнинг бошига чикди. Эrsa кўрдиларки, Ҳасан шоҳнинг аскарлари кумурсқа дориғандай ҳамма жойни эгаллаган. Шунда Гўрўғли 40 йигитига қараб:-Орқамда ясов тортинг, мен душмана от қўяман, деб йигитларни саваша чорлаб, казма дуторини алина олиб, шеърдек наъра тортиб, отни устида туриб, бир шеърни уруш номасина солиб айтиб турган ери:

Йигитларим орқа ясов қилинглар,
Бу майдона ўзим кирсам керақдур!

Шо ҳимардон ҳиммат берса, билинглари,
Душманнинг жазосин берсам керакдур!

Ўликлари қолсин ерда қон уюб,
Қарға чўқиб есин кўзларин ўйиб,
Қилич уриб, чор атрофа от қўйиб,
Эрҳасана ёрин берсам керакдур!

От қўярман жиловини бўшатиб,
Душманнинг лашкарин уриб-ушатиб,
Мол-дунёсин йигитлара ош этиб,
Хазинасин бўлиб берсам керакдур!

Иноят айласа яратган қодир,
Банданинг ҳолина доимо нозир,
Туялара юклаб лаъли-жавоҳир,
Чамлибела олиб кетсам керакдур!

Соғу сўлдан катта тўпни уринглари,
Ғаним лашкарини қўймай қиринглари,
Овозина келсин Руму паранглари,
Ғанимлара қилич урсам керакдур!

Энди сўзни Эрҳасандан эшитинг. Эрҳасаннинг икки кўзи Чамлибелнинг йўлинда эди. Бир вақт қараса, тўп-тўп йигитлар бир гарчак йигитнинг орқасидан ясов тортиб саваша тайёрланаётдилар. Эрҳасан қараб дарров Гўрўғлининг яшил туғини таниди. Бундан вақти хуш бўлиб, танина сўл юриб, қувониб, бир шеър айтар бўлди:

Олис ердан қора тортиб кўринар,
Чамлибелдан бизнинг беклар етишди.
Қилич урса, жумла лашкар қирилар,
Ясов тортиб бизнинг шерлар етишди.

Майдона кирганда оғзи оловли,
Қўлинда найзаси гулгун яловли,
Ҳар бириси арслон сифат, бедовли,
Тоғларни сарсдириб нарлар етишди.

Жавҳарли пайконлар садокда ётгон,
Ҳар бир отган ўқи тоғлардан ўтган,
Овозаси жумла жаҳона етан,
Наъра тортиб бизнинг эрлар етишди.

Бу майдонда табил қоқиб урмоқа,
Таллихона энди ёрдам бермақа,
Ғанимларни тўп-тўп этиб қирмоқа,

Гўрўғлибек деган пирлар етишди.

Гўрўғли саваша тайёрланиб, йигитларина ясов торттириб. Энди отни бошини бурвади, бир вақт қора гўрдимда бир йигитнинг ғиротнинг устида ўтириб, салобат билан қилич ураётганини, ҳар урганда 5-10 ёвни сари етириб ташлаб турганини кўриб, қувониб кетди. Йигитларина: -Худоға шукур Эрҳасан тирик экан, ҳов ерда душман билан солишиб турибди. Эрҳасан қаттиқ ҳориган ўхшайди, энди йигитлар, газик бизники, деб Ҳасан шохнинг қўшиниға қараб от қўйиб, бир ёндан кирмоқа бошладилар.

Энди икки оғиз сўзни Таллихонимдан эшитинг. Аммо Таллихон бир эс этиб қараса, бир тўпор отлик йигитлар душман лашкарини бир четдан қириб, филдагисини филдан, отдагисини отдан ағдариб бошлади. Таллихон буни кўриб: -Эй худойим-ей, булар ким бўлди экан, балки Эрҳасан билар, бир бориб хабарлашайин, деб ғиротнинг бошини Эрҳасан ётган тарафга қаратиб бурди. Шу келишда Эрҳасаннинг ёниға келиб тўхтади. Эрҳасана қараб:

-Эй, Ҳасанжон, бир замонда бир ердан бир тўпор йигит келиб, душманларни қириб бошлади. Қўйлара бўри дориғандай бўлди. Душманлар орасида ола шовхим, ғалмағаллик бошланди. Бунга ҳайрон бўлиб, сендан сўрайин, деб келдим, деди. Сўнг саволини шеърға солиб, қайнаб жўшиб бир нома бошлади:

Бир-бир айтғил, сендан хабар сўрайин,
Санам отни минган кимдур, Ҳасанжон!
Бўйинга жонимни қурбон қилайин,
Тилло қалқон кийган кимдур Ҳасанжон!

Уруш майдонинда арслон юракли,
Ёмон кунлар келса, бари керакли,
Найзалари зарли, боши телпакли,
От қўйиб келганлар кимдур, Ҳасанжон!

Олмос қилич билан беллари боғли,
Сиёсатли югурик отли, яроғли,
Ё етдими додимиза Гўрўғли,
Шул полвон йигитлар, кимдур, Ҳасанжон!

Оллони ёд этиб, бари от қўяр,
Душманни терисин бўйнидин сўяр,
Қочмаса отамнинг кўзини ўяр,
Шердек тўпилганлар кимдур, Ҳасанжон!

Минган отларининг бари айилли,
Душман ўрдасина қонлар чайилди,
Мард йигитлар ёв устина ёйилди,
Бедов от минганлар кимдур Ҳасанжон!

Ҳар тарафа йўлбарс бўлиб чекилар,
Ёв лашкари тутдай бўлиб тўкилар,

Ох, деса оғзидин олов отилар,
Рустам сифат йигит кимдур Ҳасанжон!

Шул мардларни сендан сўрар Таллихон,
Бирин-бирин баён қилғил, шу замон,
Энди биз иншолло қолурмиз омон,
Буларни танит, сен манго Ҳасанжон!

Таллихон сўзини тамом этгандан сўнг Эрҳасан айтдики, аммо Таллихон бу келган сен билан менинг хўсторларимиздир. Улар менинг ёнимдан кўрмай ўтиб кетдилар. Мен дадам Гўрўғлининг яшил туғидан танидим. Улар Гўрўғли билан 40 йигитларидир. Сен уларга бориб ўзингни танит, бу йигитлар мени излаб чиққанлар, ахир менинг элдан чиққанамга икки ой бўлиб қолди, деди. Шунда Таллихон айтдики, ундай бўлса ишимиз ўнгидан келибди. Улар савашни бошлайверсинлар, мен сенинг яраларингни бир орасталаб олайин, деб отдан тушиб, Эрҳасаннинг яраларини, саришталади, хуржиндаги кулча, қатламалардан олиб олдиға қўйди. Шундан сўнг Таллихон ғиротни миниб, Гўрўғлининг саваш жойиға от сурди. Аммо бир вақт Гўрўғли орқасига назар ташласа, ғирот пишқириб, ўйноқлаб, эгасини таниб, замин-замонни бир этиб кишнаб келаётир. Устида бир гарчак йигит. Буни кўриб Гўрўғли:

-Ўғлим Эрҳасан омонмисан, тан-жонинг соғми, деди. Шунда Таллихон айтдики, эй, Гўрўғли оға мен Эрҳасан эмас: Таллихонман, қабул этсангиз келинингизман, деди. Шунда Гўрўғли: -Эй, жоним қизим, сенигдай келинимиз бўлса, ўн марта қабул этган бўлар эдим, асал келинимиз сенсан, ана энди айт, на гап, на сўз, эгиликми, деди.

-Эрҳасан оғир ярадор, деди Таллихон.

-Бундай бўлса, келиним, сен бориб, унинг ҳол-аҳволидан хабар ол, душман билан урушиб, енгишни бизга қўй, уларни ҳаддидан келамиз, деди Гўрўғли.

Таллихоним Эрҳасаннинг ёнига қайтди. Гўрўғли бир томондан гўзал, хушсурат, мард қизнинг ўзига келин бўлганига қувонса, бошқа томондан Эрҳасаннинг оғир ярадорлигидан кўнгли паришон бўлиб, бир уруш бошлади, қон-қона, сув-сува кетди. Мослиқ-мослиқа қоқилишди. Душман лашкарлари тўпор-тўпор бўлиб изина қараб қоча бошладилар.

Энди хабарни Ҳасан шоҳдан эшитинг. Ҳасан шоҳ лашкарлара қараб ёғдойнинг пасайганини сезиб, саркардасини ёнина чақирди.

-Бир барзанги йигит лашкарларни уриб, доғитиб бошлади, бу ким бўлди, деб сўради.

-Ишимиз қайтди, бу Гўрўғлининг хут ўзи, деди Саркарда.

-Ёниндагилар кимлар?

-Ёнидаги йигитлари-Тоймосбек, Аваз, Хандонбек, эй айтаверсам 40 йигитдур.

Ҳасаншоҳ овусаранг бўлиб қолди. Шу вақтда қоча-қоч бошланди. Ҳасан шоҳнинг ўзи ҳам Гўрўғлининг алинан зўрға силиб қочди. Гўрўғли йигитлари билан уларни ит қувалагандай қувалаб Арзирумга олиб бориб тикдилар.

Шундан кейин Гўрўғли айтдики, аммо йигитлар, ёв қочди, инига келиб кирди. Шу бўлади, энди Эрҳасаннинг хабарини олайлик. Магарам булар орқамиздан қувиб келсалар яна кўрармиз.

Энди хабарни Ҳасан шоҳдан эшитинг. Ҳасан шоҳ шу келишина боргоҳина кириб, дарвозаларни тамбалаб жон ҳавли ичона кириб дағ-дағ қалтираб ўтирди. Шу вақтда Гўрўғлининг қайтиб кетгани ҳақида хабар келди. Буни эшитиб Ҳасан шоҳ сал ўзина келиб, ёнига мирзаларини чақиртирди. Гўрўғли номига яраш хати битиб, икки қосиднинг кўлига бериб, айтдики, аммо сизлар бориб, хатни Гўрўғлига бериб, унинг жавоб хатини манго тез етказинг, деди. Шундан кейин Гўрўғли на деб жавоб берар экан, деб қараб ўтирди. Ҳасан шоҳ қосидлар изидан 40 ҳаҷира зар юклаб бу совғани ҳам Гўрўғлига йўллади.

Ани энди қосидлар ҳам Гўрўғлининг ҳузурига етиб келиб, хатни унга икки қўллаб тутдилар. Гўрўғли хатни ўқитди. Хатнинг маъноси шундай экан:

Ассалом-алайкум Гўрўғли султон,
Айтғил, манго муддаонгни берайин!
Энди ман билмишам сен кучли полвон,
Орзу ҳавас этганингни берайин!

Мурувват айлагил қарри ғулома,
Сизнинг учун ман юбордим бир нома,
Гўрўғли бизларни айбдор айлама,
Бисотимда бор нарсани берайин!

Совға этай сенга ҳарна боримни,
Кўшкимдаги кимхоб, атлас заримни,
Қулоқ солиб эшит, менинг зоримни,
Кўнглинг не истаса шуни берайин!

Қолмасин ўртада гина-маломат,
Ҳамиша бўлғайсан соғу саломат,
Одам деган бир-бирига ғанимат,
Олтин-кумуш, симу зарни берайин!

Қолмасин орада гина-кудурат,
Бошима сен солмағайсан асорат,
Чекканим фиғону ишим ҳасрат,
Шоҳлиғимнинг борисини берайин!

Талли дейиб мен ўзимни паст этдим,
Энди кўшин юбармакни бас этдим,
Ҳасан деяр, Гўрўғлини дўст этдим,
Тила, мендан тилагингни берайин!

Гўрўғли хатни ўқиб, мийиғида кулиб қўйди. Сўнг йигитларина хатнинг мазмунини тушунтирди. Сўнг қосидларга айтдики, эй жўралар, бизга шоҳингизнинг ҳеч зоти керакмас, биз хат жавобида оғир-ортиқмоч нарса тиламаймиз, деб йигитларина кўз қисиб қўйди. Шундан сўнг, қосидларга қараб, кулиб туриб бир шеър айтди:

Ҳасан шоҳа бориб айтинг элчилар,

Қирқ тумандан тоза сарпо юбарсин!
Қайтиб бориб, олиб қайтинг йигитлар,
Ўн икки хазина кимхоб юбарсин!

Таллихона ҳарна борин юбарсин,
Уч юз олтмиш канизларин юборсин,
Қиммат баҳо буқчаларин юбарсин,
Яна бешминг тугмаларни юбарсин!

Қирқ минг қул керакдур корли, ҳунарли,
Қирқ минг бедов керак тиллоғ эгарли,
Қирқ минг садоқ керак ўқлари парли,
Қирқ минг қилич, беш минг шамхол юбарсин?

Беш минг чўри керак, хушрўй жувондан,
Минг йўрға юбарсин Рум Исфаҳондан,
Беш минг чекман берсин Қирғиз-Хитойдан,
Яна беш минг бахмал гулгун юбарсин!

Беш минг сарпо берсин тилло тугмали,
Қирқ минг садоқ берсин, ўқи жавҳарли,
Беш минг қалқон берсин, тилло куббали,
Яна ўн минг паранг уста юбарсин!

Ўн минг арват керак пари суратли,
Барининг кийгани заррин хилъатли,
Тўрт минг хури керак лаъли зийнатли,
Яна беш минг ҳабаш зангги юбарсин!

Тўғри сўзни Ҳасан шоҳға айтили,
Сўйишга юбарсин беш минг байтали,
Гўрўғли дер, олиб элга қайтали,
Ўйлаб топиб бизга жавоб юбарсин!

Гўрўғлининг сўзини эшитгандан сўнг йигитлар шоқирдошиб кулиб юбардилар. Йигитлар айтдики, аммо Гўрўғли оға, Ҳасан шоҳнинг хазиначиси тугул Хорунни моли ҳам сенинг айтган нарсаларинга етмас, дедилар.

Шунда Гўрўғли қосидларға қараб айтди:

-Эй жўралар биз эл талаб юрган қалтомонлардан эмасмиз, бизга ҳеч зотнинг кераги йўқ. Ҳозирги гапларни Ҳасан шоҳнинг хатиндаги лоф гаплара тенглаштириб, дейишма учун айтдим. Худоға шукур Таллихондек келинга муяссар бўлдик, бу дегани Ҳасан шоҳға куда-анда бўлдик деганимиздур.

Бизлар ўғлимиз билан Таллихонни сўроқлаб, излаб чиқдик, босқинчиликка борганимиз йўқ. Ҳасан шоҳнинг моли кўп бўлса, бева-бечораларға пойлаб берсин. Магарам, қизина мол-сарупо этмакчи бўлса, буни ўзи билади. Боринг манинг шу гапларимни етиринг: Шундан кейин Гўрўғли

Қосидларни жўнатиб, ўзи 40 йигит билан Эрҳасаннинг ёнига қараб кетди.

Энди хабарни Таллихондан эшитинг. Таллихон Гўрўғлининг келаётганини кўриб, олдидан чиқиб, салом берди. Гўрўғли алик олиб, ҳол-аҳвол сўради.

Таллихон кўрган-кечирганларини хўсториба баён этиб, кўнглиндагини шеър солиб айтди:

Ман санго айтайин арзи ҳолимни,
Бир савдо бошима келди, азизим!
Душман яралади Эрҳасанимни,
Манго охир замон бўлди, азизим!

Қудрат билан мен чикмишам бу боға,
Мени кўндирмағил, ғайри бу доға,
Ширин жоним Эрҳасана садоға,
Фалак ақли ҳушим олди, азизим!

Мен найлайин шод бўлмадим, кулмадим,
Ажалим етмади, бугун ўлмадим,
Етти кундир ёра назар солмадим,
Тан-баданам яро бўлди, азизим!

Фалак менинг ақли ҳушим олғондур,
Сарғарибам қизил мангзим сўлғондур,
Отам мани оғир куна солғондур,
Қайғу билан мангзим сўлди азизим!

Қасд этдилар менинг қилган ишима,
Раҳм айлагил, кўздан оққан ёшима,
Таллихон дер, савдо тушди бошима,
Кўзим қонли ёша тўлди азизим!

Гўрўғли бу сўзларни эшитгандан кейин Таллихона кўнгил бериб, Эрҳасанни ёнина бориб, унга қараб, сал кечикибман, узр, болам, деб алинда сози билан, Эрҳасана ичи овишиб, бир шеър айтар бўлди:

Дод этарман йўқ мадорим,
Меҳрибоним тур, ерингнан!
Қолмади сабру қарорим,
рҳасаним тур, ерингнан!

Арзирум бир узоқ элдур,
Манго соғлиғингни билдир,
Отангни мақсади шулдур,
Эрҳасаним тур, ерингнан!

Фалак ақли ҳушим олди,
Қайғу билан мангзим сўлди,
Кўзим қонли ёша тўлди,

Уйғон болам, тур, ерингнан!

Отанг Гўрўғлибек келди,
Душманлара талон солди,
Таллихоним орин олди,
Эрхасаним тур, ерингнан!

Гўрўғли сўзини тамом қилғандан кейин ҳамма йигитлар Эрхасаннинг бош учисиға келдилар. Таллихон унинг яраларини орасталаб турганидан энди сал ўзина келган эди. Эрхасан Гўрўғли билан 40 йигитни кўриб, қувониб бари билан саломлашди. Йигитлар унга «Кўз один» айтдилар. Шундан сўнг бариси шу ерда дами тинчини олиб, эртаси туриб, нердасан, Чамлибел деб йўлга тушар бўлдилар. Шунда Таллихон энди балли-кулли бошқа элга кетаётганидан сал айроликни сезиб, гоҳ қувониб, эл-юрти, дўғонлари билан хўшлашиб бир шеър пйтди:

Кетар бўлдим Чамлибела,
Кўшки айвоним омон бўл!
Кетдим Эрхасаним била,
Боғи бўстоним омон бўл!

Сенда йўқдур дини имон.
Асли яхши бўлмас ёмон,
Мендан айрилдинг бегумон,
Жоҳил отам, сен омон бўл!

Тўққиз ой, ўн кун кўтарган,
Боқиб камола етирган,
Сахар туриб оқ сут берган,
Каъбам онам, сен омон бўл!

Энди сендан даврон ўтди,
Навбат Чамлибела етди,
Таллихоним мундин кетди,
Боғи гулзорим, омон бўл!

Таллихон сўзини тамом этгандан сўнг Гўрўғли 40 йигит, Эрхасан, Таллихон бариси нердасан, чор доғли Чамлибел деб йўл тутдилар. Йўл юриб, мўл юриб, Юлдуз тоғина етиб келдилар. Бу жой хуш ҳаво бир манзил бўлиб, ҳамиша Гўрўғли уруш-савашдан, овдан-шикордан қайтганда бир кўниб дам-тинчини олиб ўтар эди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Гўрўғли отларга дам берди, ўзлари чой-чилим қилдилар. Чой-чилимдан кейин Гўрўғли йигитларина: -Эй, йигитлар, Эрхасан билан Таллихона бир никоҳ ўқитсак, нечук кўрарсизлар, деди. Йигитлар айтдики, аммо Гўрўғли оға, қистаниб не иш этасан, соғ-омон Чамлибела боролик, Оға Юнус онамиз келинни кўрсин, никоҳ қийиш қочмас, дедилар.

Гўрўғли шундан кейин Таллихондай ақл-фаросатли, куч-қудратли, ботир-мард, аҳду паймонли келинга эга бўлганидан қувониб, юраги жўш уриб, кўнгли қушдай парвоз этиб, Юлдуз тоғина қараб, йўл бергил, Таллихон келиним ўтсин, деб, бир шеърни номаға солиб, қазма дуторини алина олиб, беш оғиз сўз айтар

бўлди:

Оромгоҳим, Юлдуз тоғи келинлар,
Йўл бергил, устингдан Таллихон ўтсин!
Қўйнингдаги арслон-шери паланглар,
Йўл бергил, устингдан Таллихон ўтсин!

Давронлар сурдим ман устингда зиёд,
Ўтганда-кечганда бағринг очиб ёт,
Душманлар мот бўлсин, дўстларимиз шод,
Йўл бергил, устингдан Таллихон ўтсин!

Энди сурар бўлдик, мунда давронлар,
Дўстларим шод бўлиб, йиғлар душманлар,
Келинг, мулла-муфти, қози калонлар,
Икди никоҳ қилинг, Таллихон ўтсин!

Гўрўғли сўзини тамом қилгандан сўнг ҳамма йигитлари билан йўлга равона бўлди. Бир неча кунлардан сўнг Чамлибел қалъасина етиб келдилар. Каттадан-кичик, йигит қизлар - хотин - халаж бари буларнинг олдидан чиқдилар. Шунда оға Юнус пари Таллихоннинг қадди қоматини кўриб, қувониб, келинига пешвоз чиқиб, айланиб-ўргилиб, бир шеър айтди:

Бугун қутли қадам билан,
Хуш келибсан Таллихоним,
Таъзим қилиб адаб билан,
Хуш келибсан Таллихоним!

Гарчак ўғлим, Эрҳасаним!
Қурбон санго жону таним,
Таллихон келиним маним,
Хуш келибсан Таллихоним!

Келин-қизлар йўлдан қочинг,
Кўшкнинг эшигини очинг,
Бошидан тангалар сочинг,
Хуш келибсан Таллихоним!

Бўйинга инжулар осиб,
Оҳиста қадаминг босиб,
Бўйи бўйинга муносиб,
Хуш келибсан Таллихоним!

Қўлларинга хино қўйиб,
Бугун дийдоринга тўйиб,
Тўйинг бошлай қўйлар сўйиб,
Хуш келибсан Таллихоним!

Оға Юнус санго банда,
Ҳеч армон қолмади манда,
Сендек сулув келин қанда,
Хуш келибсан Таллихоним!

Оға Юнус пари сўзини тамомлаб, Таллихоннинг пешонасина ун суртди, исвант тутатди, оқ паяндоза ўнг оёғини бостириб, кўшкина киритди, қизлар, катхудолар ёр-ёр айтди. Орадан бир ой ўтар-ўтмас Эрҳасаннинг яралари битиб, аввалги аслина қайтди.

Гўрўғли бундан хурсанд бўлиб, элу юртга тўй муддатини белгилаб жар чакдирди. Чамлибелнинг уждан тутма бари халойиқи тўйга келди. Бахшилар дoston айтди, масхарабозу дорбозлар хизматда бўлди, олтин қовоқ оттирди, кўчқор уруштирди, ўчоқлар қаздириб, қирқ қулоқли қирқ қозон осдирди. Нон дегана нон, ош дегана ош, тангга дегана танга, сарпо дегана сарпо берди. Полвонлара байроқ учун 40 қўй, 40 от, қирқ туя қўйди.

Эрҳасан билан Таллихоним олтин кўшкина кириб, ором топиб, мурод-мақсадина етди. Шу вақтда Гўрўғли эл-юртина, улли-киччига, 40 йигитига қараб, қайнаб-жўшиб, панд-насихат шеърларидан бир парча айтайин, деб алина қазма дуторини олиб, пардаларини созлаб, бир нома бошлади:

Қирқ йигитим, қўл қанотим,
Ҳар ерда юрувчи бўлма!
Тингла, менинг насихатим,
Бемаҳал сангувчи бўлма!

Ақлинг бўлса шуни билгил,
Умр ўтадур муттасил,
Қўлингдан келса хайр қил,
Кишидан олувчи бўлма!

Номардлардан ҳеч қарз этма,
Қарз этсангда, ҳеч харж этма,
Нокасдан мурувват кутма,
Ёнинда юрувчи бўлма!

Қўл беринг комил пирлара,
Жонингни бергил эрлара,
Чақирмаса ҳеч ерлара,
Сен босиб борувчи бўлма!

Борсанг отингни ушламас,
Остинга кийгиз ташламас,
Қўлингни олиб, хушламас,
Суйкалиб борувчи бўлма!

Айтай сўзим асли-зотин,
Минма киши омонатин,

Бир нокасинг турган отин,
Сўрамай минувчи бўлма!

Сўрамайин отин олсанг,
Бир жойда айланиб қолсанг,
Ёки ул отдан айрилсанг,
Балоға қолувчи бўлма!

Ажал етиб киши ўлса,
Дўғон-қардош йиғлаб турса,
Агар сенинг ақлинг бўлса,
Ул жойда қолувчи бўлма!

Яхшининг сўзи жаннатдур,
Ани кўрмак ғаниматдур,
Ёмоннинг сўзи миннатдур,
Зар берса олувчи бўлма!

Қирқ йигитим, будур арзим,
Тарк айлама ҳақнинг фарзин,
Бир кишида бўлса қарзинг,
Йиғинда тутувчи бўлма!

Бедов минсанг тоғ ошарсан,
Олқиш олсанг кўп яшарсан,
Нажасли ерни босарсан,
Бемаҳал юрувчи бўлма!

Паланг, йўлбарс шерлар ўлса,
Ёки дунёдан айрилса,
Катта боши кўприк бўлса,
Сен босиб ўтувчи бўлма!

Агар сўзлар сўзинг билсанг,
Яхшилардан ўрнак олсанг,
Бир кишига ваъда қилсанг,
Ҳеч ундан қайтувчи бўлма!

Гўрўғлибек айла, хуруж,
Душманлара қилиб юриш,
Урушсанг мард билан уруш,
Қочгани қувувчи бўлма!

Шунинг билан Эрҳасаннинг уйланиш тарихи тамом бўлди.
Эшитганларингиз учун раҳмат!

АВАЗ ГАТИРГАН

Чор тоғли Чамлибелда Гўрўғли кўнгли тўлиб, орқайин бўлиб, йигитларининг ҳар бирина бир топшириқ бериб, Оға Юнусга гап отиб, шаробдан тотиб, ҳазатиб дам олиб ётвади. Шу вақтда бир қаландар кокилини ёзиб, кадисини осиб, ғазал тўқиб, тўлиб-тошиб ўқиб, эшикда пайдо бўлди. Гўрўғли насибасини териб юрган бир дарвеш бўлса керак, деб тангри меҳмони этиб қабул қилди.

Аммо қаландар бир кунда на бор, икки кунда на бор орқайин еб-ичиб ётаверди.

Меҳмонни сийлоғи уч кун, дегандай, учинчи куни Гўрўғли айтдики, эй, қаландар сан нердан бориб, нердан галаётирсан, гўринишинга қараганда етмиш икки тилда гаплаб, етмиш икки қалъани газгана ўхшисан, гўрган гечирганларингнан гурунг эт, деди.

- Ҳова, дади қаландар, манинг бормаган жойим, кезмаган юртим йўқ, жаҳонгашталиқ қилиб, кўп кишилар билан суҳбатда бўлдим, кўп подшолар билан гурунглашдим.

- Кўп ерларни кўрган бўлсанг, кўп подшолар билан соз-суҳбат қилган бўлсанг, ино бизнинг юртни ҳам кўрдинг, майхонамни, паризодимни, қирқ йигитимни билдинг, инди айт, санинг кўрган подшоларингдан бизнинг не еримиз кам?

Шунда қаландар айтдики, аммо Гўрўғли, сан олган жойингни олдинг, чопган жойингни чопдинг, ўз йўлингни ўзинг топдинг, душманларни қон қақшатдинг, лекин бир камчилигинг бор, деди.

- Қани айт, на камчилик, деди Гўрўғли.

- Ана энди ман санга айтсам, қадимда икки кўшни бўлган экан, бирисининг уйида ҳамиша кулишма, иккинчисининг уйида эса оғзина қатиқ уютгандай тим-тирслиқ экан. Шунда тим-тирс ўтирган кўшни, ён кўшнисидан кулишиш сабабини сўрабди. Кўшниси айтибдики, эй жўра бизнинг олтин ошиқимиз бор, шуни ўйнаб кулишамиз, дебди.

Шунда уйида жимлик ҳукм сурадиган кўшни гап фарзанд ҳақида кетаётганини англаб, бир совуқ нафас олибди, деди қаландар. Бу ривоятни эшитиб, Гўрўғлининг ҳам кайфи бузилиб, ичида бир нарса узилиб, кўзига ёш тузилиб кетаверди.

Аммо қаландар, деди Гўрўғли, сан гапни узоқдан бошладинг. Майхонангда бир фарзанд камис деб айтиб қўяверсанг бўлмайдими, деди.

Аммо тўғри айтдинг, деди қаландар. Гапни солиғиннан тушундинг, болалик уй бозор эканини унутма, деди. Зурёдсиз одам куруқ оғочдан фарқ этмайди. Санго қойим фарзанд дунёда бор, оти Аваздир, деб, қаландар майхонадан чиқиб изсиз йўқолди. Бу вақтда Гўрўғлининг миясидан дуд чиқиб, зурёдсизлигини ўйлаб қайғуга ботган эди. Бирдан теварагина қараса ҳеч ким йўқ. Йигитларига қаландарни топинг, деди. Аммо уни қорасини ҳам топа билмадилар. Шунда йигитлардан бири-бу Хизр бўлса керак, деди. Яна бири агар шу посмонда Хизр бўлса, ҳамма жойни Хизр босиб кетар эди, деди.

У ундай деди, бу бундай деди, иш қилиб қаландар йўқолди, Гўрўғлининг юрагига ғулғула тушиб, ўзини қўйишга жой топмади. Охири не бўлса бўлсин, деб

Авазни излаб йўлга тушди. Кўп ерларни кезди. Кўп Авазларни кўрди. Аммо бу Аваз отли кишиларнинг бари сомсиқ, сумсиқ, эп-купсиз одамлар бўлиб чиқди. Охири Аваздан умидини узиб, майхонасина келиб, кўкрагини ера ташлаб ёта берди.

Ана энди Гўрўғли майхонасида ёта берсин, эндиги сўзни Ваёнгондан эшитинг.

Аммо Ваёнгон деган шаҳарда Юсуфшоҳ деган подшо бор эди. Унинг қўл остида Булдур қассоб деган бир одам бўлиб, у бефарзанд эди. У киши кўп аёлларга уйланди. Охирига заифасидан бир ўғил дўради. Булдур қассоб етти кечакундуз тўй берди, олтин қовоқ оттирди, бахши айттирди, кураш туттирди, кексаларни чақириб, боласига от қўйди. Оқсоқоллар бу ўғлонга Авазхон деб от бердилар. Авазхоннинг бўйлари шамшод мисоли, кўзлари чўлпон мисоли, икки юзи сўйилган юмурта мисоли гўзал, герчак йигит эди. У бир замонда олти-етти ёшга етди.

Кунлардан бир кун Авазхон болалар билан ўйнаб юрганида Юсуфшоҳ шикордан қайтиб келаётир эди. Бирдан кўзи Авазхонга тушди.

- Бу ўғлон кимники, деб сўради. Ўғлонлардан бири:
- Булдур қассобнинг ўғли, тақсир, деб жавоб берди.
- Боринг қассобни чақиринг, деди Юсуфшоҳ.

Булдур қассобни чақирдилар. Қассоб икки қўли кўксида алпатакда елпатак келиб, подшо олдида тиз чўкиб салом берди.

- Бу ўғлон сеникими, деди, подшо.
- Ҳованг тақсир меники, деди қассоб.
- Сенинг ўғлинг бўлса бу ўғлон косадорликка дим қойим экан, буни бизга хизматкорликка берасан, деди.
- Тақсир, бир онаси билан кенгашайлик, деди қассоб.
- Бор кенгашсанг кенгаш, тезда бу ўғлонни бизга етказ деб, Юсуфшоҳ отига қамчи уриб жўнаб кетди.

Булдур қассоб бу сўзни эшитиб, бағри бирён, кўнгли гирён бўлиб, аёлининг ёнига келди.

- Подшоҳ не деди, деб сўради аёли.
- Авазхонни сўраб келибди.
- Сен не дединг?
- Не дейман, онасидан жавоб оламан, кенгашаман, дедим
- Бекор этибсан, подшо амри вожиб, у сенинг кенгашганига қарайдими, босиб олади кетади, деди аёли.
- Ундай бўлса юр Авазхон, сени олиб бориб подшоҳга топшириб қайтаман, деди қассоб.

Авазхоннинг онаси бир кўзини сўйиб, яхна гўшт, зирали чўрак, қатлама патир пишириб, ўғлининг қўлига тутқазди. Ота-болага оқ йўл тилаб қолди.

Булдур қассоб югуруб-йўртиб, ўтириб-туриб, йўл юриб, мўл юриб подшоҳнинг ҳузурига келди.

- Ассалому алайкум, подшоҳим, ўғлонни олиб келдим, деб, аёли берган зотларни ўғлоннинг олдига қўйди. Подшоҳ патир – чўрақларни кўриб шод бўлди.
- Қани манго не хизматларинг бўлса айт, деди подшо.

Булдур қассоб айтдики, ҳеч хизматим йўқ.

Аммо шунда подшо бир хат битдириб, қассобнинг қўлига бериб:

- Сени тархон этдим, юртда не тиласанг сенга дахл қиладиган киши йўқ, деди.

Шу кундан бошлаб Авазхон 40 йигита қўшилиб, шикорга чиқиб, қуш, кийик овлаб, от миниб, найза, қилич ўйнаб юраберди.

Кун ўтди, ой ўтди, Авазхон йигит етди, ўн тўртдан ўтди.

Кунлардан бир кун Авазхон 40 йигит билан шикордан қайтиб, отдан тушиб турган эди. Шу вақтда Ҳамдам савдогар деган бир киши Ваёнгонга савдо баҳонаси билан келиб, туяларини чўктириб турган еринда Авазхонга кўзи тушиб, бу йигитнинг салобати билан сийратидан лол бўлиб, қараб қолди. Аммо шундай ўғлим бўлса худодан минг марта рози эдим, деб ичидан фикр этди. Шундан сўнг Авазхон билан яқинлашиб, уч йил деганда ўғлонни ўзига ўргатади. Аммо Юсуфшоҳ буни сезиб, Ҳамдам савдогарнинг яғринига 40 таёқ урдирди. Бундан қаттиқ қахрланган савдогар, уйда 40 кун ётиб бир фикрга келди. Мен Гўрўғли деган бир зот дўрапди, деб эшитар эдим. Шунинг ёнига арз қилиб борсам, Юсуфшоҳнинг бошига зимистонни эндириб, бир қасди қоримни олсам, деб Чор тоғли Чамлибел вилоятига қараб бадар кетди.

Ҳамдам савдогар йўл юра-юра, сўраб-суриштириб Чор тоғли Чамлибел вилоятини топиб, Гўрўғлининг майхонасининг олдидан чиқди. Гўрўғли уни девона деб ўйлаб, йигитларига айтдики, қўлига беш – ўн танга бериб юборинг, деди. Йигитлар дарҳол буйруқни бажо келтириб, Ҳамдам савдогарга танга-тилло совға қилдилар. Аммо савдогар тангаларни тупроққа зингитиб юборди. Йигитлар бу аҳволни Гўрўғлига бориб айтдилар. Гўрўғли айтдики, бу киши бир дали одам бўлса керак, бари келтиринг, деди.

Савдогар майхонанинг олдига келиб;

- Гўрўғли деган кимдир, деди.

Гўрўғли айтдики, мен Гўрўғлиман сўзинг бўлса айтабер, деди.

- Аммо мен айтсам, дунёда зўрландим, хорландим, номарднинг қўлида жафо чекдим, мен сенинг олдинга арз этмакка келдим, деди.

- Аммо эй дарвеш, сен бир зулм-зўрликқа дуч келган ўхшайсан, тўғри хабарингни бер, деди Гўрўғли.

Шунда Ҳамдам савдогар кўзида ёш, бағрида тош, зорланиб, қўлига созини олиб бир шеър айтди:

Қулоқ солғил Гўрўғлибек сўзима,
Бошимдан ўтганни баён айлайин.
Ваёнгонда Булдур қассоб ўғлини,
Авазжоннинг васфин аён айлайин.

Уч йил манго ўғил ваъдасин берди,
Бугун эса душманлигин билдирди,
Охир бир кун саксон қамчи урдирди,
Жонима туканмас озор айлайин.

Магар ёши ўн уч, ўн тўртда бўла,

Бир шайдо булбулдир кўндирсанг кўла,
Мустафо бош бўлиб, қирқ йигит била,
Мудом хизматида тайёр айлайин.

Эгнимда жандадур, бошда кулохи,
Дилимдан кўйманам зикри санони,
Ҳамдам деяр, кездим неча қалъани,
Авазжон сўзини тамом айлайин.

Бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин Гўрўғли Ҳамдам савдогарга қараб айтдики, аммо қаландар ичинг тўла дард-алам экан. Ман Авазжонни топа билмай кўзим тўрт эди. Бир яхши хабар келтирдинг, деди.

Шунда Ҳамдам савдогар айтдики, аммо Гўрўғли шу йигитни излаб юрган бўлсанг Авазжон Ваёнгонда Юсуфшоҳнинг саройида 40 йигитга бош бўлиб, даврини суриб юрибди. Агар кўлингдан келса, урдасидан чиқсанг, шу йигит санго муносибдир. Аммо ола билмасанг, санинг Гўрўғли номинг шаънингга ярашмас, деди.

Гўрўғли айтдики, эй қаландар, Авазжонни шу ерда деб ҳисоб этавер, мен уни нерда бўлса-да, икки-уч кунда майхонамдаги йигитларга кўшаман, деди.

Гўрўғли бу хушхабарни эшитиб, қайнаб-жўшиб, тўлиб-тошиб, Ғиротни эгарлаб, Ваёнгон шаҳрина йўл тутиб, қазма дуторини кўлига олиб, бир шеър айтарман бўди:

Кўнгил талвас этар Чамлибелимдан,
Ваёнгон шаҳрина борсам Авазим.
Булбул учиб, зоғлар кўнди гулима,
Ваёнгон шаҳрина борсам Авазим.

Йўлига мен чикдим саримдан кечиб,
Ҳеч кимса қутилмас ўлимдан қочиб,
Шу кун сенинг билан ол шароб ичиб,
Мудом куллуғингда турсам Авазим.

Лочин каби учиб кирсам майдона,
Душманларни келтирарман омона,
Шоҳларга эндириб охир замона,
Довушарман, юз ўгирмай Авазим.

Гўрўғлибек ҳақ эшитсин нолами,
Авазжон овозанг тутди олами,
Қодир мавлон этса бизга ангоми,
Чамлибела олиб келсам Авазим.

Бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин Гўрўғлибек зартанг-забартанг эгарланган Ғиротга миниб, Ваёнгон шаҳри нердасан, деб бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Гўрўғлибек бир ера кетадиган бўлса ҳамиша Оға Юнус пари билан, йигитлари билан кенгаш этар эди. Бу сафар Гўрўғли тўғридан тўғри йўлга тушиб кетаверди.

Гўрўғли кетгандан сўнг Сафар кўса Оға Юнус парининг ёнига бориб айтдики, эй паризод кенгашли тўй тарқамас, деган гап бор. Гўрўғлининг бу этган иши яхши бўлмади, деди. Шунда Оға Юнус пари қирқ йигитни Сафар кўса бошчилигида Гўрўғлининг изидан юборди. Йигитлар икки кунда Гўрўғлининг изидан етдилар.

Бир вақт Гўрўғли изига қараса бир чанг кўринди. Эс этса 40 йигит от суриб келаётир.

- Ҳов кўса, изингдан бало қувдими, мунча ола-тосирди билан келаётирсан деди, Гўрўғли.

Шунда кўса айтдики, аммо Гўрўғли, ҳар сафар маслаҳат билан иш этар эдинг. Бу сафар сени не худо урди, боражак жойинга биз ҳам борамиз.

Уруш тўғри келса урушамиз, қиличлашиш тўғри келса қиличлашамиз, деди.

Шунда Гўрўғлининг йигитларина қайтарғи бериб айтган шеъри:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Сухбат айланг дилни очар.
Одам ўғли тушар ғамга
Бу дунёга келган кечар.

Кишининг файзи иймондур,
Уни билмаган ҳайвондур,
Одам одамга меҳмондур,
Кўнгил кўнгилдан сув ичар.

Кезмагил беҳуда ерда,
Йўлиқарсан ёвуз дарда,
Кўп ёлборсанг бир номарда,
Қарши туриб қонинг ичар.

Эгам номардни бор этмас,
Мардни номарда зор этмас,
Қилич қалқонга кор этмас,
Отган ўқим тошдан кечар.

Араб от майдонда йўртар,
Ғўч йигитнинг ризқи ортар,
Қон кўрганда отинг хуркар,
Ғирот сақраб лошдан кечар.

Кишининг ёри бўлмаса,
Ёридан кўнгли тўлмаса,
Изинда зурёд қолмаса,

Тайёр турган ошдан кечар.

Ғўч йигит майдонда юрса,
Ғанимлара қарши турса,
Ғўрўғли Авазни кўрса,
Мол аямас, бошдан кечар.

Ғўрўғли сўзини тамом қилди. Шунда Сафар оға:

- Эй Ғўрўғли бизга на топшириқ берарсан, деди. Ғўрўғли айтдики, сизлар изингизга қайтиб, Чамлибелда тўй шайини тутаберсизлар, Мен тез кунда Авазхонни олиб борарман, деди. Бу сўздан кейин Сафар кўса бошлиқ йигитлар изина қайтди. Ғўрўғли Ваёнгон нердасан, деб Ғиротга қамчи босди. От суриб бора беришда унинг олдига олача от минган бир киши чикди, Ғўрўғлига икки кўлини алиф лом қилиб салом берди. Шунда Ғўрўғли:

- Эй йигит кимсан, нердан бориб нердан келарсан, деди.

- Ман санго айтсам, Чор доғли Чамлибел вилоятинда Ғўрўғли деган бир эр дўрабди. Шунини хизматида бораётирман, деди олача отли киши.

Ғўрўғли бу йигитни бир синаб кўриш мақсадида айтдики, эй йигит, сен Ғўрўғлининг хизматида борсанг бир гап айтаман, деди.

- Айт гапингни, деди йигит.

- Мен шу Ғўрўғлининг хизматидан келаётирман. Ғўрўғли деган киши ўтакетган зикна, хасис бир зот. Етти йил хизматида бўлиб, тўйиб ош ичмадим, бир тоза гуппи киймадим. Ман бу от, кийимларни ҳам ўғирлаб, унинг элидан қочиб келаётирман, деди Ғўрўғли.

- Ман Ғўрўғлига ихлос қўйган одамман, ўлдирса-да шу ўлдирсин, деди олача отли йигит. Шунда Ғўрўғли билдики, бу одамдан бир нарса чиқади.

- Ғов йигит, деди Ғўрўғли. Бери келабер Ғўрўғли деган одам ман бўламан. Шунда олача отли киши отдан тушиб, Ғиротнинг туёқларига бош қўйиб йиғлайберди.

Аммо Ғўрўғли хайрон бўлиб айтдики, эй йигит, бу не мусофирчилик, мақсадингни айт, деди.

Анда йигит айтдики, Эй Ғўрўғли оға, ман Табриз деган элданман. Табризнинг хони ўлиб, ўрнига унинг қизи ўтирди. Бундай қиз жаҳонда йўқ. Шамшод бўйли, ой юзли, ҳилол қошли, шахло кўзли, ширин сўзли, сочлари сумбул, тиллари тўти бир қиз. Аммо куч-қувватда, ақл-фаросатда унга тенглашадиган ночор йўқ.

Буни эшитиб, Ғўрўғлининг ҳам этига жумбирди кирди.

- Айт, айтавер, деди Ғўрўғли.

Аммо Ғўрўғли оға шу қизга ошиқ бўлдим.

Қиз уч шарт қўйибди. Биринчи шарти: 40 газ қалъа деворидан отни сакратиб ўтиш керак. Иккинчи шарти: 40 газ кўшк устига қўйилган оқ куббани ўқ билан уриб тушириш керак. Учинчи шарти: 70 пахлавон билан курашиб йиқиш керак.

Ман учинчи шартни бажараман. Аммо юқоридаги икки шартни бажаришда сендан ёрдам сўраб келдим, деди, йигит.

- Ана халос, деди Гўрўғли, дардинг кўп экан аммо бу вазифани бажарамиз, юр кетдик, деб Табриз томонга от қўйдилар. Тўрт тош йўл юргандан кейин олдларидан тўрт пиёда чиқди.

- Йўл бўлсин, деди Гўрўғли.

- Чор доғли Чамлибелда дўраган Гўрўғли деган ботирнинг хузурина бораётимиз.

- Ол унда Гўрўғли деган биз бўламиз, изимиза туша беринг, деди Гўрўғли. Шундай қилиб, отли-пиёда Табриз элига келиб тушдилар.

Шунда Гўрўғли айтдики, эй йигитлар, сизлар кўшкнинг олдига бора беринг. Мен ҳозир етиб бораман, деди шу боришинда Ғиротга уч камчи урди, от пориллаб-ҳориллаб, юлдуздай суниб осмону фалакни бир этиб кўшк устидан ўн газ юқоридан учиб ўтиб қизнинг тахти олдида пайдо бўлди.

Гўрўғли шу бодда ёйини тортиб нердасан оқ кубба деб урди, оқ кубба икки бўлиниб ерга тушди.

Шу вақтда бирга келган йигитларга кўзи тушди. Олажа отли йигит шу орада 70 полвон йигитни ерга эндириб урди. Бу аҳволдан қизнинг онг-эси учиб кетаберди. Шу орада йигит қизнинг олдига қараб югурди.

Шунда Гўрўғли айтдики, эй йигит нера югурасан?

- Шартни битирдик, қиз энди меники, деди.

- Аммо жўра, уч шартдан иккисини ман битирсам, қиз нечук саники бўлади, деди Гўрўғли.

Бу сўзни эшитиб, йигит қотиб қолди.

Бир вақт кўзидан милт-милт ёш чиқди.

Шунда Гўрўғли ярим ҳазил, ярим чин унга қараб бир шеър бошлади: иккиси савол-жавоб айтишди:

Йигит: - Оғажон арзим сўйласам,

Ёр маники, ёр маники.

Не маслаҳатдир айласам,

Ёр маники, ёр маники.

Гўрўғли: - Менам келдим Чамлибелдан,

Ёр маники, ёр маники.

Илғор этдим узоқ йўлан,

Ёр маники, ёр маники.

- Лочин каби қиё боқдим,

Ўртандим, жонимни ёқдим,

Етмиш бир полвонни йиқдим,

Ёр маники, ёр маники.

- Фалак уйини тушурдим,

Ғанимнинг ақлин шоширдим,

Кўшқдан ўқим оширдим,

Ёр маники, ёр маники.

- Бир неча кун йўлдош бўлди,
Сарима жудолик солди,
Ола ёбим чўлда қолди,
Ёр маники, ёр маники.
- Ета билмассан Кони́на,
Кирарсан ажал тўни́на,
Ошиқлик марднинг шаъни́на,
Ёр маники, ёр маники.
- Саваш майдонда юрмасанг,
Ҳолимдин хабар олмасанг,
Оғажон ғариб кўрмасанг,
Ёр маники, ёр маники.
- Сарингизда думон бўлдим,
Кўздан оққан гирён бўлдим,
Гўрўғли дер дўғон бўлдим,
Ёр саники, ёр саники.
- Ошиқлик ҳар ерда бордир,
Ошиқлар маъшукқа зордир,
Бу йигит бир хизматкордир.
Ёр маники, ёр маники.

Булар сўзини тамом қилдилар. Йигит Гўрўғлининг «дўғон» деганини эшитиб жонина сўл юриди.

Шунда Гўрўғли айтдики, аммо жўра энди тўйни қачон бошлайсан, дади. Йигит айтдики, оға ихтиёр санда, дади.

Шу вақтда қиз тахт устида ўтирган хон эмасми, жарчи қўйиб тўйни бошлаб юборди. Бахши айттириб, кураш тутдириб, олтин қовоқ отдириб, дарбоз ўйнатиб, карнайчи-сурнайчи, буломончи, ғижжакчи, дафчи, гапчи бари йиғилиб, олақийғос бўлиб кетди. Нон дегана нон, ош дегана ош, тангга дегана тангга, сарпо дегана сарпо бердилар. Етти кеча-кундуз тўй бўлиб, олача отли йигит хон қизни хотинликка олди.

Бу йигит бу ерда ёта берсин, энди хабарни кимдан ол, тўрт пиёда йигитдан ол.

Гўрўғли билан ошиқ йигитнинг изидан йўрта-йўрта тўрт пиёда тўй тарқагандан кейин Табризга кириб келдилар.

Гўрўғли уларни топиб хон қизга уйланиб, Табризга подшо бўлган йигитдан уларга иш топиб берди. Ўзи айтдики, аммо йигитлар ман Авазхонни излаб чиққан одамман, сизлардан орқайин бўлдим. Энди ўз ишимни битказиб олай деб, подшо билан тўрт йигитга қараб бир шеър айтар бўлди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Кетар бўлдим хон Аваза.

Жафо чекди азиз жонлар,
Кетар бўлдим хон Аваза.

Аваз дейиб Чамлибелдан,
Илғор этдим узоқ йўлдан,
Хабар олсин бизнинг элдан,
Кетар бўлдим хон Аваза.

Аваз билан боға кирсам,
Чаман боғлаб, гуллар терсам,
Қиёматлик ўғлим десам,
Кетар бўлдим хон Аваза.

Гоҳи қўниб, гоҳи учиб,
Маст бўлиб, ол шароб ичиб,
Гўрўғли дер, сардан кечиб,
Кетар бўлдим хон Аваза.

Гўрўғли сўзини тамом этди. Шунда тоза тахта ўтирган подшо айтдики, аммо Гўрўғли оға санго на даркор бўлса берайин, оғзинга сикқанини айт, деди.

Анда Гўрўғли айтди:

- Эй жўра манго ҳеч зотнинг кераги йўқ, яхши тилагингни берсанг бўлди.

- Ахир йўл узоқ, от ориқ деганлар, сан манго кўп яхшилиқлар этдинг. Сан ҳозир кетсанг ман ўлингни, тиригни нердан билсам бўлади.

- Жўра бу гапингда жон бор. Худо хоҳласа 40 кунда шу ерга Авазхонни олиб келаман, агар кела олмасам хабаримни тутасан, излайсан, деб Гўрўғли йилдиримай бўлиб, учиб ўта кетди.

Гўрўғли шу боришина тоғдан, чўлдан, саҳродан кўлдан, баланддан ошоқдан отни йўртдириб ўн кун йўл юриди. Бир вақт қараса бир чодир кўринди, борса ўнга яқин чўпон бир қўйнинг яхнасини уриб ўтирибдилар. Гўрўғли ўн кундан бери на кулча, на чўрак емаган одам, тўғри бориб яхнадан тушира берди. Сал ўтмай қарсонда зот қолмади. Чўпонлар Гўрўғлига қараб:

- Ҳов занғар, ердан чиққан зоморикдай бўлиб нердан пайдо бўлдинг, сал бўлмаса бизларни ҳам ежак ёғдойинг бор, сан кимсан, дедилар.

Гўрўғли яхнани еб бўлиб, индамай шу ердаги чалпак, чўрак, патрақларни икки буклаб уриб бошлади. Шунда бир чўпон, қўйни олд сотонидан чиққан суяк билан Гўрўғлининг бошига бир урди. Аммо Гўрўғли индамади. Яна бир урди, индамади. Сўнгги таёқдан кейин Гўрўғли ўрнидан туриб, шу чўпонни икки оёғидан тутиб қолган чўпонларни ураберди.

Чодирга бало дориғандай бўлди. Қочғон қочди, қолган қолди. Шу вақтда чўпонларнинг бошчиси айтдики, Эй ғўч йигит, чўпонларни ўлдириб бўлдинг, қўйларни ким боқади, деди. Кейин бу гарчак йигит бу ерларга ўз-ўзидан келмагандир. Магар бу одам Чор доғли Чамлибелдаги Гўрўғли деганлари бўлмасин, сиёғи, ситораси дим яқинлашиб боради, деб бир шеър айтар бўлди:

Ҳайбат билан келдинг менинг ёнима,
Сўзла-ҳо, ғўч йигит нердан келарсан?

На қасдинг бор манинг ширин жонима,
Сўзла-ҳо ғўч йигит нердан келарсан?

Остингда арғумоқ дол бедов отинг,
Яратган оллоҳим берсин муродинг,
Магар Гўрўғлига мангзар симбатинг
Сўзла-ҳо, ғўч йигит нердан келарсан?

Чўпон бечоранинг ақлин чоширма,
Зиёда дардимни хаддан оширма,
Тўғри таниш, сиринг мандан яширма,
Сўзла-ҳо, ғўч йигит нердан келарсан?

Ошиқсанг маъшуқа назар солдингми,
Неча йил юртингдан жудо бўлдингми,
Шомурза дер, Авазжона келдингми,
Сўзла-ҳо, ғўч йигит нердан келарсан?

Гўрўғли Авазжоннинг отини эшитгандан кейин бирдан сичраб тушди. Аммо чўпон жўра сан манинг ожиз жойимнан тутдинг. Авазжонни сан нердан биласан, деди.

- Ман Булдуур қассоб деганнинг чўпони бўлиб ишладим. Қассоб ёмон одам, бир танга бермай мани хайдади, деди чўпон.

Гўрўғли айтдики, аммо жўра Булдуур қассоб манинг отимнинг жўраси бўлган, бир сури қўйни отам Булдуур қассобга қолдирган. Шу қўйлар ҳозир мингдан ошган. Ман шуларни олиб кетишга келдим, деди Гўрўғли. Шунда чўпонлар Гўрўғлига йўл кўрсатиб узатиб юборажак бўлганда Гўрўғли Шомурза билан кийимларини алмаштириб, Чўпон қиёфасига кириб, Ғиротни миниб, Ваёнгон шаҳри нердасан, деб кетарман бўлди.

Ғирот бу йиртиқ тўнли кишини танимай бир-икки дебсиниб, хўқранди. Шунда Гўрўғли айтдики, эй бошдошим, сирдошим, Ғирот, ман Авазжон учун бошимни этагимга солиб бораётирман, сан Авазжонни олиб келинчам шу ерда бир кунингни кўрарсан, деди. Аммо Ғирот бу сўздан кейин кўзидан бигюр-бигюр ёш тўка берди.

Шунда Гўрўғлининг ўзи ҳам хомсиқиб, ўпкаси тўлиб, мусофирдай бўлиб, курул-яроғларини қўйиб, бир чўпон сийратина кириб, отини бошини силаб-сийпаб, бир шеър айтар бўлди:

Бугун келдик Ваёнгона,
Йиғлама, Ғирот йиғлама.
Айтайин шаънига нома,
Йиғлама, Ғирот йиғлама.

Беқиёс ҳусни талъатинг,
Нақш олмадай суратинг,
Кўнглима бергил қувватинг,

Йиғлама, Ғирот йиғлама.

Келмишам майдон мастина,
Дуюрма қилич дастима,
Авазжон минар устинга
Йиғлама, Ғирот йиғлама.

Оқизма кўзингдан ёши,
Майдонда кўрсам саваши,
Гўрўғлининг бош йўлдоши,
Йиғлама, Ғирот йиғлама.

Гўрўғли сўзини тамом этгандан сўнг Ғирот ўтлаб қолаверди. Гўрўғли бир сўвитдан хода кесиб, учини чўқмор этиб, чўпон сийратинда юриш этди. Тонг саҳарда шаҳарнинг дарвозасига бориб етди. Тўғри бозора кирди. Бозор ғалаговур, ит эгасини танимайди. Гўрўғли қўй сотиш баҳонаси билан келган чўпон бўлиб, қассоблар тарафга ўтди. Қассоблар чўқмор билан юрган бу саҳройини бир туширайлик деб, уни деш-даварагини ўраб сўз ота бошладилар.

- Ҳов чўқморли, нердан келаётирсан?

- Табриз ёқасиннан.

- На иш билан юрибсан?

- Қўй сотаман.

- Қўйинг самизми?

- Семизи ҳам ориғи ҳам бор.

- Қўйинг нерда?

- Қумда.

- Ничча тангадан сотасан?

- Уч танга.

- Сал қайт!

- Икки танга.

Қассоблар савдони яхши битганига севиниб, икки тангадан Гўрўғлининг гупписининг кисасина тикавердилар.

Қассоблар тангани берганда бериб, бу саҳройидан гумонланиб бошладилар. Шунда бир қассоб айтдики, эй чўқморли чўпон, бу элда сенинг бир оға-ининг, дўст-ёринг борми, деди.

- Бор деди, Гўрўғли, бу қалъада отамнинг Булдур қассоб деган дўсти бор.

- Булдур оғаннинг қайтиш бўлганига бир йил бўлди-ку, деди савдогарлардан бири.

- Манго тўғри хабар беринглар, ўлгани чинми, деди Гўрўғли.

- Чин, деб қичқаришди савдогарлар. Буни эшитиб, Гўрўғли ичидан яхши бўлибди, деган хиёл ўтса-да, билдирмаслик учун кўзининг ёшини артган бўлиб, рўмолини олди, икки қўлини оминга тиклаб, калта соқолини сийлаб қўйди. Кейин Булдур оғам ўлибди, деб ўзини тўрт тарафга уриб, бозорни вас-вайрон этди. Танга берганлар бу балодан кутилайлик, тангамиз садақа деб, Булдур қассобнинг уйини кўрсатиб Гўрўғлидан бир амаллаб кутилдилар. Бир қассоб уни Булдур қассобнинг эшигига келтириб қайтиб кетди.

Гүрүғли дарвозадан кириши билан бод билан қичқириб йиғлаб бошлади. Уйдаги хотин-халаж, бола-чақанинг захраси ёрилиб, яна биров ўлдими деган хавотир билан чиқса, жанда-жунда кийинган, алинда чўқмор, лекин девдай гавдали, юзлари фариштали бир ёт киши чин кўнгилдан «Булдур оғам» деб йиғлаб турибди.

Аммо Гүрүғли бир қараса Булдур қассобнинг майхонасида бир тўпор мулла-муфти соқолини сийпаб, чойхўрлик этиб, китоб ўқиб ўтирибди. Буларни кўриб, Гүрүғли ўйладики, Булдур оғанинг йил фотиҳаси бўлса керак. Бу одамлар тезроқ кетса бир ишимни битирсам, деб, йиғини яна беш пахса кўтарди. Муллаларнинг бари нашаванд эмасми, осмондан бир бало эндими деб ола-тасир, кавушларини терс кийиб, бири-бирини босиб, монголдоқ отиб, тим-тирс бўлдилар. Шу вақтда Булдур қассобнинг хотини бир чўрини Гүрүғлидан хабар олишга юборди.

- Бор қара, Булдур оғанинг энг яқин дўғони бўлса керак, ҳол сўраб, уйга киргиз, чой кўй деди.

Чўри бориб, Гүрүғлини кўрса, эгни йиртиқ бўлса-да, бир нуруна йигит.

- Эй бибижон деди чўри Авазхоннинг онасига, йиғлаб турган киши, кўзлари нуруна, бўйи чинордек бир йигит.

Авазнинг онаси буни эшитиб, дарҳол югуриб, Гүрүғлининг ёнига келди. Уни кўрган Гүрүғли қийқирикни янада баланддан бошлади. Шунда Авазнинг онаси:

- Эй ғўч йигит, «Ўлик оятдан, тирик иззатдан тўймас» деганлар, минг йиғласанг-да, оғанг изига қайтмас, шунинг учун бир оят ўқиб, руҳини шод этиб, йиғини тўхтат, деди. Уда Гүрүғли айтди. Эй енгажон, бизнинг элда бир нарса емасдан оят ўқимайдилар. Бир зотинг бўлса чиқар, еб кейин оят ўқийман, деди Гүрүғли. Ўзи ҳам ҳафтадан бери туз тотмаган эди.

Чиқарган зотларни қатламами, чўракми, зоғорами тушираверди. Орада гурунгни давом эттирди.

- Шу десангиз енгажон Булдур оға отамнинг дўсти экан. Унга юз қўй берган экан, Улар кўпайиб 700 бўлибди. Оғамни қўйларини сотиб тангасини берин, деганда бу мусибатли хабарни эшитдим.

Етти юз қўйнинг тангасини эшитган Авазхоннинг онаси Гүрүғлининг теварагини айланиб, дастурхонни баракали қилаварди. Хурмат-иззатни ошириб-тошириб ташлади.

Шунда Гүрүғли уй ичига сар этса бир осилиб турган танбурга кўзи тушди.

Аммо енгажон деди Гүрүғли шу танбурни олиб бер, бизнинг элда оятни соз билан айтади, деди. Ихлос билан йиғласа сўқир кўздан ёш чиқар, деган гапни ёдинда қўйган Гүрүғли, Авазхонни олиб кетиш учун ихлос билан киришган эди. Гүрүғли танбурни олиб, бизда шундай оят ўқийдилар, деб, танбурни созлаб бир шеър айтмоқ билан бўлди:

Сени дейиб келдим Чамлибелимдан,

Дастмойси ҳалол қассоб истарам.

Аслим баён этсам туркман элиндан,

Дастмойси ҳалол қассоб истарам.

Хиёбон кўчалар йўлингга қурбон,
Қанду асал, шакар тилинга қурбон,
Ўзинг билан Аваз жонимга қурбон,
Ман бир қиёматли ўғлон истарам.

Айланарман қошинг билан кўзингдан,
Қурбон ўлам ширин-шакар сўзингдан,
Бир замон пардани кўтар юзингдан,
Оқ юзинда холли жувон истарам.

Авазнинг онаси кулсанг не бўлди,
Равшанга бир назар солсанг не бўлди,
Гўрўғли эканим билсанг не бўлди,
Аваз отли зурёд-ўғлон истарам.

Гўрўғли сўзини тамом қилди. Авазнинг онаси барини эшитди. Гўрўғлининг сўзларидан тани яйради.

- Булдур оғангнинг сендан бўлак жонкуяри йўқ экан, яхши йигит, сен оғамнинг давлати, мол-мулкина эгалик этсанг не бўлади, деди аёл.

- Ҳова янгажон, деди Гўрўғли, бу сўзинг тўғри. Аммо сен ҳозир менинг ёнимга бир одам кўш. Ўлимдан бошқасини чораси бўлар, деганлар. Молга эгалик этиш қочиб кетган йўқ. Ҳозир мен бориб, Авазжондан бир хабар олайин, деди Гўрўғли.

Шунда аёл бир одам топиб, Гўрўғлини Юсуф шоҳнинг саройига юборди.

Гўрўғли келавериб, ўзини танитмаслик учун йўлдаги чалчиқ сувга ҳам ўзини ботириб олди. Бундан ҳайрон бўлган йўлдоши, биз бу аҳволда саройга борсак, иккимизни ҳам ўлдирарлар, деб Гўрўғлига узоқдан саройнинг тушини кўрсатиб, зим-ғойиб бўлди. Гўрўғли Юсуфшоҳнинг саройи олдига бориб, ассалому алайкум, деб, қаттиқ овозда саломлашиб, ўзини тентак, сатари сийратида кўрсатиб, аркка кирди. Қараса шоҳнинг ўнг ёнида Авазхон гулдек очилиб, оғзидан дур сочилиб, косагуллик қилиб ўтирибди. Югуриб бориб Авазхоннинг ёнбошига ўтирди. Бу туси бузук одамдан кўрққан Авазхон подшоҳга қисилаб ўтирди. Осмондан пўстин ташлагандай пайдо бўлган бу одамдан ҳайрон бўлган Юсуфшоҳ навкарларга имо қилди:

- Бундан хабар сўранг.

- Ҳо туси бузук, занғар, бу не жолотойчилик, хабарингни бер, деди навкарлар.

- Хабар берсам, ман Табриз элиданман. Отам Булдур қассоб билан қиёматлик дўст экан. Бир вақтлари отамга 100 қўй берган экан, ҳозир 700 бўлди. Шунга хабарини ўғлига етказиш учун келдим, деди Гўрўғли.

Аммо Юсуфшоҳ айтдики, бу занғарнинг оёғини ерга тегизмай қалъадан чиқариб ташланг, деди. Пошшоблар дарров буйруқни бажо келтирдилар. Таёқ еб аъзои андоми кўкарган Гўрўғли қалъа ташқарисидаги бир тепаликда бурнини сувини тортиб ўтираверди. Бир вақт кунботар томонидан бир қора яқинлашаварди. Қараса ёнбошига дутор боғлаб, йўрға отга минган бир киши келиб Гўрўғлига:

- Ҳов қаландар, ман намозга ётиб тургунча отимни тутиб тур, деди.

Гўрўғли таёкни захмидан жони чиқиб турганда бу таклиф қаҳра миндирди. Ўрнидан туриб, Юсуфшоҳнинг бахшиси бўлган бу одамни жуфт ёқасидан тутиб кўғирчоқдай айлангириб ерга кўйди. Бундан захраси ёрилган бахши дағ-дағ қалтираб, Гўрўғлига икки танга бериб отни тутиб туришини ўтинди. Гўрўғли рози бўлди. Бахши дуторни ҳам бериб, унга тегмасликни сўради. Аммо Гўрўғли дуторни истаб-соғинган эмасми, «Қора дали» куйини чалиб бошлади. Бахши бу сазни кўриб отни, дуторни олиб бадар кетди. Бахши Саройга кириб айтдики, эй подшоҳим, қалъадан дешонда бир қаландар ўтирибди, дутор чалиб нома айтганда унга тенглашиб бўлмас, деди.

- Агар соз этиб ўликни таргизса-да, бизга кераги йўқ деди подшоҳ.

- Таксир бир эшитсак не бўлади, деди Авазхон.

Аммо ноилож қолган подшо:

- Боринг олиб келинг, деб пошшобларга буюрди. Дарров олиб келдилар. Авазхон айтдики, аммо туркман оға хабарингни бер, деди.

Гўрўғли айтдики, туркман сўзини соз билан айтади, дутор келтиринг деди. Дарров дутор келтирдилар. Шунда Гўрўғли айтдики, эй Авазхон, бизда бир бахши шоир дўрабди. Ҳозир туркманда дуторни сопини ушлаган илкинчи газикда шуни номасини айтади, деди Гўрўғли.

- Бахши-шоиринг ким экан?

- Уни Гўрўғли дерлар.

- Поҳ-поҳ ўзи шу Гурўғли деганнинг номасини эшитиб, ҳазатали деб сани қайтариб оп келдик, деди Авазхон.

Бу сўзлар подшоҳга ёқмади. Подшоҳ Гўрўғлига бадланиб:

Айтсанг ғалмағал кўтармай айт, Сўнг тез бу ердан гум бўл, деди.

Гўрўғли била кўра подшоҳнинг қаҳрини келтириб, бир нома айтар бўлди:

Юсуф шоҳим Гўрўғлининг,

Пари-пайкарлари бордур.

Сабо сайрона чиққанда,

Лолазор ерлари бордур.

Ўзи гўзал олли йўлли,

Йигитлари соғу сўлли,

Қописи панжара гулли,

Сенингдек қуллари бордур.

Каломда ёзар хатлари,

Таблада бедов отлари,

Арслон каби сифатлари,

Полвон йигитлари бордур.

Тўлин ойнинг юзи каби,

Шаҳду шакар сўзи каби,

Гулруҳ отли қизинг каби

Маҳрам канизлари бордур.

Ҳаволанса осмон каби,
Отланганда мардон каби,
Мисоли Авазхон каби,
Маҳрам йигитлари бордур.

Азиздир Гўрўғли сари,
Ғанимидан олар ори,
Ҳазрат Али анинг пири,
Забардаст пирлари бордур.

Гўрўғли сўзини тамом этди. Авазхоннинг чиройи очилиб, Юсуфшоҳнинг қоши-қабоғи буришди.

- Пах-пах, туркман оға, Гўрўғлининг номаларини дим тусини келтириб айтар экансан. Эшитишимизга қараганда Гўрўғли отли-овозали, нону чўракли, кучли-ғайратли бир гарчак йигит эмиш, шу тўғрими?

- Тўғри, Авазжон.

- Тўғри бўлса унинг хизматида юрган ўғли борми?

- Бор Авазжон.

- Оти ким?

- Авазжон.

- Мен билан адаш экан-ов.

- Топ ўзи.

- Ундай бўлса Гўрўғлининг ўғли Авазни таъриф этиб, бир номани соза солиб айтиб берсанг бўлмайми?

- Бўлади, Авазхон.

Гўрўғли Авазхоннинг ўзига яқинлашаётганидан кўнгли тўлиб, номасини кўз олдидаги Авазнинг сийратини солиб, қайнаб-жўшиб, дуторнинг юқори пардасина чиқиб бир нома бошлад:

Бизнинг беклар орзу этар,
Соз чертган алларинг Аваз.
Эшитганни ҳайрон этар,
Лафзли йўлларинг, Аваз.

Бизнинг мажлисда турмоққа,
Бир ғўч йигитдир кўрмакка.
Овда, шикорда юрмакка,
Ярашар чўлларинг, Аваз.

Қув ва ғозлар баҳриндадур,
Беклар юрар қаҳриндадур,
Ваёнгоннинг шаҳриндадур,
Исфаҳон элларинг, Аваз.

Қомати ўхшайди дола,
Юзлари қирмизи ола,

Чаманида бўлиб лола,
Очилар гулларинг, Аваз.

Сен биза тушибсан тила,
Иншолло тушарсан эла,
Гўрўғли қирқ йигит била,
Хизматкор қулларинг Аваз.

Гўрўғли сўзини тамом этди. Шунда Аваз:

- Пой, бу туркман оға Гўрўғли Аваз ўғлини дим ортиқмоч таъриф этиб юборибди, Оға айт, шу Аваз менча борми, деди.

- Эй Авазжон, Гўрўғлининг Авази санинг ўндан бирингча йўқ, деди Гўрўғли.

- Манинг ўндан биримча йўқ ўғлонни шунча таъриф этган бўлса, мани кўрса на хили этиб таъриф этар экан, вох туркман оға юрган эканмиз-ов, шу Гўрўғлининг чой-чилимини бериб, отини эгарлаб, майхонасини тўлдириб юриш бизга насиб этармикан.

Авазнинг бу сўзини эшитиб, Юсуфшоҳнинг қошлари қиличдай кўтарилиб тушди, кўзлари хонасидан чиқди, туклари тўнини тешиб чиқди. Шартта ўрнидан туриб кетиб қолди. Подшоҳ чиқиб кетгандан сўнг вазир ҳам ўрнидан турди, махрамлар, аёнлар бари бир-бирдан боргоҳни тарк этдилар. Авазжон туркман оғамнинг номасини эшитаман, деб ўрнидан кўзгалмади.

Шу орада Юсуфшоҳнинг дўғмалари Гўрўғлини тепкилаб уриб бошладилар. Ҳар урганда: - чиқ йўқол, даф бўл!, деб қийкириб турдилар.

Гўрўғлининг жини кўзғалиб-кўзғалиб турди, аммо шайтонга ҳай бериб чидади. Агарда ғалмағал бошласа, Авазжоннинг қўлдан чиқишини англаб тишини-тишига қисиб чидади.

- Аммо Авазжон, деди Гўрўғли бу элингни одамлари мусофирни, меҳмонни силамас эканлар.

- Эй туркман оға бу бизнинг элда «Ур хо, Ур» ўйинидир, деди.

- Ундай бўлса бизнинг элда «Ким урди», «Урди қочди» деган ўйинлар бор, бир-ярмини кўрсатсаммикан, деди Гўрўғли.

Шу орада бир дўғма Гўрўғлига ҳар ўтган-кетганида ўжалашиб бошлади. Охири бўлмади, Гўрўғли унинг икки оёғидан тутиб, эғнидан ошириб бир урди, дам-саси чиқмади. Қолган ўғлонлар унинг тарафини олиб Гўрўғлига ёйишдилар. Гўрўғлининг жини кўзғалиб кетди. Ёнгоғи дўғмани оёғидан тутиб, бошқаларни уриб бошлади. Бир замонда барини тахлаб ташлади. Буни кўриб Авазжон дағ-дағ қалтираб четда турар эди. Охири Гўрўғли унга:

- Қани энди Авазжон олдимга туш, отангнинг қўйларини сенга топшириб, ман бир омонатдан кутилиб олай, деди Гўрўғли.

- Кетишимизга чой-чилиим, нон-чўрак олайлик, деди Авазжон.

- Нон-чўрак чўпонларнинг қўлида тўлиб ётибди, тез юр, деб Гўрўғли Авазжонни судрагандай чакалаб ташқарига олиб чиқди.

- Туркман оға, сейисхонадан бир от олайиқ!

- От олсанг ўғри тутишади, юр тезроқ, деди Гўрўғли. Шу тариқа иккиси йўлга тушиб қайтдилар.

Авазхон маишатда юрган бола, тезда оёқлари оғриб юришга мадори қолмади. Гўрўғли уни эгнига олиб тез-тез қадам ташлаб бадар кетди.

Шунда Авазхон: Эй туркман оға отамдан қолган кўй билан пулни баҳона этиб мени олиб чиқдинг. Бу сўзинг чинми, ёлғонми, деб Гўрўғлига қараб бир нома айтди:

Чўпон оға олиб келдинг бу жоя,
Қўйлар билан пул деганинг ростмидур?
Ёлғон сўзлаб ғаним бўлма худоё,
Қўйлар билан пул деганинг ростмидур?

Дўст бўлиб душманлик этма орада,
Ёшинг узоқ бўлсин, умринг зиёда,
Шу кеча кўтариб қочдинг пиёда,
Қўйлар билан пул деганинг ростмидур?

«Тур Аваз», деб хайбат билан ўлдирдинг,
Мардлигингни Юсуфшоҳга билдиринг,
Аркнинг дарвозасин уриб синдирдинг,
Қўйлар билан пул деганинг ростмидур?

Чўпон оға мени олдинг-да кетдинг,
Кўрмадик, билмадик жойлара элтдинг,
Хон Авазни шугун саргардон этдинг,
Қўйлар билан пул деганинг ростмидур?

Бу сўзни эшитгандан сўнг Гўрўғли айтдики, эй Авазхон, ғам ема, бари айтғоним ростдур. Эгнимда озгина иркилган эдинг, нега безовта бўлиб турдинг, деди.

- Эй оға, босинқирадим, бир туш кўриб уйғондим, деди Авазхон.

- Тушунгни баён эт, менинг отам таъбирчи эди, тушингни пайғамбар йўрсин, деди Гўрўғли.

Шунда Авазхон ҳали бола эмасми, бу сўзга ишониб, Гўрўғлига қараб тушини баён этиб бир шеър айтиб тургани:

Эй худоё бу жаҳон сабабчиси сан бирубор,
Тушди бошим ғурбатга бир айрилиқ охир замон,
Анди қолди тожу тахтим, мулки молим бу дўкон,
Эй худоё, мен балолардан балоға учрадим.

Эй худоё, мен онадин бўлмағайдим кошки,
Бу нажас дунё юзига келмағайдим кошки,
Бу чўпон бирла ман йўлдош бўлмағайдим кошки,
Эй худоё мен балолардан балоға учрадим.

Эй худоё, мен бу кун учдим-да тушдим бир йироқ,
Тисгиниб турдим еримдин, кўзими очдим фироқ,
Бир сипоҳи мин дейиб, қошима солибдур бурок,

Эй худоё мен балолардан балоға учрадим.

Эй худоё ўлдим отам ҳажрида бағрим қон ўлиб,
Ёш тўкар йиғлар онам, икки кўзи гирён ўлиб,
Кўрсангиз бу хон Аваз чўлларда саргардон ўлиб,
Эй худоё мен балолардан балоға учрадим.

Авазга бу сўзларни айтгандан сўнг Гўрўғли еридан туриб, унинг теварагини айлантириб чизиб бошлади.

Авазхон бундан хавотирланиб:

- Эй оға не иш этжаксан, деди.

- Эй Авазхон сенинг тушингни йўражакман, ёнингга жин-арвоҳлар ўтмасин деб қадоған чизиги чизаётирман, деди Гўрўғли.

Авазхон сенинг тушингни йўрсам керак. Сен:

«Эй худоё, мен бугун учдим-да тушдим бир йироқ», - дединг. Бу сенинг бошқа элга келганингдир. Яна сен:

«Тискиниб турдим еримдан кўзимни очдим фироқ», - дединг. Бу айрилик, ҳижрондир.

Яна сен:

«Бир сипоҳи мин дейиб, ёнима келтирди буроқ», дединг, магарам ҳар киши тушида буроқ минса, бир юртга хон бўлади. «От минган давлат» деган нақл бор, шуни унутма, деди Гўрўғли. Аммо хон деган сўз Авазхоннинг қулоғига ёқиб кетди.

- Оға мен қайси юртга хон бўлар эканман?

- Чор доғли Чамлибелга.

- Ваёнгон яхши эмасми экан?

- Ваёнгонга бўлса Ваёнгон бўлар,

Ишқилиб хон бўлганингни айтсанго, деди Гўрўғли.

Гўрўғли ундай деди, бундай деди, Авазхон бари бир ёш эмасми, уни алдаб-сулдаб ухлатди. Авазхон ҳазатиб уйқуга кетгандан сўнг, уни кўтариб ётирди. Кейин Ғиротни қўйган жойига қараб кетди. Борса от юрибди, Гўрўғлини кўриб, хўқраниб, бир кишнади. Унинг овози ер-жаҳонни тутди. Чўпон сесканиб ўрнидан турди. Қараса бояги отни эгаси турибди.

- Чўпон оға ёғдойлар ничик?

- Ёғдой курсин, отинг олдидан борсам тишлайди, орқасидан борсам тепади. Тири-бутун жойим қолмади. Қани биз ҳам бир бориб кўрайлик, деб Гўрўғли Ғиротга яқинлашди. От оғзини очиб, қулоғини қимиб, ер пешалаб тураверди.

- Эй Ғиротим-ей, деди Гўрўғли Авазхонни олиб келмадингми, деб хўқрангдингми?

Авазхонни олиб келдим, деб Ғиротига қараб бир шеър айтди:

Кўзинг очиб кўзла, Ғирот,

Келди, Аваз ўғлим келди,

Тилинг бўлса сўзла, Ғирот,

Келди, Аваз ўғлим келди.

Қирқ бекин қувдим ёнидан,
Олиб чикдим маконидан,
Ҳусни Юсуфнинг шаънидан,
Келди, Аваз ўғлим келди.

Ғирот менинг кўнглим кўтар,
Баланд-баланд тоғдан ўтир,
Элим Чамлибела етир,
Келди, Аваз ўғлим келди.

Оға Юнус чиқсин йўла,
Гуллар сочсин соғу сўла,
Дилбандини олсин қўла,
Келди, Аваз ўғлим келди.

Қирқ йигит ёнида йўлдош,
Авазга бўлсин кўзу қош,
Йўлига садқа эрур бош,
Келди, Аваз ўғлим келди.

Етди пирларнинг дуоси,
Яратган ҳақдир паноси,
Гўрўғли бекнинг хушгоси,
Келди, Аваз ўғлим келди.

Бу сўзлардан кейин Ғирот Гўрўғлига суйканиб, ер тепинаверди. Гўрўғли дарров оёғидаги чўқайни, эғнидаги гуппини, оёқ ўрами билан чизимни, силкма чўгирмани чўпоннинг учакига зингитиб, ўз кийимларини топиб, аввалги сийратина келди. Гўрўғли чўпонга қараб:

- Эй бобо кўп тузингни едим, оз хизматингни этдим, мендан озор ўтган бўлса узр, деди.

- Йўқ-йўқ, менга оғиринг тушмади, мендан рози бўлиб, ёдлаб турсанг бўлди.

- Йўқ чўпон оға ёдимдан чиқармайман.

- Олло ёринг бўлсин, деди чўпон қўлини дуога кўтариб. Шунда Гўрўғли чўпоннинг этагига уч танга ташлади. Сўнг «Оқ туя кўрдингми, йўқ», деб Ғиротни миниб, Авазни ухлатиб қўйган жойига келди. Келгунча Аваз туриб қочиб кетмадимикан, деб жони ҳалак бўлди. Йўқ келса бола ҳали уйқуда экан. Авазхон отнинг шарпасидан уйғониб қараса, осмонга учаман деб турган отни минган, юзларидан нур томиб турган, қирқ-эллик ёшни урган, кўзлари порлаган, мўйлаблари товланган бир гарчак йигит, найза, қиличи, дутори билан келаётир. Авазхон бу инсонни танитай, йўл бўлсин сўраб бир нома айтаверди:

Мард бўлган икки сўзламас,
Ғўч йигит қайдан келарсан?
Дўстидан сириш гизламас,

Ғўч йигит қайдан келарсан?

Бўйинг тоғнинг чиноридек,
Юзинг олма, аноридек,
Така туркман сардоридек,
Бек ўғли, қайдан келарсан?

Осмона учади отинг,
Дали дарёдай ғайратинг,
Айтгил сен, недур муродинг,
Бек ўғли, қайдан келарсан?

Ғирот миниб ҳарён боқиб,
Сирли найза, қилич тақиб,
Наъра уриб, табил қоқиб,
Ғўч йигит, қайдан келарсан?

Манзилдан узоқ кетдингми,
Ё бир зотни йўқотдингми,
Баланд тоғлардан ўтдингми,
Бек ўғли, қайдан келарсан?

Авазхон дерлар отима,
Олам ёнадур ўтима,
Ҳақ етирсин муродинга,
Ғўч йигит қайдан келарсан?

Бу сўздан кейин Гўрўғли ҳам ўзини танитмаслик учун Авазнинг устига бориб:

- Эй ўғлон, сен кимсан, нердан бориб нердан келарсан, деди.

Авазхон айтдики, нердан бориб нердан келишимни ўзим ҳам билмайман. Мени шу кеча бўйлари кунгурадай бир киши эгнига юклаб олиб келиб ташлади. Мени ухлатиб бир жойга даф бўлди.

- Асли зотинг ким, кимнинг ўғлисан?

- Булдур қассоб деганнинг.

- Булдур қассобнинг Авазхон деган бир хушсурат ўғли бор деб эшитар эдим шу сан бўлма?

- Хут ўзи, оға.

- Бай-бай, аммо сени кўтариб келган бўйлари кунгурадай одам менинг иним бўлади. Сенинг отангинг қўйлари, пули менда эди. Шу йигитни сени олиб келишга юборган эдим. У сени қўйиб қўйлар тарафга кетган бўлса керак. Магар бўлмаса, сен уни дўғма-қулим деб сотиб юборган бўлма?

- Эй оға мен сотиш-сўвишни нердан биламан. Ўзим очман, чой-чилим ичмаганимга уч кун бўлди-ов.

- Эй Авазхон чой-чилим сендан ўргилсин, деб Гўрўғли хуржундаги зотлардан чиқариб қўяверди. Авазхон ҳам нондан-чўракдан олиб, чой-чилимдан

ёзилишди.

- Аммо Авазхон чой-чилимдан ёзилишган бўлсанг, кўйинг, пулингни олимман десанг отга мин шу томонга кетайлик, деди Гўрўғли.

- Яхши оға, кетсак кетдик.

Гўрўғли шу заҳоти Авазхоннинг алинган тутиб, тортиб отга, олдига миндириб, Чамлибелга қараб бадар кетди.

«От ўз элига юрганга тез юради» деганларидай ғирот Чамлибелга йўл тортилишини сезиб сергак тортиди.

Ғиротнинг 24 хил юриши бор эди. Аммо шу бугунги юриши бу юришлардан бошқача эди. Отнинг йўрғалаб боришида агар яғринина қаймоқ тутган қозонни қўйса қаймоғи тиришмасдай эди. Авазхон ичинда: «Ё худойим-ей, бундай ҳам от бўлар экан. Мен Гўрўғлида бир от бор, деб эшитар эдим, магар шу эмасмикан» деб ўйлаб:

- Эй оға, бу отингни зоти на, деди,

- Эй бу ҳам бир от-да.

- Мундан ҳам бошқа отинг борми?

- Пах-пах, Авазхон, шундай отлар бор, бу от уларнинг ёнида ёбидай бўлиб қолади.

- Бу отингни сотасанми?

- Сотаман.

- Айт, баҳосини,

- Бу алажа отнинг баҳосини сўраб нетасан, ўзинг тилаб, баҳо қўйиб олавер.

- Қирқ қўзили қўй берсам, агар оз кўрсанг, қирқ қўзили қўйга турадиган мато ҳам берсам бўлами?

- Баҳони ортиқчароқ айтдинг, қўйларингни қўй-да, шу матонг қулоқимга ёқиб кетди. Барибир ўғлон-ушоқа кийим олишимиз керак.

- Унда қўл ташашайлик.

- От сенга хайр берсин.

- Мато ҳам сенга буюрсин.

- Энди от бизникими, - деди Авазхон.

- От сеники.

- Бир йўрғасини кўрсам бўлами?

Гўрўғли бу сўзни эшитиб, бир сесканди. Отни миниб бу занғар юртига кетиб қолса не бўлади, деди ичида. Кейин: Эй Авазхон, бу беҳосиятроқ от ўрганишмаган одамни ёнина олиб бормайди, йиқиб майиб қилади, деб отни сураверди.

- Қўйлар яқин қолдими,- сўради Авазхон.

- Яқин қолди, - деди Гўрўғли. Авазхон яна сўраса яна оз қолди, ҳозир борамиз деб гапни чўзаверди. Бир вақт қараса Авазнинг кўзидан оққан ёш кийимини изғорлаган. Шунда Гўрўғли ўйланди. Яхшиси мен бу ўғлонга Гўрўғли эканимни билдирайин, аввал-охири бу маълум нарса, юраги ёрилиб ўлмас, деб Авазхонга қараб бир шеър айтар бўлди:

Эй ёронлар мусулмонлар,

Йиғлама Аваз, йиғлама.

Жафо чекди азиз жонлар,

Йиғлама, Аваз, йиғлама.

Хон эмасман, бек эмасман,
Магар санго жон эмасман,
Отанг, онанг мен эмасман
Йиғлама Аваз, йиғлама

Ола тоғдан оширурман,
Чамлибела яширурман,
Отанг келса топширурман,
Йиғлама Аваз, йиғлама.

Йиғлатарман, кулдурурман,
Мардлигимни билдирурман,
Қаҳрим келса ўлдурурман,
Йиғлама Аваз, йиғлама.

Оға Юнус онанг бўлур,
Сени кўриб кўнгли тўлур,
Ғанимларнинг ранги сўлур.
Йиғлама Аваз, йиғлама.

Ғирот учиб, йўлин олди,
Чамлибела яқин қолди,
Йўлга қараб кўзинг толди,
Йиғлама, Аваз, йиғлама.

Бу ера не ер деярлар,
Душманнинг этин еярлар,
Бизни Гўрўғли деярлар,
Йиғлама, Аваз, йиғлама.

Бу сўзни эшитиб, Авазхон онг-эсини йўқотиб, сичраб тушди.

Гўрўғли яна қўйларингга яқин қолдик, қисинма, деб Авазхонни тинчлантирмоқчи бўлди. Аммо Авазхон:

- Оға қўйни ўзинга бахш этдим, Мени бўш қўй, элима қайтай деб зорланаверди.

- Ундай дема Авазхон, мен билан бирга юри, деди Гўрўғли.

Шунда Авазхон Гўрўғлига қараб зор-зор йиғлаб, ёлвориб бир шеър айтди:

Ваёнгондан чиқиб ғайри юртлара,
Сенинг билан кето билмам, Гўрўғли.
Олло солди жудоликнинг жабрина,
Сенинг билан кето билмам, Гўрўғли.

Ғамнинг дарёсига ботиб ғарқ бўлиб,
Хазон елларидан сарғайиб-сўлиб,

Шу сафар элларда тилим боғланиб,
Сенинг билан кето билмам, Гўрўғли.

Кулли маломатни боша келтирма,
Обрўли ишларни мендан ўтирма,
Бир ёлғиз йигитнинг изин йитирма,
Сенинг билан кето билмам, Гўрўғли

Доғларнинг бошидан айрилмас думон,
Мункирнинг кўнглидин кетмасмиш гумон,
Тирик айрилмоқлик ўлимдин ёмон,
Сенинг билан кето билмам, Гўрўғли.

Аваз дер, Ҳайдари каррордай бўлсанг,
Искандар, Жамшиддек ер юзин олсанг,
Чамлибел, Табризни мулк этиб берсанг
Шунда ҳам мен кето билмам, Гўрўғли.
Аваз сўзини тамом қилгандан кейин Гўрўғли:

- Авазхон, қани кетдик, - деди.
- Кетмайман.
- Бу сўзингни кўй, юр кетайлик.
- Йўқ, оға, сўзим бир.

Гўрўғли бу сўздан кейин жаҳлга минди. Найзани узатиб, Авазхоннинг белбоғидан ўтказиб, бир товлади, Шу бодина найзани эгнига олди, Авазхон найзанинг учида боши ошоқ, оёғи юқори бўлиб қолди. Шу туришига отга миниб, Чамлибелга қараб бадар кетди.

Авазхон бу ҳолдан кўрқиб:

- Дод, оға, Чамлибелга кетаман, деб йиғлайверди.
- Йиғламай кетасанми?
- Йиғламай кетаман.

Гўрўғли уни ошоқа кўйди, Шу кетишида пиёда юритиб ҳайдайверди. Авазхоннинг оёқлари қабариб, юра олмай ўтириб қолди.

- Оға, энди ўлдирсанг ҳам юра билмайман, деди.
- Ўз ихтиёринг билан йиғламай кетаман.ю деб рози бўлсанг отнинг олдига оламан, бўлмаса пойи пиёда суриб боравераман.

- Йўқ, оға, ўз ихтиёрим билан кетаман. Гўрўғли сал юмшади. Авазхонни отнинг олдига олди. Сал ўтмай Авазхоннинг кўзларидан яна ёш тўкилди.

- Йиғламай кетаман демаганмидинг?

- Эй оға. менинг йиғлаганимни алаштирма, ахир тўққиз дарвозали шаҳарни сўрар эдим. Ундан айрилдим. Қирқ сипоҳи хизматимда эди, ундан айрилдим. Оқ сут берган онам бор эди. Ундан айрилдим. Ахир мен йиғламай ким йиғласин!

Гўрўғли бу сўзни эшитиб, сал кўнгли юмшагандай бўлди.

- Эй Авазхон, айрилиқ ҳар кимнинг бошида бор. Сендан бошқалар ҳам айрилиқ жабрини чекканлар.

- Мен каби покиза ўғлонлар ҳам айрилиқ чекканми?

- Авазхон сен манманлик этдинг, яхши гапга юрмадинг, шу сабаб айрилиқни чекаётирсан. Айрилиқ Одам билан Ҳоввадан қолган. Қулоқ сол, айрилиқ дардини чекан одамлардан санго хабар берайин.

Гўрўғли бу гапдан кейин, қазма дуторини созлаб узоқдан гап бошлаб бир шеърни номага солиб айтаверди:

Нуриннан яратди икки азизни,
Буғдой еб беҳиштдин айрилмадими?
Уч юз йил ахтариб, саргардон бўлиб,
Одам Ҳоввасидан айрилмадими?

Одам ўғли ҳеч бўлибдур бош билан,
Юзин ювди кўздан оққан ёш билан,
Ҳобил урди ул Қобилни тош билан,
Оға инисидан айрилмадими?

Иброҳим пайғамбар дунёга келди,
Орзу - армон билан Ҳожарни олди,
Мусулмон бўлганлар иймонга тўлди,
Нуҳ ҳам ўз ўғлидан айрилмадими?

Ул ҳақнинг тавротин ўқиган Мусо,
Замонида йўқди алардай расо,
Биби Марям ўғли-ҳазрати Исо,
Қочиб кофирлардан айрилмадими?

Пайғамбар оламга подшо бўлди,
Забур ўқиб халққа насиҳат қилди,
Бир куни кўнглига манманлик келди,
Довуд қирқ ўғлидан айрилмадими?

Довуд ўлди зурёдина ер қолди,
Худойимдан анга бир узук келди,
Нурдан бўлган узугини дев олди,
Сулаймон тахтидан айрилмадими?

Ёқуб йиғлаб айрилгандир кўзидан,
Ҳеч фойда топмади айтган сўзидан,
Орзу Қамбаридан-қулар юзидан,
Юсуф Зулайҳодан айрилмадими?

Пайғамбар, чориёр-ёшин тўқардан,
Шихлар сўписидан, шоҳлар навқардан,
Занбур асалидан, тўти шакқардан,
Булбул гулистондан айрилмадими?

Лайли дейиб Мажнун чўлларни кезди,
Ширин дейиб Фарҳод тоғларни қазди,
Зухражон Тоҳирдан умидин узди,
Варқа Гулшодидан айрилмадими?

Гўрўғлибек таълим олғил устоддан,
Яхши-ёмон ўтар ҳамма сиротдан,
Лайли Мажнунидан, Ширин Фарҳоддан,
Вомиқ Узросидан айрилмадими?

Гўрўғли сўзини тамом қилгандан кейин Авазхон айтдики, аммо Гўрўғли оға бу айтганларингнинг бари чинми?

- Бизда икки гап йўқ, бариси чин, - деди Гўрўғли. Шунда Авазхон ичидан пичирлаб «санда икки гап» бўлмаса, чўпон қани, қўй қани, пул қани, деб қўйди. Кейин:

- Гўрўғли оға, шу гапинг чин бўлса менинг йиғлаганларим абас экан, қани бир отдан тушиб чой-чилимлашали, - деди Авазхон.

- Ҳой Аваз, ино энди ақлинга келдинг, шундай мазали гурунг топсанго, деди Гўрўғли. Ана энди булар чой-чилимлашиб, отга миниб кетаверсинлар. Энди хабарни нердан ол, Юсуф шоҳдан ол.

Юсуф шоҳ Аваздан ўпкалаб чиқиб кетгандан кейин ҳарамхонасида ётди. Бир куни бу гап ёдина тушиб, беш – олти пошшобни чақирди:

- Ҳой пошшоблар, боринг арқдан бир хабар тутинг, бояги туси бузуқ туркман ҳали ўтирибми ё гум бўлдими, магарам бор бўлса хондакнинг тегина жойлаб қайтинг, деб буюрди.

Пошшоблар ола қийғос келиб қарасалар на туркман бор, на Авазхон бор, сипоҳи йигитлар ўтин қалангандай қаланиб ётибди.

Пошшоблар қайтиб бориб хабар бердиларки: «Аммо подшоҳим, арқда туси бузуқ туркман тугул Авазхон ҳам, дўғмалар ҳам йўқ. Дўғмаларнинг бари монголдоқ отиб ётибди. Хондакнинг тагига шуларни жойлаштирмасак бўлмас».

Подшо дарғазаб бўлиб, қуррандозларни чақирди, ерни тагидан бўлса-да топинглар, деб буюрди.

Аммо қуррандозлар айтдики, бир гарчак йигит Ғирота миниб, Авазжонни олиб кетиб бораётир.

Боргоҳдаги аёнлар бир-бирига қарашиб, ким бўлди экан, деб ўйлаб қолдилар. Шунда Мустафобек:

- Таксир, бу Гўрўғли суннийнинг хут ўзи, - деди.

- Ёдингда борми, Ҳамдам савдогар деган вазиринг: Гўрўғлини устинга юбориб, Авазингни олдираман, деб онт ичган эди, - деди Мустафобек. Подшо дарғазаб бўлиб, оғзидан ўт сочиб, ақли қочиб, туклари тўнани тешиб чиқиб, Ланг деган вазирини минг кишига бош этиб, от қўйдирди. Изидан Мустафобекни ўн тўп, минг шемхол, ўн замбарак, йигирма жазойил билан қуроллантириб, Гўрўғлининг ўли-тирисини топиб олиб келасан, деб жўнатди.

Энди хабарни кимдан ол, Гўрўғлидан ол. Гўрўғли Авазни ювоштириб, орқайин бўлиб бораётир эди. Бир вақт орқасида бир тўзон кўтарилди. Бу Ланг вазир эди. Гўрўғли саросима бўлиб, воқеани тушуниб, Авазни бу ерда қўйиб, кўп

ерлардан тимсол келтириб, Авазхонга қараб бир шеър айтар бўлди:

Садоғанг бўлайин, азиз фарзандим,
Кел, Авазжон, дўланали тоғлара!
Сендан бошқа йўқдир менинг зурёдим,
Юр, Авазжон, дўланали тоғлара!

Сенинг учун солдим олтин тахтларни,
Чамлибелда қўйдим паризодларни,
Учқир қарқи қулоқ бедов отларни,
Мин, Авазжон, дўланали тоғлара!

Қора кийиб, ёқма менинг юрагим,
Оллодан тиладим, сенсан керагим,
Белимнинг қуввати, кучим, тирагим,
Юр, Авазжон, дўланали тоғлара!

Бек Гўрўғли бугун майдона кирса,
Олло деб ғанимни ҳар ёна сурса,
Мустафобек билан юзма-юз турса,
Юр, Авазжон, дўланали тоғлара!

Бу сўзни айтиб тамом қилгандан сўнг Гўрўғли Ғиротни тоғ тарафга ҳайдаб борди. Шунда Ғирот нотинчланаверди. Гўрўғли билдики, ёв келганини от ҳам сезди. Бу хавф-хатарни Ғиротга янада яқин билдирайин, деб Гўрўғли қўлина созини олиб отига қараб бир шеър айтар бўлди:

Изимиздан ғаним етса,
Тоғлара бор, тоғлара бор!
Дегра-дошинг думон тутса,
Тоғлара бор, тоғлара бор!

Тоғлар мурувват конидур,
Эранларнинг маконидур,
Араб отлар иболидур,
Тоғлара бор, тоғлара бор!

Ичдаги дардимни кўвма,
Тош билан сийнамни овма,
Муханнасга бўйин эгма.
Тоғлара бор, тоғлара бор!

Тоғларнинг чашмаси тошар,
Гоҳ устидан йўлим тушар,
Мард билан юрагинг жўшар,
Тоғлара бор, тоғлара бор!

Тоғларнинг сийнаси чўхдур,
Қуртлар, кушлар анда кўпдур,
Ҳимматсиз беклардан йўқдур,
Тоғлара бор, тоғлара бор!

Тоғ устида отғил ови,
Кенг олама тушсин чови,
Муханназдан арват ғови,
Тоғлара бор, тоғлара бор!

Гўрўғли ҳақ деб ўлтириб,
Мавлонни тилга келтириб,
Аваз ўғлонни кўтариб,
Тоғлара бор, тоғлара бор!

Гўрўғли сўзини тамом этиб, тоғнинг қоптолина бориб, отдан тушиб, чой дамлаб Авазхонга айтдики, аммо Авазхон, сен шу ерда чой ичиб ўтир. Изимиздан бир тўзон пайдо бўлди. Мен бориб бир хабар олайин, деб, навкарларга кўринмасдан, уларнинг орқасидан ичкари кирди. Бир четдан тутиб, урди, қирди, санчди, қилич урди, ағдарди, босди, қочирди, қон-қона, сув-сува кетди, мослик мослиқа қоқилишди. Ланг вазир бир қараса, минг лашкардан бири қолмабди. Шу замони орқасига қараб урра қочди. Гўрўғли «Қочганни қувувчи бўлма» насихатини ёдда тутиб, унинг изидан қувмади. Сўнг Ғиротнинг жиловини тортиб, Авазхоннинг қолган жойига келди. Қараса Аваз зим-гум. Гўрўғлининг дами ичина тушиб, тўрт тарафга олазарақ қараб бир шеър ўқиди:

Биз ҳам ёд этали Аваз ўғлонни,
Вазир Арзирумдан ошди дегайсан.
Қувиб етди Ваёнгоннинг беклари,
Бу тоғларда саваш тушди дегайсан.

Пўлат шашпар порлаб, бармоқ букилди,
Сонсиз лашкар Ваёнгондан тўкилди,
Қилич урдик ўртасидан сўтилди,
Бу боғларга саваш тушди дегайсан.

Лашкар келиб саф-саф бўлиб турдилар,
Илк саҳардан наърасини қурдилар,
Эллик-олтмиш бекларини қирдилар,
Қонлар оқиб, чоҳлар тошди дегайсан.

Гўрўғлибек тепар шоҳнинг қошина,
Номард аралашмас марднинг ишина,
Пирим Шоҳимардон, дўнам бошинга,
Ғўч йигит сариндан кечди дегайсан.

Гўрўғли бу сўздан кейин, ўз-ўзгина ўйланиб айтдики, эй Гўрўғли отдан

тушиб Авазхонни бир излаб кўрин, деб отни кўйиб тоғнинг ёриқ-тешикларини қараб бошлади. Қараса, Авазхон чойни ичмасдан оёқ яланг тоғ тепасига тирмашган. Унинг изидан борди. Бир тоғнинг тепасига бориб из йўқолди. Шунда Гўрўғли тоғлара қараб бир шеър айтар бўлди:

Аваз мени ҳайрон этди,
Юмурли, думонли тоғлар?
Қора бағримни қон этди,
Ўмгакли, жайронли тоғлар!

Олиб қайтдим Ваёнгондан,
Азоблари ўтди жондан,
Излайин энди қаёндан,
Айрилиқ, ҳижронли тоғлар!

Минг киши келди қасдима,
Довушиб чиқдим устина,
Авазни бердим дастина,
Гумоним сендадир тоғлар!

Аваз ўғлон сари талли,
Узун бўйли, инжа белли,
Дурмуши ҳаммага балли,
Булбулли, бўстонли тоғлар!

Гўч йигит майдона кирса,
Ғанимга қиличин урса,
Авазхонни кўзим кўрса,
Сур беш кун давронни тоғлар!

Ғирот ҳорлаб чопилмаса,
Шер, палангдай тўпилмаса,
Аваз ўғлон топилмаса,
Армоним сендадир тоғлар!

Гўрўғли дер, қон сендадур,
Боғ ила бўстон сендадур,
Билдим: Авазхон сендадур,
Сур беш кун давронни тоғлар!

Гўрўғли сўзини тамом қилиб, Авазхонни яна излаб бошлади. Бир сар этса тоғдан тушиб кўл бўйига кетган из кўринди. Шу из бориб кўлга кириб йўқолди. Гўрўғли ўйладики, ол энди Аваз кўла чўмиб ўлган бўлса кераг-ов, кайфи бузилган Гўрўғли бир вақт кўлнинг ориғи канориға қараса, кўлнинг ўртасидаги оролча-тумпақда Аваз ўтирибди. Гўрўғли кўзига ишонмай яна қаради, Авазхон Гўрўғлини кўрмади. Шунда Гўрўғли Авазхонни кўрмагандай бўлиб, уни йўқотган одамга ўхшаб бир шеър айтди:

Сўна каби қанот ёзиб,
Обод бўлсин кўллар, Аваз.
Йиғламоқдан қона дўнди,
Кўзда ёшим селлар, Аваз.

Ҳазора қалқонни ёпди,
Қаҳр билан жоним ёқди,
Балхдан ўтиб Ҳинда чопди,
Юзингдаги холлар, Аваз.

Думонинг тутибдур сари,
Сенсан кўнглимнинг шаҳари,
Турнадан келтирдим пари,
Санго қурбон йўллар, Аваз.

Юзинг ойдан олар божи,
Ватандан этдинг хирожи,
Шакардан, новотдин сужи,
Юзингдаги боллар, Аваз.

Кетди Аваз ўғлон кетди,
Бориб ўрдасина етди,
Гўрўғлига қаҳр этди,
Санго қурбон жонлар, Аваз
Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилгандан сўнг Аваз:

- Эй оға, мен бу жойдаман, деб қичқирди.

- Ҳов Авазжон, сен бу ерларда на иш этиб юрибсан?

- Эй оға, бу ола посирдида жонимни сақлаш учун бу ерга келдим.

Оғам душманларни бир ёқли қилиб, охири мени излаб келар деб, шу ерда ўтирибман.

Гўрўғли ичидан айтдики, аммо занғар сенга тил берган экан, иложини топсанг ҳозир элинга учажаксан-дон, ноилож манго тил учуда сўзлаб турибсан.

- Пох Авазжон кўнглимдагини айтдинг. Қани бир чой-чилиим ичиб, энди йўлга тушайлик деб, Гўрўғли хўржиндан зотларни олаберди.

Булар чой-чилиим ичаверсин, энди хабарни кимдан ол, Ланг вазирдан ол. Ланг вазир шу қочишина тўғри Мустафобекнинг олдидан чиқди.

- Ҳов, Ланг вазир, хабарингни бер!

- Эй Мустафобек, мендан хабар сўрама.

Не бўлганини билмайман. Ўзимни бир амаллаб сақлаб қолдим. Бошқаларнинг не бўлганини билмадим.

- Қани нерда шу туси бузуқ туркман, бошла йўлни, - деди Мустафобек.

Ланг вазирни олдига солиб, юриш этаверди. Ланг вазир Гўрўғли билан соташган жойига етиб:

- Топ шу ерда савашдик, туркман занғар шу ўрамда бўлиши керак, деди. Шу ерда Мустафобек бир лак аскар билан туғ тикди. Минг тўп, минг шамхол,

минг жазойил, минг замбарак-хаммасини бирдан ишлатиб юборди. Тоғлар сарсиб, кушлар учуб, жайронлар хуркди. Бу шовқинни эшитиб Гўрўғли, бу газик Юсуфшоҳ ишни каттароқдан бошлади ўхшайди-ёв, буларнику бир ёқли қиламан-дон, бу Авазхондан айрилиб қолмасам эди. Кел буни кўзимдан қочирмай ёнимда олиб юрай, уруш таълимини ҳам ўргатай деб Авазхонга қараб:

- Эй Авазхон, ман шу ёшимгача ғанимдан қочган эмасман. Ҳозир саваша кираман, мен ғаним билан дўлашсам, оғзим қуришади, сен ёнимда бўл, орқамга қараганда бир коса шароб бер, деди кейин тилла чойнакни шаробга тўлдириб, Авазхонга бериб, уни отнинг орқасига миндириб, тоғ устига чиқиб, душман лашкарига сар солди. Қараса, чўпда-чорда сон бор, Мустафобекнинг лашкарида сон-санок йўқ. Буларга ўқ отсанг ерга тушажак ёғдойи йўқ. Оқ чодир, қизил чодир, туғ-туғ, санжоқ-санжоқ, байдоқ-байдоқ, от-отга қоқилишади. Ана Мустафобек ҳам Гўрўғлини кўрди.

- Ҳов йигитлар, деди Мустафобек, бу занғар суннийнинг алиннан Авазхонни иншоолло олармиз.

Бу сўзни эшитиб, Гўрўғли ҳам:

- Ҳов занғар Мустафо, саккиз дарвозали аркингни ичиннан Авазхонни олиб чиққан эдим, энди санго бермасман. Бу ишни сан эмас, ҳазрат Алини олиб келсанг ҳам битира олмайди.

Шундан сўнг Гўрўғли «Олло» деб ғаним устига от қўйди, Мустафо билан яккама-якка савашга тушди.

Энди хабарни кимдан ол, Авазхондан, Авазхоннинг хаёлидан ҳали ўз элига қочиш майли кетгани йўқ эди. Шу сабабли ур-йиқитда бир амаллаб Мустафобекнинг ёнига етди. Гўрўғли бир маҳал қараса, Авазхон манго тут деган шарбатни Мустафога тутиб унинг қошида юрибди. Бундан жони чиққан Гўрўғли Ғиротни бир силтаб уларнинг ёнидан чиқди.

Буни кўриб, оғмали-дўнмали дунё экан-да бу деб, ёниб-куйиб Авазхонга эшиттириб бир шеър айтар бўлди:

Кўкдан ера бир от тушди,
Фалак мендан кечди керак.
Аваз ўғлонининг алиннан,
Гул пиёла ичди керак.

Олиб қайтмишам боғидан,
Дўландим сўлу соғидан,
Кун туғди машриқ тоғидан,
Аваз юзин очди керак.

Ғиротни қистадим, юрдим,
Бориб Авазжонни кўрдим,
Мустафога қилич урдим,
Тоғ жойидан суйшди керак.

Ғўч йигит кечди саридан,
Тоғлар титрайди зоримдан,

Мадад тиласам пиримдан,
Гўрўғлибек ўчди керак.

Гўрўғли бу сўзни тамом қилгандан сўнг, кел энди бир чой ичайин, деб, оз-моз ўтин топиб, тунчани ўтга қўйди.

Энди хабарни кимдан ол, Мустафобекдан ол. Мустафобек Авазни қўлга қўндиргандан сўнг Гўрўғлига беш кишилик элчи юборди. Элчиларга айтдики, Гўрўғлига айтинлар, мендан не зот тиласа тиласин, от керакми, зар керакми, сарпой керакми олсин, аммо Авазхонни тиламасин.

Бу сўзни эшитиб, Гўрўғлининг жони чиқиб кетди. Элчиларга қараб айтдики, эй занғарлар, сизлар мени не деб ўйлаётирсизлар. Ёки бир қўшин лашкарига ишонасанми, Гўрўғли якка деб ўйлайсанми. Шунин биланки, менга Авазхондан бўлак зот керак эмас, деб бир шеър айтаверди:

Оташдай ёнганда кўнглимнинг зори,
Қўлима олсайдим баҳри бозимни.
Ёз бўлса эрийди тоғларнинг қори,
Энди душман кўрсин майдон тўзимни.

Улар кўплигина қармасинлар,
Менинг бирлигимга инонмасинлар,
Майдон будир юз минг, юз минг келсинлар,
Савашарман, дўндармасдан юзимни.

Устимизда турган муборак ойдир,
Йигитнинг таянчи ўқ билан ёйдир,
Юсуфни айтарлар хуснга бойдир.
Яна кўрсам Авазхоннинг юзини.

Гўрўғли дер, мен бу жойда турманам,
Номард билан бир майдона кирманам,
Олладан бошқага кўнгил берманам,
Ҳақ йўлига топширибман ўзимни.

Гўрўғли бу сўзни айтгандан сўнг элчилар изига қайтиб Мустафонинг ёнига келиб:

- Бу занғар ўлса-да, Аваздан кечиш ёғдойи йўқ, дедилар. Анда Мустафо:

- Гапга кирмаса, терс кирсин, не бу болани унинг хотини туғибми, ул занғарнинг, деди.

Энди гапни Гўрўғлидан эшитинг, Гўрўғли не қиларини билмай, оз-моз чой-чилим этиб, ёнбошлаб, сал иркилгандай бўлди. Шу орада туш кўрди. Тушига Али Шохимардон пир кириб, айтдики, эй ўғлим сен хафа бўлма, худо хоҳласа эрта туриб, шовқин солиб, ғалмағал кўтар, дов сан томонда, деб кўздан ғойиб бўди. Гўрўғли сесканиб кўзини очди. Туш кўрганига шод бўлиб, ол энди ё ўлайин, ё олайин деб турганда ўнг томонидан бир тўзон кўтарилди. Бу Табризда уч шартни бажариб, хон қизга уйланиб, унинг ўрнига подшо бўлган йигит эди. Бу йигит Гўрўғли билан хайрлашганда 40 кунгача келмасанг изингдан излаб чиқаман деб шартлашган эди. 40 кун тўлиб ошгандан сўнг Гўрўғлини излаб келган эди.

Подшо тўғри лашкарларга юзма-юз келиб сўради:

- Ҳов йигитлар бу ердаги тўп овози, шовқин, ғалмағал овози эшитилди не гап, менинг Гўрўғли деган бир оғам бор эди, балки шу ерларда эмасми, деди. Отлилардан бириси айтдики, шу тоғ тепасида якка отда турган Гўрўғлидир, деди. Подшо шу ёққа от кўйиб, Гўрўғлининг олдидан чиқиб, салом берди. Шунда Гўрўғли бу йигитни таниб, хўстор-ховондор бўлиб келганини билиб, хомсиқиб, кўзига ёш олди.

- Эй Гўрўғли оға, йигитга йиғлаш уят, йиғлама, ҳозир саваша кирамиз, не мақсадинг бўлса битказамиз, деди.

- Эй жўра мен сани хўстор билиб йиғладим, сен келмасанг ҳам ўз мақсадимни битиришга ишончим бор эди, деб подшога қараб бир шеър айтар бўлди:

Ётар эдим ғамда, кулфат уйинда,
Манинг бу ҳолимни сўрганлар келди.
Уч юз олтмиш авлиёлар жам бўлиб,
Мағрибдан Машриқа юрганлар келди.

Парданинг ичида суратин кўриб,
Сайфулмулук каби дунёда юриб,
Ҳақдан бизга юз йигирма ёш бериб,
Орқамизга панжа урганлар келди.

Қодир олло ишим айлади қисмат,
Пирим ҳазрат Али етирди ҳиммат,
Маҳшар куни шифо берган Муҳаммад,
Умматини ўтдан олганлар келди.

Қирқ чилтанлар илки аён келдилар,
Қўл узатиб манго фотиҳа бердилар,
Шоҳимардон «Нафас ўғлим» дедилар.
Орқамизга панжа урганлар келди.

Кеча-кундуз сано билан ўтирган,
Ул арши аълога кўзин етирган,
Умматини маломатдан қуторган,
Шугун манго мадад берганлар келди.

Қалбим ишқи билан мен этдим талвас,
Бўлдим гўё Ғовсул ила ул Ғиёс,
Жаҳонни гашт этди ул Хизир, Илёс,
Ҳаққа хазинадор бўлганлар келди.

Гўрўғлибек «хув» деб турар еридан,
Мадад тилар ҳазрат Али пиридан,

Додга келдим Авазхоннинг элидан,
Шугун уч юз олтмиш эранлар келди.

Гўрўғлибек бу сўзни айтиб тамом қилгандан сўнг подшоҳ айтдики, ишимиз ўнгидан келар экан. Шу орада подшонинг изидан келаётган қўшин етиб келди. Гўрўғли бир ёқдан, подшо бир ёқдан, лашкарларга бош бўлиб, «олло» деб қийкириб Мустафобекнинг қўшини устига от қўйдилар.

Энди хабарни кимдан ол, Мустафобекдан ол. Биргина Гўрўғлига бўрининг тўпори тўпилгандай бўлиб турган оломон бир лак йигитлар устига от қўйгандан кейин, буларнинг дами ичига тушиб, иккиланиб бошладилар. Ичига ҳавл тушиб, эгарга ҳиммат, қуйшиққа баракат, ётган тутилар, қочган қутилар, деб изига қараб бадар қочдилар. Гўрўғли билан подшо қочганни қувувчи бўлма нақлига амал қилиб, қайтиб ўз қўшларига келиб чой-чилимга ўтирдилар. Пешин маҳали қувиб кетганлар қайтиб келди. Улардан Гўрўғли Авазхонни кўрдингми, деб сўради. Йигитлар айтдики, Авазни хушбичим, соқол чиқмаган норасида йигит дедингизлар бизларнинг қувганимиз ҳам ўлдирганимиз ҳам соқолли барзанги кишилар, деб таъриф қилдилар.

Гўрўғли Авазни йўқотиб тоқати тоқ бўлди.

Отни миниб уни излаб кетди. Шундай бора туриб, қараса беш-олти ўлик бир-бирининг устига тахланиб турибди. Ҳайрон бўлиб, отдан тушиб, уларнинг орасини очса, тагида Авазхон ётибди. У Гўрўғлини кўриб кўзини очди.

- Эй Авазхон бу на ётиш, деди Гўрўғли,

- На ётиш бўлади оға, бугун жанг, саваш гуни, оғамнинг қаҳри қаттиқ, ғанимларни бир ёқли қилиб, кайфи очилгандан сўнг Гўрўғли оғамни олдига борсам кечирар, деб ётибман.

- Бай-бай Авазхон кўнглимни топиб айтасан-да!, деди Гўрўғли, аммо ичидан айтдики, эй занғар, шайтонга дарс берадиган одам ўғли, санинг кўнглингдаги маълумку, аммо не қилайин, сени олиб кетишим керак, деб қўйди.

Гўрўғли Авазни ўз қўшига олиб келиб, чой-чилим берди. Подшоҳ йигитга кўрсатди. Бир сар этса Авазхоннинг кайфи йўқроқ, юзи сўлгандай кўринди.

- Эй Авазхон, не мунча юзинг сўлган, деди Гўрўғли.

- Эй Гўрўғли оға неча кун бўлди сенинг номаларингни эшитмай юрибман, мен нени ҳаваси номангни ҳаваси. Бир- икки манинг шаънимга нома айт. Юзим гул-гул очилади, деди Авазхон.

- Сенинг керагинг нома бўлса эшит, оғангда охори тўкилмаган номалар кўп, деб Гўрўғли алина созини олиб, Авазхонга қараб бир шеърни номага солиб айтаверди:

Юсуфнинг конидан, жоним уйидан,

Нега инжиларсан, элдан Авазим.

Бошингдан кетмасин тожи давлатинг

Шидданг ечилмасин белдан, Авазни!

Бу майдонга кириб саваш тутали,

Ғўч каллани шолғом каби отали,

Қарқи қулоқ бедов отлар тутали,

Ғунчадек очилғил мендан, Авазим!

Ғаним кўрсам сори ёйим дастимда,
Мен кезарман душманларнинг қасдинда,
Сайр этарман Юлдуз тоғнинг устинда,
Ғунчадек очилғил мендан, Авазим!

Бирда кўрсам, бирда кўрмам изимни,
Ғар номардга сарф этмасман сўзимни,
Юсуфдек жамолинг, ойдек юзингни,
Кун каби оламга тўлсанг, Авазим!

Юзингни кўрганлар кечадур ҳолдан,
Занахдон дарёси тўлибдур болдан,
Сен бир либос кийсанг зарбофдан, олдан,
Мен бир либос кийсам шолдан, Авазим!

Ғўрўғли дер, турмам мундин чекилай,
Ғаввос бўлиб дарёларга тўкилай,
Анбар сочинг, зарга тўлган кокилинг,
Бирдир абришимдан, талдан, Авазим!
Ғўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилгандан сўнг Аваз:

- Эй оға, шундай номаларни айтиб турсанг юзим гулдай очилажак, деди.

- Нома керак бўлса бизда кўп. Авазхон энди отланайлик, йўлга тушайлик,
деб Ғўрўғли асбоб - анжоми лаъли-жавоҳирдан, олтин-кумушдан бажарилган
отга Авазхонни миндириб, кокилларига шона уриб, юз-кўзига пардоз бериб,
ўкчаси баланд этик кийдириб, кўш белбоғ боғлаб, кундуздан телпак, фаранги
мовут чекман кийдириб, унга қараб беш калима шеър айтди:

Кўча-кўч айлади кўнгил карвони,
Кўч Авазим, дўланали тоғларга!
Қодир Мавлон қайтиб берди қошима,
Кел Авазим, дўланали тоғлара!

Яйради, яйради, кўнгил яйради,
Хўжа тоғда қор қолмайин эриди,
Шунча қор ёғса-да, карвон юриди,
Сур Авазим, дўланали тоғлара!

Хўжа тоғнинг сийнасида моли бор,
Оқ юзида кўша-кўша холи бор,
Эграмчадан тушган улли йўли бор,
Бос Авазим, дўланали тоғлара!

Хўжа тоғдан эндирдилар уёгин,
Қирмизига бўлдилар буёгин,

Олтиндан дубулға, кумуш қиёғи,
Тақ Авазим, дўланали тоғлара!

Гўрўғли дер, қилич, найза чотилди,
Гўч каллалар шолғом каби отилди,
Қарқи кулоқ дол бедовлар тутилди,
Мин Авазим, дўланали тоғлара!

Гўрўғли бу сўзни айтиб бўлгандан сўнг подшо йигитнинг элига қараб от сурдилар. Аваз лашкарлардан бир одим олдинда, лашкарлар ўзаро шипирдашиб келаётирлар:

- Ҳов, жўра сал кейин юр, Авазхоннинг юзига чанг урмасин.

Шу келишда Табризга келиб етдилар.

- Авазхон сени олиб кетиш учун бораётирғонимда бу шаҳарга хизматим сингган, бу ерда бир ой дами-тинчимизни олиб, сўнг ўз элимизга қайтамиз, деди Гўрўғли. Подшо йигит буларга сафоли жой топиб, хизматкор қўйди. Еб-ичиб ётдилар.

Бир куни Гўрўғлининг ёнига бир оқсоқолли чол кириб келди.

- Мен шу жўранг, подшо йигитнинг акасиман. Манго сени кўпни кўрган, насиҳатларни биладиган бахши деб айтдилар. Шу рост бўлса, панд-насиҳатли номалардан айтиб берсанг, деди шу оқсоқол. Шунда Гўрўғли ўз панд - насиҳатларимдан айтаман, деб алина созини олиб бир нома бошлади:

Бедавлатни боға солма,
Гул боқчанга хор келтирар.
Гулларидан тера билмас,
Шоҳасина зўр келтирар.

Номард хайр эшигин очмас,
Муханнас ҳар ишдан қайтмас,
Моли бўлса емас-ичмас,
Номард умрин хор ўтирар.

Номард билан йўла кетсанг,
Бориб бир манзила етсанг,
Бедавлатни деҳқон тутсанг,
Чилим десанг банг келтирар.

Номард билан йўла борма,
Бирга ётиб, бирга турма,
Номардга омонат берма,
Кўпини еб, оз келтирар.

Ақли хушинг бода берма,
Ғамгин қўнглинг шода берма,
Қиз қардошинг ёта берма,

Туб бобонга хор келтирар.

Ўлма ҳо, Гўрўғли ўлма,
Ўлинчанг ўзингдан қолма,
Чаман миниб чангда қолма,
Ширин жона зўр келтирар.

Гўрўғли сўзини айтиб тамом қилгандан сўнг оқсоқол айтдики, эй Гўрўғли, соғ бўл, минг тиллалик насиҳат бердинг, деб ўз элига қайтар бўлди.

Энди Гўрўғли билан Авазхон Табризда бўлиб тураберсин. Хабарни кимдан эшит, Мирзо Султондан. Табризнинг яқинида Ҳирот деган бир эл бўлиб, унинг Мирзо Султон деган амири бор эди.

Гўрўғли билан Юсуфшоҳ ўртасида Авазхоннинг устида бўлиб ўтган ғалмағалдан бохабар эди. Гўрўғлининг Табризда эканини эшитиб, Авазхонни унинг қўлидан олиб қолиш хаёлига тушди. Бу ишни йўла солиш учун Табризга айғоқчи қўйди.

Шу орада Гўрўғли ҳам Подшо йигитдан рухсат олиб, элига қайтар бўлди. Аммо подшо айтдики, эй Гўрўғли оға, санго жавоб йўқ. Тез кунларда бир тўйим бор, шу тўйда от чопиш, қўчқор уриштириш, полвонларга кураш туттириш, олтин қовоқ отдириш, бахши айттириш, томошаларини кўриб, кейин кетасан, деди. Бу гап-сўзларни Мирзо Султонни айғоқчилари эшитиб, Гўрўғлининг қайси куни йўлга чиқишини унга бориб айтиб турдилар.

Тўй ўтиб, Гўрўғли Авазхонни олиб йўлга тушди. Подшо ҳам уни узатиб бирга юриш этди. Шу куни Мирзо Султон 40 отлиқ йигитни Гўрўғлининг олдига юбориб, айтдики, бориб унинг қўлидан Авазхонни олинг, бермаса, ўзини ҳам танғиб келтиринг, деди. Бир вазир бош бўлиб, 40 йигит Гўрўғли билан подшога дуч бўлди.

Аммо вазир ақлли киши эди. У Гўрўғлини кўриб, 40 йигитга бош бермаслигини сезиб, ҳийлага ўтди. Вазир Подшо йигитга юзланиб:

- Эй подшоҳим, элингда меҳмон бор экан, бизнинг амиримиз сени меҳмон билан ҳузурига таклиф этиб юборди, деди.

- Бориш-бормасликни Гўрўғли оғам билади, деди подшо. Шунда Гўрўғли айтдики, аммо беш-ўн кун кечиксак кечикибмиздон борсак бордик, деб Мирзо Султон ҳузурига от сурдилар, амирнинг майхонасини олдига келиб тушдилар. Вазир амирга не гап эканини тушунтирди.

- Буни не илож этиб, Авазхонни алинган олсак экан, деди амир.

- Буни билмайман, қалъага опкел дединг опкелдим, деди вазир.

- Сен билмасанг мен биламан, деди амир. Бу Гўрўғлига беҳуш дори берамиз. Шу бодда Авазни олиб қочиб тоғда гизлаймиз. Сўнг хушига келиб, Авазни топа билмай кетаверади бу туси бузук!

Бу маслаҳатдан сўнг амир айтдики, аммо бизнинг йигитларга Авазхон косадорлик қилиб шароб берсин, бир базми Жамшид қилали.

Шунда Гўрўғли бу таклифга рози бўлиб, Авазга қараб, шароб қуйишни сўраб бир шеърни номага солиб айтди:

Кўринг Ҳиротнинг беклари,

Аваз май тўлдир, май тўлдир!
Одоб билан олиб коса,
Аваз май тўлдир, май тўлдир!

Сарингда тилло талларинг,
Шакардан ширин тилларинг,
Коса берсин оқ қўлларинг,
Аваз май тўлдир, май тўлдир!

Сени дейиб Чамлибелдан,
Илғор этдим узоқ йўлдан,
Гоҳи соғдан, гоҳи сўлдан,
Аваз май тўлдир, май тўлдир!

Май тўлдирсанг пиёлага,
Ранги ўхшайдур лолага,
Васфинг ёйилсин қалъага,
Аваз май тўлдир, май тўлдир!

Ғўч йигит ўз йўлин очсин,
Ғанимнинг қонини сочсин,
Ғўрўғли маст бўлиб ичсин,
Аваз май тўлдир, май тўлдир!

Ғўрўғли бу сўзни айтгандан сўнг Авазхон ирғиб ўрнидан туриб, эгнидаги кимхоб чопонни ечиб, қозикқа қистирди, этикни ҳам ечиб, зарли тахёни чаккага қўйиб, белбоғини тортиб боғлаб, кокилини йиғиб, йигитларга бир четдан шароб бериб чиқди. Амир йигитларга қараб:

- Сизлар ҳам шароб юритинг, деди. Аммо буларнинг шаробида беҳуш дори бор эди. Ичган йиқилаверди. Лош лошга қоқилишди. Шу орада беҳуш йиқилган Авазни олиб, тоғ бошига қочириб кетдилар.

Амирнинг дориси уч кунлик экан, уч кундан сўнг Ғўрўғли ўзгина келди. Турса ҳеч ким йўқ. Қопи тамбаланган. Қопини бир тепди, шоқирдаб ағдарилиб тушди. Бунинг сасина подшо йигит уйғониб туриб, сўради.

- Эй Ғўрўғли оға, не гап, нердамиз?

- Эй жўра Аваз йўқ, юр излаймиз.

Дешона чиқиб уйма-уй, кўчама-кўча изладилар Аваз йўқ. Шунда Ғўрўғли Аваздан бегона бўлганига қисиниб, бу ерга келганига пушаймон этиб, лолу хайрон бўлиб, дард-алами зиёда бўлиб, Авазни излаб бир шеърни номага солиб айтар бўлди:

Тискиниб турдим еримдан,
Беклар, Авазхоним қани-ей?
Мадад тилагум пиримдан,
Беклар Авазхоним қани-ей?

Отланиб майдон чиқали,
Ғанима қиё боқали,
Бу қалъаларни йиқали,
Беклар Аважоним қани-ей?

Отланиб мастон кезали,
Ғанимни ўқа тузали,
Бу қалъаларни бузали,
Беклар Аважоним қани-ей?

Авазни излаб топали,
Ғаним бўйнини чопали,
Дўстга бўлайлик вафоли,
Беклар Аважоним қани-ей?

Фириб берди Мирзо Султон,
Йўқ экан заррача иймон,
Оқизурман оғзидин қон,
Беклар Аважоним қани-ей?

Нерда бизнинг Чамлибеллар,
Очилгандур қизил гуллар,
Гўрўғли Авазни куллар,
Нерда Аважоним қани-ей?

Гўрўғли бу сўзни айтиб бўлгондин сўнг Мирзо Султонни излашга тушдилар. Унинг изи тоғларга бориб туташиб кетди. Уни топиш учун тоғларга чиқиб кетдилар.

Энди хабарни Аважондан эшитинг. Аважон бир вақт хушига келса, тоғнинг қавагида ётибди. Теварагида соқчилар турибди. Уларнинг орасида амир ҳам бор. Мирзо Султон харж-харажат олдириб, базмни давом эттирмоқчи бўлди. Икки отлини саройга юбориб, Гўрўғлининг кетган-кетмагини билиб келишни буюрди. Аммо бу отлиқлар Авазни излаб юрган Гўрўғлининг олдидан чиқдилар. Шу вақтда Гўрўғли буларни ушлаб ўлдирмоқчи бўлди.

Аммо подшо дўсти айтдики, эй Гўрўғли оға буларни ўлдириш қочмайди, бирини шу ерда тутиб турамиз. Бирини Авазни келтиришга юборамиз, деди. Гўрўғлининг важоҳати ёмонлигини билган подшоҳ йигит, беҳуда қон тўқилмасин, деган умидда отлиққа аста айтди:

- Мирзо Султон бир ёққа даф бўлсин. Сен Авазни топиб кел, Гўрўғлига бериб, уйига жўнатамиз, сизлар тинч қоласизлар.

Буни эшитган отлиқ йигит, бир замонда отни суриб кўздан йўқолди. Мирзо Султонга бор гапни етказди. Амир бир тоғни қавагига гизланиб, устига тошдан қопқоқ қўйдирди. Шу вақтда Гўрўғли билан подшоҳ ҳам етиб келди. Буларнинг олдига Аважон йиғлаб, хомсиқиб чиқиб келди. Шунда Гўрўғли:

- Ҳой йигитлар Мирзо Султоннинг калласини олмасдан кетмайман, топинг шуни, бўлмаса барингни қираман, деди. Шунда подшо йигит, унинг бир қошиқ қонидан кечишни сўради.

Гўрўғли айтдики, бир қошиқ қонидан кечдим, аммо олдимга келсин, деди. Бир вақт дағ-дағ қилтираб Мирзо Султон келиб, Гўрўғлининг оёғига бош қўйди:

- Гўрўғли оға юзи қорачилик бўлди. Энди бошқадан меҳмон этаман, деди.

- Меҳмон этишинг бошингда қолсин, деди Гўрўғли. Сўнг Авазхонга қараб:

- Сен не дейсан, деди.

Авазхон айтдики, «Эр қўрққан жойига, от ҳурққан жойига қадам қўймас», деди, Шундан кейин Гўрўғли, энди Табризга кетайлик, деб Авазхонга қараб бир шеърни номага солиб айтаверди:

Ҳирот элини тарк этиб,
Юр Аваз, Табриз кетали.
Сўзлари ширин, мазалим,
Тур Аваз, Табриз кетали?

Араб отлар қўшин-қўшин,
Олайлик ўлканинг дошин,
Кесайлик язиднинг бошин,
Юр Аваз, Табриз кетали!

Араб отлар семиз бўлар,
Ғўч йигитлар тамиз бўлар,
Ҳирот бизнинг немиз бўлар,
Юр Аваз, Табриз кетали!

Табриздур элларнинг сози,
Баланд учар баҳри бози,
Дилга ёқар баҳор-ёзи,
Юр Аваз, Табриз кетали!

Гўрўғли дер, ширин сўзим,
Ғунча даҳан, кулар юзлим,
Шер панжали, лочин кўзлим,
Тур отлан, Табриз кетали!

Гўрўғли сўзини тамом қилгандан кейин айтдики, эй Мирзо Султон элинг ўзинга муво бўлсин, бизлар Табризга кетдик, деди. От суриб, йўл босиб, Табризга келдилар. Бир кун Гўрўғли дами-тинчини олиб, подшоҳ йигитдан жавоб сўради.

- Жавоб оллодан деди, дўсти. Кетсанг-да хизмат этаман, қолсанг-да, не керак зотинг бўлса баржой этаман. Шундан сўнг Гўрўғли отлардан сайлаб бирини олиб, ясатиб Авазхонни миндирди. Яна икки отга турли емиш, тўшак, кўрпа юкладилар. Подшо йигит уларни элининг четигача узатиб, қайтиб кетди.

Гўрўғли сур-хо сур этиб, кеча-кундуз йўл юриб Чамлибелга яқинлашиб

қолдилар.

Энди хабарни кимдан ол, Сафар кўсадан ол.

Сафар кўса Гўрўғлининг шу кун эрта келиб қолишини сезиб, йигитларнинг усти-бошини тартибга келтирди, отларни қашлатди, ювдирди, майхона, ҳовлини ораста этди. Дали Матал билан Сейтак Қирқмани Боғисарчаманга қоровул қилиб, Гўрўғли келган замони суюнчи оласизлар, деди.

Ана Гўрўғли ҳам Боғи сарчаманга кириб келди. Икки қоровул йигит Гўрўғли билан омонлашиб-омонлашмай, суюнчи олиш учун, майхонага қараб от қўйдилар.

Қирқ йигит бу хушxabарни эшитиб, Гўрўғлининг олдига шовқин солиб, ўк отиб, ёй отиб етиб келдилар.

Гўрўғли шунда Авазхонни олиб келганлигини баён этиб бир нома айтди:

Беклар орзу армонингиз,
Келди, Аваз ўғлим келди,
Асалдан ширин сўзингиз,
Келди, Аваз ўғлим келди,

Жуфт жиға бордур бошинда,
Тилло шамшир ёнбошинда,
Аваз ўн тўрт-ўн бешинда,
Келди, Аваз ўғлим келди!

Олисдан орзусин чекиб,
Кўзидан қонли ёш тўкиб,
Лочин каби қиё боқиб,
Келди, Аваз ўғлим келди!

Гўрўғли дер, хону моним,
Келди бугун Авазхоним,
Иззатли, азиз меҳмоним,
Келди Аваз ўғлим келди!

Гурўғли сўзини тамом қилди. Сафар кўса билан изма-из майхонасига кириб келди. Сафар кўса Оға Юнус паридан суюнчи олиб, бир четга чиқиб тангаларни санайберди.

Оға Юнус пари шунда яйраб-яшнаб, сочларини орқага ташлаб, сеvingанидан кўзини ёшлаб, аввало Гўрўғлига қараб сўз бошлаб, бир нома айтар бўлди:

Мундин кезиб яқин-йироқ,
Авазхонни келтирдингму?
Уйимизга ёқиб чироқ,
Авазхонни келтирдингму?

Авазхонниг ситораси,

Қоронғу уйим чироси,
Бу жоним анинг фидоси,
Авазхонни келтирдингму?

Неча кунлар чекдим жафо,
Букун фалак қилди вафо,
Майхонангда кайфи сафо,
Авазхонни келтирдингму?

Ун сепайин оёғина,
Тўйиб боқай сиёғина,
Сарчашмаи беҳишт боғина,
Авазхонни келтирдингму?

Фарзанд дейиб куйиб-ёндим,
Юнус дер, бугун қувондим,
Авазнинг меҳридан қондим,
Шу ўғлимни келтирдингму

Оға Юнус пари Авазни қучоқлаб, пешонасидан ўпиб, кейин унинг юзига боқиб, тилло дастали қазма созини оқ сийнасининг устига қўйиб, ўғлим келдингми, деб яна нома бошлади:

Садағанг кетайин азиз фарзандим,
Мулкимнинг эгаси ўғлим, келдингму?
Сендан бошқа йўқдир манинг дилбандим,
Бошимнинг эгаси ўғлим, келдингму?

Онангни, синглингни эътибор айлаб,
Қирқ кун бўлди дийдоринга зор айлаб,
Йиғламоқдан икки кўзим кўр айлаб,
Элимнинг эгаси, ўғлим келдингму?

Йиғлай- йиғлай йўлларинга боқдим ман,
Ширин жоним ҳажр ўтина ёқдим ман,
Алмудома кўзда ёшим тўқдим ман,
Молимнинг эгаси, ўғлим келдингму?

Оға Юнус деяр, эшит сўзимни,
Заъфарондай сарғайтирма юзингни,
Тўтиё айлайин босган изингни,
Юртимнинг эгаси болам, келдингму?

Оға Юнус пари бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин эл-улус, хотин-халаж, катхудо кайвани бари йиғилиб бири ўтдан отлатди, бири чироқ ёқди, бири исвант тутатди, бири танга сочди, бири қанд-сужи сочди. Шу орада Оға Юнус

парини ётириб, Авазхонни унинг ёқасидан солиб, этагидан тортиб олдилар. Бир кайвони:

- Бола туғилдимми, деб сўради.

- Туғилди, деди энага хотин.

- Кўзингиз ойдин!

- Ойдинда бўлинг, деб қичқиришди бари халойиқ.

- Қовурма буломиқ пиширинг, бўғирсоқ, пўссиқни қозонга ташлаб ис чиқаринг, деди кайвани аёл. Бирови қозона югурди. Бирови ўчоққа. Тўй бошланиб кетди. Шу вақтда бу ола шовхумни кўриб, Гўрўғли қайнаб-жўшиб, бир нома бошлади:

Даврадаги беклар шароб ичали,
Беклар шароб ичинг Аваз қўлиндан!
Бугун сархуш бўлиб сардан кечали,
Беклар шароб ичинг Аваз қўлиндан!

Ширин шарбатидан меҳр қондиринг,
Душман кўрса юрагини ёндиригинг,
Шоҳ айлайиб олтин тахта миндиринг,
Беклар шароб ичинг Аваз қўлиндан!

Давра қуриб жойли-жоя ўтиринг,
Қуббаси олтиндан бўлсин шотирнинг,
Авазхона араб отлар келтиринг,
Беклар шароб ичинг Аваз қўлиндан!

Йигитлар умрингиз бўлсин зиёда,
Қўл қовшириб хизмат этинг пиёда,
Гўрўғлибек етди мақсад-мурода,
Беклар шароб ичинг Аваз қўлиндан!

Гўрўғли бу сўзни айтиб тамом қилгандан сўнг Авазхон :

- Эй Гўрўғли оға, мени изимда шунча озор чекдинг, олиб келиб мақсадингга етдинг, Энди Оға Юнус онам билан суҳбат қур, мен ҳам йигитлар билан танишиб олин, деди.

- Пах-пах Авазхон кўнглимдагини айтдинг, деб Гўрўғли ўз ҳарамхонасига бориб, тиздан тўшак, белдан ёстиқ қўйиб айш-ишратга машғул бўлди.

Аммо Гўрўғлининг Авазхонни олиб келгани Чамлибел юртина овоза бўлди. Эшитган уллидан-киччи Гўрўғлининг майхонасига оқиб келаверди.

Шунда Гўрўғли ўзининг халқига қараб, Авазга юзланиб бир шеър айтди:

Атрофимга йиғин қурган халойиқ,
Манго ўзга фарзанд, мардон керакмас.
Аваз ўғлим Чамлибелима лойиқ,
Усиз манго манзил-макон керакмас.

Иншоолло Аваз жойинг жаннатдур,

Тамом халқим Мухаммада умматдур,
Сенинг ҳар бир сўзинг жона миннатдур,
Сендан ўзга роҳати жон керакмас.

Оллодан тиладим саҳар чоғинда,
Кўп оҳини чекдим Юлдуз тоғинда,
Ҳурлар сайрон этар жаннат боғинда,
Сенсиз манго боғу бўстон керакмас.

Гўрўғли дер, шукур сен бўлдинг шоҳим,
Оғир кечаларда кўп чеккан оҳим,
Санго бердим молу мулким, боргоҳим,
Энди манго тахти даврон керакмас.

Гўрўғли сўзини тамом қилгандан сўнг Оға Юнус пари айтдики, эй Авазжон,
Гўрўғли санго бори молу мулкени, элу улусини инъом этди. Сан энди бизга шу
ҳимматга лойиқ фарзанд бўла оласанми, ёки бир куни келиб оғиб-дўниб
кетасанми, деди.

- Йўқ, деди Авазжон энди мен сизларга ҳақиқий фарзанд бўлдим. Энди
Ваёнгоннинг шоҳи қўшин тўплаб келса-да, кетмасман, деди.

- Сани бу сўзига ишониш қийин, агар сен бизга фарзанд бўладиган бўлсанг,
сўзинг рост бўлса, мана Чамлибел халқи турибди, шуларга кўнглингдагини соз
билан айт, деди Оға Юнус пари. Шунда Авазжоннинг айтиб турган шеъри:

Мен шоҳларнинг давлатига суянмам,
Минг пора қилса-да қайтмам йўлимдан.
Тожи тахтнинг борлигина қувонмам,
Шоҳим ўта ёқса, қайтмам йўлимдан.

Мани Иброҳимдек ёқсалар нора,
Мансур каби мани чексалар дора,
Шоҳ айласа устихоним минг пора,
Шоҳим ўта ёқса қайтмам йўлимдан.

Юнус пари онам, Гўрўғли отам,
То ҳаётман алар илгини тутам,
Манго абас эрур ғам ила ситам,
Шоҳим ўта ёқса қайтмам йўлимдан.

Аваз дер, юракдан бердим сўзимни,
Хону бека мен ўгирмам юзимни,
Қиёматлик ўғил этдинг ўзимни,
Шоҳим ўта ёқса қайтмам сўзимдан.

Бу сўзни эшитиб, элу халқ шодмон бўлди. Оға Юнус пари айтдики,
баракалла ўғлим, чин юракдан ваъда бердинг, деди. Авазнинг орқасига қоқиб,

бошига тилла жиға кийдирди. Бу жиғани кийгандан сўнг Авазнинг чиройи ўн хисса ортди. Шунда Оға Юнус пари ўғлининг қадди - қоматига қараб, қувониб, Алина олтин созини олиб бир шеър айтар бўлди:

Таърифнинг этайин ўғлим Авазхон,
Бугун Чамлибелда даврон сенингдур.
Уч юз олтмиш авлиё-пиринг Авазхон,
Ёнингдадур ҳамма даврон сенингдур.

Сухбатингда гўяндалар етилсин,
Ҳар таомга саксон шарбат қотилсин,
Беш юз бедов бир таблага чотилсин,
Ҳар бирига бир сеисбон сенингдур.

Одамларинг дошинг олиб сўзласин,
Овчиларинг жайрон изин изласин,
Нармоялар доғ-дузингда бўзласин,
Оёғи чориқли сарбон сенингдур.

Юзинг кўрки гўзалларни шод этар,
Шуъла бериб, ою кунни мот этар,
Кўрмаганлар кўрсам дейиб ёд этар,
Сарҳовузли кўшки айвон сенингдур.

Обод бўлди Чамлибелнинг жойлари,
Шод бўлибдур ғариблари, бойлари,
Пайкон-ўқи билан сори ёйлари,
Фарангистон, Рум, Исфахон сенингдур.

Оға Юнус деяр, ҳақни ёд этам,
Сени кўриб ғамли кўнглим шод этам,
То ўлгунча ҳақ йўлида дод этам,
Дуогўйинг-пири эшон сенингдур.

Оға Юнус пари сўзини тамом қилгандан сўнг Чамлибел халқи тўй анжомини тутдилар. Бахшилар, созандалар, дорбозлар, масхарабозлар, чавандозлару курашбозлар, мерганлар майдонга йиғилди. Шунда Гўрўғлибекнинг кўкси тоғдай кўтарилиб, йигитлари, ёр-дўстлари, элу халқнинг олдида туриб, алига қазма тилло созини олиб, кўп ерлардан тимсол келтириб, қайнаб-жўшиб, ўғли Авазхоннинг шаънини осмона кўтариб бир шеърни номага солиб айтиб турган ери:

Сайрон этиб кезсанг Чамлибеллари,
Одобли, икромли ўғлим Авазхон!
Келишинг шод этди бизинг эллари,
Даврон сеникидур ўғлим, Авазхон!

Баҳор бўлиб барча уммон жўшганда,
Қирқ йигитим билан тоғдан ошганда,
Пирлар мадад берар қиличлашганда,
Чамлибел еринда элинг Авазжон!

Бугун ман бўлайин бўйинга банда,
Кўнглимнинг ороми, хушгоҳи санда,
Сендай йигит бўлмас Рум, Исфаҳонда,
Сенсан қиёматлик ўғлим, Авазжон!

Олмос қиличингни боғла белинга,
Ҳақнинг саносини келтир тилинга,
Илғор этгил Хунхор султон элина,
Иншолло очикдур йўлинг Авазжон!

Ботирлар элидур Чамлибел юрти,
Энди сен эурсан юртинг бургути,
Бугун бўлдинг Гўрўғлининг шогирди,
Сенсан менинг севар ўғлим, Авазжон!

Гўрўғли сўзини тамом қилди.

Чамлибел халқи уч кеча-кундуз тўй-томошада қатнашди, от чопиш, кураш тутиш, дорбоз ўйнаш, қўчқор уриштириш, олтин қовоқ отишда мард йигитлар кучини кўрсатдилар, байроқ олдилар, Эл-юртга товоқ тортилди.

Ҳаммани ҳам шундай яхши кунлара етирсин. Шу билан Гўрўғлибекнинг Авазхонни Ваёнгондан олиб келиш тарихи тамом бўлди. Эшитганларингиз учун раҳмат!

ХИРМОНДАЛИ

(оғзаки вариант)

Хирмондалининг тарихлари шундан иборат: Рум шахринда Арслонбой деган бир бой бор эди. Уни ўғилдан, киздан-фарзанддан ном-нишони йўқ эди. Кунлардан бир кун ўғил талабига тушиб, Гумбази узро деган ерга бориб, худодан ўғил тилаб ётди. Ётфон ерида бир туш кўрди. Тушинда қўлина бир хурмо бердилар. Хурмони олиб, хушвақт бўлиб, уйига келиб заифаси билан ҳамсухбат бўлди. Шундан сал ўтиб, заифаси ҳомиладор бўлди. Ойдан ой, йилдин йил ўтиб, тўққиз ой, ўн кун, ўн соатда ундан бир қиз дунёга келди. Тушинда қўлига хурмо берилгани учун қизнинг отиға Хурмодали-Хирмондали деп қўйдилар.

Хирмондали қизға 40 йигитнинг кучу-қуввати, 40 йигитнинг муллолиғи, ҳазрати Сулаймоннинг тожи-тахти, Юсуф-Зулайҳонинг хушсуратлиги берилди. Ойдан ой ўтиб, қиз 17-18 ёшларға кирди. Қиз бўй етганини сезиб, энди бир йигитнинг этагини тутишим керак деп, юртина жар қичқиртирди: кимки мени полвонликда кураш тутиб йиқса, шоирликда айтишиб енгса шунга бораман, деди. Бу сўзни эшитиб, ер юзининг мен деган ғўч йигитлари келаверди. Бари полвонлар жийилғоннан кейин ўртаға чиқиб, эълон берди: ким мен билан кураш тутиб йиқилса, шоирликда айтишиб енгилса бошини танасидан жудо қиламан, шу шартга рози бўлғонлар бир четга чиқсин, деди. Полвонлар ўлим орага солингандан кейин бу шартдан бош тортдилар. Уларнинг ичидан 300 полвон ўлимини бўйнига олиб, майдона чиқди. Шоирликда айтишувға келганлар ҳам озайиб қолди, 60 киши ўлимига бўйин бўлиб майдона чиқди. Хирмондали ишни полвонлардан бошлаб, 300 полвонни ҳам йиқиб калласини танасидан жудо қилди. Газик шоирларга келди. 60 шоирни ҳам айтишиб, енгиб калласини кесдирди. Ҳисобласа 360 калла касибди, ўзина тенг келадиган бир йигит ҳам топиб билмабди. Шундан сўнг унинг ёнига юрак ютиб келадиган бир йигит топилмади. Кунлардан бир кун ўйланиб, Хирмондалининг ёдина юртидаги бир фолчи кампир тушди. Кампирни чақириб айтдики, аммо кампиржон, менинг ёшим ўтиб бораётир, ўзима бир йигит топиб билмадим, улли юртни чақирдим, 360 калла кесдим, фойдаси бўлмади. Энди сен бу масалада менга ёрдам бер. Кампир айтдики, қизим нечун мени авалроқ топмадинг, сени бу ерда олажак йигит йўқ. Чордоғли Чандибел вилоятинда Гўрўғли султон деган бир ботир йигит бор, сенго лойиқ йигит шу деди. Қиз бу сўзни эшитиб кампирни маҳкам тутди. Эй кампиржон, бир ғўч йигит топарман деп мен шу ишларни қилиб юрибман, сен шу ғўч йигитни менга келтириб баришинг керак. Кампир айтди, аммо Хирмондалижон, Чандибел ғиротни оёғина 40 кеча-кундузлик, тулпоримнинг оёғина уч кеча кундузлик йўл, тиллони кўпроқ ташласанг борсам борайин деди. Бу сўздан маст бўлган қиз кампирнинг этагина суюнчи учун юз тилло ташлади. Аммо-Хирмондалижон бу берганинг менинг нос пулига ҳам етмас, дади, кампир. Хирмондали яна юз тилло чиқариб берди.

Кампир тулпорини миниб, тиллони хуржунина солиб ўн бир пилтали тўпписини кийиб, ёрим белиннан ёпиниб, пешини қайтариб йўлга равона бўлди. Шунда Хирмондали қиз айтди, эй кампиржон, бир тўхтаб ол, сенга бир саломнома ёзиб берайин, боргандан кейин мени таништиришга ёрдам баради деп, кампирга қараб бир шеър айтди:

Чандибелда Гўрўглиға
Бор-ҳо, кампиржон хабар бер.
Ўзи келжак бек ўглиға,
Сур-ҳо, кампиржон хабар бер.

Рум шаҳри билан Чандибел,
Ораси олтмиш кунлик йўл.
Ҳар ерда юрма беманзил,
Бор-ҳо, кампиржон хабар бер.

Тилагингни берсин олло,
Яна берарман юз тилло,
Эътиқодим қодир олло,
Бор-ҳо, кампиржон хабар бер.

Бир нечанинг йўлин тўсдим,
Бир нечани дордан осдим,
Уч юз олтмиш калла касдим,
Бор-ҳо, кампиржон хабар бер.

Хирмондали дерлар биза,
Она ёшинг етсин юза,
Қарамағил йўла-иза,
Сур-ҳо, кампиржон хабар бер.

Хирмондалидан бу сўзни эшитиб кампир Чандибел вилояти қайдасан деп йўла равона бўлди. Уч кун йўл юриб Гўрўглининг қалъасинан хабар тутди, лекин Гўрўглидан ном-нишон топмади. Бугун Гўрўгли қалъанинг кун ботар томонидаги тоза боғинда дам олиб ётган эди. Гўрўгли шу кеча боғда ётиб эрта ўрнидан туриб, чой-чилиждан ёзилишиб, ғиротни ҳовузга солиб ювиб, ипак дазмол билан сийлап-сийпаб турган эди. Кампир Гўрўглинининг солиғини олиб, боға бориб, Гўрўглига эгилиб бориб салом берди. Гўрўгли саломга алик олиб қараса, тулпорнинг устинда арава эгардей бўлиб бир кампир ўтирибди. Ҳай кампир, деди Гўрўгли, келишингдан хушxabар олиб келаётирганга ўхшайсан, еган-ичганинг ўзингники, қани кўрган-билганларингни гуринг эт. Шунда кампирнинг Хирмондалининг хатини узатиб, Гўрўглиға қараб айтган шеъри:

Рум шаҳринда бир қиз сиза,
Гўрўғлибек келсин, деди.
Арзи ҳолин баён айлаб,
Келиб бизни олсин, деди.

Қуръонда бордир хатлари,
Таблада бедов отлари,
Ўзи билан йигитлари,
Адаб билан келсин, деди.

Чандибелда Гўрўғлидир,
Ўзи гарчак бек-ўғлидир,
Ҳиммати ҳақни қулидир,
От, сарпойим берсин, деди.

Отимиз Хирмондалидир,
Пиримиз ҳазрат Алидир,
Юрганим ҳақнинг йўлидир,
Олло дастгир бўлсин, деди.

Кампиржона иймон берсин,
Кулли одам тўғри юрсин,
Хирмондали қизни кучсин,
Бир армонсиз бўлсин, деди.

Кампиржон сўзини тамом қигандан кейин Гўрўғли кампирнинг суюнчигана юз тилло чиқариб берди. Айтдики, эй кампиржон, қани энди бир гурунг қил сенинг сўзларингни англаб билмадим, деди. Эй Гўрўғли, деди кампир, биздан гапнинг пўст калласини эшитсанг, биз шу қиздан келган элчимиз. Сен биза даркор бўлдинг, отингни эгарлаб, биз билан ҳозир юришинг керак. Унда Гўрўғли айтдики, аммо кампиржон, сен хотиржам кетаверсанг, мен бир дўстли-душманли кишиман, элимга бориб, кейнимни парохотлаштириб, сени изингдан етаман, деди.

Шу вақтда кампир айтдики, эй Гўрўғли Султон, мен сени нечун қолажагингни дим яхши биламан, сен уйинга бориб, хотининг билан кенгашажаксан, хотин дегани сенинг бу ишинга йўл қўймайди, бир ғўч йигит йўлага чиқишда хотини билан кенгашса йўли бўлмайди. Ҳозир мен билан борсанг айтишганда енгасан, тутишқанда йиқасан, гапнинг қисқаси бир қизга эга бўлиб қайтасан. Мен билан бормасанг, ихтиёр ўзингда, борсанг ҳам ихтиёринг, бормасанг ҳам. Шу гапдан кейин кампир кейнина қараб талпина верди. Бир замонда зим-гум бўлди.

Шундан кейин Гўрўғли Ғиротни зартанг-забартанг эгарлаб қалъасина борди.

Энди сўзни Оға Юнус паризоддан эшитинг. Паризод Гўрўғли қошинда бўлмагандан кейин қайси томондан келар акан деб дарвозанинг алдига чиқиб, тўрт томонга қараб турган эди. Бир вақт Гўрўғли ғиротни ўйнатиб келаверди.

Паризод таҳорат ибодат билан ўтирса дунёда бўлажак ишларни тирноқининг юзинда кўрар эди. Паризод айтдики, эй Гўрўғли Султон, сени бугун кайфинг дим чоғ кўринади, сен бир хушхабар эшитган бўлишинг керак, еган-ичганинг ўзингники, қани кўрган-билганларингни гурунг қил, деди. Шунда Гўрўғлининг паризога қараб айтган шеъри:

Қурбонинг бўлайин гул юзли ёрим,
Бизга бир аркадан салом келибди.
Оллоға сиғиниб эшитгил зорим,

Бизга бир аркадан салом келибди.

Мен кетарман кетмасима гумон йўқ,
Ғўч йигитга яхшилик бор, ёмон йўқ,
Рум шаҳринда анингдайин жонон йўқ,
Бизга эрка ёрдин хабар келибди.

Ғирот ошо Чандибелнинг йўлидин,
Хабар олиб ғўч йигитнинг ҳолидин,
Арслонбойнинг қизи Хирмондалидин,
Бизга хунхор қиздан хабар келибди.

Хабар келгандан сўнг кетмасам бўлмас,
Муборак жамолин кўрмасам бўлмас,
Онинг билан суҳбат қурмасам бўлмас,
Бизга нозли ёрдин хабар келибди.

Ўта билмам ола тоғнинг қори бор,
Оқ юзинда қўша-қўша холи бор,
Биз қучмоққа инжагина бели бор,
Бизга эрка қиздин хабар келибди.

Гўрўғлибек ўзи келсин дейибдур,
Уч юз олтмиш калла кесиб қўйибдур,
Айтишиб, енгишиб олсин дейибдур,
Бизга хунхор қиздин хабар келибди.

Паризод айтдики, эй Гўрўғли Султон ҳали сен уни бир учини эшитибсан, сен бир кулоқ қўй, мен сенга илдизиндан тутиб бир гуринг этиб берайин, деди. У қиз олам учига келганда ким мени полвонликда йикса, шоирликда енгса шунга бораман деб, қалъама қалъа жар урдирган. Улли юртнинг ғўч йигити келган, уларни енгиб, уч юз олтмиш йигитнинг калласини олган. Эндиги ёмон од сенга қолган. Сени изингдан бир кампир элчи бўлиб келган. Кетажак кўнглингда бор эркан, шу кампир билан кетавариш керак эди. Нечун дасанг шу қиз шу вақтда сенга тақдир бўлиб турган эди, кампирдан қолиб хато қилибсан, энди кампир билан борғандакидай ҳурмат топа билмайсан. Айтишганда енгиласан, тутишганда йиқиласан, шарманда бўлиб қайтасан.

Шунда Гўрўғли айтдики, эй паризод, сен ночорлик этиб ҳар гапларни гапираверасан, ғўч йигита ҳар ерда яхшилик бор, ёмонлик йўқ. Шунда паризод айтди: агар сен кетадиган бўлсанг мен сени бир йўл билан юбораман. Мана бундан шаҳри Бастом вилоятига борсанг, ошиқларнинг пири ҳам устози Ошиқ Ойдин деган бир киши бор, шуни хизматина бориб беш-ўн кун бўлсанг, фотиҳасини олсанг, шуни кўрсатган йўли билан борсанг бир обрўй олажак ёғдойинг бор, йўқса бу боришинг ёмон, Гўрўғли, деб Паризоднинг қайтарғи бериб айтғон шеъри:

Ҳаромчилик ғўч йигита ярашмас,
Олсанг насиҳатим, кетма, Гўрўғли.
Хунхор қизлар аҳволинга қарашмас,
Олсанг насиҳатим, кетма, Гўрўғли.

Уч юз олтмиш ошиқ бари келгандур,
Айтишиб, енгилиб бари ўлгандур,
Энди ёмон отлар сенга қолғондур,
Олсанг насиҳатим кетма, Гўрўғли.

Хабар келса, Арслонбойнинг қизиннан,
Билиб кетма, шу момонинг изиннан,
Борсанг йиқиларсан, кўргил ўзингнан,
Зинҳор насиҳатим: кетма, Гўрўғли.

Бундин борсанг шаҳри Бастом бориб ўт,
Яхшизодаларнинг қадрин билиб ўт,
Ошиқ Ойдин пирдан дуо олиб ўт,
Дуо олмай пирдан кетма, Гўрўғли.

Оға Юнус кетма дедам зор этар,
Ҳаромчилик ғўч йигитни хор этар,
Босар, янчар кенг жаҳонни тор этар,
Олсанг насиҳатим, кетма, Гўрўғли.

Паризод сўзини тамом қилганнан кейин, Гўрўғли, эй паризод ҳар ерда ғўч йигит бир кунини кўради, унга яхшилик бор, ёмонлик йўқ деб ғиротни эгарлаб, хуржунларни солаверди, отни силаб-сийпаб, бахмал даликларни солиб, тилло куббали эгарни ўрнатиб, жуфт айлини берк этиб тортди, ғиротга бўкчиб миниб, кампирни изиндан от қўйди.

Эндиги сўзни кампирдан эшитинг. Кампир уч кун йўл юриб, Хирмондали қизнинг ёнига келди. Қиз сўради, қани кампиржон омон бориб, соғ келдингми? Гўрўғлини кўрдингми? Кампир жавоб бердики, кўрдим. Қани кўрган бўлсанг, Гўрўғлини бирга олиб келаман даган, эдинг олиб келмадингми? деди қиз.

Кампир жавоб бердики, сен қизнинг бу ҳавлакичилигинг қолмабди эканов, мен ундан олдин келиб сендан суюнчи оламан деб от чопдириб қайтавердим, Гўрўғли кейинда келаётир, деди. Унда Хирмондали айтдики, кампиржон, Гўрўғли Султон келгунча мени бироз қаноатлантириб ўтир, Гўрўғли не турдаги йигит, менга айтиб бер, деди. Шунда кампир айтди: Гўрўғлини суриштириб нетасан, Гўрўғлини кўрсанг йўғондан келган узун бўйли, ёғирни хўккироқ, манглайи тўнқароқ, кўзлари ҳам ўйдолок, эни ўн газ, узун йигирма газ йигит. Сени тенгинг шу, деди. Қиз кампирнинг сўзини эшитиб вақтини хушлаб, соғ бўл, кампиржон, ўзимнинг ахтарган йигитимни топиб келибсан, деди. Уни туркман деб эшитаман, агар туркманчилик этиб келса бир читнаб, полвонликимни кўрсатиб қўяман, отини бир-икки мангзил нарида боғлаб, ҳурматимни сақлаб келса, келиши билан

танамни бахши атиб қўявераман, мен шуникиман, деди қиз. Шунда кампир айтди: Эй, Хирмондалижон, Гўрўғли сени уйинга аввалда бир марта, икки марта келганми? Қиз айтдики, йўқ! Гўрўғли сени уйинга келмаган бўлса, у қаердан билади, отдан тушиб, сенинг хурматингни тутиб келишни. Гўрўғли қайси тарафдан келади, деп сўради, қиз. Кампир айтдики, аммо Хирмондали қизим, Гўрўғлининг ҳамоло араваси ағдарилармиди, оти тейинда, қайси тарафдан келса келаверади, деди. Йўқ! деди қиз, қайси тарафдан келишини кўрсатасан. Кампир ҳам манашу тарафдан келади деб кўрсатди.

Гўрўғли келадоган йўла бир мангзил, икки мангзил пояндоз тўшасам, мени танимаса, шу пояндозни таниб, отдан тушмасмикан деб, ўйланди қиз. Шундай қилиб, Хирмондали Гўрўғли келадиган йўлга бир мангзил, икки мангзил пояндоз тўшатиб боғнинг ичига кириб сар ҳовузнинг бўйида, сар супанинг устида, 360 канизнинг ўртасида, тилло курсида ўтириб зулфларини олдига ташлаб, оқ-оппоқ, юпка дўдоқ қиз бўлиб дарвозага қараб, ўтираверди. Шу вақтда Гўрўғли ҳам Рум шахрининг оғочликига етиб борди. Боққа яқинлашиб, дарвозага кириб, қараса пояндоз тўшалган. Гўрўғли қараб туриб, Фиротни тўғри пояндознинг усти билан юбараверди. Пояндоз бориб, яна бир дарвозанинг олдидан чиқди. Қараса дарвоза парч бўлиб ёпилиб турипти. Гўрўғли қамчисининг сопи билан дарвозанинг бир ёнини заранглатиб очиб юбарди. Гўрўғли бошини тўман солиб боғнинг ичига қаради. Қараса сарҳовузнинг бўйида, сарсупанинг устинда, 360 канизнинг ўртасида морқодай бўлиб, ойдаи тўлиб куёш билан чақилишиб, бир қиз ўтирибди. Гўрўғли Султон ўйлаб кўрди, вожаб. . Мен бунинг хабар юборганига қараб, бир мангзил, икки мангзил алдимага чиқиб турар деб ўйлаган, эдим шу ўтирғон қиз Хирмондали бўлодиган бўлса бунинг инсонга хизмат этадиган тури йўқ-ку! Гўрўғли бериги дарвозани ҳам очиб юбарди. Шу вақтда қизнинг кўзи Гўрўғлига тушди. Кўрдикки бир келишган, ботир йигит. Қизнинг кўнгли кўтарилиб кетди. Шу вақтда Гўрўғли поятнознинг усти билан, гулларнинг ичи билан тўғри супага отни тутдириб юбараверди. Гўрўғлини кўриб вақти хуш бўлиб турган Хирмондали бу қилиқни кўриб мазаси қочиб кетаверди.

Хирмондали ўйладики, бу йигитнинг этган иши кўринишига лойиқ бўлмади, мен буни бир мангзил, икки мангзил нарида отдан тушиб, хурмат билан келар деп ўтирган, эдим Гўрўғли дегани шу бўлса бу ғирт савдойи эканку!

Гўрўғли азбар тилдан бой йигит қизни гапга солажак бўлиб, салом бериб, сув сўради. Қиз каниза имлади-ки, буни баҳонаси сув эмас, бир коса шароб келтиринглар. Каниз бир коса шароб келтириб Гўрўғлининг қўлига берди. Гўрўғли қўлига шаробни олиб ўйлаб кўрдикки, бу қиз менинг олдида чиқиш тугул, шаробни ҳам ўз қўли билан келтириб бермади. Бу қиз лолми, гунгми ё майибмикан, деп косани ерга зинғитиб урди. Шунда қиз ўйлади, Гўрўғли шаробни хохламади, қани мен олиб бориб берсам олармикан, деп ўрниндан туриб супадан тўманга тушди, бу Гўрўғлини иложи бўлса қўлдан чиқармаслик керак. Қиз тўманга тушгандан кейин Гўрўғли қизнинг олдидан қаса чиқиб, йўлини тўсиб бир шеър айтди:

Гўрўғли:

Сув бўйинда турган гўзал,

Севар ёр, сув бер, ичали.

Тархинали кўлларинодан,
Эркахон, сув бер, ичали.

Хирмондали:

Сув бўйинда хайр бўлмас,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.
Ҳар келган киши шер бўлмас,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.

Гўрўғли:

Алмудом Дарбанд сақладим,
Бу йўла ўзим чоғладим,
Бир нозанини йўқладим,
Эркахон сув бер, ичали.

Хирмондали:

Сувимни берманам ёта,
Сенигдай кўпдир дунёда,
Аслинг туркман ҳаромзода,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.

Гўрўғли:

Узун-узун овбангиза,
Кўноқ бўлай ўрдангиза,
Қул бўлайин бобонгиза,
Эрка қиз, сув бер ичали.

Хирмондали:

Узун-узун овбам йўқдур,
Кўноқ бўлсанг ўрдам йўқдур,
Мен етимман бобом йўқдур,
Туш, ўзинг сувдан ичагўр.

Гўрўғли:

Гўрўғли келди мастона,
Эмсам лабинг қона-қона,
Айланиб этма баҳона,
Эрка қиз, сув бер, ичали.

Хирмондали:

Бизга Хирмондали дерлар,
Икки кўзингни ўярлар,
Этингни хомлай еярлар,
Турма, бу ердан қочагўр!

Бу сўзни эшитгандан кейин Гўрўғли бошқа гап топовилмай қолди. Қиз айтишувда енгди. Хирмондалининг айтишиб енгган, тутишиб йиққан одамнинг калласини касаверадиган одати бор эди. Лекин Гўрўғлидай келишган йигитдан қизнинг тақими тўлган эди. Ҳамдаса қиз ўзим чақириб яна ўзим ўлдирсам инсофдан бўлмас деб, кўшкка қараб индамай кетаверди. Шу кетишинда у ерда бу ерда орқасина бир-икки қараб ҳам олди. Бу воқеалардан Гўрўғлининг кўнгли кўп ерлара кетди. У ўйланди: Менинг айтган гапларим бу қизга ёқди ўхшайди,

ёқмаганда изига қараб кетмаган бўлар эди. Кел, яна изидан бориб бир-икки оғиз сўз айтиб кўрай, кулоқ солмаса айтишиб, тутишиб ўтираманми, энгсасидан чангални солиб, ғиротни алдига босиб ўтакетаман деп отини Хирмондалининг изидан қўйиб юбарди, бориб қизнинг сочидан осилди. Лекин полвон қиз бўлганидан, ғилт этиб тебранмади.

Бу ишдан Хирмондалининг қаҳри келиб, Гўрўғлининг жуфт ёқасидан тутиб, қўл учига олиб, бошидан ғириллатиб айлантириб, ера кўтариб урди, сўнг ирғиб синасига минди. Қиз айтдики, аммо Гўрўғли менинг айтишиб енгган, тутишиб йиққан одамимнинг калласини оладиган шартим бор эди. Сен келиб, шартни бузган эдим, энди тек турмадинг, ўзингдан кўр, сени энди ўлдирмасам бўлмас, деди. Гўрўғли қизнинг зўрлиғига тан бариб, унинг остида ётган ерида бир шеър айтар бўлди:

Баланд тоғларнинг бошинда,
Намли-намли қор кўринди.
Мани бу жаллод кўзима,
Хумор кўзли ёр кўринди.

Билмадим ёрнинг кантини,
Эммадим лабинг кантини,
Оч гўзал, қўксинг бантини,
Қурилмиш бир дор кўринди.

Бейлар адашдим йўлимдин,
Кечмишам дунё-молимдин,
Оби чашми зулолиндин,
Жайрон кўзли ёр кўринди,

Дали кўнглим тоғдин ошса,
Бориб бир ёра учрашса,
Оқ сийнингда қўша-қўша,
Қўл тегмаган нор кўринди.

Гўрўғли дер, бейман ўзим,
Жафою жабринга дўзам,
Фоний дунёда маст кезам,
Дунё кўзга тор кўринди.

Хирмондали Гўрўғлининг бу сўзларидаги маънони англаб олди. Қиз айтдики, аммо Гўрўғли Султон, сен мени баланд тоғ этдинг, ўзингни бир хор этдинг, бу сўзингда. Сени энди бу гуноҳингни бир йўл билан кечирамиз. Гўрўғли сўрадики, қани не иш этсам кечирасан? Мени таъриф этиб бир шеър айтиб берсанг кечираман, деди, қиз. Шунда Гўрўғлининг қизнинг остинда ётиб Хирмондалига қараб айтган шеъри:

Бир сўзим бор севар ёра,
Айтсам куйиб, ёна-ёна.

Оқ юзингдан бир бўса бер,
Эмсам шимиб қона-қона.

Ўн тўрт кежали ой каби,
Наргиз кўзли айёр каби.
Олғир лочин хунхор каби,
Кезма ҳар ёна-ҳар ёна.

Худонинг раҳмати ёғди,
Гулларнинг шохасин эғди,
Сабаб билан қўлим тегди,
Бугун бир гавҳари қона.

Юрагимда кўпдир ўтим,
Оллоға етишди додим,
Манго беринг керак зотим,
Келдим қизикли дўқона.

Ошиқлиғим тўлиб-дошди,
Сарим савдоға туташди,
Жуфт анора кўзим тушди,
Бўлдим девона-девона

Ошиқ Ойдин пира кетсам,
Бориб этакини тутсам,
Гўрўғли ястаниб ётсам,
Шугун мастона-мастона.

Бу сўзни эшитганидан кейин Гўрўғлини қиз ўрнидан турғизди, энди сени гуноҳингни кечирдим, деп, қорнига 40, яғирнига 40 дан 80 қамчини уриб, бор кетавер, деди. Шунда Гўрўғли айтдики, эй, Хирмондали сен бизни 40 кунлик йўлдан олдириб, бу бало кунларга қолдириб, менга этган зиёфатинг қирқдан 80 қамчими? Хирмондали айтдики, эй Гўрўғли Султон мен сени 40 кунлик йўлдан олдирдим, айтишганда енгсанг, тутишганда йиқсанг сенга тегмоқчи эдим, ўзинг бир марта, икки марта ўлимдан қутилиб жонинг фойдига қолган одамсан, шунинг учун сени ўлдирмасдан шартимни буздим. Шунга шукур этиб соғ-омон кетавермайсанми?

Гўрўғли айтдики, эй Хирмондали қиз биз бу ердан борсоқ, дўст-душман: қани, Гўрўғли еганинг-ичганинг ўзингники, кўрган- билганингни сўзла, деса уларга не деп жавоб берамиз, деди. Хирмондали айтди: сен биз билан оға-ини бўлдинг, бизни бировга борғанимизни эшитсанг йигитларинг билан борсанг қўй-қўчқор сўйиб, зиёфат қилиб, сарполар қўйиб юбараман, деди. Бу сўзни эшитгандан кейин Гўрўғли ғиротга ирғиб миниб, Чандибел нердасан, деп бадар кетди. Уч кеча-кундуз йўл юриб Чандибел вилоятига етди.

Гўрўғли ҳовлисига кириб, отини жойига боғлаб, оёқини якка-якка босиб,

паризоднинг ҳарамига ўтди. Паризод еридан туриб, Гўрўғлига салом берди. - Омон-соғ бориб келдингми, Хирмондали қизни кўрдингми, деп сўради.

Гўрўғли айтдики, кўрдим. Қайтарув берганда тингламай кетган эдинг, нечук қиз экан, деп сўради паризод. Гўрўғли айтдики, аммо паризод, Хирмондали қиз йўғондан келган, узун бўйли, оқ-оппоқ юпқа дўдоқ, бодом қопоқ қиз экан. Айтишиб енгдим, тутишиб йиқдим, энди иш тўйга қараб қолди, шунга сендан жавоб олишга келдим. Эй, Гўрўғли Султон, шу сафар кўпроқ мақтаниб юбардинг, яна қиздан босқи топиб келган бўлма, деди паризод. Эй паризод не бир подшоларни олдим, не бир подшоларга чоповул солдим, энди келиб-келиб шу қиздан босқи топиб қайтаманми, деп жавоб барди Гўрўғли. Ундай бўлса, Гўрўғли Султон мен сенинг бир отингни кўрай, отинг соғ бўлса сўзинга ишонаман, бўлмаса барининг ёлғонлиғи, деп паризод чиқиб ғиротни кўрди. Оқ тер оқиб, ғиротнинг сусайиб турганини билиб, Гўрўғлига қараб айтғон шеъри:

Илғора кетганлар ёлғон сўз айтмас,
Отинг носоқ, ўзинг яроли келдинг.
Дўст бўлганлар асли зотин гизламас,
Отинг носоқ, ўзинг яроли келдинг.

Баланд парвоз атиб, пасайиб келиб,
Дали дарё каби қайнайиб жўшиб,
Ман-манликдан бориб, йиқилиб қайтиб,
Отинг носоқ, ўзинг яроли келдинг.

Муханнаслик ғўч йигита ярашмас,
Уриб-қириб майдонни ташиб қочмас,
Ёлғон сўзлаш мард йигита ёпишмас,
Отинг носоқ, ўзинг яроли келдинг.

Ёр қўлидан гулгун шароб ичибсан,
Они кўриб, моли-мулкдан кечибсан,
Йиқилибсан, ҳийла билан қочибсан.
Отинг носоқ ўзинг яроли келдинг.

Оға Юнус айтган сўзим қилмадинг,
Яхшизодаларнинг қадрин билмадинг,
Ошиқ Ойдин пирдан дуо олмадинг,
Отинг носоқ ўзинг яроли келдинг.

Паризод сўзини тамом қилгандан кейин Гўрўғли, энди Хирмондалини олмасам бўлмас, деп қайтадан Рум шаҳрига кетиш режасини тузди. Гўрўғлининг Мером ва Қамбар деган икки шогирди бор эди, булар ҳам айтишувда, тутишувда алдига одам чиқармайдиган йигитлар эди. Гўрўғли шу икки шогирдини олиб қайтадан Рум шаҳрига қараб йўл олди. Уч кеча-кундуз йўл юриб, Хирмондалининг боғига яқин жойга бориб қўш ташлади. Авал бошда айтишув

учун Қамбаржонни Хирмондалининг боғига киргизиб юбарди.

Қамбар бокқа кириб, у ён-бу ённи қидириб юраверди. Шу вақтда Хирмондали канизлари, билан боғни сайр қилишга чиққан эди, бирдан кўззи ёт йигита тушди. У канизларига буюрдики, боринг олип келинг, у ким экан? Канизлар олиб келдилар.

Хирмондали айтдики, қани эй, йигит, бу ердан қуш ўтса қаноти, қулон ўтса туёғи қуяди, сен нима қилиб бу ерда юрибсан? Қамбар жавоб бердики, мен ошиқман.

-Қани кимга ошиқсан?

-Сенга!

-Қани ошиқ деганнинг қўлинда сози, тилинда сўзи бўлади, ошиқ бўлсанг, бир нарса айтиб бер, шунда биламиз сенинг ким эканлигингни. Шу вақтда Қамбарнинг қизга қараб айтган шеъри:

Сени кўриб кетди, сабру қарорим,
Истасанг жонимни бермака келдим.
Бошингдан айланай вафоли ёрим,
Муборак жамолинг кўрмака келдим.

Сен парисан ғазаб билан қаҳринг бор,
Мен билманам ничча ерда ёринг бор,
Оқ сийнанг устинда қўша норинг бор,
Шу қўша норингдан термака келдим.

Мени сўрсанг келдим Бастом элиндан,
Қурбон бўлай сенинг ширин тилинга,
Мен ҳам қучсам сенинг нозик белингнан,
Сенинг билан даврон сурмака келдим.

Бир шикаста узоқ йўлдан келибдур,
Овозаси жаҳон ичра тўлибдур,
Бу йўлларда ничча ошиқ ўлибдур,
Алар каби ширин жоним бермака келдим.

Ошиқ Қамбар ошно бўлдим отина,
Паризодим етгил, менинг додима,
Сифиниб келибман пир устодима,
Бўстон қучоғинга кирмака келдим.

Ёшғина боланинг бу гапларни тортинмасдан айтиб турганига Хирмондалининг қаҳри келди. Сен бизни бир обрўйсиз бўлса керак деп келибсанда, деп унинг қўлидаги дуторни қоқиб олиб, синдириб икки бўлак этиб, отиб урдида яна боғни айланмоққа кетаверди. Айланиб юрса бир замонлардан кейин боғда яна бир ёт йигит кўринди. Бу йигит Мером бўлиб, уни Гўрўғли юбарган эди. Хирмондали йигитни олип келишни буюрди. Канизлар уни дарров олип келдилар. Хирмондали сўради:

-Ким бўласан?

-Ошиқман.

-Кимга ошиқсан?

-Сенго!

-Ошиқ бўлсанг кўлинга созингни олиб бир шеър айтиб бер!

Меромжоннинг шу вақтда Хирмондалига қараб айтган шеъри:

Булбулам, кўнарман боға,
Термака гуллар дўланур.
Қарамағил сўлу соға,
Юрмака йўллар дўланур.

Қурбонам қора кўзингдин,
Шакардан ширин сўзингдин,
Занахдон холли юзингдин,
Ўпмака холлар дўланур.

Қурбонам қалам қошингдин,
Писта даҳандий тишингдин,
Жиғо санчилган бошингдин,
Тамоми эллар дўланур.

Келмишам сени зорингдин,
Ўлмишам ғазаб-қорингдин,
Кўксингда кўша норингдин,
Термака қўллар дўланур.

Мером айтур бўлдим адо,
Оқ сийнамда кўпдир яро,
Бўлдим элу юртдин жудо,
Ярама малҳам дўланур.

Хирмондали айтдики, сен ҳам ҳалиги шерикингдай адабсиз экансан, боринг канизлар буни олиб бориб, ўлдириб, анжирнинг тагига кўминглар. Меромжон энди тайин ўлажагини билиб, канизларга ёлвориб шеър айтди:

Ғофил бўлиб тушдим сенинг кўлинга,
Бугун мани озод айланг парилар.
Мен ўғлонни қўйинг, кетам йўлима,
Бугун мени озод айланг парилар.

Ғазаб этиб, ўз вақтингни чоғлама,
Юрагимни ҳажр ўтина доғлама,
Ўлдиришга қўл-оёғим боғлама,
Бугун мани озод айланг парилар.

Барингиз жам бўлиб ҳамма паризод,
Бибингиз кўнглимни айлади барбод,
Пирим ҳаққи учун айлангиз озод,
Шугун мани озод айланг парилар.

Мером айтур, ҳақ эшитсин зоримни,
Ёд этайин Шоҳимардон пиримни,
Гўрўғлибек келса қирар барингни,
Дарров мени озод айланг парилар.

Деп сўзни тамом қилди. Шунда Хирмондали сўради, эй ўғлонлар, сизлар ҳар сўзингизда Гўрўғлига орқа барасизлар, сизлар уни қаерда кўрдингизлар ?

Бизлар Гўрўғлининг Қамбар, Мером деган шогирдларимиз деп жавоб берди, йигитлар. Шунда Хирмондалининг далилиги тутиб кетиб айтдики, агар сизлар Гўрўғлининг йигитлари бўлсангизлар, мен сизларнинг гуноҳингизни ўтдим, деди. Шунда Мером айтди, гуноҳимизни ўтганингизга минг қуллук, аммо бизлар борганимиздан кейин Гўрўғлибек оғамиз нима қилиб келдингизлар, деса не деп жавоб барамиз? Хирмондали сўрадики, ҳозир Гўрўғлибек қаерда?

-Гўрўғли боғнинг қибласинда, бир гужумнинг остида ўтирибди деп жавоб барди йигитлар.

-Агар Гўрўғли шу ерда ўтирган бўлса, ҳозир учовингиз ҳам кетинг, бўлмаса учовингизни ҳам ўлдираман, деди қиз.

Эндиги гапни Гўрўғлибекдан эшитинг. Гўрўғли бу йигитлар нима қилади экан деп у ён, бу ёнга қараб турган эди, шу вақтда Қамбаржон билан Меромжон югуриб келавердилар. Қани нега кечикдингизлар, деп сўради, Гўрўғли. Шунда йигитлар бор воқеани айтиб бердилар. Гўрўғли ичиб ўтирган чойини ерга қўйди. Бу қиз бизга бу сафар ҳам насиб бўлмаяжак, энди паризоднинг айтганиден, Ошиқ Ойдин пирдан фотиҳа олмасак бўлмайди деп Қамбаржон билан Меромжоннинг Чандибелга узатиб, ўзи шаҳри Бастом қаердасан деп Ошиқ Ойдин пирнинг ҳузурига қараб йўлга равона бўлди. Гўрўғлибек йўл юриб, йўлни мўл юриб, шаҳри Бастом вилоятининг бир четидан чиқди. Гўрўғли кун ботгандан кейин бир чотмоға бориб меҳмон бўлди. Тонг отгандан кейин чотмонинг эгасиндан хабар олди. Чотма эгасини топиб айтдики, мен Ошиқ Ойдин пирнинг ҳузурига бориб бир ой, қирқ кун хизматида бўлиб фотиҳасини олажакман, сизга малол бўлмаса, қурол-яроғларимни, отимни сизнинг чотмонгизга қолдирсам, ҳам менго сиз Ошиқ Ойдин пирнинг ўрдасини кўрсатсангиз, деди.

-Ҳов анови орқадаги кўҳна уй Ошиқ Ойдин пирнинг уйи деп жавоб берди чотма эгаси. Гўрўғли ҳайрон бўлди-мен уни боғли-боғчали, бой-бадавлат бир одам деп ўйласам, дим фақир-фуқаро одам эканку деп боришга иккиланиб ҳам турди. Сўнг ўзи-ўзига айтди: қани бораверай, мен унга бир-икки савол бериб кўрай, жавоб берса берар, бермаса мени тутибку қолмас, деп Гўрўғли Ошиқ Ойдин пирнинг уйига қараб равона бўлди.

Гўрўғли эшикдан кириб пирга қўл қовуштириб салом берди. Саломлашиб, кўришиб бўлгандан кейин, Гўрўғли айтдики, мен сизга бир-икки савол беришга келдим, деди. Шунда Ошиқ Ойдин саволинг бўлса сўрайвер, яхши йигит, деди.

Гўрўғли билан Ошиқ Ойдин пирнинг бир-бирига савол-жавоб айтишган ери:

Гўрўғли:

Ҳақдан энган беш нарсанинг,
Азал боши-сари надур?
Тўрти тилли, бири тилсиз,
Бошиндаги пари надур?

Ошиқ Ойдин:

Ҳақдан энган беш нарсанинг,
Азал боши бисмиллодур.,
Тўрт китобнинг бири фурқон,
Бири Жаброил паридур.

Гўрўғли:

Бешдан беш юқори мачит,
Мачитнинг меҳроби надур?
Унинг ичиндаги мурғинг,
Оти надур, исми надур?

Ошиқ Ойдин:

Беш-бешдан юқори мачит,
Мачитнинг меҳроби бирдур.
Унинг ичиндаги мурғининг,
Оти жондур, исми нурдир.

Гўрўғли:

Ул кимса ўтирар тўрда,
Маърифат сочарлар юрта,
Қирқ чилтан жамлашган ерда,
Дилининг азбари надур?

Ошиқ Ойдин:

Дарвишлар ўтирар тўрда,
Маърифат сочарлар юрта,
Қирқ чилтан жамлашган ерда,
Ҳақнинг лутфи азбаридур.

Гўрўғли:

Ул кимса онадин бўлди,
Отасина никоҳ қилди,
Равшан деяр насл қилди,
Эри надур, зани надур?

Ошиқ Ойдин:

Ойдин деяр, ёнди жоним,
Вафоси йўқ бу жаҳонни,
Одам ота ул Ҳаввони,
Ҳам отаси, ҳам эридур.

Савол-жавоб тамом бўлгандан кейин Гўрўғли Ошиқ Ойдин пирнинг устозлигига пирлигига кўзи етиб, унинг оёғига йиқилиб, мен неча манзил йўллардан пиёда юриб риёзат тортиб сенга шогирд бўлмоққа, соз ўрганмакка

келдим деди. Шунда Ошиқ Ойдин айтди: Эй, ўғлим сенинг кўзларинг ўйдолок кийимларинг жулдур, сен бу ерда шогирд бўлиб юра билмассан, деди. Гўрўғли айтдики, менинг кўзим ўйдолок бўлса, мен шунча йўллардан азоб чекиб келаётирман бу ҳорғинликдан, кийимим ёмон кўринса бошқа кийим топиб киярман, деди. Шунда Ошиқ Ойдин айтдики, сен бизга шогирд бўладиган бўлсанг одобли, ҳурматли бўлишинг керак. Менинг бу ерда 360 шогирдим бор, сен 361-бўлдинг, деди. Сўнг Гўрўғлининг кийимларини чиқартириб, эйнига малла тўн, оёғига кўҳа кавиш-маҳси, бошига телпак кийдирди. Шундан кейин Ошиқ Ойдин Гўрўғлини ёнига чақириб, ўтиришмаларга бирга олиб бориб юраверди.

Кунлардан бир кун Ошиқ Ойдин пир намоз вақти ётган ерида бир туш кўрди. Тушида 360 боғ кўринди, боғнинг ўртасида кўшк, кўшкнинг ойнасида бир қиз кўринди. Пир бу аҳволни кўриб уйғониб, ўрнидан турди. Бу тушим не туш, не воқеа экан, буни бир шогирдларимга айтиб кўрсам нечук бўлар экан, улар йўриб кўрсинлар, деп шогирдларини ҳузурига чақирди.

Шогирдлари келиб қўл қовуштириб салом берип турдилар. Шунда пирнинг кеча мен бир воқеа кўрдим деп шогирдларига қараб айтиб турган шеъри:

Шу кеча ётвадим бир аҳвол кўрдим,
Бир бўлак бошлари тиллоли келди.
Сесканиб уйғониб еримдан турдим,
Қўллари тиллодин асоли келди.

Кўрмишам бир моҳитобон тушимда,
Ҳеч нарса қолмамиш ақли-ҳушимда,
Бир каниз тожини қўймиш бошимда,
Жиғоли бошлари ҳилоли келди.

Гўзаллар жам бўлиб нақшбанд айлаб,
Тамоми зўр йигит ўзини шайлаб,
Бир нозанин келди зулфини товлаб,
Ой кўрдим, кечанинг жамоли келди.

Ошиқ Ойдин сўзим ёлғон деманглар,
Бу сирларим ичда пинҳон деманглар,
Магар бўлса ҳуру-ғилмон деманглар.
Кўнглима бир ёрнинг хаёли келди.

Бу сўздан кейин Ошиқ Ойдиннинг шогирдлари бу тушни ҳар ёна йўриб кўрдилар, лекин ҳеч тўғри чиқмади.

Ошиқ Ойдиннинг 360 шогирдининг орасида Карамжон деган бир шогирди бор эди. Уни отаси пирнинг хизматига олип келганда ўғлон етти ёшида эди. Хизмат қила-қила ҳозир ўн тўрт ёшга етган эди. Хизмат қилиб худоға ёққан ўғлон эди. Хирмондали қиз шу йигитга тақдир қилинган эди. Карамжон айтдики, пирим рухсат берсангиз тушингизни мен йўрай, деди. Ошиқ Ойдин рухсат қилди. Шунда Карамжоннинг тушни йўриб айтган шеъри:

Муборак халифам бу кўрган тушинг,

Бошда келган Расулилло бўлодур.
Кўнглим очиб сўзим баён айласам,
Сўнги келган Сафиулло бўлодур.

Қирқ каниз олдинда сўрди жавоби,
Бирининг кўлинда гулгун шароби,
Қўл қовшириб этди анга жавоби,
Шароб берган шул паризод бўлодур.

Гўзаллар жам бўлиб сайра чиқибдур,
Кўз кулдириб, қалам қошин қоқибдур,
Бўйнина маржону тумор тақибдур,
Кўрган кизинг Хирмондали бўлодур.

Уч юз олтмиш шогирд бу тушни билмас,
Ҳақ назар этмаса хабари бўлмас,
Пирга қуллуқ этиб ноумид қолмас,
Буни айтғон Карам ўғлон бўлодур.

Карамжон сўзини тамом қилгандан кейин Ошиқ Ойдин, сен худога ёққан йигит экансан, бу қиз сенга тақдир этилган экан, мен сенга шуни олиб бармасам бўлмас, деп унинг қўлига тўққиз тилло бериб, бор бозорга бориб, бир ола хўржин билан, бир оқ эшак топиб кел, деди.

Карамжон бу ишларни бажаргандан кейин, Ошиқ Ойдин эшакни миниб, хўржинни солиб, орқасига Каримжонни миндириб, Рум шаҳрига қараб йўлга равона бўлди.

Бу гапларни эшитган Гўрўғли шу вақтда буларнинг олдига чиқди. Йўл бўлсин, бобо, деди. Бобо айтдики, Рум шаҳрида Хирмондали деган бир қиз бор экан, шу қиз бу болага тақдир қилинган экан, шуни олиб бермакка бораётирман, деди. Шунда Гўрўғли айтди: Эй бобо сени боражак еринга биз ҳам борганмиз, биз ҳам сенинг ёнинга имон талаб этиб келиб ётганимиз йўқ, Хирмондалининг ёнига бир-икки бориб, тошимиз паст келганидан бир йўл кўрсатар деп сенинг ёнинга келиб ташлаганмиз, деди. Ошиқ Ойдин айтдики, эй ўғлим сен ўн борсанг ҳам, у қиз сенга тақдир этилган эмас, деди. Гўрўғли пирдан бу жавобни эшитгандан кейин, саллани, масхи кавушни отиб уриб, ўз либосларини кийиб, ғиротни миниб Чандибел нердасан, деп бадар кетди.

Энди сўзни Ошиқ Ойдин бободан эшитинг. Бобо кўп замон йўл юриб, Рум шаҳрига етди. Хирмондали кизнинг уйини сўраб, боғини топиб, бориб айланиб-ўврилиб кўрди. Қизнинг боғининг кун чиқар томонида катта бир қабристонлик бор эди. Шунинг катта бир хоноқоси бор эди, шу жоёга қўш ташаб ётаверди. Пир Карамжонга йўл-йўриқ кўрсатиб, гунорта маҳали боғнинг ичига кириб, Хирмондали киздан бир хабар олиб чиқишни буюрди. Эртаси куни гунорта вақти Карамжон дуторни орқасига танғиб, боққа кирди. Кириб кўрса ҳамма ёқ лозазор, канизлар беҳисоб. Карамжон канизлардан ўтиб нарироқ борса, Хирмондали саройининг эшигидан чиқаётган экан. Хирмондалининг кўзи бирдан Карамжонга

тушди.

-Ҳой, ўғлон не иш билан юрибсан?- деди қиз.

-Мен ўтинчи савдогар боласиман, ўтимиз ўчиб қолди, ўт сўраб келдим, деди бола. -Ўт керак бўлса ана ўчоқда, олавер, деди Хирмондали. Карамжон эгилиб ўчоқдан ўт олиб, монгалга солаётирган вақтида орқасидан дутор кўриниб кетди. Дуторга кўзи тушган Хирмондали сўради, эй ўғлон, сен бахшимисан ё ошиқмисан? Карамжон айтдики, ҳаммасидан ҳам оз-моз бор. Қани эса созингни кўлингга олиб, бир соз, этиб бер, шунда сенинг ким эканлигингни биламиз деди қиз. Шунда Карамжоннинг тиллодан ҳал берилган қазма дуторни кўлига олиб, қизга қараб туриб айтган шеъри:

Мени сўрсанг келдим Бастом элиннан,
Карам ўғлон боғ сайлина келибдур.
Боғбон бўлиб гуллар терсам боғингнан,
Карам ўғлон боғ сайлина келибдур.

Мен бир ошиқ сенга келдим соз билан,
Бир жайрон овладим баҳри боз билан,
Савашим бор Хирмондали қиз билан,
Карам ўғлон боғ сайлина келибдур.

Боғбон бўлиб боғинг гулин термишам,
Хизмат айлаб қуллуғингда турмишам,
Сенинг билан бирга даврон сурмишам,
Карам ўғлон боғ сайлина келибдур.

Ошиқларнинг иши суҳбат-соз бўлар,
Қиш кунлари ўтиб, баҳор, ёз бўлар,
Ўттиздан сўнг куч камаяр-оз бўлар,
Карам ўғлон боғ сайлина келибдур.

Вақтинг ўтса қариб қақдинг дол бўлар,
Халифамни кўриб тилинг лол бўлар,
Ошиқларга сийнам усти жой, бўлар,
Карам ўғлон боғ сайлина келибдур.

Ошиқ Карам ошиқ бўлдим ўзинга,
Қурбон бўлай ёрнинг қора кўзига,
Ошиқ бўлдим онасининг қизига,
Карам ўғлон боғ сайлина келибдур.

Карамжон бу сўзларни айтиб тамом қилгандан кейин қиз унинг бу сўзларидан маъно топиб олди, ўғлоннинг гапга бурро эканлигини билди. Лекин сир билдирмасдан бир баҳона топиб, уни ҳайдаб юборишни кўнглига тугди. Карамжоннинг «Ошиқ бўлдим онасининг қизига» деган сўзини баҳона қилиб, сен

мени ўйномоққа келган экансанов, мана сенга «онасининг қизи» деп, дуторни икки бўлиб, синдириб, болани боғдан ҳайдап чиқариб юбарди.

Карамжон эшикка чиқиб туриб ўйланди: дуторни синдиртириб, халифамни ёнига борсам, халифам ҳам сен шу қиздан босқи топиб келдингми, деп мени хўрлаб юрса, кел қани қайтадан бир ўзимни синаб кўрай деп, боққа қайтди.

Ичона кириб, узоқроқда туриб, синган дуторни кўрсатиб, Хирмондали қизга қараб, иккинчи марта айтган шеъри:

Синса синсин бизнинг дутор,
Синган дутор излашармиз,
Сен-ла устозим келганда,
Нор туядай дизлашармиз.

Ошиқларнинг кўнгли ёздир,
Иши мудом суҳбат-создир,
Дуторнинг хуни бир қиздир.
Халифам келса гаплашармиз.

Эсингдан бўлибсан жудо,
Юзингдан кетибдур ҳаё,
Бизга-да ёр бўлар худо,
Ҳақ дил берса сўзлашармиз.

Хирмондали келди қаҳринг,
Йўқму сенинг номус оринг,
Нечун синдирдинг дуторим,
Синган дутор излашармиз.

Ошиқ Карам менинг отим,
Оллоға етишди додим,
Ошиқ Ойдин пир-устозим,
Устоз келса сўзлашармиз.

Карамжон бу сўзни айтари айтди-дон қизнинг авзойини кўриб кўрқиб қочди. Хирмондали туто-тут деп Карамжоннинг изидан югуриб, тутиб қўлтиғидан олиб, саройга киргизиб, етти қат кўрпачанинг устига қўйди. Карамжон боғдошни қуриб ўтираверди. Шунда Хирмондали қиз айтдики, эй, ўғлон шу ўтиришингда бир нарса айт, жуфт айтсанг ҳам тоқ айтсанг ҳам ўласан, деди.

Шунда Карамжон: бу нучук гуринг бўлди, бу элда йўқ гуринг-қу, кел яхши айтсам айтақолай, деп бир ғазал айтди:

Бир сўзим бор уяламан айтмоқа,
Айтсам ўлдирасан, айтмасам ўлам.
Оқ сийнангда битган қўша норингдан,
Тутсам ўлдирарсан, тутмасам ўлам.

Мен сени севарман жон билан дилдан,

Сен мени севмака кўрқарсан элдан,
Морқа бармоқлардан, хиноли кўлдан,
Тутсам ўлдирарсан, тутмасам ўлам.

Ман кечибман номус билан оримдан,
Мен кўрқманам ғазаб билан қаҳрингдан,
Оқ юзингда битган кўша холингдан,
Суйсам ўлдирарсан, суймасам ўлам.

Ошиқ Карам кирам сенинг қўйнинга,
Ҳеч ким чидай билмас сенинг ўйининга,
Мен кўрқаман қўлим солсам бўйнинга,
Солсам ўлдирарсан, солмасам ўлам.

Карамжон бу сўзни айтгандан кейин Хирмондали айтди, тўхта, сенинг устозинг ким?

-Менинг устозим Ошиқ Ойдин, деди Карамжон,

-Устозинг Ошиқ Ойдин бўладиган бўлса, биз гуноҳкор бўлган эканмиз, у киши ошиқларнинг пири, ҳам устози бўладилар, унда биз дуторни нотўғри синдирибмиз, уни тузаттириб беришимиз керак экан, деди Хирмондали. Шундан сўнг дарров шу яқиндаги Ғойиб харрот деган устани чақиртириб, дуторни бурунгисидан ҳам яхшироқ этиб, тузаттириб берди. Хирмондали яна айтдики, эй ўғлон, сенинг устозинг билан биргаликда чақирдик, бизда меҳмон бўласизлар бор, халифангни олиб кел, деп буюрди. Шундан кейин Карамжон дуторни қўлига олиб пирнинг олдида борди.

-Нима қилиб келдинг, ўғлим, ошиғингни кўрдингми, деди Ошиқ Ойдин.

-Ҳова кўрдим, сизни боғига чақириб юбарди, меҳмон бўлар эканмиз, деди Карамжон.

-Ҳовлиқма, сен ўғлим, энди ишни боладик деди пир, сенинг ишқинг унинг сийна сандиғидан ўрин олган бўлса, ўзи излаб келади, деди. Шу кеча иккинчи таҳорат-ибодатда бўлдилар.

Карамжон билан Ошиқ Ойдин меҳмонга келавермагандан кейин Хирмондалининг ичига ҳўвл тушди. Эртасига эрта билан ўрнидан туриб, чойчилимдан ёзилишиб, канизларни ёнига чақириб, сўз юритдики, шаҳри Бастом деган вилоятдан ошиқларнинг ҳам пири ҳам устози Ошиқ Ойдин пир келган экан, биз бундан беҳабар қолиб, шогирдини уриб, дуторини синдириб, уриб қувиб юбарган эдик. Ул ўғлон бориб халифасига айтган бўлса, пир агар ўпкалаган бўлса, гуноҳкорлиғимизни айтиб узр сўрамасак бўлмас, деди.

Шундан кейин канизлар билан биргаликда Ошиқ Ойдин билан Карамжонни излаб йўлга чиқдилар. Энди сўзни Ошиқ Ойдиндан эшитинг. Ошиқ Ойдин Хирмондалини барибир излаб келишини билар эди. Шунинг учун Карамжонга Хирмондали келганда нима қилажагини ўргатиб, ўзи бир мазорнинг ичига кириб ётди. Шу вақтда Хирмондали канизлари билан келиб, Каримжонга дуч бўлди. Ундан сўрадики, эй ўғлон, авлиёнинг бошинда нима қилиб турибсан, оқшом нега меҳмонга бормадингизлар? Унда Карамжон устози ўргатганидай қилиб айтдики,

авлиё бошинда туришимга сабаб, оқшом қайтиб келсам устозим ўлиб қолган экан, шуни жойлаб турипман, деди. Шунда Хирмондали Карамжонга қараб, хавойи сиёсат этиб, бир шеър айтди:

Нечун сен кўркмадинг маннан,
Сен не ернинг ўғлонисан?
Айрилибсан устозингнан,
Энди ўзинг омонмисан?

Шунда Ошиқ Ойдин гўрда ётган еринда қизнинг сўзини эшитиб, чанг-чўпини қоқиб, бирдан гўрдан чиқиб қизга қараб жавоб бериб бир шеър айтди.

-Юз минг муқома дўндириб,
-Ёш кўрдингми ўғлонни сан?
-Уриб дуторни синдириб,
-Бўш кўрдингми ўғлонни сан?

-Кет, бобо келган йўлинга,
-Қарамай соғу сўлинга,
-Дўғри келибсан ўлима,
-Нердан чиққан девонасан?

-Ошиқнинг сийнаси чокдур,
-Сиғингани мудом ҳақдур,
-Бобонгнинг хаёли кўпдур,
-Кўрсатагўр, сийнангни сан.

-Кет бобо кўзимдин йироқ,
-Гарданинга деяр таёқ,
-Ўзинг қарри соқолинг оқ,
-Қўл узатма сийнама сан.

-Чекма пардани юзлара,
-Қарама бошқа қизлара,
-Ёшлик этарсан бизлара,
-Чақир, келтир онангни сан.

-Хирмондали қайтдим ройдин,
-Юзларим тиниқдир ойдин,
-Бобо келдинг қайси жойдин,
-Тилга олма онани сан.

-Ёнди, ширин жоним ёнди,
-Диним Муҳаммад диниди,
-Мен ўзим Ошиқ Ойдинди,

-Азиз сақла, меҳмонни сан.

Хирмондали айтишувда Ошиқ Ойдиндан енгилди. Ундан кейин буларни боққа киритиб иззат-икром билан меҳмон қилди. Шу вақтда Хирмондалининг отаси Арслонбой бу воқеанинг устига келиб қолди. Бу бобони кўриб, сен энди келиб-келиб шу девонаға борасанми, деп, жанжал кўтариб, Ошиқ Ойдин билан Карамжонни уриб-уриб хайдаб юбарди. Ошиқ Ойдин боғдан чиқиб, бир жойға бориб, яхшилаб ўйланди. Шунда бирдан Рум подшосининг ўзига танишлиги ёдига тушиб, тўғри подшонинг саройига қараб йўла равона бўлди. Подшо пирнинг арзини тинглаб, икки ясовул билан Арслонбойни оёғини ера тегизмасдан саройга олдирди. Подшо айтдики, эй занғар, Арслонбой қизининг оламга келганда эълон берди:

-Ким мени айтишиб енгса, тутишиб йиқса шунга бораман, деп сайлаб 360 йигитнинг калласини кесди, ё булардан хабаринг йўқмади эди, шу йигитларнинг хўстор-ховондори қон-хун талаб қилиб не сен ёққа, не мен ёққа келмадилар-ку. Шу қизинг рос бу пирдан енгилган экан, ўзинг тўй-томоша этиб бермайсанми? Ҳозир қизингни шуларга бермасанг дорга остираман, деди подшо.

Арслонбой ажаб бўлади деп, ўғил ўрнига сақлаб қўйган қизи бўлганликдан уч кеча-кундуз тўй-томоша қилиб, эл-юртни йиғди, шу тўйда Ошиқ Ойдин Хирмондалини шогирди Камражмонга бахш этди. Хирмондали билан Камрамжон мурод-мақсадига етдилар.

Ошиқ Ойдин бир неча кун меҳмон бўлгандан кейин жавоб олиб қайтмоқчи бўлди. Арслонбой розилик берди, 40 нарнинг устига хўржин юклаб, уларни тиллодан тўлдирди. Уларнинг устига бобони, қизи билан Карамжонни ҳам миндириб, ёнларига одам кўшиб, уларни шаҳри Бастомга жўнатиб юбарди. Ошиқ Ойдин Бастом вилоятига бориб, Карамнинг отаси уста Бодомнинг уйига келин туширди. Бу ерда ҳам уч кун тўй-томоша бериб, от чоптириб, олтин қовоқ отдириб мурод-мақсадига етди.

Энди гапни Гўрўғли Султондан эшитинг. Хирмондали қизни Карамжон олди деган хабар жаҳон-оламга овоза бўлиб кетди. Бу сўз Чандибел вилоятиндаги Гўрўғлибекнинг қулоғига ҳам етди. Гўрўғли бу сўзни эшитиб ундай бўлса мен ундан бир хабар олиб келай деп шойи шаймонини тутиб, ғиротни зартанг забартанг эгарлаб, йўла равона бўла-верди. Гўрўғлининг Сафар Маҳрам деган бир ботир, саркарда йигити бор эди, шу боришда Гўрўғли шунга дуч келди. Гўрўғлининг йўлга отланаётирганини кўриб, Сафар Маҳрам айтдики, эй, Гўрўғли оға, йўлинг бўлсин, нера бориб, нердан келжаксан? Шунда Гўрўғли айтдики, шаҳри Бастом вилоятига бориб Хирмондалидан хабар кутмоқдаман, деди.

-Агар сан шаҳри Бастом вилоятига кетажак бўлсанг, шу нарса эсингда бўлсинки, келишда бизга бир семиз қиз келтир, деди Сафар Маҳрам.

Гўрўғли айтдики, қани қиз нечук бўлсин, шунини шеърда таърифлаб бир айтиб бер, деди. Шунда Сафар Маҳрамнинг қизни таърифлаб, Гўрўғлига қараб айтган шеъри:

Арзим эшит, Гўрўғли оға,
Биза бир севар ёр гатир.
Бир ёра бўлдим интизор,
Оға биза бир ёр гатир.

Бўлдим отангни кўшинда,
Кулфат қолмасин бошимда,
Бўлсин йигирма ёшинда,
Оға биза бир ёр гатир.

Ўзи эшон, сўфи бўлсин,
Кийгани зар тўппи бўлсин,
Юмолоқ ҳам лўппи бўлсин,
Оға биза бир ёр гатир.

Олтин-кумушдан шайлансин,
Кўрганнинг ақли бойлансин,
Айвонда зўрдан айлансин,
Оға биза бир ёр гатир.

Чаппа оқиб денгиз бўлсин,
Ошиқликда тенгсиз бўлсин,
Узун бўйли семиз бўлсин,
Оға биза бир ёр гатир.

Гўрўғли бек бир од айла,
Ўтганларни сан ёд айла,
Сафар Маҳрамни шод айла,
Ҳарна гатирсанг, бор гатир!

Сафар Маҳрам бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин Гўрўғли бир қиз олиб келишга ваъда бариб, шаҳри Бастом вилоятига қараб йўлга равона бўлди. Чўли жазиралардан ўтиб, тоғу тошлардан кечиб, Бастом вилоятига бориб етди.

Гўрўғлининг кўлида бир қазма дутор бор ади. Сен ҳам борганда бир баҳона бўларсан, деп икки буклаб синдириб, хўржинга солиб кўяберди. Гўрўғли одамлардан уста Бодомнинг уйини сўрай-сўрай охири устанинг дўконининг олдидан чиқиб отдан тушди. Гўрўғли отини жой боғлаб, устанинг дўконининг очиклигини кўриб, унинг бор аканини билиб яқин борди. Бориб, қопидан калласини суқди. Унинг эгнидаги ёй ҳам қаса турган эди, бир интилганда қопини ёнгозиқи билан бирга кўпориб ичона кирди.

Эндиги сўзни уста Бодомдин эшитинг. Уста Бодом бир нашаванд, бангги одам эди. Нашаси ҳам тамом бўлиб, кайфи ҳам қочиб ўтирган эди. Гўрўғли ёнгозиқни эгнига илдириб, ёнгкидин губурдаб дўкога кирганинда устанинг юраги ёрилиб кўрқиб, жони чиқиб қичқирди: эй, сен нақора одамсан, натган саҳройисан?

Гўрўғли ҳеч нарса билмаган одамдай бўлиб, ассаломмалакум уста, сени одовозангни эшитиб, Чандибелдан чиққанман, бизнинг бир яхши дуторимиз бор эди, синди, шуни тузаттирмакка келган эдик, дўконни қописи ҳам тор экан сиғмадим, нега бўлса кечирасан, деп синиқ дуторни чиқариб, устанинг кўлига бериб, бир шеър айтиб дурган ери:

Сени дейиб Чандибелдан келмишам,
Устам созим қайил, қардош бўлали.
Ҳасрат билан заъфарондек сўлмишам,
Устам созим қайил, қардош бўлали.

Устасан, устасан, қилма баҳона,
Овозанг тушибди жумла-жаҳона,
Бир кеча меҳмонман қизинг-жувона,
Уста созим тузат, қардош бўлали.

Эллар кўриб Чандибела кўз этсин,
Ани кўриб элдан эла сўз этсин,
Кўз ўтмаса, бу шогирдинг тузатсин,
Уста созни тузат, қардош бўлали.

Эллар кўзи Чандибелнинг дузина,
Қурбон бўлай шогирдингнинг кўзина,
Садаф қўндир устам, созим юзина,
Устам созим қайил, қардош бўлали.

Бу сўзни эшитгандан кейин уста дуторни кўлига олиб, у ёна, бу ёна айлантириб, ўврилтириб кўраверди. Шунда Гўрўғли: эй уста мен сенга аввалидан бир тилло бериб қўяй, яхшироқ этиб тузат, дегандан кейин устанинг кўнгли хуш бўлиб кетиб сўради: эй ўғлим, отинг ким? Гўрўғли айтди: отима Гўрўғлибек дерлар. Уста Бодом Гўрўғлибек отини эшитгандан кейин алди олти, енги етти бўлиб, баракалло ўғлим, алашма этма биз бир гиёванд одам, энди қистанма, чой-чилимадан ёзилишавер, деп кўкнорга одам юбариб олдириб, ичиб маст бўлиб, кўнглини жам этиб дуторни покиза этиб тузатиб, Гўрўғлини кўлига берди. Энди сени бир эчки сўйиб меҳмон этай деп, бир кўтир эчкиси бор эди, сўйиб қозонга юбарди. Шўрва бир қайнаб чиққандан кейин дастурхондаги бори нонни олиб қўлтиғига қисиб, қозоннинг қулоғига минди, Гўрўғли. Айтдики, эй бобо оч бўлган эканмиз, бизни алашма этма, узоқ йўлдан ҳориб келдик, деп хом шўрвадан қорнини қойим тўйдириб олди. Гўрўғлининг ёнида бир 12 мисқол чиқар-чиқмас дори бор эди. Гўрўғли одамни беҳуш қиладиган шу дорини қозоннинг бир четидан кўйиб юбарди. Эчкининг эти билан дори ҳам қойим қайнаб пишди.

Эндиги сўзни уста Бодомдан эшитинг. Уста Бодом, оч бўлдик ўғлим, деп деҳқон дешдовон одамларни чақириб, овқат зўр бўлди деп, Гўрўғлини ҳам чақирди. Шунда Гўрўғли айтдики, эй ота, сизлар бемалол еб-ичаверинглар, ёнга мен хом шўрвадан қойим тўйган эканман, дим бўлмаса қозоннинг четидан оз-моз кўя кўйинг, деди. Уста Бодом бодяни эчкининг этига тўлдириб, нонни ҳам нўмай тўғраб олиб келди. Бодяга кўл узатган одамнинг фотиҳа ўқишга ҳам равоти келмай қолаварди. Ҳамма беҳуш бўлиб, ухлаб қолгандан кейин Гўрўғли Хирмондалини чақирди. Шу вақтда Карамжон ҳам шикорга кетган эди. Хирмондали билан Гўрўғли сўрашдилар-исташдилар, ака-сингил бўлдилар, Гўрўғлининг олдидан Хирмондали турли таомларни ўтказди, бош-оёқ сарполар

қўйди. Кўнглини хуш этиб узатжақ вақтида Гўрўғли айтдики, аммо Хирмондали, бизнинг бир ботир, саркарда йигитимиз бор эди; шу бизга бир зот кетир, деган эди. Хирмондали айтди: Гўрўғли оға, қани айт, шу айтганинг не зот, деди. Бизга бир қиз топиб қайт, деган эди, деди Гўрўғли.

Хирмондали айтдики, оға бу иш учун хотиринг жам бўлсин, уста Бодомнинг беш қизи бор, тонгда гул термакка чиқадилар, сен боғнинг дарвозасининг олдига чиқиб тур, мен уни эргаштириб бораман, боғдан чиқараман, ангсасига чангални солиб ўта кет, деди Хирмондали Гўрўғли эрта билан боғнинг дарвозаси олдига чиқиб турди. Уста Бодомнинг улли қизи этагини тўлдириб эрта тонгда гул териб юриганида Хирмондали қидириб келамиз деп уни эргаштириб, дарвозадан чиқарди. Қизга Гўрўғлининг кўзи тушгани замон, келиб қизнинг энгсасига чангални солди, Хирмондали орқасидан кўтаришиб юбарди, ирғиб Гўрўғлининг орқасига минди. Гўрўғли ғиротга қамчи босди, шу орада бир кичик дарё бор эди, от югуриб келишида ўзини зингди, шу зингганда дарёнинг ориғи канорига бориб тушди. Шу орада канизлардан бири қизнинг олиб қочилганини билиб, югуриб уста Бодомнинг ёнига бориб, туртиб уйғотиб, устага қараб бир шеър айтди:

Уста Бодом қизинг кетди,
На боғ туйди, на боғбонинг.
Бир ғўч йигит олди қочди,
На гул туйди, на гулзоринг.

Дунёнинг кечарин билди,
Сенга бир ёмон гап бўлди,
Бир ҳароми, занғар келди,
На дўст туйди, на душманинг.

Олиб қочарин ўйлади,
Оти, ёроғин шайлади,
Бибимни ота жойлади,
На гул туйди, на гулшанинг.

Гулшан деяр, ёниб келдим,
Туганмас балоға қолдим,
Улли Бибимдин айрилдим,
На боғ туйди, на боғбонинг.

Уста Бодом бу сўзни эшитиб, теша, бичқини, қочов, болтани хўржинга солиб, бир ола ёбини миниб, чиқди. Бу от 40 қамчи урса бир йўртмас, ўт еса оғзи ерга етмас, отлатсанг орава шиғирдан ўтмас бир от эди. Уста Бодом шу боришига дарёнинг бўйига етди. Қараса дарёнинг ориёғинда қизи билан Гўрўғлини кўрди. Хўржиндан пойтешани олиб, ол Гўрўғли ўлдинг, деп отиб юбарди, пойтеша дарёнинг ўртасига бориб тушди. Сўнг қўлига болтани олиб бошидан ғирлантириб отиб юбарди, у ҳам, дарёнинг ўртасига тушди. Энди газик бичқига келди. Бичқини олиб ол, энди ўлдинг Гўрўғли деп, назарлаб бошидан айлантриб турган эди, бичқининг тиши бурнинг бир палласига илишиб, қўпориб олиб ўта кетди. Уста Бодом ўйланди, бу ишимиз бўлмади, тос бўлмаса бурундан айрилган эдик, энди

бир хушомад уриб кўрай деп, дарёнинг бери ёнинда туриб, Гўрўғлига қараб айтган шеъри:

Гўч йигитнинг тушар йўли,
Ташла, Гўрўғли ночорни.
Мард бўлмасми туркман ўғли,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Отинг тоғлардан ошмасми,
Бу жонинг ёниб кўймасми,
Яна дуторинг синмасми,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Гиротинг тоғлардан ошар,
Мард марда келиб учрашар,
Яна манго ишинг тушар,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Қизил гуллар солланади,
Доғ бошинда дўланади,
Қизим киши галиниди,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Арзимни борини дедим,
Қалинини олиб едим,
Қийналдим мен ёндим куйдим,
Ташла, Гўрўғли ночорни.

Уста Бодом бу сўзни айтиб тамом қилгандан кейин, Гўрўғли айтдики, эй уста, хафа бўлаверма, шугун-эрта Усмонлига чоповулга ўтаман, қизингнинг қалинига шунда етти пудлик бир эчки ташлаб ўтаман, деп Чандибел вилоятига қараб кетаверди. Тоғу дара, чўлу жазиралардан ошиб, Чандибел вилоятига бориб етди. Борса Гўрўғлининг ботир йигити Сафар Маҳрам улли меҳмонхонани безаб, ўзининг тенг-тушлари билан хазм- базм қилиб ўтирибди. Гўрўғли отдан тушиб, дами-тинчини олгандан кейин Сафар Маҳрамнинг тўйини бошлаб, уч кеча-кундуз тўй-томоша этиб, олиб келган қизини Сафар Маҳрамга никоҳлаб, мурод-мақсадларига етидилар.

Бу дostonни ўқиб кўрган, эшитган ҳамма мурод-мақсадига етсин!

Авазнинг келтирилиши (Китобий вариант)

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Ваёнгон шаҳринда Булдурук қассобнинг Авазхон деган ўғли бор эрди. Юсуфшоҳнинг хизматинда эрди. Қаландар деган бир киши подошоликни тарк этиб, келиб Юсуфшоҳнинг хизматкори бўлди, ҳар кунда бир мартаба Авазхонни кўрмак учун. Кунлардин бир кун Юсуфшоҳ кушлаб кетди. Авазхон мунда арз сўраб қолди. Ул Қаландаршоҳ

Авазхоннинг жойинда туриб айди: -Эй Авазхон, манинг арзим бор. Авазхон айди:- Айтгил, на арзинг бор? Анда Қаландаршоҳ айди:-Ман уч йил бўлди, подшоҳликни тарк қилиб, сани ҳар кунда бир мартаба кўрмак учун хизматкор бўлдим. Эмди манго ҳар юзингдин бир жуфт бўса, сақоқингдин бир жуфт бўса бергил, деди. Анда Авазхон айди:-Рост айтурсан. Ман Юсуфшоҳнинг хизматинда турурман. Анинг нонини ерман, тўнини киярман. Юсуфшоҳ келгандин сўнг жавоб олурман. Бир бўса бергил деса, икки бўса берурман. Икки бўса бергил, деса уч бўса берурман. Қаландаршоҳ туриб кетди. Юсуфшоҳ қушдин (шикордан) келди. Қаландаршоҳнинг сўзин (Авазхон) Юсуфшоҳга арз қилди. Аваз айди:-Сан қушга кетиб эрдинг. Анда Қаландар мандин беш бўса тилади. Ман сандин берухсат бармадим. Не жавоб айтурсан? Анда Юсуфшоҳнинг қаҳри келиб айди, жаллодларга буюринг;-Қаландарни ўлтурсунлар. Анда Авазхон айди:-Юсуфшоҳ бир ўғлон учун бир Қаландарни ўлтурубдур, деб маломат қилурлар, деб гуносин тилади. Подшоҳ ўлтурмади. Қорнига қирқ қамчи, орқасига қирқ қамчи уриб айди:- Бу шаҳарда турсанг ўлтурурман, деб сиёсат қилди. Анда Қаландаршоҳ айди:-эмди ман мунда турмасман, деб шул Чордоғли Чамлибелда Гўрўғлибекнинг ёнига бориб, ани устинга юбориб, Авазхонни алингдин олдуруб, бир оқшом ул бирла даврон сурмасам, Гўрўғлибек шул хизматни битирмаса, бир гуржини бўйнига ип тақиб одини Гўрўғлибек кўйиб, юрт-баюрт кантба-кант, шаҳарба-шаҳар отин ерга урурман, деб қасамёд қилди. Шаҳардин чиқиб, юриш қилди. Бир неча кунлар йўл юриб, Чордоғли Чамбилбела келиб, дарвозада оҳунола чекти. Гўрўғлибек майхонада ўлтуруб эрди. Гўрўғлибек айди:-Эй Сафармарам ул қаландарга бир жом танга чиқориб бергил, теди. Сафармарам чиқориб берди. Қаландаршоҳ уч мартаба жомни бошидин айлантуриб, отиб юборди. Ҳар танга бир ёнға сочилиб кетди. Сафармарам айди:-эй Гўрўғлибек, ул қаландарга бир жом танга бердим. Бошидин уч маротаба айлантуриб, сочиб йиборди, ҳар танга бир ёнға кетди. Анда Гўрўғлибек айди:-ул бедард одам эрмасдур, мунда келсун. Сафармарам олиб кирди. Гўрўғлибек-жой бериб, сўраштилар. Анда Қаландаршоҳ айди:-манинг бир-икки калима сўзим бор, соз бирлан баён қилайин, деб бир варсоқи айди:

Гўрўғлибек, эшит мани арзимни,
Бошдин гечанларим баён айлайин.
Ваёнгонда Булдур қассоб ўғлини,
Авазхон сўзини аён айлайин.

Уч йил биза завқу сафо сурдирди,
Муборак жамолин биза кўрсатди,
Беш бўса деб саксон қамчи урдирди,
Туганмас жонима азоб айлайин.

Магар ёши ўн тўрт-ўн бешда бўла,
Бир шайдо булбулдур қўнмишдур гула,
Мустафо бош бўлиб қирқ йигит била,
Мудом қўл қовшуриб хизматда бўла.

Қурбон бўлсам Авазхонни белина,

Сарим қурбон боғда қизил гулина,
Зарафшон кокили тушар белина,
Гул юзини моҳитобон айлайн.

Эгнимда жанда, бошимдин кулоҳни,
Тилимдин қўймадим зикри санони,
Қаландарман газдим неча қалъани,
Авазхон сўзини тамом айлайн.

Аммо Қаландар бу сўзни тамом қилди. Алқисса, Гўрўғлибек бу сўзни эшитиб туриб, қийротин эгарлаб кетарман бўлди. Анда Қаландаршоҳ айди: -Ҳай-ҳай Гўрўғлибек, сани олиб келур ё келмасингни билурман. Шул ерда кўрмай (Авазхонни) таъриф қилиб бир сўз айтгил, теди. Гўрўғлибек кўрмай ғойибона алина созин олиб бир сўз айди:

Кўнгил толвос этар Чамбилбелларни,
Ваёнгон шаҳрина борсам Авазжон.
Умидим борсангиз жаннат юзиндин,
Мудом хизматингда турсам Авазжон.

Санинг ишқинг бўлди жонима ёғий,
Гурур айлаб шу кун минсам буроқи,
Ғойибонадин ёнар ҳуснинг чироғи,
Қул бўлиб қулликда турсам Авазжон.

Қурбон ўлсам Авазжонни белина,
Жоним қурбон Авазжонни йўлина,
Миндурубон қийротимнинг белина.
Чамлибела олиб келсам Авазжон.

Нар каби тиш қайраб кирсам майдона,
Йазидларни келтурурман омона.
Шоҳларнинг бошиға туғса замона,
Бошим кетса юз ўгурмон Авазжон.

Гўрўғли дер, ҳақ эшитсун ноламни,
Авазжон овозанг тутти оламни,
Яратгон биру бор берса ёримни,
Чамбилбела олиб келсам Авазжон.

Аммо бу сўзни тамом қилиб, кетарман бўлди. Анда йигитлари айдилар:- Бизларга бир насиҳат айтиб кетгил. Анда Гўрўғлибек йигитларига қараб бир сўз айди:

Эй ёронлар мусулмонлар,
Суҳбат айланг кўнгил очар.
Ёлғончи фоний дунёға,
Келган эгланмайин гечар.

Газманглар беҳуда ера,
Уграюрсан ёвуз дарда,
Кўб ёлборсанг бир номарда,
Қарши келса қонинг ичар.

Беклар олдинда девондур,
Ани билмаган ҳайвондур,
Одам одамға меҳмондур,
Кўнгил кўнгилдин сув ичар.

Алин баргана ал барсанг,
Қадрин билгана гул барсанг,
Қон олиб бир марда борсанг,
Дўғри борсанг қонинг ўтар.

Эгам номартни бор этмас,
Мардни номарда зор этмас,
Қилич қалқона кор этмас,
Тўфанг тегса тошдин гечар.

Ғўч йигит майдонда юрса,
Ғанимларга қарши турса,
Ғўрўғли Авазин ғўрса,
Мол қайғурмас бошдин гечар.

Аммо Ғўрўғлибекни бу сўздин сўнг қирқ йигити узотиб, бир ҳафта йўл юриб бориб бир етга тушдилар. Аммо Ғўрўғлибек йигитларга наҳорлик бериб айди:- Сизлар эмди қайтинглар. Узотғондин йўлдош бўлмас. (Йигитлар) отларин миндилар. Анда Сафаркўса айди:-Бизларга бир насиҳат қилиб кетинг. Анда Ғўрўғлининг йигитларига қараб бир сўз айтғони:

Бекларим ўгит берайин,
Ватан тарк этувчи бўлма.
Ўзингдин ғайри-номарда,
Қуллуқин этувчи бўлма.

Ўгит берурман олона,
Уйит қулоқда қолона,
Зинҳор ғийбат сўз ёлона,
Тилинг увратгувчи бўлма.

Эшикдин боқарлар тўра,
Йигитлар гаракдур бера,
Ўзи чақирмаган ера,
Талпиниб борувчи бўлма.

Бир чўрак барсангиз оча,

Зинхор каъба боринг хажа,
Шул турғон кури ёғоча,
Ноҳақ қон суртгувчи бўлма.

Бир йигит зурёдсиз ўтса,
Моли яйраб тузда қолса,
Эллар анга толон солса,
Сан ани олғувчи бўлма.

Уйиш-хо Гўрўғли уйиш,
Қариганда айла, хуруж,
Уришсанг мард билан уриш,
Қочғанни қувғувчи бўлма.

Алқисса Гўрўғлининг йигитлари изина қайтдилар. Гўрўғлибек бир неча муддат йўл юриб, Гармиён шаҳрининг майдониға борди. Кўрса узоқдин бир ўғлон отини суриб келатурур. Гўрўғлибек шул ерда туриб, ул ўғлонға бир сўз айди:

Аваз ҳолин сўзла, манго бек йигит,
Кел, иккимиз бугун қардош бўлали.
Не сабабдин тушдинг ёвуз ерлара,
Кел, иккимиз бугун қардош бўлали.

Ҳар на мақсудингни манго баён эт,
Кўнгилдаги қийлу қолинг аён эт,
Ниҳон сиринг болам бизга ошкор эт,
Кел, иккимиз бугун қардош бўлали.

Ёр йўлинда бир ошиқи шайдосан,
Ё юртингда адолатли подшосан,
Боғи эрам ичра гули раъносан,
Кел, иккимиз бугун қардош бўлоли.

Санинг дининг ҳақдур нозанин ўғлон,
Калима арз айла бўлғил мусулмон,
Агар борму ота-онанг меҳрибон,
Кел, иккимиз бугун қардош бўлали.

Бу дунёда сургил айш ила даврон,
Оллоҳ паноҳинда сақласин омон,
Санга берам молу дунё фаровон,
Кел, иккимиз бугун қардош бўлоли.

Равшан айтур, десам сўзимни санго,
Тарахҳум қил, мандек ғамли қуллара,

Жавобини бир-бир баён эт манго.

На шаҳардин бўлурсан, қардош бўлали.

Алқисса, ул ўғлоннинг одиға Султон дер эрдилар. Ул ўғлон айди:-Гармиён подшосининг қизининг қирқ газ кўшки бор турур, Қирқ газ қорим қаздирибдур. Етмиш бир паҳлавон ҳам бор. Ани йиқса, ул кўшқдин ҳам ўқ ошурса, қоримдин отин отлатса, ман шул одамға борурман, деб ваъда этибдур.

Ман Чамлибела бориб, Гўрўғлибекни олиб келсам, манго олиб берур, деб борурман. Гўрўғлибек ул ўғлоннинг ихлосин кўриб, кўтариб қийротнинг сиртиға миндириб, қальанинг ташқарисидин бориб, қоримға қийротни тутти. Қийрот қоримдин тўрт газ ўтиб тушди. Андин сўнг боғға кириб кўшк остиға келиб, отдин тушиб ўлтурдилар. Шул вақтда Султон уйқуға мойил бўлди. Ул қиз кўшк устинда ўлтуруб эрди. Қиз бир канизина буюрди:-Бориб ани (Гўрўғлини) бир хийла бирлан узотиб юборғил. Сиёқи бузук кўринур, теги. Каниз тўққиз нон, бир сабат узум келтуруб қўйди. Гўрўғлибек ҳовуз лабиға боруб, нон бирлан узумни еб, фотиҳа ўқиб, канизнинг ёниға келиб, кўшкка қараб ўқ отди. Ва яна кўшқдин қирқ газ ўтиб кетди. Андин сўнг Гўрўғли канизға қараб бир сўз айди. Каниз ҳам шоир эрди, жавоблашдилар: саволи Гўрўғли:

Каниз ҳар жойи газарсан,
Таркингдин тутсам не бўлур?
Таркингни жабрин тортинча,
Бибингни олсам не бўлур?

Жавоби каниз:

Санинг бирлан сўзлашмасман,
Йўлинга гетсанг не бўлур?
Бибим эшитса ўлтурур,
Ўлмаин кетсанг не бўлур?

Саволи Гўрўғли:

Гелани йўқтур гетмака,
Санингла сафо сурмака,
Сийнанг устина минмака,
Минмайин кетсам не бўлур?

Жавоби каниз:

Ошиқ бўлсанг мунда турма,
Номаҳрамнинг юзин кўрма,
Бибимни оғзинга олма,
Сани ўлтурса не бўлур?

Саволи Гўрўғли:

Жоним танда омонатдур,
Йигитлик беш кун даврондур,
Иккимиз мунда меҳмондур,
Жуфт бўса берсанг не бўлур?

Жавоби каниз:

Гулшан айтур, чақирурман,
Бибим келур ҳамин замон,
Эмди ўларсан бегумон,

Сан мундин кечсанг не бұлур?

Саволи Гүрүғли:

Гүрүғли кезар қуш каби,
Сийналари кумуш каби,
Олғир овчи лочин каби,

Бибингни олсам не бұлур?

Андин сўнг қиз айди: -эмди етмиш бир паҳлавон бор, ани йиксун. Андин сўнг ҳар на ихтиёр аларда турур, теги. Бир паҳлавон Гүрүғли бирла тутар вақтинда Султон ериндин туриб, етмиш бир паҳлавонни йикти. Шул вақтда Гүрүғлибек Султонға қараб дахл қилиб, савол-жавоб айтишдилар:

Гүрүғли: Мана келдим Чамбилбелдин,
Ёр манингки, ёр манингки,
Хабар сўрсанг бизинг ҳолдин,
Ёр манингки, ёр манингки.

Султон: Санинг бирлан йўлдош ўлдим,
Бир неча кун сирдош ўлдим,
Ариқ-ёбим чўлда қолди,
Ёр манингки, ёр манингки.

Гүрүғли:
Фалак устидин дам урдим,
Ғанимнинг сирин чошурдим,
Кўшкиндин ўқим ошурдим,
Ёр манингки, ёр манингки.

Султон:
Лочин каби қиё боқдим,
Ўртандум жонимни ёқдим,
Етмиш бир полвонни йикдим,
Ёр манингки, ёр манингки.

Гүрүғли:
Ета олмассан конина,
Кирарсан ажал тўнина,
Ошиқлик оға шонина,
Ёр манингки, ёр манингки.

Султон:
Манинг дардимни билмасанг,
Ҳолимдин хабар олмасанг,
Оғамжон ғариб кўрмасанг,
Ёр манингки, ёр манингки.

Гүрүғли:
Саримда бир думон бўлдинг,
Кўнглимда бир гумон бўлдинг,
Гүрүғлиға дўғон бўлдинг,
Ёр саники, ёр санингки.

Султон:

Ошиқ маъшуқина зордур,
Ошиқлар ҳар ерда бордур,
Султон санга хизматкордур,
Ёр манингки, ёр манингки.

Алқисса, ондин сўнг етти кеча-кундуз тўй-томоша қилиб, қизни Султонга никоҳ қилиб берди. Ондин сўнг ўзи Авазжонга гетарман бўлиб, Султонга қараб бир сўз айди:

Эй ёронлар, мусулмонлар,
Кетар бўлдим Авазжонга.
Жафо чекди азиз жонлар,
Кетар бўлдим Авазжонга.

Баланд доғлардин ошайин,
Кўрсам Аваза жўшайин,
Тўлиб дарёдек дошайин.
Кетар бўлдим Авазжонга.

Аваз бирлан боға кирсам,
Чаман боғлаб гуллар терсам,
Қўл солишиб бирга юрсам,
Кетар бўлдим Авазжонга.

Бошида тилло таллари,
Шакардин ширин тиллари,
Қучмақа инжа беллари,
Кетар бўлдим Авазжонга.

Гоҳи учиб, гоҳи қўниб.
Майдонда ол шароб ичиб,
Гўрўғли сариндин гечиб,
Кетар бўлдим Авазжонга.

Алқисса, бу сўзни айтиб, Гармиён шахридин чиқиб, бир неча кунлар йўл юриб, бир чўпонга етишди. У чўпонни одиға Шоҳмирзо дер эрдилар. У Авазжонни ҳар йилда бир мартаба кўрмак учун келиб чўпон бўлди. Ул чўпон Гўрўғлибекдин кўрқондин бир варсоқи айтғони:

Ҳайбат бирлан келдинг манинг ёнима,
Сўзлагил, бек ўғли қайдин келурсан?
Не қасдинг бор манинг ширин жонима,
Сўзлагил, бек ўғли қайдин келурсан?

Ҳайбат бирлан борсанг ғаним устина,
Инсу-жинс, дев чидамас чостина,
Тўғри сўзла, келдинг кимни қасдина,
Сўзлагил, бек ўғли қайдин келурсан?

Чўпон бечоранинг ақлин чошурма,
Зиёда дардимни хаддин ошурма,
Тўғри сўзла, мандин сириг ёшурма,
Сўзлагил, бек ўғли қайдин келурсан?

Остингда арғумоқ, сақ араб отли,
Чор ойна, дубулға, қолқон совутли,
Шери паланг хайбатли, Рустам сифатли,
Сўзлагил, бек ўғли қайдин келурсан?

Ошиқсан, маъшукға назар солдингму?
Неча кун ёрингдин жудо бўлдингму?
Шоҳмирзо дер, Авазжонға келдингму?
Сўзлагил, бек ўғли қайдин келурсан?

Алқисса, чўпон бу варсоқини тамом қилди. Анда Гўрўғли айди:- Манго либосингни бергил. Сан манинг либосимни кийгил. Анда чўпон айди:-Манинг ёнимда минг тиллом бор эрди. Бир йилда Авазжон қўй сайлина чиқғонда, ани харажат қилурман, теди. Гўрўғлибек танганинг одини эшитиб эрди, у чўпонни ўлтуруб, тўнини олиб юриш қилди. Ҳар нечук йўл юриб, яна бир чўпон ёнига етди. Узоқдин кўрса, ул қул чўпон сурнай чертиб ўлтурур. Гўрўғлибек яқин борғач, туриб салом берди. Гўрўғлибек айди: -Бу ерларда нишлаб юрибсан? Анда ул қул айди:-Авазжон ҳар йилда бир марта қўй сайлина чиқар. Ҳар йилда бир мартаба кўрмак учун қўйин боқарман. Анда Гўрўғлибек айди:-Сан Авазжонға чин ошиқ бўлсанг, Авазжонни бир таъриф қил. Анда ул чўпон:-Ажаб бўлур, деб эроний қуллар нағмасиға чертиб, бир сўз деди:

Арзим эшит, Араб отли бек йигит,
Оху кўзли шоҳсувора банд ўлдим.
Уч йил бўлди бу жафони тортарман,
Зулфи сумбул гирибона банд ўлдим.

Сабр айлаб боғиндин узмай гулиндин,
Ўпишиб кучмадим тўймай алидин,
Бир ерда ётибон сўрмай тилиндин,
Бир кўрибон ғойибона банд ўлдим.

Қул бўлибон қопусинда турмақа,
Боғбон бўлиб боғ сайлина гирмақа,
Ўн икки ойда бир мартаба гўрмақа,
Анинг учун бу жойларда банд ўлдим.

Ул бир азиз шоҳдур, ман бир гадоман,
Шум фалак жабриндин андин жудоман,
Ғўч йигит арзимни санго айтурман,
Интизорлиқ чекиб мунда банд ўлдим.

Дунё моли етмас писта даҳона,
Овозаси тушди Рум, Исфаҳона,
Бир кўрибон ошиқ бўлдим ғойибона,
Зарафшон кокилли ёра банд ўлдим.

Қул чўпон деюрлар манинг одима,
Бир оҳ урсам олам ёнар ўтима,
Ҳар замон Авазжон тушар ёдима,
Аваз, одли бир ўғлонға банд ўлдим.

Алқисса, ондин сўнг Гўрўғлибек чўпон бирлан ваъдани бир ерда кўйиб эрди. Гўрўғли айди:-Ман бориб Авазжонни олиб келурман, деб қийротни бобоға топшуриб кетар бўлди. Анда қийрот зор-зор йиғлади. Шул вақтда Гўрўғлибек қийротқа кўнгил бериб, йиғлама, деб бир сўз айди:

Мунда келдим деганда,
Йиғлама, қийрот йиғлама
Аваз деб этдим афғона,
Йиғлама, қийрот йиғлама.

Келдим кофирнинг элина,
Қийротим тушар дилима,
Авазжон минар белина,
Йиғлама, қийрот йиғлама.

Ғаним жонин ёндирурман,
Душман юзин дўндурурман,
Авазжонни миндирурман,
Йиғлама, қийрот йиғлама.

Келибман кофир қасдина,
Қиличим олсам дастима,
Авазжон минар устинга,
Йиғлама, қийрот йиғлама.

Оқтурма кўзингдин ёши,
Урарман кофира доши,
Гўрўғлини дўст йўлдоши,
Йиғлама, қийрот йиғлама.

Аммо бу сўздин сўнг Гўрўғлибек неча вақтлар йўл юриб, Ваёнгон шаҳрина келиб, Булдуруқ қассоб ўлиб етисини берурлар, анинг устиға келиб, майхонаға кириб, юмаланиб айтур:-Вой Булдуруқ қассоб оғам, қарашларинг шулдир оғам, асли коринг кулдир оғам, ўлинг баракат, умринга ўлат, деб шўхим этаберди. Одамлар беш бир, ўн бир ҳар тарафга қочабердилар.-Бул нердин келган балодур, деб. Бир Гўрўғлибек қолди. Шул вақтда Авазжонни энаси панжарадин қараб айди:- Не ердин бўлурсан?-теди. Анда Гўрўғли айди:-Қўхи Балқондин келурман.

Отам ул вақтда манго кўп-кўп насиҳат қилиб эрди. Булдуруқ қассоб оғанни молларини элтиб беракўр,-деб эрди. Отамнинг васиятларин тутиб келурман, теди. Етти минг етти юз кўй, беш юз қорамол, уч юз йилки, тўрт юз туя келтурубман. Боруб олинглар, деб. Анда ул айди:-Булдуруқ қассоб оғанни арвоҳиға бир оят ўқиғил. Ондин сўнг ман сани Юсуф шоҳнинг хизматиға юборурман. Не учунким, етти ёшдин саккиз ёшиға кирган ўғлим бор, одиға Авазхон дерлар. Молнинг қадрин билмас. Шул ўғлимни санго кўшиб юборурман. Сан бирга шул молларни келтириб кетарсан, деди. Анда Гўрўғлибек айди:-Бизларни дастуримизда дутор бирлан қурьон ўқурлар-деб чўпоннинг таёқини соз қилиб бир сўз айди:

Мунда келдим Чамбилбелни юртидин,
Дастмойси ҳалол қассоб истарам.
Қурбон ўлам ширин-шакар тилингдин,
Дастмойси ҳалол қассоб истарам.

Аслим сўрсанг маним Чамбилбелиндин,
Боғда терсам тоза қизил гулингдин,
Қассоб ўлган бўлса мерос кўйингдин,
Дастмойси ҳалол қассоб истарам.

Хиёвон кўчалар йўлинга қурбон,
Тўти каби ширин тилинга қурбон,
Сизлар туринг эмди ўғлинга қурбон,
Зарафшон кокилли ўғлон истарам.

Қурбон ўлсам ширин-шакар тилингдин,
Жоним олғон қора нарғиз кўзингдин,
Бир замон пардани кўтар юзингдин,
Оқ юзда занахдон жувон истарам.

Ҳеч номард чидамас манинг ўйнимни.
Кофирларға ҳеч эгмасман бўйнимни,
Олиб келдим етти минг етти юз кўйингни,
Дастмойси ҳалол қассоб истарам.

Авазнинг онаси кулсанг не бўлди?

Равшанға бир назар солсанг не бўлди?

Гўрўғли эрканим билсанг не бўлди?

Аваз одли дарда дармон истарам.

Алқисса, ондин сўнг Гўрўғлибекнинг ёниға бир канизак кўшиб йибарди:- Бор, муни Юсуфшоҳнинг ёниға олиб бор, деб. Ул канизак йўл юриб, яқин борғонда, бир отли етиб келиб, ўта берганда Гўрўғлибек сўрди:-Бул кимдур? Онда каниз айди:-Юсуфшоҳнинг бахшиси турур, одиға Ҳасан шоир дерлар. (Шунда Гўрўғли) –Бор эрса, сан кетабергил, ман ўзим кетарман, деб Ҳасан шоирнинг изидин кетди. Ҳасан шоир бориб Юсуфшоҳнинг эшикида тушиб, саҳроламоқға кетди. Шул вақтда Гўрўғлибек Ҳасан шоирнинг дуторин олиб, Чин мақомида жир

этди. Онда Ҳасанбахши ериндин туриб, ичқури алинда Юсуфшоҳнинг ёнига кириб келди. Анда Юсуфшоҳ айди:-Эй Ҳасан, сани на арвоҳ уриб келди. Анда Ҳасан бахши айди:-Эй подшойим, ташқарида бир чўпон соз қилур. Ман анинг тутиб келурман, теди. Авазжон:-олиб киринг, деди. Онда икки йигит кириб айдилар:- Сани Юсуфшоҳ чақиратурур, теди. Бормади. Анда:-Авазжон чақирур, теди. Онда:-Хўш бўлғай, деб Юсуфшоҳнинг майхонасига борди. Ондин сўнг Авазжон:-Бир варсоқи айтғил, теди. Анда Гўрўғлибек :-Ажаб бўлур, -деб қўлина созин олиб, бул сўз бирлан Авазжонни таъриф қилғани:

Бизни беклар орзу этар,
Оқ юзда талларинг Аваз.
Сиё зулфинг хўб ярашур,
Оқ юзда холларинг Аваз.

Бизни мажлисда бўлмоқа,
Масти майхона сурмака.

.....

Лочин турнам баҳриндадур,
Беклар язид қаҳриндадур,
Ваёнгоннинг шахриндадур,
Исфакон элларинг Аваз.

Ошиқ бўлғон шароб ичар,
Гўч йигит дин йўлин очар,
Ғазаб этса даштдин гечар,

.....

Нечага тушибсан тила,
Омон бўлсам гирдинг қўла,
Гўрўғли қирқ йигит била,
Хизматкор кулларинг Аваз.

Андин, сўнг Авазжон айди:-Шоирлиқни кимдин ўргандинг? Онда айди:- Гўрўғлидин ўгандим. Яна Авазжон айди:-Гўрўғли деган кимдур? Онда айди:- Чамбилбелда Гўрўғлибек деган бир йигит бордур. Ёнинда Авазжон деган бир ўғлони бордур. Онинг шаънида бир сўз айтур, олам хирожи. Агар сендек Авазжонни кўрса; ҳар бир сўзи бир китоб бўлур. Онда Авазжон айди:-эмди Юсуфшоҳнинг ҳақинда бир сўз айтғил. Гўрўғлибек қўлига созин олиб бир сўз айди:

Юсуфшоҳим Гўрўғлининг,
Паризод ёрлари бордур,
Сабо сайрона чиқғанда,
Чаман гулзорлари бордур.

Ўзи газар оға йўлли,

Йигитлари соғу сўлли,
Эшики қирқ бешта қулли,
Санингдек қуллари бордур.

Ул-оқ ойдин юзинг каби,
Ширин шакар сўзинг каби,
Гулруҳ отли қизинг каби,
Маҳрам канизлари бордур.

Боғда очилғон гул каби,
Оқ юзда қўша хол каби,
Мисоли Авазхон каби,
Қирқ бир маҳрамлари бордур.

Орзу бирлан қийрот миниб,
Ғанимға қарши югуриб,
Сабо туриб, жавлон уриб,
Хайру эҳсонлари бордур.

Азиздур Гўрўғли сари,
Ғанимидин олур қори,
Ҳазрат Али унинг пири,
Забардаст пирлари бордур.

Алқисса, бу сўздин сўнг Юсуфшо айди: - Бир ўғлон учун бул манго бунча сўзларни айди. Бор эмди ҳам бўлса, мундин юз дўндурдим, деб ҳарамхонасиға қайтди.

Ҳамма жойли жойиға кетдилар. Ул Маҳрам қул бирла Гўрўғлибек қолди. Ондин сўнг Гўрўғлибек вақтни ғанимат топиб, Авазжонға қараб бир сўз айди:

Эмди бу мажлисда ўлтура билмон,
Ваёнгон шаҳриға келдим Авазжон.
Сани қўйиб, танҳо кета билманам,
Муборак юзингни кўрдим Авазжон.

Диёри Табризда Чамбилбеллар бор,
Гўч йигит бошида қилу қоллар бор,
Боғинда очилғон қизил гуллар бор,
Қирмизи гулларни терсанг Авазжон.

Сани дейуб ёздим олтин хатлари,
Оллоҳимдин келан неча зотлари,
Табладаги асл, бедов отлари,
Минибон доғлардин ошсоқ Авазжон.

Мани сўрсанг келдим Чамлибелиндин,
Умидим бор гулшаниндин, гулиндин,

Рўзи қилса қучсам нозик белиндин,
Санинг бирлан даврон сурсам Авазжон

Гўрўғлибек борур сафлар синдируб,
Гўр ажали дўғри йўлга эндуруб,
Хон айлаюб олтун тахта миндируб,
Мудом хизматингда бўлсам Авазжон.

Аmmo Гўрўғлибек бу сўзлар бирлан Авазжонни бўйнига миндуруб,
намозшомда уйига олиб келди. Онда Авазжонни онаси айди:-Сизлар бир замон
ётиб уйқуланглар. Ман бир наҳори пиширурман, теги. Авазжон уйқулади.
Гўрўғлибек уйқуламади. Наҳори пишар-пишмасда Авазжон ериндин йиғлаб
турди. Онаси сўрди:-Не бўлди? Онда Авазжон зор-зор йиғлаб, онасиға қараб бир
сўз айди:

Онажон ғафлат тушимда,
Бир қарчиғайға бош қўшдум.
Баланд парвозлик айладим,
Бир ёт ўлкаларга тушдим.

Сабо туриб юро билмон,
Ҳеч кимсадин сўро билмон,
Орзу этсам кўро билмон,
Анам сандин айри тушдим.

Бу чоғлар ажаб чоғидур,
Қизил гул хазон боғидур.

.....

Фалак солди манго толон,
Бу сўзимда йўқтур ёлғон,
Қизил гулим урди хазон.,
Гўрўғлибек алина тушдим.

Авазжон дерлар одима,
Ҳақ етурсин муродима,
Қулоқ солғил фарёдима,
Фалак тузоқина тушдим.

Алқисса, ондин сўнг онаси сўзина қулоқ солмай, ўнгина наҳори кўйди.
Гўрўғли еб фотиҳасини ўқиб, Авазжонни олиб, саҳар вақтинда йўл юриб, эртанг
намозгаргача йўл юрди. Шаҳрига ето билмади. Шул вақт Авазжон зор-зор
йиғлаб, Гўрўғлиға қараб бир сўз айди:

Чўпон оға олиб келдинг бу жойа,
Қўйунг бирлан қул деганинг ростмиди?
Ёлғон сўзлаб осий бўлма худоға,
Қўйинг бирлан қул деганинг ростмиди?

Тур Аваз, деб ўн дўғмамни ўлтурдинг,

Майхонимнинг дарвозасин синдурдинг,
Мардлигингни Юсуфшоҳға билдирдинг,
Қўйунг билан кул деганинг ростмиди?

Чўпон оға олиб чиқдинг чўллара,
Сайр этмадинг боғда қизил гуллара,
Зарафшон кокилим тушар беллара,
Қўйунг бирлан кул деганинг ростмиди?

Чўпон оға бўлсин умринг зиёда,
Дўст бўлубон душман бўлма орода,
Бир оқшомда олиб қочдинг пиёда,
Қўйунг бирлан кул деганинг ростмиди?

Чўпон оға мани олдинг-да кетдинг.
Сира ҳам кўрмаган жойларға элтдинг.
Авазжонни мунча саргардон этдинг.
Қўйунг бирлан кул деганинг ростмиди?

Алқисса, ондин сўнг яна Авазжонни алдаб, яна бир неча доғ-дараларни ошуриб, бир неча вақтда қийротни қўйғон ерига келиб, бир доғнинг ғоринда бориб қарор қилдилар. Бир оз вақтнинг сўнг Авазжон ухлади. Кўп вақтдин сўнг Авазжон ериндин сачраб турди. Анда Гўрўғлибек айди: -Нега йиғларсан? Онда Авазжон зор-зор йиғлаб, бир ғазал айди:

-Эй худованди жаҳон, гар қилмасун номехрибон
Молу мулким, тахти тожим, анда қолди карвон,
Ғурбати бошимға етди, айролик охирзамон,
Эй худоё, ман балолардин балоға уғрадим.

Эй худоё, ман анодин бўлмағайдим кошки,
Бу нажас фонийға ҳаргиз келмағайдим кошки,
Бу чўпон бирла қўшулуб юрмағайдим кошки,
Эй худоё, ман балолардин балоға уғрадим.

Эй худоё, ушбу кун кўрсам онамни юзларин,
Бир завол еткурмайин келтур манга сан ўзларин,
Кошки ширин асалдек ман эшитсам сўзларин,
Эй худоё, ман балолардин балоға уғрадим.

Эй худоё, ман бугун учдимки тушдим бир йирок,
Бир сипоҳи минди ёнимға кетурди бир буроқ,
Сесканиб турдим еримдин тушмади юрдим бироқ,
Эй худоё, ман балолардин балоға уғрадим.

Эй худоё, ушбу кун онамни кўрсам кошки,
Гул юзини кўрубон ҳолини сўрсам кошки,

Ул онамни олдида хизматда турсам кошки.
Эй худоё, ман балолардин балоға уғрадим.

Эй худоё қолди онам хажримда бағри қон бўлиб,
Ёш тўкиб йиғлар онам икки кўзи гирён бўлиб,
Хон Авазни кўрсангиз чўлларда саргардон бўлиб,
Эй худоё ман балолардин балоға уғардим.

Аммо шул вақтда Гўрўғлибек айди: -Йироқ дерсан, буроқ дерсан. Буроқ деб отни айтурлар, йироқ деб узоқ ерни айтурлар: Исфахонму? Қандахорму? Эҳтимоли бор, Чамбилбелда хон бўлсанг, теди. Анда Авазжон айди: -Ман шундин шунга бориб, хон бўлурманму? Бормасман, теди. Анда Гўрўғлибек айди: -Санинг тушингни ман доғ орасиға чиқиб, йўриб келурман, деб доғ устига чиқиб, бир мартаба югурди. Қийротнинг ёниға борди. Қийротни дегра дошиндин айланиб, хушвақт бўлиб, қийротға қараб бир сўз айди:

Кўзинг бўлса кўзла қийрот,
Келди, Авазжон келди,
Тилинг бўлса сўзла қийрот,
Келди, Авазжонинг келди.

Авазни кўрдим тушимда,
Онинг савдоси бошимда,
Ёшидур етти ёшинда,
Кўзла, Авазжонинг келди.

Ман келибман Чамбилбелдин,
Сабру қарор кетди мандин,
Олиб келдим Ваёнгандин,
Келди, Авазжонинг келди.

Чинорин олдим ман боруб,
Дарда-даво келди табиб,
Юзин кўрмак бўлди насиб,
Келди, Авазжонинг келди.

Етушди оҳим худоға,
Раҳм айлади ғамли қулға,
Гўрўғли шукр оллоға.
Келди, Авазжонинг келди.

Аммо бу сўзни тамом қилиб, тўрт юз тилло бериб, совут, чор ойна, шамбар, ойболта, найза, қилич, қалқон, тубулға тамомин олиб, қийротни миниб, Авазжоннинг ёниға юриш қилди. Авазжон йироқдин Гўрўғлибекни кўриб, йиғлаб бир сўз айди:

Қодир мавлон мани йўқдин бор этиб,
На мушкул савдода қолдим худойим.
Иброҳимдек ўт ичинда зор этиб,

На мушкул савдода қолдим худойим.

Ёлғончи дунёға мани келтуриб,
Кўп балолар бу бошима эндуриб,
Сабаб бирлан бу маконға еткуруиб,
На мушкул савдода қолдим худойим.

Йигитнинг азалдан бахти қародур,
Очилур деб умид этмак хатодур,
Бугун манга ондин юз минг жафодур,
Жафоларға мани солдинг худойим.

Манинг қасдим ўз элима бормоқда,
Ёру дўстим бирла ишрат қилмоқда,
Ман юрурман майдонларда ҳасратда,
Тухмат айлаб жоним олдинг худойим.

Неча кундир жудо тушдим юртимдин,
Болам, деб оқ сутун берган онамдин,
Билманам на гечди холи алардин,
Аларға доғларни солдинг худойим.

Бу дунёнинг иши ранж ила меҳнат,
Кўз очиб кўрмадим бир дам фароғат,
Авазжонни ғамдин кутқар бу соат,
Бир чўпон ўтиға ёндим худойим.

Алғараз, шул вақтда Гўрўғлибек келиб айди:-Эй ўғлон, на ишлаб юрурсан?
Анда Авазжон айди:-Мани бир чўпон шул ерга келтуриб эрди. Ман бир туш
кўриб эрдим. Доғнинг орқасиға бориб, тушунгни йўриб келурман, деб қайтиб
келмади, теди. Онда Гўрўғлибек айди:-Ул манинг чўпоним эрди, манго топиб
бергил, -деб ёлғондин ҳовой қилди, беш-ўн қамчи уриб, бир оз майдонни ошуриб
юритди. Ондин сўнг қийротға миндуриб, бир неча кунлар олиб қочди. Бир ерда
Авазжон ўзин қийротдин ташлаб айди:-Асли наслингни манго баён қилмасанг, бу
ердин ўлтурсанг-да кетмасман, теди. Анда Гўрўғлибек айди:-Манинг одимға
Гўрўғлибек дерлар, отамнинг одиға Жиғолибек дерлар, теди. Шу вақтда
Авазжон: -армон, армон,-деб бир сўз айди:

Қулоқ солғил эмди манинг сўзима,
Асло санинг бирлан кетмон Гўрўғли.
Дийдор қиёматға қўйдинг онамни,
Эмди санинг бирлан кетмон Гўрўғли.

Мажнун каби Карбалонинг чўлинда,
Кеча-кундуз аном йиғлар ҳажримда,
Ёнди жоним айроликнинг дардинда,
Асло санинг бирлан кетмон Гўрўғли.

Манингдек бормукан мубтало бўлган?
Ҳажр ўтига куйиб ранги сарғарган,
Бир қизил гул эрдим тоза очилгон,
Ҳижрон ели бирлан сўлдим Гўрўғли.

Не сабабдин қолдим мундоғ балоға,
Танимдур ғам уйи жоним жафоға,
Арзим етушмаса қодир оллоға,
То қиёмат ғамда қўйдинг Гўрўғли.

Қудратинг кучлидур яротқон жаббор,
Сан эурсан жумла бандага ғамхор,
Авазжонни сандин ўзга кими бор,
Асло санинг бирлан кетмон Гўрўғли.

Алқисса, ондин сўнг Авазжон бу сўзни айтиб, қисматиға рози ўлтурди.
Шул вақтда Гўрўғлибек айтур: -Эй болам, сабр эт. Ман санга бир пора сўзларни
баён қилайин. Бевафо дунёни бир варсоқи бирлан баён қилғони бул турур:

Аввалда яратди икки азизни,
Буғдой еб беҳиштдин айрилмадиму?
Уч юз йил ахтарди саргардон бўлиб,
Одам ул Ҳаводин айрилмадиму?

Одам ўғли ҳаж борурлар бош бирлан,
Юзин ювар кўздин оқғон ёш бирлан.
Ҳобил урди ул Қобилни тош бирлан.
Оға инисидин айрилмадиму?

Аввало ер юзи кофирда бўлди,
Нўхнинг азобидин ул ер сув бўлди,
Мусулмон бўлғонлар киштига минди,
Канъон отасидин айрилмадиму?

Пайғамбар подшоҳу халифа бўлиб,
Забур қўлга олиб насихат қилиб,
Бир куни кўнглина манманлик қелиб,
Довуд қирқ ўғлидин айрилмадиму?

Довуд ўлди, Сулаймона ер қолди,
Худойимдин анго бир юзук қолди,
Нурдин бўлғон юзукини дев олди,
Сулаймон тахтидин айрилмадиму?

Ҳақнинг ўзи бирлан сўзлашган Мусо,
Вақтида алардин йўқ эрди расо,

Биби Марям ўғли Ҳазрати Исо,
Қочиб кофурлардин айрилмадиму?

Иброҳим пайғамбар дунёга келди,
Орзу-армон бирлан Ҳожарни олди,
Халилни кофирлар ул нора солди,
Намруд ўз қизидин айрилмадиму?

Ёқуб йиғлаб айрилғондур кўзидин,
Ҳеч фойда топмади айтғон сўзидин,
Орзу Қамбаридин, кулар юзиндин,
Юсуф Зулайҳодин айрилмадиму?

Пайғамбар Чоҳарёр ёшин тўкардин,
Пирлар муридидин, шоҳлар навкардин,
Занбур асалиндин, тўти шакардин,
Булбул гулистондин айрилмадиму?

Гўрўғлибек таълим олғил устоддин,
Яхши-ёмон ҳар ким кечар сир отдин,
Лайли Мажнунидин, Ширин Фарҳоддин,
Вомиқ Узросидин айрилмадиму?

Алқисса, ондин сўнг Гўрўғлибек Авазжоннинг ўнг ёнига ўтиб салом берди.
Сўл ёнига ҳам ўтиб салом берди: Авазжон алик олмади. Шул вақтда Гўрўғли
Авазжонга қараб сиёсат юзидин бир сўз айди:

Не учун саломим олмассан?
Салом урар болам сани.
Ман бир камбағал кулингман,
Пулим йўқдур олсам сани.

Йиғлама кўзим, йиғлама,
Овозанг тушди олама,
Нуқсон етурдинг калома,
Калом тутар болам сани.

Келибсан майдон-мастина,
Охир тушарсан дастима,
Олиб бошинг тиз устина,
Соз бирлан ўлтурам сани.

Подшосан, қайнаб дошарсан,
Баланд доғлардин ошарсан,
Яна қўлима тушарсан,
Вой-войлатурман болам сани,

Майдонда газан мард каби,
Ғанима дейган ўқ каби,
Оғзи қонли, оч қурт каби,
Доғлардин қайтарам сани.

Сан нега келибсан оға?
Зулфинг тушар сўлдин соға,
Оширурман доғдин-доға,
Газдирурман болам сани.

Ола доғдин оширурман,
Оқ сийнамда ёширурман,
Бобонг келса топширурман,
Топширурман болам сани.

Қирмизи гулдин орисан,
Ғунча гулларнинг ўзисан,
Авазжон Гўрўғли ёрисан.
Донимасму олам сани?

Аммо бу сўзни айтуб, Авазжонни алдаб, қийротиға миндируб, Чамбилбелға келтирур эрди. Аммо Гўрўғлибекнинг олдинда бир доғ бор эрди. Кўҳи Саршод дер эрдилар. Анда келиб ўтар бўлғонда йўл топмадилар. Гўрўғлибек отдин тушиб, тоза таҳорат қилиб, икки ракат намози шукрона ўкиб, ул доғға қараб бир газал ўкидилар:

Садағанг бўлайин эй Кўҳи Калон,
Устингдин ўтмакка манго йўл бергил,
Ман эрурман Аваз учун саргардон,
Раҳм этгил, ҳолима биза йўл бергил.

Шарофатли доғсан бўлмас мисолинг,
Ҳеч бир доғда йўқдур санинг шамолинг,
Бошимдин кўтаргил эмди думонинг,
Бир ожиз бандаман биза йўл бергил.

Отамиз Одамдур онамиз Ҳова,
Бир-биридин айрилиб бўлдилар жудо,
Қўшилғон ерлари бўлди Байтулло,
Байтулло ҳаққидин манго йўл бергил.

Санго айтсам бир сир бордур орада,
Неча ошиқ ўтди, етди мурода,
Ман ҳам бир ошиқман жоним жафода,
Ёримға етайин манго йўл бергил.

Гўрўғли айтур, будир санго аҳволим,

Адо бўлмас бошдин қайғу ҳижроним,
Сани ғарқ этмасдин бурун кўз ёшим,
Ваҳм ила оқшомдин манго йўл бергил.

Алқисса, бу сўздин сўнг доғ икки бўлак бўлиб йўл берди. Худой толоға шукр қилиб, йўлға равона бўлди. Тўрт кеча-кундуз йўл юриб, Чамбилбелга бир манзил ер қолғонда йўл уч(га) айрилди. Бири Чамбилбелга ва яна бири Табризга борур ва яна бири Нишопурга борур. Ул ерда Авазжон хиёлланиб айди:-Ман Табризга борурман. Шундан сўнгра Чамбилбелга бормасман теди. Анда Гўрўғли айди.-Яна бу йўл Табризга борур, деб Гўрўғлибек бир варсоқи айди:

Авазим, жон Авазим,
Тур отлан, Табриз гетали,
Оёқи сағри мазолим,
Тур отлан, Табриз гетали.

Араб отлар семуз бўлур,
Ғўч йигитлар тамиз бўлур,
Жабри бизнинг намиз бўлур.
Тур отлан, Табриз гетали.

Келинг минали буроқа,
Илғор уроли йироқа,
Ғаним тушмасин ароға.
Тур отлан, Табриз гетали.

Араб отлар қўшин-қўшин,
Олайлик ўлкани дошин,
Кесали язитнинг бошин,
Тур отлан, Табриз гетали.

Гўрўғли дер ширин сўзлим,
Муҳаббатли кулар юзлим,
Тўти тилли, хумор кўзлим,
Тур болам Табриз гетали.

Алқисса, ондин сўнг Чамбилбела бордилар. Ондин Чамбилбелни йигитлари Гўрўғлибекдин сўрдилар:-Авазжонни на иш этиб олиб келдинг?-тедилар. Онда Гўрўғлибек йигитларига қараб бир варсоқи айди:

Ваёнгон шаҳрина бордим,
Авазжонни олиб келдим.
Ғанима юзба-юз туриб,
Ақлим ҳушим чошиб келдим.

Қийротима маҳмиз бердим,
Бориб Авазжонни кўрдим,
Кофирларга қилич урдим,
Ғанима уграшиб келдим.

Бекларим Ваёнгон бордим,
Шоҳнинг хизматидин олдим,
Ғанимларнинг борин қирдим,
Савашдим, санчишдим келдим.

Қонли ёш келур кўзимдин,
Инонмам ғаним сўзиндин,
Авазнинг гулгун юзиндин,
Бўса олиб қучиб келдим.

Ғанимлар ёниға бордим,
Иқболим, насибам кўрдим,
Кофирлара қилич солдим,
Гўрўғлибек тошиб келдим.

Алқисса, Гўрўғлибек Авазжонни келтуриб айди:-Муни ўйлантирмасам бўлмас, бу кунда кетар ва ё эрта кетар, деб қирқ йигитни қирқ ёнға юбориб, қирқ элни ахтариб, қиз топмайин келдилар. Ондин сўнг Гуржистонға тўрт йигит бирла Сафаркўсани юборур бўлиб, йигитларига қараб Гўрўғли бир сўз айтур. Валлоҳи аълам биссаваб.

АФСОНАЛАР

ЖОН ШИРИН

Қадим замонда Гулдурсун қалъаси гуллаб-яшнаб турган вақтларда бир гарчак, далисумоқ йигит яшаган экан. У балоғатга етиб, уйланади ва Гулдурсуннинг оёқ тарафига бориб, овчилик қилиб кун кўради, дўст-биродар орттиради.

Кунлардан бир кун бир ҳафта овда юриб қайтиб келса, яқин дўсти қайтиш бўлган экан. Одамлар йиғилишиб турган жойга келиб, дўстининг нима учун ўлганини сўраганда, кишилар:

-Азройилга дуч бўлди, жонини жабборга топширди, дебдилар.

-У қандай Азройил экан, дуч келган одамнинг жонини олаверадиган, агар менга йўлиқса эди, жон олишни унга кўрсатиб кўяр эдим, дебди йигит.

Йигитнинг бу сўзини Азройил эшитиб турган экан, шу замони дарғазаб бўлиб, йигитнинг олдида пайдо бўлибди. Йигит бир вақт қараса олдида икки шохли, соқоли ўсган, кўзлари чироқдай ёнган бир махлуқ кўлида гурзисини кўтариб турибди.

-Сен кимсан,-деб сўрабди йигит.

-Танимадингни мен Азройилман!

-Менда нима ишинг бор?

-Сенинг жонингни олишга келдим.

Шунда йигитнинг эсига бирдан, ўзининг айтган сўзи келибди ва:

-Ҳа, эсимга тушди, сени излаган эдим, яхши келдинг, сен нима учун менинг дўстимнинг жонини олдинг, деб маҳкам Азройилнинг ёқасидан тутиб, бошига бир юмруқ тушираётганда Азройил қушга айланиб, учиб йўқ бўлибди ва худога бориб шикоят қилибди. Худо ғазабга келиб, уни йигитнинг жонини олиш учун қайтадан юборибди. Азройил яна йигитнинг олдида пайдо бўлиб, унинг жонини олишга келганини айтибди. Шунда йигит:

-Сен мени жонимни олиш учун худодан рухсат олдингми, деб сўрабди.

-Рухсат олдим, дебди Азройил.

-Ундай бўлса, майли жонимни олавер, аммо бир илтимосим, қари ота-онам, ёш аёлим ва фарзандим бор, шулар билан хайрлашимга худодан рухсат сўра, дебди йигит.

Азройил худога бу ҳақда мурожат қилганида худонинг ўзи бу аҳволни кузатиб турган экан. Шунда Азройилга айтибди: йигит менинг борлигимни тан олди, қароримга бўйсунди, унинг жонини олиш қароридан кечдим. Лекин унга айт, ўрнига бирор қариндошининг жонини беришини илтимос қилсин ўша қариндошининг жонини ол, дебди. Азройил бу гапни йигитга етказибди. Йигит ўйлаб-ўйлаб охири отасининг олдига бориб, бу гапни айтибди. Аммо отаси жонини беришга рози бўлмабди. Йигит онасининг олдига борибди. Онаси ҳам жон ширинлик қилиб таклифга рози бўлмабди.

Кейин йигит барча имкониятларидан умидини узиб, энди ўзим ўлимга рози бўлаверайин, бориб хотиним ва болаларим билан хайрлашайин, деб уйига бориб, барча воқеаларни хотинига гапириб берибди. Шунда хотини айтибдики, сен ўлиб

кетсанг, мен оилани боқа олмайман, яхшиси, сен қол, мен кетай, дебди. Иш қилиб бу масалада эр-хотин ўртасида мунозара, баҳс бошланибди. Азройилнинг тоқати тоқ бўлиб, яна худога мурожаат қилса, худо ҳам бу воқеалардан хабардор экан. Худо Азройилга буюрибди:

-Бу икки ёш эр-хотин бир-бирига жон фидо қилиб, ўлимга рози бўлиб турибдилар, буларда инсоф, диёнат, эътиқод бор экан. Шунинг учун йигитнинг отаси билан онасининг жонини ол, бу икки ёшга мен 120 ёшдан умр бахш этдим, дебди.

Азройил фармонни бажо келтирибди. Шундан кейин икки ёш келин-куёв узоқ йиллар бахтли ҳаёт кечириб, худога шукуроналик билдириб, мурод-мақсадига етибдилар.

ЯККА КЎЗ

Қадим замонда, Хоразм томонда қалмиқ қамали даврида «Қалмиқ букқан» деган жойда бир қирғин бўлган экан. Шу вақтда қоча-қоч бўлиб, ораликда икки ойлик бир бола ота-онасидан қолиб кетади. Ёв кетгандан кейин мослиқларни ейишга ваҳший ҳайвонлар келади. Шунда бир шер битта харобага кирганда, йиғлаб ётган болага дуч келади. Уни оғзига тишлаб чўлга олиб кетади, шу ёқда эмизиб калоға келтиради. Орадан бироз йиллар кечиб, эл-элат яна ўз макониға қайтади. Шунда чўлда тўрт оёқлаб чоғиб юрган, усти бошини тук босган бир махлуқ кўзга ташланади. Уни шер болалари билан ўйнашиб юрганда тутиб оладилар. Боланинг ким эканини аниқлаб, кийим-кечак кийдиришади, тарбиялашади. Бола кейинчалик одам тилига тушунадиган бўлади. Унинг исмини шер тарбиялагани учун Шерим деб қўйишади. Шерим йигит етиб, от миниб, қилич ўйнаб юраверади.

Кунлардан бир кун бир чўпон қўйларни суғоришга олиб борганида сувда чўмилиб юрган қизларга дуч келиб, улардан биттасини ушлаб, зўрлайди. Бу қизлар аслида парилар экан, бу воқеадан кейин пари чўпонга:

-Беникоҳ зино халқинг бошига бало келтиради, деб оққушга айланиб учиб кетибди. Бир йилдан кейин ўша пари келиб, қумда юрган бояги чўпонга осмонда туриб ол, болангни, деб қўндоққа ўралган бир зотни ташлаб кетибди.

Чўпон уни олиб қараса, манглайида биттагина кўзи бор. Бу махлуқ соат сайин ўсиб, бир ёшида бир қўйни еб бошлайди. Уни якка кўз деган ном билан атаб бошлашади. Кейинроқ бу махлуқ одамхўрликка ўтади.

Якка кўз ўқ ўтмас, ўтда ёнмас бир бало бўлиб, одамларни бир-бирдан еб бошлайди. Эл-элат ундан қочиб бошқа жойларга кўчса, у ҳам кўчиб бораверади. Охири одамлар Қўрқут ота деган пирга арз қиладилар. Пир келиб, Якка кўз билан гапиришиб, кунда бир одам ейишига келишадилар. Унга бир кампирни хизматкор қилиб берадилар.

Кунлардан бир кун Якка кўзнинг ейишига газик бир камбағал кампирнинг ўғлига етиб келади. Кампир йиғлаб, Шеримнинг олдиға боради. Шерим келиб, аввало хизматкор кампирдан Якка кўзнинг ожиз жойини билиб беришни илтимос қилади. Кампир якка кўзнинг фақат кўзигагина ўқ ўтишини аниқлаб беради. Шунда Шерим пичоқни олиб, аввало ўтда чўқ қилиб қиздиради. Кейин Якка кўз ухлаб ётганда бориб унинг кўзига сукади. Кейин қочиб қўйларнинг кўрасига

киради. Якка кўз ғазабга миниб, Шеримни тутиш учун кўранинг оғзидан кўйларни бир-бирдан кўлдан ўтказди. Шунда Шерим бир кўчқорни сўйиб, териси орасига кириб, бир амаллаб кўрадан чиқади. Кўрадан чиқиб, якка кўзни ўлдириш учун унга ўқ отади, қилич уради, ҳеч фойдаси бўлмайди. Охирида якка кўз ҳийлага ўтиб олтин тўла хазинамни кўр, деб Шеримни таклиф этади. Шерим четдан боқиб туради. Якка кўз битта қиличидан бошқа олтинларини Шеримга инъом этади. Шунда Шерим бу қиличда бир гап борлигини билиб, ичкари киради ва Якка кўзни ғафлатда қолдириб, қилични кўлига олади. Шу пайтда Якка кўз эгилиб олтинларини сармалаб, олиб унга бермоқчи бўлганда Шерим унинг бошини ҳалиги қилич билан бир урганда узиб ташлайди. Олтинларни халққа пойлаб беради. Якка кўздан қутилган халқ катта сайил бошлаб юборади. Бу сайилга Кўркут ота келиб, соз чалади, халққа насихат қилади.

Луғат

Алаштирма-кечир, айбга буюрма.

Эй, ота мени **алаштирма**, катта кўприк бўлади. (ОН)

Аллаёрлашмоқ-хайрлашмоқ.

Андин сўнг Шоҳсанам бирла **аллаёрлашиб**, йўлга тушиб кета берди. (ОҒХ)

Арват-хотин.

Ўн минг **арват** керак пари сурадли. (Э)

Бадар кетмоқ-жўнаб кетмоқ.

Чамлибелга қараб **бадар** кетди. (АГ)

Бадрак-кул.

Ақли калта, эй **бадрок**, шуми ҳали ҳолинг сенинг? (Э)

Балли кулли-бутунлай, мутлақо.

Таллихон энди **балли**-кулли бошқа элга кетаётирганидан дўғонлари билан хўшлашди. (Э)

Байроқ-мукофот.

Полвонларга **байроқ** учун 40 қўй, 40туя қўйди. (Э)

Баржой этмоқ-бажармоқ.

Бул хизматингни **баржой** этурман, деди кампир. (ОН)

Бағдош-чордона.

Карамжон **бағдошни** қуриб ўтираверди. (ХО)

Бичқи-арра.

Уста Бодом **бичқини**, болтани хуржина солиб чикди. (ХО)

Бейик-баланд.

Дарёнинг бўйига бориб, **бейикроқ** жойга чиқиб юқори-пастни кўриб турди. (ОШМ)

Бодя-товоқ.

Уста Бодом **бодяни** эчки гўштига тўлдирди. (ХО)

Бостириқли-ёпик, яширин.

Подшо кулоқ қўйиб турса «очилдинг», «ёпилдинг» деган **бостириқли** сўз. (ОШМ)

Бўктармоқ-туғиб олмоқ, саранжом қилмоқ.

Бир қатор сарпойни ҳам **бўктариб**, чиқиб кетаверди. (ОШМ)

Бўкчимоқ-сакрамоқ.

Нажаб бир **бўкчиб** туяга минди. (ОН)

Бўйла-бунақа, бундай.

Она мен дардлини ёндирма **бўйла**. (ОҒШ)

Варсоқи-сўз, бир нарсани баён қилмоқ.

Бозиргонни ёд этиб бир **варсоқи** айди. (Б)

Газик-навбат.

Энди йигитлар, **газик** бизники. (Э)

Гарчак-мард, жасур.

Бу **гарчак** йигит бу ерларга ўз-ўзидан келмагандир. (АГ)

Гизламоқ-яширмоқ.

Дўст бўлганлар асли зотин **гизламас**. (ХО)

Гум бўл-йўқол
 Тез бу ердан **гум бўл**, деди. (АГ)
Гуппи-камзул, калта пахталик кийим.
 Бир тоза **гуппи** киймадим. (АГ)
Гўнанмоқ-хузур қилмоқ.
 Оқ сийнага сийнам қўйиб,
Гўнан кўнглим, **гўнан** кўнглим. (Х)
Дак-фақат.
 Манго **дак** рухсатинг керак. (ОН)
Дали-тентак.
 Не бало **далимисан**, нега ўйинимизни бузарсан? (ОН)
Даллик (танлик)-отнинг ёпинғичи.
 Отни сийлаб-сийпаб **далиликларини** солиб, эгарлади. (ХО)
Дасги домон-кўл учи.
 Энди **дасги домонингдан** тутайин. (Э)
Дегил (дайил) эмас (инкор тўдиқсиз феъли)
 Ошиқ Ойдин сўзи гумон **дегилдир**. (Х)
Дешдовон-қишлоқ одамлари.
 Дехқон-**дешдовон** одамларни овқатга чақирди. (ХО)
Дейишма-ҳазил.
 Ҳозирги гапларни **дейишма** учун айтдим. (Э)
Дим-жуда.
 Ситораси **дим** яқинлашиб боради. (АГ)
Димодим-жуда ҳам.
 От **димодим** ғирота ўхшаб турибди. (Э)
Диралишмоқ-мусобақа, куч синашмоқ, айтишмоқ.
 Бул ўғлон бахши бирла **диралишиб** билодурғон бахши элда борму? (ОН)
Довушмоқ-курашмоқ.
Довушарман юз ўғирмай, Авазим. (АГ)
Доҳил бўлмоқ-бориб етмоқ.
 Бир юртнинг оёғидан **доҳил** бўлди. (ОШМ)
Доғитмоқ-тарқатмоқ, тор-мор қилмоқ.
 Лашкаринг **доғитсам** кўнглинг ёз бўлар. (Э)
Дуваланг-тўфон, бўрон.
 Босқон босса **дуваланг** турғондай бўлар эди. (Э)
Думли-душ-тўрт тарафдан.
 Шоҳ аскарлари Эрҳасанни ўртасига олиб **думли** душман от суради. (Э)
Дунамоқ-пойламоқ, кутмоқ.
 Мен ёра интизор йўлини **дунаб**. (ОҒШ)
Дўндармоқ-тескари қарамоқ, айланмоқ.
 Биздин юзингни **дўндардинг**. (ОН)
Дўрамоқ-туғилмоқ.
 Менинг белимдин **дўраган** фарзанд бўлсанг бундай қилмас эрдинг. (ОН)
Дўғма-қулнинг кейинги авлоди.
 Сен уни **дўғма**-кули деб сотиб юбарган бўлма. (АГ)

Жихмат-энг яқин, ажралмас.

Онанг бирла онам **жихмат** дўст эрдилар. (ОН)

Жолотой-безори.

Бу не **жолотойчилик**, деди навкарлар. (АГ)

Занғир-зумраша маъносида ишлатилган.

Аммо **занғар** сенга тил берган экан. (АГ)

Заранглатмоқ-шарақлатмоқ.

Дарвозанинг бир ёғина **заранглатиб** очиб юборди. (ХО)

Зингитмоқ-ирғитмоқ, отиб юбормоқ.

Косани ерга **зингитиб** урди. (ХО)

Зот-нарса. (Баъзан инсон маъносида ишлатилади)

Аёли берган **зотларни** олдига қўйди. (АГ)

Зўмпа-бирдан, лип этиб.

Қиз унинг дарвозидан ўтгани замон олдидан **зўмпа** чикди. (Э)

Ёби-жайдари от.

Бу от уларнинг ёнида **ёбидай** бўлиб қолади. (АГ)

Ёбон-дўзиям-Кенг майдондаги ҳокман.

Мен юрган **ёбон**-дўзиям. (Камтарлик маъносида) (ОН)

Ёзғит-тақдир, қисмат.

Отажоним, менинг **ёзғитим** шу билан боғлиқ, мен шу йигитдан бошқасини ёр қилмайман. (Э)

Ёлоза-очик, кенг майдон.

Бу кенг **ёлоза** майдонда бир уруш қўпди. (Э)

Ёп-анҳор, канал.

Бир **ёпнинг** оёғидан йўл ўтар эди. (ОШМ)

Ёғдой-ҳолат, имконият.

Бу ишни битиргудай **ёғдойинг** борми, деди. (АГ)

Игилик (эгилик)-яхшилик, омонлик.

Ана энди айт, на гап, на сўз, **эгиликми**? (Э)

Икирчи-масхара.

Сиз подшони **икирчи** қилмоқ ниятидамисиз? (ОН)

Илғор-от чопиш, пойга.

Илғор этдим узок йўлдан. (АГ)

Ино-мана.

Ино чой, **ино** чилим, деб бирига чой, бирига чилим узатди. (ОН)

Изғор-ҳўл, намли.

Изғор кийимларни чиқариб, янги либосларни эгнига кийди. (ОН)

Иркилмоқ-мудрамоқ.

Кўзини уйқу босиб, **иркилди**, туш кўрди. (ОН)

Иси пурх урди-ҳиди димоққа урди.

Қизнинг таниш **иси** пурх уриб келиб бошлади. (ОН)

Исқамоқ-ҳидламоқ.

Гулни олиб, **исқаб** кўрди. (ОҒШ)

Ичи овишмоқ-ачинмоқ.

Эрҳасана **ичи** овишиб бир шеър айтар бўлди. (Э)

Ишқи печак-ишқ печаги, чирмовук.
Ишқи печакдай чўлошиб ётабердилар. (ОН)
Йитирмоқ-йўқотиб қўймоқ.
 Мен қўлимдин нозли ёрни **йитирдим**. (ОНЕ)
Кади-қовоқ.
 Бир қаландар **кадисини** осиб, ғазал тўқиб эшикда пайдо бўлди. (АГ)
Калап-калава.
 Чарх эгириб, **калап** сотиб ўтирган бир кампирга кўзи тушди. (ОҒШ)
Капшир-ўрнига тушиш, мос келиш, ўнғай келиш.
 Эй, Нажаб, бир сўз **капшири** деб айтдим қўйдим. (ОН)
Койиш-азоб.
 Бунда сенинг кўп **койишинг**. (ОҒХ)
Каппа қуруғли-гавжум.
 Дўконнинг олди **каппа** қуруғли бўлиб кетаверди. (ОШМ)
Кор-хунар маъносида.
 Қўлимиздаги **коримиз** билан бул кишининг вақтини хушлайлик. (ОШМ)
Кириш-ип. Бу ерда дуторнинг тори маъносида.
 Тозадин парда, тозадин **кириш** боғлади. (ОН)
Кишвар-ўлка.
 Тўрти китоб, бири **кишвар**, бири Жаброил паридур. (Х)
Кишти-қайиқ.
 Мумулмон бўлганлар **киштига** минди. (АК)
Кордош-касбдош.
 Эй, **кордошлар**, элнинг подшосидин берухсат қайтмағанимиз маъкул, деди.
 (ОН)
Кулли-барча.
Кулли душман дина кирсин. (Х)
Кунж-бурж, бурчак.
 Саройни ораста қилиб мени бир **кунжида** қўйғил. (Б)
Кунорта-туш пайти.
 Кун **кунорта** бўлиб, пешинга қараб бораётир эди. (ОШМ)
Куффор-кофирлар.
Куффор бирла қиличлашдим. (Б)
Кусамоқ-истамак, истак.
 Меҳмонларнинг кўнгли соз-сухбат **кусабди**. (ОН)
Ложарам-гангиб қолмоқ.
Ложарам бўдмишам, ақли хайронам. (ОҒХ)
Лофикаж-ҳафсаласи пир бўлмоқ.
 Уйкудин уйғониб туриб, **лофикаж** бўлиб ўлтирур эрди. (ОН)
Лу-йил ҳисобига оид атама. Илон йили.
 Лу йили он ҳазрат меърожға чиқди. (ОН)
Мират-таклиф.
Мират этгил, бул ерга кириб чой-чилим қилуб кетсун. (ОН)
Модармахатар-икки юзламачи, ҳийлагар.(аслида хатарли аёл)
 Эй, **модармахатар** чўри, кет йўқол! (ОН)

Морқо-оқ-оппоқ.

Уч юз олтмиш каниз ўртасида **морқодай** бўлиб бир қиз ўтирибди. (ХО)

Назарламоқ-нишонга олмоқ.

Назарлаб отган эди, бориб тегмади. (ХО)

Нарса-қора-кийим-кечак.

Нарса-қорасини кийиб, йўлга равона бўлди. (ОШМ)

Носоқ-айб, гуноҳ.

Фалон подшо бир жалотойнинг баҳонасида вазирининг қизини ўлдирибди, деган **носоққа** қолурсан. (ОН)

Нўмой-тўла, ортиғи билан.

Нонни ҳам **нўмай** тўғраб олиб келди. (ХО)

Ол эса-Энди, қолаверса, шундай қилиб. (Шевадаги кириш сўзи)

Ол эса, Махмуджон деган ўғлон оқшом қизингизнинг ёнига борган. (ОШМ)

Ола посирди-алғов-далғов.

Эй, оға бу **ола посирдида** жонимни сақлаш учун бу ерда келдим. (АГ)

Ола-тосирди-шовқин-сурон.

Мунча **ола-тосирди** билан келаётгирсан. (АГ)

Ола-қийғос-тантана, шодлик.

Тўйни бошлаб юбарди, **ола-қийғос** бўлиб кетди. (АГ)

Онга тонг-хайрон бўлмоқ, онгини учирмоқ.

Бу сўзни эшитиб Ҳасаншоҳ **онга-тонг** бўлиб қолди. (Э)

Онгри ужи-Иложи борича.

Онгри ужи касали бўлса топурман. (ОН)

Овусаранг-онг-эсини йўқотиб қўймоқ (оби сар сўздан)

Ҳасаншоҳ **овусаранг** бўлиб қолди. (Э)

Ори-хўп, майли, розиман.

Эй Гўрўғли, оға, **ори** борур эрдим. (Б)

Орқайин-бамайли хотир, шошмасдан.

Орқайин еб-ичиб ётаверди. (АГ)

Оғмали-дўнмали-қалтис, ўзгарувчан.

Оғали-дўнмали дунё экан-да.. (АГ)

Орқайин-бемалол, хотиржам.

Эрҳасан билан Таллихоним энди **орқайин** Чамлибела қараб йўл тутдилар. (Э)

Отормон-чопормон-уруш-саваш, жасурлик, жасорат.

Отормончилиғ-чопормончилиғда анинг олдиға тушадурғон зот йўқ эрди. (ОН)

Ошоқ-паст, қуйи.

Боши **ошоқ**, оёғи юқори қилиб кўммак керак, деди. (Х)

Оғир солдомли-жиддий, теран фикрли.

Бу йигит **оғир солдомли** кучли-қувватли гарчак бир зот бўлиб дўради. (Э)

Оғочлик-дарахтзор.

Гўрўғли ҳам Рум шаҳрининг **оғочлиқина** етиб борди. (ХО)

Паём-хабар.

Шотир келиб, бизга **паёми** етди. (Э)

Парч-маҳкам, жипс.

Қараса дарвоза **парч** бўлиб ёпилиб турибди. (ХО)

Пири зан-кекса аёл.

Сенинг хизматингни шул **пири зан** биткарур. (ОН)

Посмонда-жирканч, ифлос.

Агар шу **посмонда** Хизр бўлса, ҳамма ёқни Хизр босиб кетар эди. (АГ)

Потирдамоқ-типирчиламоқ, безовта бўлмоқ.

Қафасга тушган куш янглиғ **потирдади**. (ОҒШ)

Пошшоб-жаллод.

Пошшоблар дарҳол унинг қўл-оёғини боғладилар. (АГ)

Поҳ-поҳ-хайрат ифодаси, бай-бай жуфт сўзи маъносига тўғри келади.

Поҳ-поҳ туркман оға, номани дим тусини келтириб айтар экансан. (АГ)

Пурхун-юракки қон қилмоқ.

Жафо билан **пурхун** этиб. (ОҒШ)

Пўссиқ-варақи.

Пўссиқни қозонга ташлаб, ис чиқаринг. (АГ)

Сангмоқ-дайдиб юрмоқ.

Бемаҳал **сангувчи** бўлма! (Э)

Сар этмоқ-назар солмоқ.

Бир тўқайга дуч келди, **сар** этса ўтин кўп. (ОН)

Сара – қулай, яхши

Бир сара жойни топиб дам – тинчини олиб ётдилар (Э)

Санжоқ – **санжоқ**, **байдоқ** – **байдоқ** – тўп, қатор – қатор.

Ўзина **санжоқ** – **санжоқ**, **байдоқ** – **байдоқ** турган қўшинга қараб бир шеър айтди.

(Э)

Сақа – сувнинг боши, анҳор, ариқнинг бошланадиган жойи.

Ҳовуз дарё **сақасига** туташади. (ОШМ)

Созоқ – саксовул

Созоқларни қалаб ўтти ёқиб, тунча, танқоларни қўйиб, еб –ичиб роҳат топдилар.

(Э)

Солма – ариқ

Ҳовузнинг **солмасини** кўринг, деди. (ОШМ)

Солиғ бермоқ – хабар қилмоқ.

Бу ерларнинг доғи – дузидин **солиғ бериб** боринг, деди. (ОН)

Солиғ – индалло

Гапнинг **солиғиннан** тушундинг. (АГ)

Сомсиқ – **сумсиқ** – лапашанг, эпсиз

Аваз отли кишиларнинг бари **сомсиқ**, **сумсиқ** кишилар бўлиб чиқди. (АГ)

Соп бўлмоқ – тугамоқ, ниҳоясига етмоқ

Бутун халқ тўй **соп бўлгунча** тик туриб хизматда бўлди. (ОҒШ)

Сув чоға – чақалоқ, гўдак

Етти ойлик **сув чоғам** бор турур. (ОН)

Сулгун – тустовуқ

Чўлу сахроға чиқиб кийик, куён, **сулгун**, қўтон овлади. (Э)

Сунмоқ – учмоқ

Юлдуздай **суниб** тахт олдида пайдо бўлди. (АГ)

Сўвит – тол

Бир сўвигдан хода кесиб чўқмор ясади. (АГ)
Тай (той) – тенг, муқобил
 Отима **тай** топилмас, асло сен этма гумон (Э)
Тараххум – раҳм - шафқат
Тараххум айласин, менман бечора. (ОҒХ)
Тим- тирс – жим – жит
 Иккинчисининг уйида **тим** – **тирслик** экан (АГ)
Толхишўрлик – бемазагарчилик
 Уларни ўлдириб **толхишўрлик** этгандан фойда? (Э)
Топо – таъна
 Гофил қолиб элдин **топо** орттирма. (Э)
Тос бўлмаса – сал бўлмаса
Тос бўлмаса буридан айрилвадик. (ХО)
Тотолошмоқ – бир – бирини уёқ – буёққа тортиш, талашиш.
 Икковлари **тотолошиб** дарвоза олдига бордилар. (ОШМ)
Туси бузук – кўриниши кўрқинчли
 Бу **туси бузук** одамдин кўрқди. (АГ)
 қатл, ўлим
 Подшо бизни **тухуммирт** этар. (ОН)
Тушгир – тушунчали, фикрловчи, оқил
 Дўкондор нонвой бир **тушгир** йигит эди. (ОШМ)
Тўз – чанг, ғубор
 Ўпса арзир оёғининг **тўзини**. (ОҒХ)
Туман (тўман) – паст
 Икки зинапоя **туман** тушди. (ОҒШ)
Тўнгуртқа – сув оқадиган қувур
Тўнгуртқага тикилиб қолган бўлмасин, деди. (ОШМ)
Тўпилмоқ – ҳужум қилмоқ
 Беш йигит **тўпилиб** келиб, Эрҳасанга ёпишдилар. (Э)
Тўпор – гуруҳ
 Шул замон қалъадин бир **тўпор** карвон чикди. (ОН)
Тўфанг-милтиқ.
Тўфанг тегса дошдин кечар. (АК)
Уждан тутма – бошдан оёқ
 Чамлибелнинг **уждан тутма** бари халойиқи тўйга келди. (Э)
Урини олмоқ – эътибор бермоқ, мўлжални тўғри олмоқ.
 Бир йўлнинг **урини олиб** бораверди. (ОШМ)
Уйитмоқ-маҳкам сақламоқ, хотирада тутмоқ.
Уйит кулоқда қолна. (АК)
Уғрамоқ – дуч келмоқ.
 Мард йигит келиб **уғрашар**. (Х)
Холо – ҳали
Холо чотма кўринмас эрди. (ОН)
Хомсиқиб – хўрлиги келиб
 Авазхон **хомсиқиб**, йиғлаб чиқиб келди. (АГ)

Тухуммирт –

Хороз-тегирмон.

Бир кампирнинг **хорозини** ҳайдаб ун чиқариб юраберди. (ОҒШ)

Хуруш-қўшиш, омухталаш.

Куйган хамирни сувга **хуруш** этиб емакка бошлади. (ОН)

Хут (худ)-ўзи, худди.

Бу Гўрўғлининг **хут** ўзи. (Э)

Хўстор-суянч таянч.

Эмди **хўсторим** сенсан, деди. (ОҒХ)

Чавоқ-балиқнинг кичиги, митти балиқ

Дарёдан бир ўлик **чавоқ** ўтса ҳам кўрар эдик. (ОШМ)

Чаман – жайдари от

Чаман миниб **чангда** қолма. (АГ)

Чизим – ип, чилвир

Оёқ ўрами билан **чизимни** зингитиб ташлади. (АТ)

Чизгамоқ – чармамоқ

Паризод биламларин **чизгаб**, иккиси олишдилар. (Б)

Читнамоқ – чертмак

Бир **читнаб** полвонлигимни кўрсатиб қўяман. (ХО)

Чиқон – дугона

Анинг 20 -30 тенгдош **чиқонлари** бор эрди. (ОН)

Чотма – чордоқ, қапа

Гўрўғли бир **чотмоға** бориб меҳмон бўлди. (ХО)

Чост-ҳаракат

Инсу жинс, чидамас чостина. (АК)

Чуллик – кичик таёқчани уриб ўйнаш. Болалар ўйини.

Ошиқ ўйнади, **чуллик** ўйнади, ётиб ухлади. (ОН)

Чўрак – ноннинг кичик шакли, аслида чорак сўзидан

Чўрак, қатлама, патир пишириб қўлига тутқазди. (АГ)

Чўлламоқ – чанқамоқ

Тўй излаб келган бахши бўлса, бу чотмаға **чўллаб** келгандур. (ОН)

Чўх- кўп

Ул недурким хусни сафо **чўх** ўлур? (ОН)

Чўқай – кавушга ўхшаган оёқ кийими

Оёғидаги **чўқайни** чиқилди. (АГ)

Шева-сўз маъносида.

Шеваси жон олур, қўли созлидур. (ОШМ)

Шойи-пул бирлиги, танга (шоҳи пул)

Кун бўйи уч **шойилик** савдо этмас эди. (ОШМ)

Шомор-илон, аждар.

Икки сочи эрур **шомор**.

Лабларидин боли томар. (Э)

Шоқирдошиб кулмоқ-қаҳ-қаҳ уриб кулмоқ.

Гўрўғлининг сўзини эшитгандан сўнг йигитлар **шоқирдошиб кулиб** юбардилар.

(Э)

Шўхим-шовқин.

Вой Булдурук кассоб оғам, деб **шўхим** этаберди. (АК)
Эйланмоқ-кечикмоқ.
 Ўтиб кетди кўп замонлар
Эйланди, Ҳасан келмади. (Э)
Эндардинг-солдинг, олиб келдинг.
 Дунёни **эндардинг** менинг бошимга (Бошимга мушқил ишни солдинг)
 (ОШИ)
Юмурта-тухум.
 Юзи сўйилган **юмурта** мисоли. (АГ)
Яхёи изом-худонинг сифати. Ҳамиша тирик ва буюк.
Яхёи изомдур оғзинг ҳавоси. (ОҒХ)
Ўвбо-махалла, қавм.
 Бир **ўвбонинг** устидан дуч бўлди. (ОШМ)
Ўкта-юқори, баланд, ўктам.
 Бу ўғлон созда **ўкта** эркан. (ОН)
Ўкча-товон (кўчма маънода келган).
 Ўз элина қараб **ўкчани** кўтарди. (Тезда жўнаб кетди.) (ОН)
Ўкча-товон.
Ўкчаси баланд этик кийдирди. (АГ)
Ўпкаламоқ-гина, аразламоқ.
 Юсуфшоҳ Аваздан **ўпкалаб**, чиқиб кетди. (АГ)
Қайир-қайил-тузат, таъмир қил.
 Уста, созим **қайир**, қардош бўлоли. (Х)
Қилу қол-ғавғо, тўполон.
 Мунда санго кўп **қилу қол**. (ОҒХ)
Қидириб келмоқ-сайр қилмоқ.
 Хирмондали **қидириб келамиз**, деб қизни дарвозадан чиқарди. (ХО)
Қовурма буломиқ-қовуриб пиширилган суюқ ош.
Қовурма буломиқ пиширинг, деди кайвони аёл. (АГ)
Қоптол-ён томон.
 Тоғнинг **қоптолина** бориб отдан тушди. (АГ)
Қопчимоқ-илиб олмоқ, ушлаб олмоқ.
 Шоҳсанамни икки қўллаб **қопчиб** олди. (ОҒШ)
Қора гўрдим-анча узоқда, кўз илғайдиган жойда.
 Энди отнинг бошини бурган эди, бир **қора гўрдимда** бир йигитнинг ғирот
 устинда ўтириб, қилич ураётганини кўрди. (Э)
Қорим-хандак, қазилган чуқур.
Қоримдин отин отлатса, ман шул одамга борурман. (АК)
Қумолоқ-қўйнинг тезаги.
 Кейин **қумолоқларни** тепиб юбарди. (ОН)
Қурт-бўри (гурт)
 Оғзи қонли оч **қурт** каби. (АК)
Қўш ташламоқ-макон тутмоқ.
 Ораз дарёсининг бўйида **қўш ташлаб** ётди. (Б)
Ғолли ғош-ташвиш.

Ортаг менинг **ҒОЛЛИ-ҒОШИМ**
 Ёрим қайтғил, сен бу ишдан! (Э)
Ҳазатиб-маза қилмоқ.
Ҳазатиб дам олиб ётвади. (АГ)
Ҳайдариг-афсус.
 Гўрўғли ва қараб, **ҳай дариг** деб бир сўз айтар эрди. (Б)
Ҳамдаса-бундан ташқари, шунингдек.
Ҳамдаса қиз ўзим чақириб, ўзим ўлдирсам бўлмас, деб индамай кетаверди. (ХО)
Ҳамоло-гўё, гўёки.
 Гўрўғлининг **ҳамоло** араваси ағдарилармиди, оти тейинда, қайси томондан келса келаверади. (ХО)
Ҳова-ҳа, шундай.
Ҳова, деди қаландар. (АГ)
Ҳовой-сиёсат-дўқ-пўписа.
Ҳовой-сиёсат билан бир шеър айтди. (Э)
Ҳорос-кўркув.
 Гўч йигит сиз **ҳорос** этманг. (Б)
Ҳавлакичилик-шошма-шошарлик.
 Кампир айтдики, сен қизнинг **ҳавлакичилигинг** қолмабди. (ХО)
Ҳўкмон-сўзсиз.
 Бугун энди билгил, **ҳўкмон** ўларсан! (Э)
Ҳўпикмоқ-ўпкаси тўлмоқ, кескин ҳаёжон.
 Гўрўғли кўзига ёш олиб, томоғи тўлиб, **ҳўпикиб** бир шеър бошлади.(Э)

Шартли белгилар:

АГ-Авазгатирган
Б-Бозиргон
ОН- Ошиқ Нажаб
ОШМ-Ошиқ Маҳмуд
ОҒШ-Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам.
ОҒҲ- Ошиқ Ғариб ва Хилола пари.
Х-Хирмондали
ХО-Хирмондали (оғзаки вариант)
Э-Эрҳасан.
АК-Авазнинг келтирилиши.

Луғатни тузувчи: Филология фанлари номзоди С. С. Рўзимбоев

МАЖМУАГА КИРИТИЛГАН ДОСТОНЛАР ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ.

ОШИҚ ҒАРИБ ВА ШОҲСАНАМ

“Ошиқнома” мажмуасининг II китобида ушбу достоннинг китобий варианты чоп этилган эди. Мазкур достон Хоразмда жуда фаол оммалашган бўлиб, унинг оғзаки вариантлари Бола бахши, Қодир созчи, Турсун бахши, Қаландар бахши, Норбек бахши каби талантли ижрочилар репертуарида куйланиб келинган.

Биз ушбу мажмуада достоннинг Бола бахши вариантыни китобхонларга тақдим этаётимиз. Достон 1981 йилда С. Рўзимбоев томонидан ёзиб олинган. Бу матн 1999 йилда “Хоразм фольклори» мажмуасининг I китобида чоп этилган эди.

ОШИҚ ҒАРИБ ВА ҲИЛОЛА ПАРИ

“Ошиқ Ғариб” туркумидаги ушбу достонда Ғарибнинг янги саргузаштлари ҳақида хикоя этилади. Мазкур матн китобий вариант бўлиб, 2003 йилда Тошкенда нашр этилган «Ожиза» мажмуасида чоп этилган. Ўша нашрда анчагина матний қусурларга йўл қўйилгани учун уларни тузатган ҳолда достон қайта босилаётир. Достон матни Шовот туманида яшаган Ниёзжон халфа ижросида С. Рўзимбоев томонидан ёзиб олинган.

ОШИҚ МАҲМУД

“Ошиқ Маҳмуд” достони Хоразм бахшилари орасида жуда машҳур. Уни Бола бахши, Қодир созчи, Жумабой бахши, Қаландар бахши ва бошқа ижрочилар севиб куйлаб келганлар.

Достон илк марта 1970 йилда Ж. Қобулниёзов томонидан Бола бахшидан ёзиб олиниб, “Ошиқ Маҳмуд, Авазхон” номи билан чоп этилган.

Иккинчи марта 2006 йилда Тошкентда нашр қилинган “Анаш халфа” мажмуасида ўша вариант айрим ўзгаришлар билан қайта босилган эди. Бу матн С. Рўзимбоев томонидан ёзиб олинган бўлиб, мажмуада уни тузатилган ҳолда чоп этаётимиз.

ОШИҚ НАЖАБ

“Ошиқ Нажаб”, “Нажаб ўғлон” номлари билан машҳур бўлган бу достон Хоразм бахши ва халфалари репертуарида оғзаки ва ёзма нусхалар орқали тарқалган.

Достон оғзаки тарзда гурланлик Жумабой бахши репертуарида бўлган. Аммо ёзиб олинмаган. Достоннинг Рўзимбек Муродов репертуаридаги варианты бахшининг ўзи томонидан ёзувга кўчирилган.

Биз нашр қилаётган матн Хонқа туманининг Туркистон қишлоғида истиқомат қилувчи Зевар халфа Собировада сақланаётган қўлёзмага асосланади. Уни халфа ижросида С. Рўзимбоев ёзиб олган. Зевар халфа матни устози Малика халфага тегишли қўлёзмадан кўчириб олган.

БОЗИРГОН

“Гўрўғли” туркумига мансуб бўлган “Бозиргон” достонининг қўлёзма ва оғзаки вариантлари жуда кенг доирада тарқалган бўлиб, бисотимизда унинг ўнга яқин қўлёзма нусхалари мавжуд. Достоннинг Бола бахши варианты Ж. Қобулниёзов томонидан 1965 йилда нашрга тайёрланган. 2004 йилда Урганчда чоп этилган “Гўрўғли” мажмуасида “Бозиргон” нинг Бола бахши репертуаридаги варианты С. Рўзимбоев, томонидан ёзиб олинган, нашрга тайёрланган.

Мазкур мажмуада достоннинг Ниёзжон халфа Мусаевдан ёзиб олинган китобий варианты берилаётир. Асар матни С. Рўзимбоев томонидан халфа ижросида ёзиб олинган.

“Бозиргон” нинг иккита варианты ЎЗР ФА ТАИ фольклор бўлими архивида № 1429 рақамли, собиқ Қўлёзмалар институти фондида № 7241 рақамли инвентарларда сақланмоқда.

ХИРМОНДАЛИ

“Хирмондали” достони ҳам кўплаб ёзма ва оғзаки вариантларда кенг тарқалган. Унинг 1930 йилда манғитлик Хўжёз бахшидан ёзиб олинган варианты ЎЗР ФА ТАИ фольклор бўлими архивида № 43 рақами билан сақланмода.

2004 йилда “Гўрўғли” номи остида босилган мажмуада унинг Эллиққалъалик Абдулла бахшидан ёзиб олинган варианты чоп этилган.

Мазкур мажмуадаги достоннинг икки варианты эълон қилаётирмиз.

Асарнинг китобий варианты Зевар халфа Собирова ижросида, оғзаки варианты Бола бахши ижросида ёзувга олинган. Ҳар иккала вариант С.Рўзимбаев томонидан ёзиб олинган.

Достоннинг иккала варианты ҳам ўзаро фарқларга эга бўлиб, алоҳида вариантлар сифатида илмий қимматга эгадир.

ЭРҲАСАН

“Эрҳасан” достони 2004 йилда нашр қилинган “Гўрўғли” мажмуасига айрим сабаблар билан киритилмай қолган эди. Достон Бола бахши репертуарида яшаб келган бўлиб, 1981 йилда С. Рўзимбоев томонидан ёзиб олинган. Унинг бошқа бахшилар репертуарида бўлганлиги ёки ёзма нусхалари мавжудлиги ҳақида маълумот йўқ.

Достон ўзбек тилида биринчи маротаба босилаётир.

АВАЗ ГАТИРГАН

“Гўрўғли” туркумининг Авазхон эпик биографияси билан боғлиқ ҳолда тарқалган дебоча асари “Аваз гатирган” достонидир. Достон баъзан «Аваз олиб қочган», баъзан “Аваз гатирган” номлари билан юритилади. Уни 1981 йилда Бола бахши ижросида С. Рўзимбоев ёзиб олган. Бу достон «Хоразм фольклори» мажмуасининг X томида босилган. Мазкур мажмуада уни қайтадан чоп этаётирмиз. Достоннинг қўлёзма нусхаси ҳам бор бўлиб, ЎЗРФА Шарқшунослик

институти қўлёзмалар фондида №9590 рақамли инвентарда сақланади. Бироқ бу қўлёзма халфалар репертуарида оммалашмаган.

АВАЗНИНГ КЕЛТИРИЛИШИ

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 9590-рақамли қўлёзма сақланади. Ушбу қўлёзма 211 саҳифадан иборат бўлиб, ундан «Гўрўғли» эпосининг бир қанча шохобчалари ўрин олган. Уларнинг биттаси Авазхоннинг Ваёнгон шаҳридан олиб келинишига бағишланган. Ушбу шохобча қўлёзманинг 18-саҳифасидан бошланиб, 42-саҳифасида якунланади.

Қўлёзмадаги дostonларга махсус номлар қўйилмаган. Шу сабабли биз дostonга мазмунидан келиб чиқиб, «Авазнинг келтирилиши» деб ном қўйдик. Дoston матнини филология фанлари номзоди Сориев Санъатбек табдил қилиб, нашрга тайёрлашда иштирок этди. Асар илк мартаба эълон қилинаётир.

Мажмуага киритилган афсоналар ҳақида маълумот

Жон ширин

“Жон ширин” афсонаси 1964 йил октябрь ойида Тўрткул тумани Шўрохон қишлоғида яшовчи Тўхтабоев Йўлдошдан ёзиб олинган. Ушбу афсона машҳур ўғуз эпоси “Китоби дадам Қўрқут” асарининг 5-шохобчаси бўлган “Девхўжа ўғли Дали Домрул” даги воқеаларига айнан мос келади.

ЯККА КЎЗ

“Якка кўз» деб номланган мазкур афсона Манғит шаҳрида яшовчи Шукурулло Юсуповдан 1982 йилда ёзиб олинган. Ушбу афсонадаги воқеалар “Китоби дадам Қўрқут” да тилга олинган «Босотнинг Дапагўзни ўлдирилиши» шохобчасида тасвирланган тафсилотларга жуда мос тушади.

Ҳар иккала афсона ҳам Хоразм дostonларидаги мотивларга айнан ўхшаш бўлганлиги сабабли уларни мажмуага киритишни маъқул кўрдик.

Афсоналарни С.Р.Рўзимбоев ёзиб олган.

ХОРАЗМ ДОСТОНЛАРИНИНГ ИЖРОЧИЛАР

Достонлар ўзининг ижрочилари билан тирикдир. Шу сабабли мазкур жанрни уларнинг ижрочилари - бахшиларсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Хоразм достон ижрочилари ҳақида айрим маълумотлар турли манбаларда берилган бўлса-да,¹ Хоразм бахшилари ва халфалари шажараси ҳақида ҳозиргача яхлит бир тадқиқот яратилмади. Чунки, Хоразм достон ижрочилари ҳақида энг дастлабки ёзма манбалар XIX асрнинг биринчи чорагидан бошлаланади. Бу манбалар ҳам асосан чет элдан Хоразмга ташриф буюрган айрим саёҳатчилар фаолияти билан боғлиқдир. Шулардан бири 1819 йилда Хивага келган рус зобити Н.Муравьевга тегишли хотиралардир. У Хивада бўлганида бахшилар шахси ҳақида конкрет маълумот бермаса-да, уларнинг ижроси ҳақида баъзи бир мулоҳазаларни билдирган. Жумладан, у бахшилар ҳақида шундай ёзади: «Куйловчилар овозлари, тана ҳаракатлари билан ўзларидан олдин ўтган авлодларнинг эпчилликларини, кўркмасликларини ғайрат ҳамда жасоратларини кўрсатишга ҳаракат қиладилар... уларнинг кўшиқлари айрим ҳолларда тун бўйи давом этади. Улар баланд ва хириллаган овоз билан куйлашади.²

Хоразм бахшилари ҳақида айрим қайдлар Ҳ.Вамбери асарларида ҳам кўзга ташланади. Бироқ, шарқшунос олим бирорта конкрет бахши ҳақида маълумот бермасдан, улар ҳақида юзаки тарзда сўз юритади. Масалан, у шундай ёзади: «... мазкур хрестоматияда асосан бахшилар томонидан айтилувчи, уларнинг ўзлари яратган, ёки таржима қилган шимолий турк халқларининг барчасига таниш, улар севган, уларнинг тили, фикри ва ўйларини акс эттирувчи материаллар бор... Улар ўзбек халқи ва уларнинг хонликлари билан кўшни яшовчи қирғизлар орасида кенг тарқалган ва ҳамма жойда дутор ёки кўбиз жўрлигида бир хил куйланади.³

Ҳ.Вамберининг хрестоматия китобига ёзган ушбу сўзбошисидаги фикрлар илмий жамоатчилик учун ниҳоятда қимматли бўлиши билан бирга олимнинг айрим фикрларини тузатиб ўтишга тўғри келади. Чунончи, ушбу сўзбошида олим бахшилар ҳақида сўз юритиб, «бахшилар томонидан айтилувчи, уларнинг ўзлари яратган ёки таржима қилган... материаллар» деган иборани ишлатдики, бу фикр унинг ўзбек бахшилари ҳақида тўла тасаввурга бориб етмаганини кўрсатади. Негаки, энг аввало, бахшилар халқ ижодиётига мансуб бўлган терма ва достонларни ижро қилишади. Уларнинг репертуаридаги асарлар асосан устоздан шогирдга ўтади. Улар достонни қардош халқлар бахшилари репертуаридан олганда ҳам Ҳ.Вамбери айтгандай «таржима қилиб» эмас, балки ижодий қайта ишлаш орқали ўзлаштирадилар.

Шунингдек, унинг ўзбеклар орасида тарқалган достонлар кўшни қирғиз ва бошқа халқлар орасида бир хил куйланади деган фикрига кўшилиб бўлмайди. Чунки, дутор жўрлигида достон куйлаш билан кўбуз жўрлигидаги ижро бнр-биридан кескин фаркланади. Демак, Ҳ.Вамбери

Хоразм достон ижрочилари ҳақида сўз юритса-да, мазкур анъана ҳақида тўла илмий маълумот бера олмайди.

¹ Каранг: Мулла Бекжон Рақмон ўғли, Мукаммад Юсуф Девонзода. Хоразм мусиқий тарихчаси, Т., 1998; Рўзимбоев С Хоразм достонлари, Т., 1985; Матёкубов Б. Хоразм достон ижрочиларининг зарҳал сакифалари, Урганч, 1999 ва бошқалар.

² Муравьев Н. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819-1820, М, 1822, 122-бет.

³ Чигатой тили дарслиги, Лейпциг, 1867, 43-бет.

Хоразм воҳасида тарқалган «Гўрўғли» дostonлари ва уларнинг ижрочилари ҳақида энг муҳим маълумотлар 1908 йилда воҳага келган рус шарқшуноси А.Н. Самойлович асарларида учрайди. У Хоразмда бўлган пайтида дostonчиликнинг энг фаол маркази бўлган Пўрсига боради. (Туркменистоннинг ҳозирги Бўлдимсоз тумани маркази) «Мен Пўрсидан бутун хонликда энг машҳур бўлган 58 яшар човдур (уруғ номи) Суяв бахшининг айтганларини тингладим»,¹ деб ёзади у.

А.Н.Самойлович Хивада бўлганида бахшилар ижросини бевосита тинглагани ҳақида қуйидагича маълумот беради «Хивалик бахшининг ўзи дотор чалиб, китобий дostonни ижро этаётганида икки созанда буламон чалишиб, унга жўр бўлиб туришади»². Демак, А.Н. Самойлович бу масалага Ҳ.Вамберига ўхшаб юзаки муносабатда бўлмаган. Шарқшунос олимнинг пўрсилик Суяв бахшидан олган маълумотларига қараганда Пўрси дostonчилик мактабига ўша пайтда Суяв бахши бошчилик қилиб, атрофига кўплаб ўзбек, туркман ва қорақалпоқ бахшиларини жамлаган ва туркман ўзбек ҳамда қорақалпоқ тилларида дoston куйлаган. Суяв бахши ўз устози ўзбек бахшиси Ғарибниёз ва ундан олдин ўтган ўзбек бахшилари Эшвой, Оташ, Нуржон, Ниёзмат бахшилар ҳақида маълумот беради. Суявнинг ўзи 1850 йилда Пўрсининг Сеитназар гўммачи овулида туғилган. Юқорида номи келтирилган бахшилар XIX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод қилишган.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Абдурахим, Мусо, Отаниёз, Отажон, Ризо бахшилар Суяв билан бир даврда фаолият кўрсатишган. Таниқли фольклоршунос Қалли Айимбетовнинг ёзишича Қўнғирот, Пўрси, Хўжайли атрофларида бу бахшилардан кейин Одилбой, Ўринбой, Оллаёр, Қутим бахшиларнинг дoston куйлаганликлари ҳақида маълумотлар бор.

Асримизнинг бошларида Хўжёз (кипчоқ), Аҳмад, Қўчқор (Манғит), Хўжёз гармончи (Шаббоз), Қўшакўр (Тўрткўл), Эшниёз (Қўнғирот), Жуманазар (Янгиариқ), Хўжик бахшилар машҳур бўлганлар. Афсуски, ушбу бахшиларнинг ҳаётига оид батафсил маълумотлар сақланиб қолмаган.

Айрим бахшилар ҳаёти ҳақидаги маълумотлар эса уларнинг замондошлари эсдаликлари орқали етиб келган. Масалан, Мадрахим Ёқубов Шерозий XIX аср охири XX аср бошларида яшаган қуйидаги бахшиларнинг аянчли тақдири тўғрисида хотиралар қолдирган:

Эрниёз бахши. Қўшқўпирнинг Ўзбекёп қишлоғида яшаган. Хоннинг қариндоши Саидабдулланинг тўйига бормагани учун бурнидан ип ўтказилиб қўшиқ айттирилган.

Жумёз бахши. Ҳазораспда яшаган. Зиёфатга кечикиб келгани учун Саидмурод божимоннинг ўғли ҳовузга итариб юборган. Ўпкаси шамоллаб ўлган.

Биз қуйида ҳаётининг фаолияти ҳақида айрим ҳужжатлар сақланиб қолган бахшилар ҳақида қисқача маълумот берамиз.

ЭШВОЙ БАХШИ

¹ Самойлович А.Н. Краткий отчёт о поездке в Ташкент и Бухару и в Хивинское ханства в 1908 году. //Известие русского комитета для изучения Средней и Восточной Азии в историческом, лингвистическом и этнографическом отношениях. СПб., 1909, №9, 21-22-бетлар

² Ўша манба, 25-27-бетлар

XIX асрнинг истеъдодли дostonчиси Эшвой бахши 1839 йили Хоразм вилояти Шовот туманидаги Доричи қишлоғида туғилган. 15-16 ёшларида дoston йўллари бўйича куйларни ўрганиб, кўшиқ айта бошлаган. Илгари яшаб ўтган бахшиларнинг айтишича у шоир, бастакор, хонанда бўлган.

Эшвой бахши машҳур созанда бўлганки, халқ унинг фаолияти ҳақида кўплаб кўшиқлар тўқиган:

Эшвой бахши овозали,
Қибла ёнда дарбозали,
Паловлари кўп мазали
Куйла Эшвой, тилларингдан.

Қарияларнинг эслашига қараганда, Хива хони Муҳаммад Раҳимхон (Феруз) Эшвой бахшини тўйга таклиф қилган. Бахши отланиб, қўлда дутори билан йўлда бораётганида, Қўшкўпирнинг Тақир қишлоғига етганида, бир камбағалнинг тўйи устидан чиқиб, ўша ерда тутилиб қолади. Натижада Эшвой бахши хон ғазабига учрайди. Ғазабланган хон бахшини Калта минорадан ташлаб ўлдиришга ҳукм қилади. Буни эшитган Хива халқи бахшининг ҳаётини сақлаб қолиш учун минора тагига тўшак сомон, ғоли-палосларни тўшайдилар.

У ғоли-палос устига йиқилиб, омон қолади. Бу воқеани эшитган хон Эшвой бахшини ҳузурига чақиртириб, «Менинг ўзим ҳам сенинг ўлимингни истамаган эдим», - деб уни кўйиб юборади. Бу ҳақда бизга етиб келган тўртликлардан бири:

Эшвой деган доричининг боласи,
Бахшидан айлансин Хива қалъаси
Тагига тўшалди ғоли-палоси,
Тингла, Эшвой жонларинга бандиман.

Бахшининг қабри Кўҳна Урганчда жойлашган. Унинг ўғли Ўринбой бахши сифатида танилиб, кўпгина дostonларни куйлаб келган.

Маълумки Хоразм дostonларининг мусиқа қисми алоҳида-алоҳида мустақил куйлардан иборат. Бола бахшининг маълумот беришича улар 72 куйни ташкил этган. Шулардан бир қисмини Эшвой бахши яратган: Эшвой 1, Эшвой 2, Туркман Эшвойи, Урганжий, Қурд Эшвойи, Фарғона Эшвойи ва бошқалар.

Эшвой бахшининг «Гўрўғли» туркумидаги 16 дostonни ёддан билганлиги ҳақида маълумотлар бор. Шунингдек у «Ошиқ» туркуми дostonларидан ҳам кўпчилигини билган. Эшвой бахши ижоди ва ҳаётини ўрганиш, уни халқимизга етказиш фольклоршунослигимиз олдида турган ҳам муҳим вазифалардан биридир.

ҒАРИБНИЁЗ.

Тарих саҳифаларига назар ташласак, Хоразм воҳасида яшаб келган турли миллатлар дўстлигига оид кўпгина фактларга дуч келиш мумкин. Бу нарса халқ эпик ижодиётининг вакиллари бўлган бахшиларнинг устозлик - шогирдлик анъаналарида айниқса яққол кўзга ташланади. XVIII-XIX асрлар туркий халқлар дostonчилигининг энг гуллаган даври бўлиб, ўша даврларда Хоразм воҳасида жуда кўп талантли бахшилар яшаб ижод қилган. Улардан қирқдан кўпроғининг номи маълум бўлса-да, фаолияти ҳақида жуда кам маълумотлар сақланиб қолган. XIX аср ўрталарида яшаган шоир-бахши Ғарибниёз ҳақида ҳам шу фикрни

айтиш мумкин. Шоир тақдири ҳақида сўзлашдан олдин унинг шогирди-туркман бахшиси Суяв (суянч, таянч, елкадош) ҳақида оз бўлса-да, тўхталишга тўғри келади. Академик А.Н.Самойлович ўз асарларида Пўрсида Тошҳовуз вилоятининг ҳозирги Бўлдимсоз туманида яшаган Суяв бахши ҳақида қимматли маълумотлар беради. Унинг туркман, ўзбек, қорақалпоқ тилларида дoston куйлаганини таъкидлаб, бахшининг 58 ёшда эканлигини айтиб ўтади. Олимнинг Хоразм воҳасига 1908 йилда келганлигини ҳисобга олсак, бахшининг таваллуди 1850 йил бўлиб чиқади. Суяв бахшининг репертуаридаги кўплаб дoston ва термалар туркман, ўзбек, қорақалпоқ бахшилари ижодида ҳозиргача яшаб келмоқда. 1985 йилда вафот этган гурланлик Сакрак бахши (Жумабой Худайберганов), манғитлик Турсун бахши Пўрси дostonчилик мактабининг сўнгги вакиллари бўлишган. Суяв бахши репертуарида «Эшвой» кўшиғи алоҳида ўрин тутган. Мазкур кўшиқ XVIII асрда Пўрси атрофларида яшаган ўзбек бахшиси Эшвойга бағишланган бўлиб, унда бахшининг олийжаноб хислатлари таъриф этилади.

Эшвой бормай ҳеч ким тўйин кўрмади,
Юзин кўрмай қизлар вакил бермади.
Фиску фужур, ҳаром ишга юрмади,
Шу қилиғин эллар суйди Эшвойнинг.

Шу пайтгача бу кўшиқ Суяв бахши ижодига нисбатан берилар эди. Бироқ халқ оасида юрган бу кўшиқнинг турли вариантларини қиёсласак, масаланинг бошқа бир муҳим томони ҳам ойдинлашгандек бўлади:

Эшвой Оташ, Нуржон билан соз этди,
Беш кунлик умрини сарафроз этди.
Ўлгандан сўнг васфин Ғарибниёз айтди,
Соз-сўз билан умри ўтди Эшвойнинг.

Шеърнинг мазкур банди унинг Ғарибниёзга тегишли эканлигини тўла тасдиқлайди. Демак, «Эшвой» кўшиғини ижод қилган ва унга куй басталаган киши Суявнинг устози Ғарибниёз бўлиб чиқади. Қорақалпоқ фольклоршуноси профессор Қ.Айимбетов 1968 йилда Нукусда босилган «Халқ донолиги» китобида Суяв бахшидан бурун ва у билан бир даврда Эшвой, Оташ, Ғарибниёз каби таниқли бахшилар яшаб, ижод қилганликларини кўрсатиб ўтади. XVIII асрда яшаган Эшвой бахши ва унинг шогирди Ғарибниёз тўғрисида кўпгина маълумотлар мавжуд. Шоирнинг «Эшвой», «Кўзларим» деган кўшиқлари 1963 йилда Ашхободда нашр этилган «Маржон доналар», 1965 йилда Нукусда босилган «Қорақалпоқ халқ кўшиқлари» китобларига киритилган.

Кузатишларга қараганда истеъдодли бахши Ғарибниёз ўз устозига бағишлаб «Эшвой» шеърини яратган ва унга маҳсус куй басталаган. Бу куй баъзан дoston кўшиқлари билан айтилиб ҳозиргача яшаб келмоқда. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Назира Юсупова репертуаридаги «Эшвой» кўшиғи бунинг ёрқин мисолидир. Ўз навбатида бу куй туркман ва қорақалпоқ бахшилари ва хонандалари репертуарида ҳам мавжуд. Суяв бахши бу кўшиқни устозининг мероси сифатида маҳорат билан куйлаб, бизгача яшаб келишида кўприк бўлиб хизмат этган. «Кўзларим» шеъри мазмунига қараганда шоир умрининг охирида кўр бўлиб қолган. Буни ўз шеърида изтироб билан баён қилади:

Икки кам элликка борганда азиз ёшим менинг,
Бунча дардга дуч келибдур бу ғариб бошим менинг.
Сармалаб-излаб топиб, оғу бўлар ошим менинг,
Етти жаҳонни кўргали йўқ эрур йўлдошим менинг,
Қайғу ғам-ғусса билан йўйган наҳорим кўзларим.

Кўзи ожизлиги сабабли шоир халқ орасида баъзан Матниёз Қори номи билан ҳам тилга олинади.

Манғитлик Хударган бахши, тўрткўллик Абдулла бахшилар билан бўлган суҳбатда Ғарибниёзнинг «Ўтгандир» номли шеъри борлиги ҳам маълум бўлди. Бу шеър хивалик Шукур Қори репертуарида айрим ўзгаришлар билан сақланиб қолган. Шоирнинг юқорида тилга олинган «Эшвой», «Кўзларим» каби шеърларининг ўзбекча вариантлари туркман ва қорақалпоқча матнлардан ҳажман кўплиги, айниқса «Кўзларим» шеъри арузга кўпроқ мос келиши ва бошқа айрим хусусиятлари билан ажралиб туради. Албатта халқ орасида унинг бошқа шеърлари ҳам сақланиб қолган бўлиши мумкин. Буни келажакдаги изланишлар тасдиқласа ажаб эмас. Бироқ ҳозирча қўлимизда бўлган икки-уч шеър ҳам Ғарибниёзнинг истеъдодли шоир, бахши бўлганлигидан дарак беради.

Шоирнинг қайси миллатга мансуб эканлигини аниқлаш учун уриниб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак. Негаки, у ўзбек бахшисига шогирд, туркман бахшисига устоз бўлган. Воҳадаги барча халқларга уч тилда дoston куйлаб, баб-баравар хизмат қилган. Бу эса қадимий дўстлигимизнинг яна бир қудратли тимсолидир. Шоирнинг ўзбек тилидаги адабий меросини излаш, тўплаш ва тадқиқ қилиш фойдадан холи эмас.

РИЗО БАХШИ

Муҳаммад Раҳимхон-Феруз саройида бахши ва жиров бўлиб хизмат қилган Ризо бахшининг ҳаёти ҳақида тўла маълумот сақланиб қолмаган. Мулла Бекжон Раҳмон ўғли ва Муҳаммад Девонзодаларнинг «Хоразм мусиқий тарихчаси» китобида ушбу шахс ҳақида қуйидагича маълумот берилган.

“Бу одам Гурлан қалъасини Хитой мавзеъсидандур. Ўзи ҳам бахши ҳам жирчи эди. Ризога «Бежилов» деб лақаб берилур эди. Ризо бахши Муҳаммад Раҳимонхон сонийнинг яқин бахшиси ва жирчиси бўлиб, кечалари хоннинг ётожоқ замони ёнига кириб бир эртақ бошлар, эртаги битгани бирла сўнг мазмунига уйғун ғазалларни кўвуза кўшиб ўкуб, хон уўкуга кетгандан сўнг ўз жойина қайтар эди. Ризо бахшининг ҳар кундаги вазифаси шундан иборат эрди. Ризо бахши мазкур хон замонинда вафот қилғондур. Ризо бахшининг хоннинг ёнида кўвиза кўшиб ўқийдурғон ғазалларидан бир порасини аҳамиятина гўра ёзиб ўтмакни ўхшорли топдик:

Чархини товлаб соз этган,
Йигит кўриб ноз этган,
Манғитлининг қизлари,

Паражаси сочоқли,
Узун бўйли, генг кучоқли,
Хивалининг қизлари.

Алинда бор билазик,
Наввало беллари нозик,
Урганчлининг қизлари.

Боқча кўрса бойим дер,
Қамишлиқ кўрса жойим дер
Қозоқларнинг қизлари”. (матни ўзгартирмасдан ўз холича бердик.)

СУЯВ БАХШИ

Туркман фольклоршунослигида эпос ва унинг ижрочилари бўлган бахшилар ҳаёти, ижодий репертуари ҳақида кўпгина тадқиқотлар яратилган. Б.Гарриев, С.Гарриев, Б.Мамедязов, П.Кичигулов, А.Бекмирадов каби кўплаб фольклоршуносларнинг асарлари фикримизга далил бўла олади. Ушбу тадқиқотларда туркман дostonчилигининг қирралари илмий таҳлил этилади ва, ўз навбатида, миллий бахшичилик анъаналари ҳамда бахшилар репертуари ҳақида маълумот берилади.

Бирок, туркманларнинг Хоразм билан узвий боғланган Тошовуз вилояти дostonчилиги ва бу ердаги бахшилар ҳақида айрим тадқиқотлар бўлса-да, кўпгина бахшилар ҳаёти ва ижодий репертуари ҳақида илмий изланишлар деярли йўқ даражада. Айниқса, машҳур Суяв бахши ҳаёти ва ижодий репертуари ҳақида туркман фольклоршунослигида умуман тадқиқот олиб борилмаган.

Суяв бахши ҳақида дастлабки маълумотлар шарқшунос А.Самойлович асарларида учрайди. У Суяв бахши ҳақида шундай ёзади: «Мен Пўрсида (ҳозирги Тошовуз вилоятининг Бўлдимсоз тумани) бутун хонликда (Хива хонлиги назарда тутилмоқда) машҳур бахши бўлган Суяв бахшининг қўшиқларини тингладим». Ҳақиқатан ҳам А.Н. Самойлович 1908 йилда Хива хонлигига қилган сафари давомида Суяв бахши билан учрашиб, ундан «Гўрўғли» эпоси бўйича бир қанча маълумотлар тўплайди. Ўша даврнинг машҳур дostonчилари бўлган Оташ бахши, Нуржон бахши, Эшвой бахшилар ҳақида материаллар йиғади.

Суяв бахши ҳақида кенгроқ маълумот берадиган яна бир манба Мулла Бекжон Раҳмон ўғли ва Муҳаммад Девонзодаларнинг «Хоразм мусиқий тарихчаси» китобидир.

Ушбу китобда ёзилишича, Суяв бахши туркманнинг Човдир уруғидан бўлиб, бўлдимсозлидур... Суяв бахши ўзбек, туркман, қорақалпоқ халқлари орасида шу даражада машҳур бир бахши бўлган, ҳар ким тарафидан тан олинган, севимли бир кишидур. Хоразмда Суяв бахшини билмаган киши йўқдир десак муболаға қилган бўлмаймиз».

Суяв бахши ҳақида маълумот берувчи учинчи манба таниқли қорақалпоқ олими Қалли Айимбетовнинг тадқиқотларидир. Унинг ёзишича, Суяв бахши «Гўрўғли» эпосининг бир қанча шаҳобчаларини ёд билган ва куйлаб юрган. Айтишларига қараганда Суяв бахшини Хиванинг хони чақириб, «Гўрўғли» дostonини айттирган ва дostonнинг қўлёзмасига қараб ўтирган. Бахши ҳатто бир сўзда ҳам янглишмаган.

Суяв бахши қорақалпоқ дostonчиси Мусо бахши билан ҳам айтишиб юрган. Туркманистонда Суяв бахшининг Жумамурод бахши, Болта бахши каби

шогирдлари, уларнинг эса Болта Гурд бахши, Тожибой Ўра, Акчагул, Хадича каби шогирдлари бўлган.

Юқоридаги манбаларга ва машҳур ўзбек дostonчиси Бола бахши Абдуллаев берган маълумотларга қараганда, Суяв бахши туркманларнинг човдур уруғининг бўзачи тийрасига мансуб бўлиб, 1850 йилда Сейитназар гўммачи обасида туғилган. Ўша даврларда Пўрси дostonчилик мактаби Хоразм воҳасидаги деярлик барча бахшиларни ўз атрофига жамлаб олган эди. Эшвой бахши, Оташ бахши, Нуржон бахши, Ниёзмат бахши, Ғарибниёз – Матниёз бахши, Мусо бахши каби кўплаб ўзбек, туркман, қорақалпоқ бахшилари шу пайтларда халқ орасида жуда машҳур бўлишган.

Пўрси дostonчилик мактаби вакилларига хос асосий хусусиятлардан бири – уларнинг ўзбек, туркман, қорақалпоқ тилларида дoston куйлашларидир. Бу анъанани хивалик Бола бахши яқин ўтмишгача давом эттириб келган.

Бахшиларнинг ва айрим ёзма манбаларнинг гувоҳлик беришича, Суяв бахши ўзбек бахшиси Эшвойнинг шогирди бўлган. У шундай машҳур бахши бўлганки, у ҳақда кўплаб қўшиқлар ҳам тўқилган «Эшвойнинг» номли қўшиқ Суяв бахшидан ёзиб олинган. Қўшиқ матни ўзбек, қорақалпоқ тилларида босилиб чиққан. Шунингдек, бу қўшиқни туркман тилида ҳам «Маржон доналар» китобида Ғарибниёзнинг асари сифатида босилган.

Суяв бахши, ўз навбатида, талантли бастакор ҳам бўлган. Мулла Бекжон Раҳмон ўғли ва Муҳаммад Юсуф Девонзодалар «Хоразм мусиқий тарихчиси» китобида шундай ёздилар: «Суяв бахшининг ўз тарифидан чиқарган 7-8 турли нағмаси бор бўлиб, ҳар бирлари ҳам халқ тарафидан ғоят мақбул ва севимли нағмалардур. Суяв бахшининг йўлини аксари кишилар черта билмайдур. Ўзининг чиқорғон нағмаларини гўзал бир суръатда черта билгани янглиғ, айтмоққа муҳим уста эди».

Пўрси дostonчилик мактабининг йирик вакили Эшвой бахши ўз репертуарида 32 куйдан фойдаланган. Шу мактабнинг сўнгги вакилларида бўлган Турсун бахши берган маълумотга қараганда Суяв бахшининг шогирди манғитлик Аҳмад бахши ҳам 32 куйни тўла билган. Шу куйларнинг еттитаси Суяв бахши ижодига тегишли эканини ҳисобга олсак, унинг нақадар ноёб истеъдод эгаси эканлиги маълум бўлади. Таниқли ўзбек дostonчиси Бола бахши Абдуллаевнинг (1899-1994) Суяв бахши ҳақида берган яна бир маълумоти айниқса қимматлидир. Суяв бахши тўйга келганда минглаб кишилар давра олиб ўтиришган. Ўртага катта устун қоқиб, унга араванинг катта ғилдираги маҳкамланган. Унинг устига гилам тўшаб, Суяв бахши чиқарилган. У дoston куйлашни бошлаганда махсус хизматчилар ғилдиракни аста – секин айлантириб туришган. Ғилдирак ўзига хос бир сахна бўлиб, даврадагиларнинг барчаси бахшининг куйлашидан баб – баравар баҳраманд бўлишган.

Хуллас, Суяв бахши XIX аср ўртаси ва XX аср бошларда Хоразм воҳасида доврўгли бахши сифатида танилган. У туркман, ўзбек ва қорақалпоқ дostonчилик анъаналарининг тараққиётига катта ҳисса қўшган.

Суяв бахши воҳадаги талантли ёшлар орасидан Жумамурод бахши, Болта бахши каби туркман, Аҳмад бахши, Отажон бахши каби ўзбек, Жапақ бахши каби қорақалпоқ бахшиларини тарбиялаб етиштирган, уларга қадимги

достончилик анъаналарини ўргатган. Бола бахши Абдуллаев ҳам уни устоз сифатида тан олар эди.

МУСО БАХШИ ТУРУМОВ

XIX аср Хоразм достончилик санъатининг талантли бахшиларидан бири Мусо бахши 1854 йилда Шўрохон атрофларида таваллуд топган. Бу давр Пўрси достончилик мактабининг гуллаган пайти бўлиб, машҳур Суяв бахши, Феруз саройидаги Ризо бахши, Отажон бахшиларнинг доврўғи элга таралган вақтлар эди.

Мусо бахши ўзбек, туркман, қорақалпоқ тилларида бемалол достон куйлаган. Унинг репертуарида «Гўрўғли» ва «Ошиқ» силсиласидаги ҳамда «Юсуф-Аҳмад», «Қурбонбек», «Тулумбий» каби эллиқдан ошиқ достон бўлган. Бахши шундай бир ноёб овозга эга эканки, у куйлаган достонни кўшни қишлоқда бемалол тушуниб эшитиш мумкин бўлган. Мусо бахши кўплаб достон куйлари ҳам яратган. Унинг «Мусо сен ёри» куйи ҳалигача бахшилар репертуаридан тушмасдан келмокда. Бахши 1907 йилда вафот этган. Халқ орасида бахши ҳақида шундай ривоят юради: Мусо бахши куйлаганда энг асов туялар ҳам ийиб кетиб, ювошиб қолар, ҳар кунгидан кўпроқ сут берар экан.

Унинг неvara-чеваралари ҳозир Беруний ва Тўрткўл шаҳарларида масъул лавозимларда ишламокдалар.

ЖУМАНАЗАР БАХШИ

Бола бахши - Қубонназар Абдуллаевнинг устози Жуманазар бахши Янгиариқ туманининг Қормиш қишлоғида туғилган бўлиб, унинг авлоди қормишлик туркман уруғларига бориб тақалади. Бахши 1929 йилда вафот этган. Ўша пайтда тахминан у 70 ёшларида бўлган. Унинг репертуарида «Гўрўғлининг дўрайиши», «Араб Райҳон», «Қирқ минг», «Кампир», «Авазхон», «Ошиқ Ғариб», «Ошиқ Маҳмуд», «Ошиқ Албанд» каби ўттизга яқин достон бўлган. Бахши туркман ва ўзбек тилларида достон ижро этган.

ҚУРБОНБОЙ БАХШИ

Қурбонбой жиров Тожибоев 1876 йилда Тўрткўл туманининг Шўрохон қишлоғида туғилган. Ёшлигида чўпонлик қилган, халқ кўшиқларини, достонлардан парчаларни куйлаб юрган. Кейин эса тўрткўллик Жиянмурод жиров, бухоролик Холмурод жиров, кўнғиротлик Нурабдулла жировларга шогирд тушади. У ўзбек ва қорақалпоқ тилларида достон куйлаган.

Репертуарида «Алпомиш», «Кўблон», «Шаҳриёр», «Қирқ қиз», «Қурбонбек», «Жаҳоншоҳ», «Менглихол», «Жонодил», «Болтакай ботир», «Ширин-Шакар» каби кўплаб достонлар бўлиб, улар, рус, ўзбек ва қорақалпоқ тилларида нашр этилган. 1956 йилда унга «Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ достончиси» унвони берилган. Жиров 1958 йилда вафот этган. Унинг ҳаёти ва ижоди ҳақида марказий матбуот саҳифаларида айрим материаллар босилган. Қорақалпоғистонлик профессор Қ.Мақсетовнинг бахши ҳақида махсус тадқиқотлари мавжуд.

АҲМАД БАХШИ МАТНАЗАРОВ

Шимолий Хоразм дostonчилигининг йирик вакилларида бири бўлган Аҳмад бахши 1894 йилда Манғитнинг Осовбий маҳалласида ипакчи оиласида таваллуд топган. Унинг оиласи хунармандчилик билан шуғулланса-да, унинг аксарият аъзолари адабиётни, санъатни кадрловчи кишилар бўлган. Жумладан, бахшининг онаси Ҳабиба кампир гапга чечан, бадиҳагўй аёл бўлган. Оиланинг тўнғич фарзанди Розия зехли, саводхон, хушовоз халфа бўлган. Хоразмда кўплаб тарқалган китобий дostonларни тўй-маъракаларда маҳорат билан ижро этган. Ана шундай муҳитда ўсган Аҳмад бахши ёшлигидан дoston тинглашга ва уни куйлашга иштиёқманд бўлиб ўсди. Аҳмад бахши репертуарида «Юсуф-Аҳмад», «Ғариб ошиқ», «Хурлиқо-Ҳамро», «Саёдхон-Ҳамро», шунингдек, Гўрўғли туркумининг қирқдан ошиқ дostonлари бўлган.

Унинг ғижжакчиси туркман миллатига мансуб Оллош Муродовнинг айтишига қараганда, Аҳмад бахши дoston куйлаган пайтда бутун борлиги билан воқеалар ичига шўнғиб кетар, танаффус нималигини билмас, ҳатто дутор чалавериб қўллари қонталаш бўлиб кетар экан.

Машҳур фольклоршунос Ҳоди Зариф ўзининг рус тилида 1947 йилда Москвада чоп этилган «Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси» китобида Аҳмад бахши фаолияти билан боғлиқ қизиқ бир лавҳани келтиради. 30 - йилларда Ҳоди Зариф бахшидан «Қирқ минглар» дostonини катта халқ йиғини юштирокида ёзиб олади. Бахши жанг эпизодларини тасвирлаётиб, Гўрўғлининг шиддат билан душманга отилганини айта ётиб, воқеаларга берилиб, ўзи ҳам ўрнидан туриб кетади, шу пайтда бахши билан бирга бутун халойиқ ҳам ўрнидан туриб кетади. Қаранги, бутун халойиқ ҳам бахши билан тенгма тенг ҳиссиёт оғушига ғарқ бўлишган экан.

Аҳмад бахши нафақат бахши, балки иқтидорли шоир ҳам бўлган Унинг невараси Музаффар Аҳмаднинг ёзишича, бахшининг кўплаб шеърлари 20-30 йилларда вақтли матбуотда чоп этилган. Талантли бахши 1936 йилнинг ноябрь ойида диний асарларни тарғиб қилишда айбланиб, қамоққа олинади ва 1938 йилнинг август-сентябрь ойларида қамоқда вафот этади. Бахши вафотидан кейин 1960 йилда оқланади.

Аҳмад бахши ҳақида кейинги йилларда унинг невараси Музаффар Аҳмад қатор илмий-оммабоп мақолалар эълон қилиб, бобоси руҳини шод этди. Айниқса, унинг «Шарқ юлдузи» журналининг 1992 йил февраль сонисида берилган «Қирқ минг бахшидир, қўлинда сози» мақоласи ҳамда ўша сонда босилган «Қирқ минглар» дostonи бугунги ўқувчи учун ноёб маънавий тухфа бўлди. Аҳмад Матназаровнинг кўпгина шеърлари қўлимизда мавжуд бўлиб, асосан услуб жиҳатдан халқ қўшиқларига жуда ҳамоҳанг келади.

АБДУЛЛА БАХШИ БОБОЖОНОВ

Абдулла бахши Бобоҷонов 1898 йилда Тўрткўл туманининг Қирққиз қишлоғида туғилади. Болалик йилларида санъатга қизиқса ҳам оилага ёрдам бериш учун деҳқончилик қилишга мажбур бўлади. Фақат 50 ёшларидагина севган соҳаси бўлган санъатга юз бурди. Бироқ, у профессионал бахши сифатида фаолият кўрсатмаган. Умр бўйи деҳқончилик қилиб, айрим давраларда дoston

айтиб, дўстлар дилини хушнуд қилиб юрган. Абдулла бахшидан 1963 йилда «Хирмондали» достони ёзиб олинган. Достонни ўша вақтда у дутор жўрлигида ижро қилган. Унинг репертуарида «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Ошиқ Маҳмуд», «Ошиқ Албанд» каби достонлар ҳам бўлган. Афсуски, бу асарлар ёзиб олинмаган. Бахши 1974 йилда вафот этган.

БОЛА БАХШИ

Хоразмда ўзига хос бахшчилик мактаби яратган талантили бахши Қурбонназар Абдуллаев 1899 йилда Хива туманининг Гурланбоғ қишлоғида деҳқон оиласида таваллуд топди. Унинг катта бобоси Усмон ота машҳур бахши бўлган. Отаси Абдулла Авазниёз ўғли эса оддий деҳқон бўлса-да, мусиқа ва кўшиққа жуда ихлосманд киши эди. У чаласавод бўлиб, Навоий, Махтумқули асарларини ҳам озми – кўпми мутолаа қилар, баъзи ғазалларни ёдлаб кўшиқ қилиб куйлаб юрар эди. Бир куни ҳатто ўз дўсти Мадрахим ака деган киши билан тут ёғочини ўйиб дутор ҳам тузатиб олади.

Отасининг ана шу ҳаракатларига разм солиб юрган ёш Қурбонназарнинг қалбида ҳам санъатга, достончиликка бўлган ҳавас ва иштиёқ ўша даврлардаёқ уйғониб бошлади. Отаси уни 5 ёшида эски мактабга берса-да, Қурбонназар мактабни тамомламади.

Ундаги мусиқага бўлган ҳавасни пайқаган отаси устага дутор тузаттириб Қурбонназарга беради. Ёш Қурбонназар уни чалиб юради.

Унинг отасидан биринчи ўрганган кўшиғи Махтумқулининг «Ёт бўлур» деб номланувчи шеъри эди. У тўққиз ёшларида халқ орасида танила бошлади. Жуда ёш бўлганлигидан уни «Бола бахши» деб атар эдилар. Ўша атама унинг номига умрининг охиригача кўшиб айтилиб келинди. Бола бахшининг машҳур достончи бўлиб етишишида унга устозлик қилган кишилардан бири Жуманазар бахшининг шогирди Ёдгор буламончи эди.

Ёдгор буламончи ёш бахшига достон куйларини ўргатади, дуторга ўз буламони билан жўр бўлади. Унга достонларни ўргатган иккинчи устози шу қишлоқлик Раҳима халфа эди. Ёш Қурбонназар ўрганган достонларини халқ орасида куйлаб юрди. Кейинчалик отаси уни Жуманазар бахшига шогирд қилиб беради. Бу тахминан 1914-15 йиллар эди. Шундан бошлаб то 1929 йилгача Бола бахши устози билан биргаликда достон куйлади. Шу йили устози вафот қилгач, ўзи мустақил достон куйлашга ўтади. Шундай кейин анча йиллар Хива театрида ишлади. Иккинчи жаҳон урушида қатнашди. Урушдан кейинги йалларда ҳам халқ театрида, маданият уйида ишлаб келди. Унинг репертуарида «Гўрўғли» ва «Ошиқ» туркумларига оид йигирмага яқин достон бўлиб, уларнинг анчаси ёзиб олинган. Ундан, «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», ва «Гўрўғли» туркумидаги қатор достонларни ёзиб олдик. Қурбонназар Абдуллаевнинг достон куйлаш маҳорати ниҳоятда юксак. Унинг дикцияси жарангдор ва бурро, Хоразм куйларини жуда яхши билади. Достонни ҳикоя қилган вақтда эшитувчиларни ўзига дарҳол жалб эта билиш ва уларни чуқур ҳаяжон гирдобига ташлаш қобилиятига эга. Бола бахшининг гап тузиш, ҳикоя қилишда ўзига хос такрорланмас услуби бор. Бахши достонларда насрий қофияларни, муболағаларни, ўхшатишларни, фразеологик ибораларни, мақолларни ўз ўрнида усталик билан қўллайди. Масалан, «Бозиргон» достонидан Бозиргоннинг ўлиmidан олдинги аҳволини баён этар экан, бахши уни

шундай ифода этади: Бозиргон туясини устинда бораётир эди, ғойибдан бир совуқ шамол эсди. Юраги бир нарсани сезди, оёғининг учидан бир жумбирди, кириб, яғирнини уч айланиб, миясидан дуд бериб чиқиб кетди. “Хирмондали” достонида эса қуррадўз кампирни шундай тасвирлайди: «Тўппси тўзган, кўҳна касали кўзган, гапда ҳаммадан ўзган бир шум кампир».

Қурбонназар Абдуллаев дoston мусикаларини номлари билан бирга билувчи ягона бахши эди. Унинг маълумот беришича, илгари 72 дан ошиқ куй бўлган. Бахши ота шуларни ўттиз тўрттасини тўла равишда билар эди. Маълумки, Хоразм дostonлари “Мухаммаси ифтор” куйи билан бошланиб, “Оромижон” ёки “Бартавулнинг уфориси” билан тугатган. Энг охирида эса “Саргардон” куйи ижро этилиб ниҳояланган.

Унинг репертуаридаги ушбу мусика асарларининг ўзи алоҳида тадқиқотни талаб этади.

Бола бахши нафақат ўзбеклар орасида балки туркманлар истиқомат қиладиган масканларда ҳам машҳурдир. У ҳар икки тилда дoston куйлаш қобилиятига эга эди. Бахши “Тўрўғли” эпосининг Полвон бахши репертуарига алоқадор бўлган йўмит версиясини (човдир версияси ҳам бор) тўла равишда ўзлаштирган эди.

Қурбонназар Абдуллаевга 1938 йилда «Ўзбекистон халқ дostonчиси» унвони берилган. Бахшининг ўғилларн Норбек, Матёкуб ва Етмишбойлар ҳам ота изидан бориб, Хоразм дostonчилиги анъаналарини муносиб равишда давом эттираётирлар. Буларнинг орасида мусика илмига чуқур тушуниши, шеърят сирларини мукамал англаши ва бадий ижодга қобилиятлилиги билан Норбек алоҳида ажралиб туради.

Бахши 1994 йилда вафот этди.

ХУДОЙБЕРГАН БАХШИ ЎТАГАНОВ

Худойберган Ўтаганов 1901 йилда Манғит туманидаги Мусофир қишлоғида туғилади. Мусикага чуқур ихлос қўйган Худойберган ўз ҳаётини санъатга бағишлади. У узок йиллар машҳур Аҳмад бахшининг ёнида буламончилик қилади. Унинг репертуаридаги кўпгина дostonларни ўрганиб олади. Устози вафот этганидан кейин эса ўзи мустақил дoston айтишга ўтади. Унинг репертуарида «Саёт ва Ҳамро», «Ҳурилиқо ва Ҳамро», «Бозиргон», «Хирмондали», «Аваз олиб қочган», «Аваз уйланган» каби дostonлар бор эди. Унинг репертуаридаги «Саёд ва Ҳамро» дostonи Ф. Султонова томонидан, айрим дostonлари эса қорақалпоқ фольклоршунослари томонидан ёзиб олинган. Худойберган бахши дostonларни дутор жўрлигида куйлаган. У 1983 йилда вафот этган.

МАТНАЗАР ЖАББОР ЎҒЛИ

Матназар бахши 1906 йилда Ҳазорасп районининг Бешта қишлоғида туғилган. Бошланғич маълумотга эга. Колхозчи бўлиб ишлаган. Бахшичилик

санътига қизиққан ва Тўтқўллик Қурбонбой жирова шогирт тушган. «Алпомиш», «Элимхон», «Қорақўзойим», «Авазнинг Чамбилга келтирилиши» каби қатор дostonларни билган ва бу дostonларнинг барчаси ёзиб олинган. Шулардан кейинги иккитаси Ҳ. С.Сулаймонов номидаги қўлёзмалар институти фольклор архивида (инв. № 3352, № 3354) сақланади. «Қорақўзойим» дostonи эса 1967 йилда нашр этилган. Бахши ўзбек ва қорақалпоқ тилларида дoston куйлай олган. У 1977 йилда вафот этган.

ҲАЙИТВОЙ БАХШИ

Шоббозлик Ҳайитбой бахши 1908 йилда Бийбозорда туғилган. Асли туркманларнинг арбачи уруғидан. Ўн беш ёшларида Жуман бахши ва Сўпоқ бахшиларга (Пўрси) шогирд бўлади. Репертуарида «Бозиргон», «Хирмондали», «Кампир», «Араб танған», «Аваз уйлантирган», «Саёд ва Ҳамро», «Ошиқ Ғариб» каби дostonлар мавжуд. Ўзбек тилида, эроний ўилида дотор жўрлигида дoston куйлайди. 1990 йил ойида биз ундан «Хирмон дали» дostonини ёзиб олдик. У 1992 йилда вафот этган.

ЖУМАБОЙ ХУДОЙБЕРГАНОВ-САКРАК БАХШИ

Жумабой Худайберганов - Сакрак бахши 1909 йилда Гурлан туманининг Вазир қишлоғида туғилган. Отаси кураш тушувчи полвонлардан бўлиб, ўғлини ўзи билан тўй-сайилларга бирга олиб борган. Бу тўйлардаги бахшиларнинг чиқишлари Жумабойда ёшлигиданоқ, дostonчиликка ҳавас уйғотади.

У манғитлик машхур дostonчи Аҳмад бахшига, кейинчалик Хўжёз бахшига шогирд тушади. Жумабой бахши «Гўрўғли» туркуми дostonларидан йигирмага яқинини тўла билган. Бундан ташқари, «Юсуф ва Аҳмад», «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Юсуф ва Зулайҳо» каби дostonларни ҳам маҳорат билан куйлаган. У дoston куйлаганда воқеалар оқимига шундай киришиб кетганки, баъзан ўрнидан туриб, баъзан доторни таққа ерга қўйиб, қўлини паҳса қилиб, асар қаҳрамонлари фаолиятини ҳаракат билан қўшиб ҳикоя қилган. Мусиқа ритмида ҳамоҳанг равишда тебраниб доторни усталик билан чалган. Ана шу ҳаракатларига кўра уни «сакрак» бахши деб юритишган. У дилкаш, шўх, юморга мойил киши бўлган. Жумабой бахши Хоразм бахши-шоирларининг 1983 йилги вилоят танловида биринчи ўринни олган. 1985 йилда бўлиб ўтган Республикамиз бахши-шоирларининг VI кўрик танловида эса III даражали диплом билан тақдирланган.

«Гўрўғли» туркумининг жуда кўп шохобчалари унинг ижросида ёзиб олинган. Жумладан, «Гўрўғлининг қайтиш бўлиши» дostonи фақат Сакрак бахши репертуаридагина сақланиб қолган. Ушбу дostonни бошқа бахшилар ўрганмаганлар. Бунинг асосий сабаби мазкур дoston тўйларда ижро этилмаган. Сакрак бахши ҳам бу дostonни фақат кичик давралардагина ижро қилиб келган. Биз ушбу дostonни ёзиб олганда жуда кўп муаммоларга дуч келдик. (Р.С.) Бахши аввало бу дostonни ижро қилишни истамади. Қолаверса, дostonни ижро этиш учун албатта буламон ва ғижжак чаладиган махсус кишилар бўлиши лозимлигини, бу мусиқа асбобларини бошқа кишилар мазкур дoston билан

боғлиқ куйларга мослаб чала билмасликларини айтди. Биз ўша кишиларни топиб келгандан кейингина бахши «Гўрўғлининг қайтиш бўлиши» достонини ижро қилди ва уни ёзиб олдик. Дарҳақиқат достонлардаги кўпгина шеърый парчалар асосан марсия бўлиб, бу парчалардаги мазмунни буламон ва ғижжакларнинг ўзига хос нолаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бинобарин, ушбу достонни қахрамоннинг фожеали ўлимига бағишланган марсия деб атаса тўғри бўлади. Ундаги ҳар бир мисра бир куй халқнинг ўз баҳодирига бўлган чексиз меҳр-муҳаббатини изҳор этади.

Жумабой бахши ижодига хос бўлган асосий хусусиятлардан бири достонлар таркибида кўплаб мақолларга ва учирик сўзларга мурожаат қилишидир. Бахши «Гўрўғли» туркумига кирувчи «Тухмат ташлаган» достонини куйлаганда достондаги Оға Юнус парининг аразлаб кетиши эпизодини тасвирлар экан, «Учакда созанда, ошокда созанда, ҳеч нарса йўқ қозонда» иборасини келтиради. Оға Юнус пари кетгандан кейин Гўрўғли хонадонининг хувуллаб қолганлигини образли ифодалашда бу ибора узукка қош қўйгандай ярашади. «Ҳеч нарса йўқ қозонда» ибораси масала моҳиятини ифодалаш учун шундай мос танланганки, тингловчи ҳамма нарса бор, аммо асосий нарса йўқ эканини англатадиган бу иборани эшитиши билан эътиборни дарҳол Юнус парига қаратади. «Гўрўғлининг Дарбандга кетиши» достонида Сафар кўса билан Вали дўникнинг фитна тайёрлашга бош қўшишлари ҳақида гап кетар экан, «Пес песни қоронғуда топади» мақоли келтирилиб, ҳар иккала персонажнинг характер хусусиятларини шу бир мақол замирида яққол кўрсатиб беради.

Жумабой бахшининг нутқида хос асосий хусусият шу нарсаларда кўринадик, у ҳикоя қилиш жараёнида «ана» сўзини кўп келтиради. Бу сўз «ана энди Гўрўғлидан эшитайлик», «ана Гирот бургутдай учиб Чамлибел томонга йўл олди», «ана энди сўзни Сафар кўсадан эшитинг» каби инициал формулалар тарзида намоён бўлади. Бахши тингловчи эътиборини ўзида тутиб туриши учун воқеалар давомида «қани кўрик, не деган экан», «қани эшитайлик, не деб турган экан» каби медиал формулаларни ҳам кўплаб ишлатади. Бу воситаларнинг барчаси бахшининг достон куйлашдаги юксак маҳоратидан дарак беради.

Жумабой бахши Шимолий Хоразм достончилигининг Аҳмад бахшидан кейинги энг талантли ижрочиларидан бири эди.

Бахши 1985 йил октябр ойида вафот этган.

ҚОДИР СОЗЧИ КАРИМОВ

Гармон чалиб, достон куйлагани сабабли «Созчи» лақабини олган Қодир Каримов 1910 йилда Урганч туманинг Чаккашоликор қишлоғида туғилган. Ёшлигидан санъатга ихлосманд бўлган Қодир ака Сафо Муғанний ва Мадраҳим Шерозийлар изидан борди. Айниқса, у Мадраҳим Ёқубов Шерозийдан гармон чалиш сирларини ва достон куйларини ўрганди. 1933 йилда хоразмлик бир қанча санъаткорлар билан биргаликда Тошкентда ўзбек филармониясида ишлади.

У ёшлигидан бошлаб достон куйлашга қизиқди. Бола бахши, Аҳмад бахшилар репертуаридаги достонларни тинглади; кўпгина достонларни ёдлаб олиб, ўзи ҳам мустақил ижро қила бошлади. Унинг репертуарида «Бозиргон», «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Хирмондали», «Кийик» ва «Жухуд ўғлон» каби

достонлар бўлган. Қодир Каримов достонларни гармон чалиб ижро қилади. Ёнида унга доирачи ва буламончи жўр бўлади. Унинг дикция қилиш, воқеаларни образга кириб, аристонга тушунтириш қобилияти алоҳида кўзга ташланади.

У узоқ йиллар Урганч шаҳар ва туман маданият уйларида ишлади. Қодир Каримовнинг репертуари ҳали тўла ўрганилмаган. Унинг ижросидаги «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» достонини 1970 йилда ёзиб олдик. Бу достон Бола бахши вариантдан бир мунча кенг, насрий қисми образли ифодаларга бой. Бахши 1990 йилда вафот этган.

АБДИ БАХШИ ОТАГАЛДИЕВ

Абди бахши 1913 йилда Шоббознинг «Октябрь 50 йиллиги» жамоа хўжалиги худудидаги қорақалпоқ овулида туғилади. Ёшлиқ пайтлариданоқ, Намоз бахши ва Олтибой бахшиларга шогирд бўлади. Репертуарида «Ошиқ Ғариб», «Саёд ва Ҳамро», «Хирмондали», «Хурлиқо ва Ҳамро», «Бозиргон», «Аваз уйлантирган», достонлари бўлган. Сим торли туркман дуторида, эроний йўлида ўзбек ва туркман тилларида достон куйлайди. Бахши аслида туркман миллатига мансубдир. 1990 йилда биз ундан «Ғариб ошиқ» достонидан парча ёзиб олдик. У 1993 йилда вафот этган.

ЙЎЛДОШ БАХШИ ДЎСИМБЕТОВ

Шимолий Хоразм достончилиги анъаналарини ҳозиргача давом қилдириб келган Йўлдош бахши 1919 йилда Манғитнинг Қалъали Ушоқ деган жойида туғилган. Еттинчи синфни битказиб, оддий колхозчи, ҳисобчи, қишлоқ кенгаши котиби бўлиб ишлаган. Йўлдош бахши Манғит атрофида яшаб ижод қилган Аҳмад бахши, Тангриберган бахши, Қўчқор бахши, Бекжон бола каби достончиларнинг анъаналарини давом эттириб келаётган Хударган бахшига шогирд тушган. Ундан «Қирқ минглар», «Аваз уйланган», «Араб танган», «Бозиргон», Хирмондали», «Ошиқ Ғариб» «Саёдхон ва Ҳамро», «Юсуф-Аҳмад» каби достонларни ўрганган. Унинг бахшичилик фаолияти 50-йилларда бошланади. Бахши мусиқани яхши тушунади. Достон воқеаларини бошқаларга қараганда изчил, атрофлича тасвирлашга ҳаракат қилади. Ундан биз 1987 йилда «Аваз уйланган», 1992 йилда «Араб танган» достонларини ёзиб олдик. «Араб танган» достони бахши ижросида Хоразм ойнаи жаҳони орқали намойиш этилди. Мухлислар уни жуда самимий қаршиладилар. Бахши 1996 йилда вафот этган.

ТУРСУН БАХШИ

Хоразм воҳасининг шимолий худудида, асосан, ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжасида сўзлашувчи аҳоли истиқомат қилади. Мазкур ҳудудда тарқалган достончилик анъанаси марказини шартли равишда Манғит шаҳри деб бегилаш лозим. Ушбу достончилик анъанасининг илдизлари қадимги Пўрси достончилиги анъаналари билан боғланади. Пўрси достончилиги анъаналари, 1908 йилда Хивага келган А. Самойловчнинг берган маълумотида қараганда, XX асрнинг бошларигача давом этган бўлиб, унинг сўнгги вакили Суяв бахшидир. Манғит достончилигининг атоқли вакиллари Аҳмад бахши, Хўжез бахши, Хударган бахши, Йўлдош бахши ва бошқалар бўлиб, унинг охириги вакили Турсун бахши

Жуманиёзовдир. Бу ҳудуддаги дostonчилик анъаналарига хос бўлган хусусиятлар, асосан, куйидагилардир.

а) бахши дотор жўрлигида куйлайди. Унинг ёнида буламончи ва ғижжакчи бўлади. Ансамблда доирачи иштирок қилмайди.

б) бу жойлардаги бахшилар куйлайдиган дostonларнинг айримлари Жанубий Хоразмдаги бахшилар репертуарида учрамайди. Худди шу дostonлар ҳажми жиҳатидан ҳам анча салмоқдор. Масалан, манғитлик Турсун бахшидан ёзиб олинган «Хурлиқо ва Ҳамро» дostonи Хива бахшилари репертуарида йўқ. Ҳажми жиҳатидан эса бу дoston анча кенг кўламга эга бўлиб, уни бахши 5-6 соат давомида ижро этади.

Жанубий Хоразмда тарқалган дostonлар бахшилар репертуарига аксарият ёзма нусхалар асосида кириб келган бўлса, Шимолий Хоразмда кўпгина дostonларнинг қадимдан бери оғзаки равишда устоздан шогирдга ўтиб келганлиги сезилади. Айрим дostonларнинг ҳажман катталигининг сабабларидан бири ҳам шундадир. Бу ҳудуддаги бахшилар репертуаридаги аксарият дostonлар шеърӣ парча билан яқунланади.

Бинобарин, Манғит бахшилари куйлайдиган дostonларнинг ҳажман кенг бўлиши, насрий қисмнинг салмоғи назмий қисмникидан қолишмаслиги, финалнинг, кўпинча, шеърӣ тарзда яқунланишининг сабаблари аҳолининг этник таркиби билан боғлиқ. Шимолий Хоразмда яшовчи ўзбеклар воҳага келиб ўрнашган пайтда улардаги бахшиларнинг дoston куйлаш анъанаси бошқачароқ бўлган. Улар Хоразмга кўчиб, маҳалий бахшилар таъсирида аста-секин ички бўғиз товушда куйлашдан ташқи товушда куйлашга ўтганлар. Сўнгра репертуарда, мусиқада ўзгаришлар содир бўлган, дostonлар ҳажми кичрайтирилган ва ҳоказо. Лекин бари бир, эски анъаналарнинг изи бутунлай йўқолиб кетмаган.

Дарвоқе, Хоразмдаги дostonчилик анъаналарининг икки алоҳида гуруҳга бўлиниши халқнинг этногенезиси билан чамбарчас боғлиқдир. Бу хусусият иккала дostonчилик анъанасининг мусиқаси масаласида ҳам кўзга ташланади. Улардаги куйларнинг муштарак томонларидан ташқари, алоҳидаликлари ҳам мавжуд Бахшилар берган маълумотларга кўра, Хива бахшилари ўз куйларини ширвоний, Манғит бахшилари эса эроний деб юритишади. Ушбу куйларнинг 30 дан ошиқ турини Турсун бахши мукамал ижро этар эди. У 1922 йилда Хоразм вилоятининг Манғит туманига қарашли Бўйжиқ кўл қишлоғининг Қувсироқ овулида туғилади. Ўз қишлоғида тўлиқсиз ўрта маълумот олади. Иш фаолиятини оддий деҳқончиликдан бошлайди. Кейинчалик агрономлик қилади. Ўша йиллардаёқ у дostonчиликка, куй-кўшиққа ихлос қўйган ва бу йўлда эринмасдан машқ қила бошлаган эди. Том маънодаги бахшичилик фаолиятини у 1949 йилдан бошлайди. Бу борада унга устозлик қилган киши машҳур Аҳмад бахшининг шогирди ва буламончиси Хударган бахши Ўтаганов бўлди. Турсун бахши санъатни жуда яхши тушунар, дoston куйлаётганда барча нарсани унутиб, воқеалар гирдобига шўнғиб, тўлиб-тошиб кетар эди. Унинг репертуарида «Аваз олиб қочган», «Араб танган», «Аваз уйланган», «Бозиргон», «Хирмондали», «Хурлиқо ва Ҳамро», «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» каби дostonлар бор эди.

Биз бахшидан «Аваз уйланган», «Араб танган», «Ошиқ Ғариб ва

Шоҳсанам», «Хурлиқо ва Ҳамро», «Хирмондали» дostonларини 1980 –1981 йилларда ёзиб олдик. Р.С. Турсун бахши Шимолий Хоразм дostonчилигида ишлатиладиган куйларнинг номларини жуда яхши билар эди. Унинг берган маълумотига кўра, илгари ушбу дostonчилик мактаби вакиллари репертуарида «Минг-туман», «Султон буванинг меърожи» деган куйлар ҳам бўлган. Мазкур куйларни ижро қила биладиган дostonчиларгина ҳақиқий бахши ҳисобланган.

Турсун бахши Жуманиёзов 2001 йил 5 октябрда Манғит шаҳрида вафот этган.

АҲМАД БАХШИ ЯНГИБОЕВ

Аҳмад бахши 1928 йилда Шоббознинг Сарқўп қишлоғида туғилган. Бахшичиликни шоббозлик Болта бахшидан ва Йўлдош бахшидан ўрганган. Репертуарида «Бозиргон», «Ғариб ошиқ», «Тоҳир ва Зухра» каби дostonлар бор эди. Дostonларни дутор жўрлигида эроний йўлида куйлаган. 1990 йилда бахшидан мухаммаси ифтор куйи билан айтиладиган Ғарибниёзнинг «Кўзларим» шеърини ёзиб олдик. У 1996 йилда вафот этган.

МАҲМУД ЮСУПОВ

Маҳмуд бахши Янгиариқ туман Қормиш қишлоғида 1929 йилда туғилади. Унинг отаси Юсуф ака билан онаси Розия кампир Маҳмуджоннинг ёшлик пайтларида вафот қиладилар. Маҳмуд эса бобоси Саид ота қўлида тарбияланади. У шеърятга, мусиқага қизиқиб, ўзи ҳам шеърлар ижод қилади, дутор ва рубоб чалишни ўрганади. Унинг жуда кўп шеърлари «Хоразм ҳақиқати» газетасида босилиб чиққан. У яхшигина хонандачилик қобилиятига ҳам эга. Маҳмуд ака репертуарида «Ошиқ Маҳмуд», «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Саёд ва Ҳамро» каби дostonлар бор эди. «Ошиқ Маҳмуд» дostonи 1970 йилда унинг ижросида фольклоршунос Жуманиёз Қобулниёзов томонидан ёзиб олинган ва нашр этилган. Маҳмуд Юсупов 2003 йил 18 декабрда вафот этган.

2008 йилда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Исмоил Оллоберганов томонидан «Маҳмуд бахши» номи остида бахши ижодидан намуналар, у ҳақдаги замондошларининг ҳазил-мутойибалари, хотиралари жамланган китоб нашр этилди.

РЎЗИМБЕК МУРОДОВ

Рўзимбек бахши 1932 йилда Хўжайлида туғилган. Тошкент шаҳрида яшайди. Репертуарида «Ошиқ Ғариб», «Нажаб ўғлон», «Кунтуғмиш» каби дostonлар бор. «Ошиқ Ғариб» дoston унинг ижросида грампластинкага ёзилган. Хоразм бахшичилигининг ширвоний йўлида дoston куйлайди.

НОРБЕК АБДУЛЛАЕВ

Хоразм дostonчилиги анъаналарининг кейинги бир асрини Бола бахши фаолиятисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ўн тўрт ёшида дoston куйлаб бола бахши лақабини олган Қурбонназар Абдуллаев 94 йиллик умрининг 80 йилини дoston куйлаш ва истеъдодли шогирдлар тайёрлашга сарф қилди.

Энг асосийси уч ўғлини ўз ишининг давомчилари қилиб тарбиялади ва оилавий бахшилар сулоласини яратиб кетди.

Ўша сулоланинг йирик вакилларида бири Норбек бахши Абдуллаевдир. Машхур Бола бахши оиласида 1949 йил 19 февралда Хива шаҳрида таваллуд топган Норбек отаси изидан бориб, ёшлигидан дostonчиликка ҳавас қўйади. Хоразм дostonларининг мусикаларини, ижро услубларини кунт билан ўзлаштирди. Ўз билим ва малакасини ошириш учун Тошкент Давлат Маданият институтига ўқишга кириб, уни муваффақиятли тамомлади. «Бозиргон», «Ошиқ Ғариб», «Авазхон» каби дostonларни маҳорат билан ижро этиб келмоқда. Норбек Хивада «Дoston» ансамблини тузиб, бахшичилик ва халфачилик анъаналарини тарғиб қилишда катта ишларни амалга оширди.

Шу жараёнда Хоразм дostonчилиги довруғини жаҳон бўйлаб таратди. 2000 йилда Японияга, 2001 йилда Бельгияга, 2008, 2009 йилларда Туркияга бориб, ер юзининг кўплаб жойларидан келган санъат шинавандаларини ўзига ром қилди. Норбек Абдуллаев ноёб қобилият эгаси. Истеъдодли бахши, талантли хонанда, моҳир мусикашунос сифатида танилган санъат соҳиби бўлиши билан бирга ажойиб бадеҳагўй шоир ҳамдир. Унинг жарангдор мисраларида Она Ватан олқиши энг биринчи туради:

Сўнмас оҳангларни таратган элим,
Ўлмас сиймоларни яратган элим,
Илм-фанда, ижод, камолатда ҳам,
Дунёни ҳайрат-ла қаратган элим.

Бадеҳагўй шоир шеърларида ҳамиша санъатга, бахши маҳорати, дoston ижросига урғу беради:

Дўмбира овози, ғижжак ноласи,
Даврлар ҳақида айтур ривоят.
Суронли ғазотнинг ур-ҳо-ур саси,
Куйда қоришибди равшан, бағоят.

Шоир дoston ҳақида, мусикий мерос ҳақида жўшиб куйлайди, уларни кўз қорачиғидай эъозлашини алоҳида таъкидлайди:

Эй бузрук меросим, табаррук неъмат,
Боболар яратган туганмас коним.
Аждодлар тухфаси-бу боқий ҳиммат,
Қаршингда таъзимда ҳар ўтган оним.

Норбекнинг иқтидори юксак, бадеҳагўйлик фаорляти, тафаккур доираси кенг. Унинг танлаган мисралари мантиқан изчил, фикран теран, маъновий ўткирдир. Шеърят техникасини, бадийлик мезонини, сўз танлаш маҳоратини яхши эгаллаган. Буни юқорида келтирган парчаларимиз тўла исботлайди.

«Жалолиддин нидоси» шеъри ўзининг таъсирчанлиги ва жангаворлиги билан алоҳида кўзга ташланади. Унда куйма иборалар, ўт чакнаган мисралар кўплаб учрайди:

Она ер тупроғи қайғуга ботди,
Бағрига тўкилиб қонли томчилар.
Аждодим бошингдан не кунлар ўтди,
Устингда ўйнади юз минг қамчилар.

Жасадлар устида қон тумшук бургут,

Поёнсиз чўлларда мотам нидоси.

Мусибат доғидан титрашиб эл-юрт,

Дунёни босганда ғазот садоси.

Норбекнинг шоирлик иқтидори унинг арузда ёзган шеърларида яққол кўринади; «Хива» шеърига разм солайлик:

Паҳлавон Маҳмуд ётар гумбазлари савлат тўкиб,

Юрт талашган хону беклар давридин кўнгли чўкиб.

Ўз замонида кезиб жумла жаҳонни айланиб,

Топмади зарра ҳақиқат қолди ғамда бойланиб.

Ушбу мисралар шакл жиҳатидан маснавийда ёзилган бўлиб, арузнинг филотун фоилотун, фоилотун, фоилун рукнига мос тушади. Бу эса рамали мусаммани маҳзуф баҳрига тўғри келади.

Шеърнинг бошқа бандлари ҳам ўйноқи, равон мусиқавий оҳангда битилган:

Нилуфар гумбазларида бор мақомлардин садо,

Ҳам сақил, пешрав чалинган ҳамда ферузи наво.

Полли дузчи куйлаган бечора халқим дардини,

Далда берган кўп юракларга ювиб, чанг, гардини.

Норбек Абдуллаевнинг хизматлари ҳукуматимиз томонидан ҳар жиҳатдан рағбатлантирилиб келинаётир.

1999 йилда у маданий-маърифий ишлар аълочиси нишонини олишга сазовор бўлди. 2000 йилда эса унга Ўзбекистон халқ бахшиси деган юксак унвон берилди.

ҚАЛАНДАР НОРМАТОВ

Хоразм бахшичилиқ анъаналарининг ширвоний услуби бўйича дoston куйлаётган энг истеъдодли ёш бахшилардан бири бўлган Қаландар Норматов 1951 йилда Шовот туманининг Хитой қишлоғида туғилган. Ёшлигидан санъатга қизиқиб, дoston қўшиқларига ҳавас қўйди. Кейинчалик Бола бахшига шогирд тушиб, ундан дастлаб «Ошиқ Маҳмуд» дostonини ўрганди. Хоразм телеведениеси орқали ижро этилган бу дoston ёш бахшини элга танитди. Шундан сўнг Қаландар «Авазхон» фольклор ансамблини тузиб, ўз атрофига кўплаб бахшилар, халфалар, қайроқчи, қизиқчиларни тўплади. Кўплаб халқ ашулаларига, куй-ялларга «жон» киритди. 1985 йил май ойида Шовотда ўтказилган Республика бахши-шоирларнинг кўрик танловида Қаландар фахрли иккинчи ўринни эгаллади.

Қаландарнинг репертуарида «Авазхон», «Бозиргон», «Хирмондали», «Гулойим-Эрҳасан», «Кампир», «Қирқ минглар», «Ошиқ Маҳмуд», «Ошиқ Ғариб», «Сайёд-Ҳамро» каби ўнлаб дostonлар бор. Қаландарда мусиқавий истеъдод, айниқса бадихағўйлик кучли. Айни пайтда унга табиат нотиклик санъатини ҳам бахшида қилган. Бу хислатларнинг барчаси унинг талантли бахши бўлиб, элга танилишида асосий таянч бўлди. У 1990 йилда Тошкент Маданият институтини муваффақиятли тугатди.

МАТЁҚУБ АБДУЛЛАЕВ

Ҳозирги даврда ширвоний услубидаги дostonчилик ривожига муҳим ҳисса

кўшиб келаётган Матёқуб Абдуллаев ҳам Бола бахшининг фарзандидир. У 1953 йилда Хива шаҳрида туғилди. Ўз отасидан дostonчилик борасида тахсил олди. Тошкент театр рассомчилик институтини тугатди. Матёқубнинг репертуарида «Бозиргон», «Авазхон», «Ошиқ Ғариб», «Хирмондали», «Ошиқ Маҳмуд» каби қатор дostonлар мавжуд.

Ёш бахши дostonларни куйлашда отасига хос бўлган равон талаффуз, оҳангдорлик, муסיқавийликка катта эътибор бериш хислатларни яхши ўзлаштирган. Матёқуб ҳозир Хивадаги санъат мактабида бахшичилик маҳорати бўйича ёшларга билим бемокда.

ЕТМИШБОЙ БАХШИ

Бола бахшининг кенжа ўғли Етмишбой 1970 йилда Хива шаҳрида туғилди. У отаси ва акаларидан дoston ўрганиш ва уларни маҳорат билан куйлаш санъатини эгаллашга бел боғлади. Натижада «Авазхон», «Бозиргон», «Хирмондали», «Ошиқ Ғариб» каби қатор дostonларни куйлаб халқ олқишига сазавор бўлди. Етмишбой Тошкент Маданият институтида сиртдан тахсил олди. Ҳозир у Сайёд қишлоғидаги бадий хаваскорлик жамоасида раҳбар бўлиб ишламокда.

II. ХАЛФАЛАР

Хоразмда саводхон, гапга чечан, айна пайтда хонандалик қобилиятига эга бўлган зукко аёлларни «халфа» деб юритишади. Ушбу атама арабча бўлиб, «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да шариат ақидаларини яхши билувчи, ўқимишли киши тарзида шарҳланган. Дарҳақиқат, «луғат»даги шарҳ билан биз тилга олаётган халфалар фаолияти маълум даражада алоқага эгадир. Чунки бир вақтлар Зардуштийликнинг муқаддас китоби бўлган «Авесто»ни ифодали қилиб, артистона ўқийдиган махсус хотин-қиз ижрочиларни ҳам «халфа» (калпа) деб юритишган.

Даврларнинг ўтиши билан ушбу аёллар ислом дини билан боғлиқ асарларни ўқишга, тарғиб қилишга ўтганлар. Бироқ бу ўқимишли аёллар фақат диний китобларни тарғиб қилиш билан кифояланмасдан, Навоий, Фузулий каби буюк сўз санъаткорлари асарларини, шунингдек, китобга кўчирилган халқ дostonларини ҳам ўқиб, хотин-қизлар даврасини бошқарганлар.

Дoston куйловчи халфалар икки гуруҳга бўлинади:

1. Дostonчи-созанда халфалар.
2. Дostonларни куйсиз қироат билан ўқиб эшиттирувчи халфалар.

Бундан ташқари, иккинчи гуруҳга кирувчи халфалар тўйларда ҳам, азада ҳам иштирок этадилар.

Биз куйида уларнинг айримлари ижодига қисқача тўхталамиз.

ДОСТОНЧИ-СОЗАНДА ХАЛФАЛАР.

ХОНИМ ХАЛФА

Эл орасида шоира сифатида машҳур бўлган Хоним Халфа 1858 йилда Хиванинг Пишканик қишлоғида таваллуд топган. У бошланғич таълимни эски мактабда олиб савод чиқарган, Навоий, Мунис, Огаҳий ва Машрабларнинг ғазалларини мутолаа қилган ва ёд олган. Хоним Халфанинг шеърятга бўлган

қизиқиши уни бадий ижодга нисбатан меҳрини оширади. Пировард натижада Хоним Халфанинг ўзи ҳам шеър ёзишни машқ қила бошлади.

У кейинчалик Қутлимурад сувчи исмли кишига турмушга чиқади. Эрининг касбига рамзий ишора сифатида ўз шеърлари учун «Хоним совчи» тахаллусини қабул қилган.

Хоним халфанинг чевараси, Ўзбекистон рассомлар уюшмаси аъзоси Тўра Қуриёзовнинг бизга берган маълумотига кўра, Хоним сувчи Феруз даврида саройга олдирилган ва узоқ йиллар юқори табақа аёллар даврасида ўз санъати билан хизмат қилган. Исфандиёрхон даврига келиб, саройдаги барча шоирлар, санъаткорлар тарқатиб юборилган. Хоним сувчи ҳам ўзининг сувчилик касбига қайтган. Унинг Каримберган ва Раҳимберган исмли иккита ўғли бўлган.

Каримберганнинг қизи Бикажон онадан Тўра Қуриёзов туғилган. Талантли рассом Хоним сувчи, Анаш халфа, Ожиза каби ижодкорларнинг портретларини ишлаган. Ушбу асарлар Урганч ва Тошкент шаҳарларидаги галереяларни безаб турибди.

Шоира ижодига хос хусусиятлардан бири шуки, унинг шеърларида асосан ижтимоий, инсоншунослик масалалари тараннум этилади. Халқнинг аянчли турмуши, адолатсизлик, зулм ва истибдодга нафрат Хоним совчи шеърларининг бош мавзусидир:

Бир нечалар этиб кияр безини,
Бир нечалар ямаб кияр дизини.
Маъракада гап этарлар изини,
Нафисдан ўхшаган безим яхшидур.
(«Бўзим яхшидур» шеъридан.)

Феодал жамиятдаги қашшоқ ҳаёт ва турмуш азобларидан воқиф бўлган шоира ўз шеърларида аянчли ҳаёт ҳақиқатини тасвирлаб шикоят қилиш билангина чекланиб қолмади. Аста-секин фақирона ҳаётнинг асосий сабабларини излади ва топди. Амалдорларнинг ниқобини очиб ташлашга жазм этади. Натижада у Исфандиёр хон томонидан тан жазоси олади. Мана шу адолатсиз жазодан кейин шоира некбин ва исёнкор ғояларни илгари суришга интилди. Энди Хоним сувчи хонни шеърий тил орқали баралла қарғашга ўтади:

Қўлинг чўлоқ бўлғай, кўзинг кўр бўлғай,
Азиз умринг охирида хўр бўлғай,
Ҳазрат Али Шоҳимардон пир урғай,
Умринг йиғлаб ўтгай бевафо золим!

Юқорида келтирилган биринчи тўртликда оддий меҳнаткаш халқнинг оғир ва қашшоқ турмуш тарзини ифодалаш орқали шоира поклик, ҳалоллик каби ахлоқ-одоб туйғуларини қониқиб қуйлайди. Кейинги тўртлик эса зикр қилинган қашшоқлик, адолатсизлик сингари иллатлар сабабчиси хону беклар, амалдорларнинг қийшиқ башарасидаги кир пардани олиб ташлашга ёрдам беради. Шоиранинг бу қарашлари беқиёс тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Хоним сувчининг шу руҳдаги бир қанча шеърлари 30-йилларда фольклоршунослардан Ҳоди Зариф ва Отажон Ҳошимлар томонидан ёзиб олинган ва «Ўзбек поэзияси антологияси»га киритилган. Уларда миллий урф-одатлар, қадриятлар, ахлоқ-одоб руҳияти ўз аксини топган.

Хоним Халфа истеъдодининг иккинчи қирраси Хоразм дostonчилиги билан бевосита боғланиб кетади. Шоира-халфа «Ошиқ Албанд», «Ошиқ Ғариб», «Асли-Карам» каби халқ дostonларини тўла ёдда билган ва уларни халқ орасида завқ-шавқ билан куйлаб юрган. 1930 йилда Ҳ. Зариф ундан «Асли-Карам» дostonини ёзиб олган. Мазкур дostonнинг бизда мавжуд қўлёзмаси билан Хоним Халфа айтган нухасини солиштирсак, Халфанинг беназир ижодкорлиги яққол кўзга ташланади. Шоира-халфа дostonни сезиларли даражада ижодий қайта ишлаган. «Ҳар гўзални гўзал дема», «Қизил гул этиб теринглар мени», «Бир онадан олтмиш ўғил дўрасин» каби қатор сатрлар қўлёзмада йўқ. Улар шоира бадиҳаси билан бевосита боғлиқдир.

Хоним Халфа дostonларни мусиқа асбоби жўрлигисиз ижро этган. Аксарият холларда у ижро жараёнида иккита пиёлани бир-бирига чўқиштириб, қўшиқ оҳангига мослаштириб куйлаган. Шу нарсани ҳам таъкидлаш жоизки, Онажон Собирова, Ожиза каби истеъдодли шоира-халфаларнинг камол топишида Хоним Халфанинг устозлик ҳиссаси бор. Айниқса Онажон Собирова ижоди Хоним сувчи ижоди билан муайян ҳамоҳангликка эга. Хоним сувчи халқ кўшиқларини айниқса, тўй маросими билан боғлиқ ашулаларни шу даражада мукамал билганки, Онажон Собирова, Ожиза ва улардан кейинги халфалар ижодида ҳозиргача яшаб келаётган кўшиқларнинг аксарияти унинг репертуари билан боғлиқ.

Хуллас, Хоним Халфа Саидамат қизи Хоразм халфачилигининг барҳаёт анъаналарини юксак поғонага кўтарган дostonчи шоира бўлиб, у қолдирган маънавий мерос ўз аҳамиятини ҳеч қачон йўқотмайди.

ОНАЖОН СОБИРОВА

Хоразм воҳасида қадимдан давом этиб келаётган халфачилик анъаналари XX аср бошларига келиб, юқори ривожланиш босқичига қадам кўйди.

Бунинг асосий сабабларидан бири XIX аср ўрталаридан XX аср бошигача Хивада хонлик қилган Муҳаммад Раҳимхон Ферузнинг адабиёт ва санъат ҳомийси сифатида фаолият кўрсатиши бўлса, иккинчиси ўша пайтларда Оқмачитга кўчиб келган немислар ва рус истилоси муносабати билан Хивага келган рус, татар зиёлиларининг Европа маданиятига хос айрим нарсаларни, жумладан мусиқа асбобларини воҳага олиб келишларидир. Ўша даврда мусиқа асбобларидан гармон ва торнинг кенг оммалашishi, шунингдек, граммафоннинг пайдо бўлиши хонликнинг Чор Россияси тасарруфидаги туркий халқлар билан маданий алоқаларининг фаоллашганлиги натижасидир.

Шундай қилиб, XIX аср охири XX аср бошларида Хоразм халфачилик анъаналари янгича тарзда давом этди.

Хоним халфа Саидахмад қизи, Онажон Собирова, Ожиза, Сорахон Оллаберганова каби таниқли халфаларнинг етишиб чиқиши халфачилик анъаналарининг ривожланишига катта таъсир кўрсатди.

XX аср бошларигача Хоразм халфалари асосан, икки пиёлани бир-бирига чўқиштириб, уни кўшиқ оҳангига мослаб, баъзан эса доира жўрлигида хониш қилишган.

XX аср бошидан воҳада гармон чалиб ашула айтиш оммалашган бўлиб, уни

дастлаб қўлга олган халфалардан бири Онажон Собировадир.

Онажон Собирова 1885 йилда Хивада наққош оиласида туғилган. Ёшлигиданоқ, ота-онасидан етим қолиб, машаққатли ҳаётга дуч келган. Бироқ матонатли аёл ушбу қийинчиликларга бардош бериб, эски мактабда хат - савод чиқаришга муваффақ бўлган.

Онажон ёшлик пайтларидан бошлаб, шеърятга, мусиқага ихлос қўяди ва ўша даврнинг машҳур санъаткор-шоираларидан бири бўлмиш Хоним сувчига шогирд тушиб, ундан гармон чалиш, халқ кўшиқларини куйлаш йўлларини ўрганadi.

Юксак истеъдод соҳибаси 16 ёшларидаёқ халқ орасида машҳур халфа бўлиб танилади, ҳамда ўз устозлари Хоним сувчи ва Момо Палмин(фолбин)лар билан Хоразмнинг турли бурчакларида соз чалиб, кўшиқ айтиб халқ орасида ҳурмат қозонади. Аммо хотин-қизларнинг бундай фаолияти ўша даврда ҳукмрон бўлган амалдорларга ёқмас эди. Натижада бу санъаткорларнинг учаласи ҳам хон ҳузурига чақирилиб, Хоним сувчи ва Момо Палминлар таёқ жазосига ҳукм этилади. Онажонни ёш бўлгани учун бир амалдор унинг гуноҳи учун хонга эллик тилла пул тўлаб таёқ жазосидан қутқариб қолади.

Санъатга бутун умрини тиккан Онажонга бу воқеа катта зарба бўлса-да, ўзининг севимли машғулоти – соз чалиш ва кўшиқ айтишни тарк эта олмайди. Хоннинг назаридан четроқ бўлган Тошовуз томонларда меҳнаткашлар дилини хушнуд қилиб юрди.

Онажон Собирова кейинги хонлардан бири бўлган Исфандиёрдан жабр кўрди. Чунки у:

Исфандиёр золимлигини билдирдинг,
Нон ўрнига кунжарани едирдинг,
Камбағални қийнаб, бойни кулдирдинг,
Ҳаддан ошдинг, золим! Ёнинг сўкилсин!
Бошинг кесилсину, қонинг тўкилсин!

каби хонни лаънатловчи кўшиқларни ижро этар, буни эса хон айғоқчилари Исфандиёрга етказар эди. Натижада Анаш халфа хоннинг ғазабига дучор бўлиб, Тўрткўл ва Шоббоз (ҳозирги Беруний шаҳри) томонларда қочиб юришга мажбур бўлди.

Онажон халфа 20-йилларда ўзининг фаол жамоатчилиги билан обрў қозонди, хотин-қизлар озодлиги, паранжи ташлаш, маърифат масалаларида катта ишлар қилди. Бироқ шуни айтиш лозимки, Онажон опа яна тазйиққа учраб Мўйноқ, Хўжайли томонларда яшаб юрди. У қаерда яшамасин ҳамиша халқ билан бўлди, кўшиқ куйлади, янгиликларни мадҳ қилди.

Онажон ёшлигида аравадан йиқилиб, бир оёғи ва қўли лат ейди. Бироқ у шундай рақсга тушганки, оёғининг майиблиги сезилмаган ҳам. Халқ орасида унинг Анаш чўлоқ лақаби билан айтилиши ҳам ўша масала билан боғлиқдир.

Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Раҳимова ўзининг «Қутлуғ йўлда» (Т., 1973.) китобида Онажон халфа ҳақида шундай ёзади: «хоразмлик кексалар «Лазги» рақсини ҳеч ким Онажонбийидек ўйнай олмайди, деяр эканлар. Онажонбийи рақсга тушишдан ташқари, кўшиқ айтиш ва гармон чалишни ҳам билар экан».

Онажон Собирова бадий ижод билан ҳам шуғулланган бўлиб, унинг учта шеъри «Хоразм халқ кўшиқлари» (Т., 1965), ўнта шеъри «Хуршиди жаҳон келди» (Т., 1987) тўпламларида эълон қилинган.

Унинг шеърлари ўтган асрнинг 20-30 - йилларида яратилгани учун кўпроқ ўша давр воқеалари - маърифатга интилиш, хотин -қизлар озодлиги ва бошқа масалаларга бағишланган.

Шу билан бирга унинг севги-муҳаббат, ватанпарварлик руҳида яратилган кўшиқлари ҳам анчани ташкил этади.

Шоира халфанинг «Этмишдур» радифли битта ғазали бўлиб, у арузнинг ҳазажи мусаммани солим баҳрида ёзилган.

Иккинчи жаҳон уруши ғалабасига бағишланган «Жангчи қаҳрамонлар» шеъри ватанпарварлик туйғуларининг ёрқин намойиши бўлиб ҳисобланади.

Шоира халфанинг севги-муҳаббат мавзусидаги шеърлари асосан, дoston кўшиқлари таъсирида юзага келган бўлиб, вазни енгил, ўйноқи ва мусикабопдир:

Бормикан сочи сунбулим,
Тар очилган қизил гулим,
Боғда сайраган булбулим,
Гулзор учун саргардонман.

Ушбу кўшиқнинг услуби ва бадий хусусиятлари «Тоҳир ва Зухра» дostonидаги «Саргардонман» кўшиғига жуда мос келади:

Боғларда савсон сунбулим,
Тарғунчадек тоза гулим,
Гулдин айрилган булбулим,
Гулзор учун саргардонман. (Тоҳир ва Зухра, 71-бет)

Шунингдек, шоира халфанинг «Зор айлама» шеъри ҳам «Юсуф ва Зулайҳа» дostonидаги «Зор айлама» кўшиғи таъсирида ижод қилинган.

Шоира халфа ижодидаги шеърларнинг дoston кўшиқларига ҳамоҳанг келиши унинг ушбу дostonларнинг яхши билиши, уларни турли давраларда куйлаб юрганлигини яна бир бор исбот этади.

Онажон халфа ижодининг асосий қирраларидан бири унинг «Ошиқ Албанд», «Тоҳир ва Зухра», «Ошиқ Ғариб» каби дostonларни ёд билиши бўлса, иккинчиси, унинг хонандалиги ва рақс санъатининг моҳир ижрочиси эканлигидир. Халфачилик фаолиятида у кўплаб лапарлар, ёр-ёрлар, кўшиқларни ва дostonлардан парчаларни халқ орасида маҳорат билан куйлаб юрган. Пошшахон Матжонова, Ўғилжон Машарипова, Робия Отажонова, Раҳима Ҳақимова каби Хоразм рақс санъати юлдузларини тарбиялаб етиштиришда катта хизматларни амалга оширган.

Шоира 1956 йилда Хивада вафот этган. Хивада битта кўча унинг номига қўйилган. 2006 йилда унинг шеърлари “Анаш халфа” номи остида нашр этилди.

ОНАБИБИ ОТАЖОНОВА – ОЖИЗА

Хоразм халфачилик анъаналарининг йирик вакилларида бири Ожиза тахаллуси билан танилган Онабиби Отажоновадир. У 1901 йилда Хива туманининг Қушчи Каттабоғ қишлоғида туғилган. Унинг отаси Полвонмуродбой деган кишининг шоли дапмаси (тегирмон) да хизмат қилган. Онабиби тахминан

етти ёшлигида уларнинг оиласи Хива шаҳрига кўчиб келади. Онабибининг кўзи 2 – 3 ёшларга кирганда чечак касали билан оғриб, кўрмайдиган бўлиб қолади. Ёшлигидан ногирон бўлиб қолган қизининг келгуси тақдири ҳақида қайғурган отаси уни бирор касб эгаси бўлиб етиштириш учун гандимиёнлик Бибижон халфага шогирд қилиб беради. Бу ерда Онабиби Бибижоннинг отаси Қосим девондан шеърият сирларини ўрганади ва айна пайтда шу қишлоқлик Худойберган муҳрон ёрдамида соз чалиш малакасини эгаллайди. Онабибининг истеъдоди ёшлигиданоқ кишиларнинг диққатини ўзига тартади. Унинг ширин овози ва ақли идрокдан воқиф бўлган Муҳаммадраҳимхон Феруз авлодига мансуб бўлган Дармонжон бика исмли аёл уни ўз ҳомийлигига олади. Бўлажак шоиранинг бундан кейинги ҳаётида унга катта моддий ва маънавий ёрдам беради. Бу ҳол унинг тақдирида катта рол ўйнайди. Ожиза кўзи ожизлиги сабабли, кейинчалик игна билан ёзиладиган махсус ёзувни ҳам аёло даражада ўзлаштирган. Ушбу ёзувда бемалол ўқиган ва ёзган.

Онабиби тиршқоқ ва зехнли қиз бўлганидан 10 – 12 ёшларидаёқ халқ кўшиқларини ва Навоий, Машраб, Огаҳийларнинг ғазалларидан кўпларини ёддан айта бошлайди, ўзининг ёқимли овози билан тўй-томошаларда кўшиқ куйлаб, халқ орасида шуҳрат қозонди.

Онабиби Отажонова машҳур хонанда бўлиш билан бирга, истеъдодли шоира ҳамдир. У халқ кўшиқларига ҳамоҳанг бўлган кўплаб термалар ва кўшиқлар ижод қилди ҳамда уларни зўр маҳорат билан куйга солиб, халқ орасига ёйди. Шоира кўзи ожизлигига ишора қилиб ўзига Ожиза тахаллусини танлайди.

Онабиби Отажонованинг айрим шеърлари шогирдлари ва унинг мухлислари тилидан ёзиб олинган. Шу сабабдан уларнинг айримлари маълум даражада ўзгаришларга ҳам учраган.

Ожиза ижодида эркин муҳаббат мавзуси катта ўринни ишғол қилади. Унинг бундай асарлари кўпроқ лапар ва яллалар шаклида ижод этилган бўлиб, мазкур кўшиқлар ниҳоятда нафис ўйноқи ва самимийдир. Уларда ёр гўзаллиги, садоқати, меҳрибонлиги, вафодорлиги юксак эҳтирос билан тараннум этилади.

Унинг шеърларидаги лирик қаҳрамон севганига ўз садоқати ҳақида дангал ва аниқ гапиради. Бу аниқлик ва дангаллик халққа хос иборалар орқали конкрет шаклда ифода этилади.

Дилбар, бу жаҳон ичра ўлгунча сени дерман,
Умримнинг гули, токи сўлгунча сени дерман.
Бўйнимга қилич келса, кесгунча сени дерман,
Кўнглингга малол олма, ўлгунча сени дерман.

Ожизанинг “Уяламан”, “Тар ғунча”, “Галмади галмади” каби шеърларида ҳам севги – муҳаббат мотивлари жуда нозик, ўйноқи ва мазмундор мисраларда ифода этилган.

Бинобарин, унинг севги-муҳаббат мавзусидаги шеърларида ёрнинг гўзаллиги ва вафодорлигини куйлаш биринчи ўринда туради. Ожиза шеърлари ғоявий – бадий томондан баркамол асарлардир. Унинг шеърларининг асосий хусусиятларидан бири уларнинг халқ кўшиқлари билан чамбарчас боғлиқлигидир. Шоира шеърларининг айримларигина аруз вазнида яратилган. Аксарият шеърлари эса бармоқ вазнида ижод қилинган.

Ожиза шеърларининг кўпчилиги мураббаъ шаклида (а, а, а, б), баъзилари эса рубоий шаклида қофияланган.

Ожизанинг шеърлари Хоразм халқ мусиқалари, дoston куйлари билан чамбарчас боғлангандир. Чунки шоира юқорида таъкидлаганимиздек халқ дostonларини тўла ёддан билган ва уларни маромига етказиб куйлай олгандир.

Ана шу дostonлар таркибига кирган мисралар таъсирида Ожиза тахаллуси билан шеърлар яратган. Унинг дастлабки ижоди дoston кўшиқлари билан узвий боғланиб кетади. Буни исботлаш учун шоиранинг “Келмади, келмади” шеъридан бир парча олиб кўрайлик:

Ошиқ деган кеч келами дўстина,
Кўз тикибди жон олмоқни қасдина,
Босган қадамлари дийдим устина,
Келмади, келмади, нечун келмади.

“Хурлиқо Ҳамро” дostonининг 1908 йилда чоп этилган тошбосма нусхасида куйидаги мисралар кўзга ташланади:

Киши мунча кеч келурми дўстина,
На йигитсан жон олмоқни қасдина,
Кўйғон қадамларинг дийдам устина,
Асиринг бўлойин, қайдин келурсан?
Ожиза ижодида куйидаги машҳур мисралар бор:
Овози санамлардек, донишда Искандардек,
Қаҳр айласа аждардек, чин писта даҳон келди.

Ушбу мисраларга ҳамоҳанг сатрларни “Ройи Чин” дostonида ҳам учратиш мумкин:

Урушда Музаффардек,
Донишда Искандардек,
Қаҳр айласа аждардек,
Ҳам ҳушнишон ўғлондир.

Кўринадики, шоиранинг илк ижоди дoston кўшиқларининг кучли таъсири остида шакллана борган. У ўзининг қатор шеърларида дostonларга хос бадий тасвир воситаларидан, стилистик қаторлардан, тайёр мисралардан унумли ва ижодий фойдаланади. Анъанавий мисраларни синтезлаштириб оригинал мисралар яратади.

Ожиза Хоразмда кенг тарқалган уч – тўрт кишидан иборат халқлар ансамблини бошқарган. Шу сабабдан унинг интим лирик шеърлари орасида ўйин билан ижро этиладиган яллалар кўпроқ кўзга ташланади. Масалан, унинг “Тар ғунча” “Қайси боғдан олдингиз” каби яллалари ҳозиргача муваффақиятли равишда куйланиб, халқнинг олқишларига сазавор бўлиб келмоқда.

Ожиза ўз умри давомида ажойиб шеърлари, ёқимли овози билан халққа, Ватанга сидқидилдан хизмат қилди. Онабиби Жуманиёзова, Назира Собирова, Уллибиби Бойжонова каби истеъдодли шогирдлар етиштирди. Шоира Хоразм инқилобидан кейинги ўтказилган барча тадбирларда фаол иштирок этди. 1923 йили Москвада очилган Бутунроссия қишлоқ хўжалик кўргазмасида машҳур хонандалар Сафо Муғанний, Мадрахим Шерозийлар билан бирга қатнашиб, ўзининг жозибадор санъатини намойиш этди. У халқ театрларининг шаклланиши

ва ривожланишида кўмаклашди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида юксак ташвиқот кучига эга бўлган шеърлари билан халқни сафарбарликка ундади.

Ожиза нафақат Хоразмда, балки Туркменистонда ҳам машхур бўлган. У Тошовуз шаҳрида халфлар ансамблини тузган ва уларга анча йиллар раҳбарлик қилган.

Шу сабабдан унинг номи ҳозир халқ орасида ҳурмат билан тилга олинади.

Ожиза 1951 йил 22 август куни Хива шаҳрида вафот этган.

Шоира ҳақида сўнгги йилларда ёзма адабиётда унинг хизматларини, хислатларини таърифловчи кўплаб дoston ва шеърлар ҳам яратилди. Уллибиби Отаеванинг “Бармоқлар сеҳри” дostonи, эркин Самандарнинг “Қорачуғсиз кўриб дунёни” каби шеърлари фикримизга далил бўла олади.

Ожизанинг ижодий мероси ҳали тўлалигича тўпланиб, ўрганилган эмас. Унинг бир қисми маҳаллий матбуот саҳифаларида ва айрим тўпламлар орқали, баъзилари эса 30-йилларда ташкил этилган фольклор экспедицияси аъзолари томонидан ёзиб олинган кўлёмалар орқали етиб келган. Аксарият қисми эса унинг шогирдлари репертуарида сақланиб қолган ва кейинги йилларда ёзиб олинган. Унинг кўлимизга киритилган ижодий меросининг бир қисми 1987 йилда Ғ.Ғулom номидаги адабиёт ва санъат нашриётида “Хуршиди жаҳон келди” номи билан чоп этилди. Кейинги даврларда унинг кўпгина янги шеърлари топилди. Унинг 2003 йилда Тошкентда чоп этилган шеърлар тўплами ана шу шеърлар билан тўлдирилган. Бироқ унинг ижодини тўплаш ҳали охирига етгани йўқ, шоира ижодига мансуб бўлган барча асарларни излаш ва халққа ҳавола қилиш ҳар бир зиёлининг муқаддас бурчидир.

Биобарин, Ожизанинг асарлари ҳозиргача оз топилган бўлса- да, шу мавжуд шеърларнинг ўзи ҳам унинг истеъдодини аниқ белгилашга ёрдам бера олади. Шоира шеърларини излаб топишни давом эттириш, ёзиб олиш ва илмий томондан тадқиқ қилиш галдаги кечиктирилмас вазифалардандир. Айниқса унинг истеъдоди дostonларни ёд олиш ва уларни соз жўрлигида куйлаш борасида алоҳида кўзга ташланади. Онабиби она «Ошиқ Ғариб», «Ошиқ Албанд», «Хурлиқо-Ҳамро», «Асли Карам», «Юсуф-Зулайҳо», «Ройичин», «Хирмондали», «Бозиргон» каби кўплаб дostonларни ёд билган ва халқ орасида маҳорат билан ижро этган.

НАЗИРА ХАЛФА

Назира халфа Собирова 1923 йилда Хива шаҳрида туғилган. Туғма кўзи ожиз бўлганлигидан халқ кўшиқлари ва дostonларини ёдаки ўзлаштирган. Ўзи ҳам кўпгина кўшиқлар тўқиган. Унинг машхур хонанда халфа бўлиб етишишида устози Ожизанинг таъсири катта бўлди. Унинг репертуарида «Хирмон дали», «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Тоҳир ва Зухра», “Сайёд ва Ҳамро”, «Ошиқ Албанд» каби дostonлардан парчалар ва жуда кўп тўй маросим кўшиқлари бўлган. Халфа 2001 йилда вафот этган.

ҚУРБОНОВА МАРЯМ

Марям Қурбoнова ҳозирги ёш халфаларнинг энг талантли, иқтидорли бўлиб, у 1947 йилда Хонқа шаҳрида туғилган. Хонқалиқ Онабиби қори Мадраҳимовага

шогирд бўлган. «Гўрўғли» дostonларидан парчалар ва халқ кўшиқларининг машхур ижрочисидир.

ҚИЛИЧЕВА САНОБАР

Санобар санъат оламига халфачилик анъаналарини тарғиб қилиш билан кириб келди. У 1970 йил Янгиариқда туғилди. Даслабки санъат таълимини ўз онасидан ўрганди. Хивалик Назира халфадан халфачиликнинг кўпгина сирларини ўрганиб, эл орасида машхур бўлди. Ҳозирда у Тошкент маданият институтини тамомлаб, профессионал хонди сифатида фаолият кўрсатмоқда.

ҚИРОАТХОН - ҚИССАХОН ХАЛФАЛАР. НИЁЗЖОН ХАЛФА

Ниёзжон халфа 1910 йилда Шовот туманидаги Кат қишлоғида туғилади. Унинг саводхон бўлиб етишишида акаси мулла Саидхон катта таъсир кўрсатади. У 11-12 ёшларида қишлоқдаги Эшназарбой мачитида мулла Сотимдан савод ўрганади. Ўқиш, ёзишни тўла ўргангач, турли дostonларни ўқиб, халфачилик қила бошлайди.

Унинг репертуарида «Тоҳир ва Зухра», «Бозиргон», «Хирмондали», «Тулимхўжа», «Юсуф ва Зулайҳо», «Хурилик ва Ҳамро», «Зайнулараб», «Малика Дилором», «Завриё», «Қумри ва тўти», «Хиромон пари», «Бобо Равшан», «Иброҳим Аҳмад», «Қул Хўжа Аҳмад», «Юсуф ва Аҳмад» каби кўплаб дostonлар бўлган. Бу дostonларнинг аксариятини Ниёзжон халфа ёддан билган ва тингловчиларга зўр қироат билан моҳирона ўқиб эшиттирган.

СЎНА ЭШМАТОВА

Сўна халфа 1919 йилда Хонқа туманининг Қирқёп қишлоғида туғилган. Шу қишлоқдаги мактабда бошланғич маълумотни олиб дастлаб оддий колхозчи, кейин эса 16 йил мобайнада табелчи бўлиб ишлаган.

Унинг репертуарида «Бозиргон», «Хирмондали», «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Хилола пари», «Юсуф ва Зулайҳо», «Фарҳод ва Ширин», «Завриё», «Ошиқ Албанд», «Асли - Карам», «Мискин ва Гулқанд», «Шаҳриёр», «Иброҳим Адхам», «Бобо Равшан», «Малика Дилором», «Ройи чин» каби дostonлар бор бўлиб, Сўна халфа уларнинг барчасини ёддан ўқиган.

РОЗИЯ ОЛЛОЁРОВА

Розия халфа 1910 йилда Хонқа туманининг Сарапоён қишлоғида туғилган. Ўз қишлоғидаги мачитда мулла Саъдулла ва Мулла Қурбонбойлар қўлида таҳсил олади. сўнгра халқ дostonларига қизиқиб, уларни ёдлаш ва қироат билан ўқишни машқ қилади. Эринмасдан қилинган бу меҳнатлар натижасида унинг репертуарига «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Тоҳир ва Зухра», «Лайли ва Мажнун», «Хирмондали», «Хиромон пари», «Завриё», «Гул ва Санобар», «Гўрўғли» дostonлар кириб келади. Розия халфа ушбу дostonларни қарийб 40 йилдан бери халқ орасида тарғиб қилиб келган. Бибижон Султонова Онабиби Қўчқарова каби шогиртларни ҳам тарбиялаб етказган. У 1990 йилда вафот этган.

РОЗИЯ ҚОЗОҚОВА

Розия халфа Қозоқова 1920 йилда Хонқа туманининг «Намуна» қишлоғида туғилган. Мактабда бошланғич маълумот олган. Колхозда меҳнат қилган, бўш вақтларида ўша қишлоқлик Бибисора халфадан халқ дostonларини ўрганган.

Ўз репертуарини «Тоҳир ва Зухра», «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», «Завриё», «Гул ва Санобар», «Юсуф ва Зулайҳо», «Лайли ва Мажнун», «Ошиқ Албанд», «Тулумхўжа», «Бобо Равшан», «Юсуф ва Аҳмад», «Кул Хўжа Аҳмад», «Отам Сафо», «Маҳтумкули», «Шох Машраб» каби дostonлар билан бойитган.

Розия халфа ўз репертуарида ўша дostonларни маҳорат билан ўқий олган. У 1996 йилда вафот этган.

ШУКУР ХАЛФА

Шукур халфа Давлатова 1929 йилда Хивада туғилган. 1945 йилда Онабиби Отажоновага шогирд тушган. Халқ кўшиқлари ва дoston кўшиқларининг моҳир ижрочиси бўлиб танилган. Айрим дostonларни ёд билган. Халфа 1998 йилда вафот этган.

